पञ्चसायकः
लक्ष्यवेधनाख्यविवरण
सहितः

६५०

299

35

पंसा
वि
१

ॐ स्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॐ सुमित्रात्म
जसन्तुष्टोनिरुद्धबलहर्षितः हरिहम्भूनये
वोस्तुरामचन्द्रोथहृद्वहा १ विघ्नंगणेशोहरता
दशेषंश्रीभारतीयश्चतभारतीमः केशाः
प्रसन्नाउदयायसन्तुभव्येमदानन्दबहिरस्तन
न्नेम २ अखिलविबुधवंद्यंभारतीपादकञ्जं
हृदयकमलमध्येस्थापयेत्वेष्टदंतत स्फुरल
मतिसुबोधप्राप्तयेभाववर्म्यं विवरणमस्मा
लोकाह्लादकेभावयामि ३ अविघ्नपरिस
माप्तिप्रचयप्राप्तिपाठकसमहासिद्धयेसमु
चितेष्टदेवतास्मरणात्मकंमङ्गलमपनिब
ध्नातिरतीत्यादिकामदेवोजयतीतिसम्बधः
॥

रतिपरिमलसिन्धुः कामिनीके
लिबन्धु विंहितभुवनमोदः
साध्यमानप्रमोदः जयतिमक
रकेतर्मोहनस्यैकहेतु विंहितम
कलमेवः कामिभिः कामदेवः १

तत्र काम्यतेभिलष्यते सर्व्वैरिति कामः दी
व्यतीति देवः कामश्चासौ देवः क्रीडाविजि
गीषादिशील इति कामदेवः असौ जयति
विश्वविजयादिना सर्व्वोत्कर्षेण वर्त्तते इति।
तं प्रत्यहमपि प्रणतोस्मीति लभ्यते ततश्च क
वेस्तत्र रतिसम्भावनया भावध्वनिरयमिति।
ध्येयम् तथा चोक्तं रतिर्देवादिविषया व्यभिचा
रीतथाञ्जितः भावः प्रोक्त इति विश्वविजयं
द्योतयितुं विशेषणमनुपन्यस्यति रतीत्यादि
रतेर्ब्रह्मानन्दसहोदरसमृद्धस्य शृङ्गाराख्य
रसस्थायिभावस्य यः परिमलस्तदास्वादा
नभिज्ञानानामपि तदभिज्ञतोद्बोधकोजन
मनोहारी विमोर्द्दामगन्धविशेषस्तस्य सिन्धु
स्तद्वतितो जलभरेण समुद्र इव अथ च रते
तदाख्यायायः परिमलस्तस्य सिन्धुः तथा
कामिनीकेलिबन्धुः कामिनीनां वक्ष्यमाण
भेदभिन्नानां याः केलयस्तावचनतया स्वस
भावोचिता उरुच्छन्नो लीलास्तासां बन्धुस्त
उपकारकः यथा कश्चिद्भ्रात्रादिर्बन्धुः स्वभ

पंस्रा
वि
२

गिन्यादीरूपकरोति तथासावपि कामि-
नीकेलीरूपकरोति पुष्णातीति तथाविहि-
तभुवनमोदः कृतत्रिभुवनवर्त्तिजनतानन्दः
तथासाध्यमानप्रमोदः साध्यमानस्सुन्दरव-
नस्वगृहादेशनिवासादिभि रुद्दीपकैर्येलो-
पार्ज्यः प्रमोदः प्रकृष्टहर्षो यस्य अथवा सा-
ध्योभीष्टसिद्ध्यर्थं व्याजादिग्रहणेन स्वीका-
र्यीयमानः स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपो मान
इत्यभिधीयते इत्येवंलक्षणेनं प्रकृष्टो मोदः मानेन^
प्रीतिर्यस्य सेव्यमानप्रमोद इति पाठे सेव्यमा-
नस्तत्सेवया प्राप्यः प्रमोदो यस्य तथा मक-
रकेतुर्मकराकारः केतुः प्रत्यभिज्ञानिमित्त-
यस्य प्रायेण हि मीनोच्छलनाभवलनाया-
वनिताविषयायाः कामोद्बोधकत्वामीनके- तु^
तनत्वं कामस्येति वदन्ति तथा मोहनस्यैक-
हेतुः मोहनस्य मोहनाख्यक्रियाविशेषस्यै-
कोसहायो मदलम्बहेतुर्निमित्तम् शान्तापर
चिन्तनतदेकरसिकत्वमोहनत्वम् तथा त्वंच
सर्वस्वंच सारभूतत्वादस्य सर्वस्य तथा च

वराहाचार्यैः राज्येसारं वसुधावसन्यरायां
पुरंपुरेसौधम सौधेतल्पंतल्पेवराङ्गनाङ्का
मसर्वस्वमिति तथाकामिनीप्रथमयौवना
न्वितांमन्दवल्लभमङ्गपीडितस्वराम उत्कंनी
समवलम्ब्ययारतिः सानपात्रभवनेस्तिमे
मतिरितिच तथाविहितेत्यादिकामिभिः
प्रहतिमार्गनिरतैस्त्रिवर्गप्रधानैर्विहितस
कलसेवः विहिताकृतासकलासंपूर्णास प
वोपकरणभविता निर्णीमानवत्तस्याष्टिका
लासहिताया सेवायस्यानि विहितसकल
सेवइति अथच गूढादैःप्रकथ्येथ्व र
हस्यवस्थितिसांकेतिकनयेनकामिभिःक
काराकारमकराः कामाः तेवाचकत्वेन
सम्बन्धिनोयेषांतेकामिनः ब्रह्मविस्नुमा
हादेवाख्यैः कामिभिः अथवा कः कमा
लासनः अः अच्युतः मोमहादेवः इतिब्र
इतिकामयः कमलासनाच्युतमहादेव
महेन्द्राद्यैर्विहितसकलसेवः कृतसर्वा
ङ्गसंपूर्णसेवः तथाचाभियुक्ताः कअम

पं.सा.
वि
२
3

नाच्युत महेशमहेन्द्रमुख्यायेनाक्रियन्त वनिता
वदनाब्जभृङ्गाः वाचामगोचरमहाबलशालि
नेस्मु तस्मैनमोभगवते मकरध्वजायेति विहते
चैतत् चतुरास्यत्वधातुः समदृशायाहरेर्हरा
स्यापिअर्धसीतंहसः एवाभ्रान्तित्वचयत्कृतः
सोर्ध्वइति चतुरास्यत्वधातुरित्यत्र पौराणि
कोक्तिः पुराकिलब्रह्मसदसिमितिलोत्तमा
या नृत्यन्त्याः परितोवलनायांलज्जाभयेनमु
खचालनासम्भवात्तद्दर्शनविच्छेदोमाभूदिति
चतुर्दिक्षुमुखचतुष्टयीनिर्मितेति तथा च निब
द्धम् आब्रह्मकीटान्तमिदंसमस्तंपुंस्त्रीप्रयोगे
णजगन्निबद्धम् व्रीडावकायत्रचतुर्मुखत्वंब्र
ह्मापिलोभात्किमितोयुवत्येति ॥ इत्थमनेनमं
गलपद्येनकामदेवविजयमुखेनरसराजस्यशृं
गारस्यस्वरूपवर्णनेकृतमितिध्येयम् तथा
च कामिभिरितिपदेन कामिनस्तुकामिन्यश्च
कामिनइतिपुमान्स्त्रियेत्येकशेषसमासमा
श्रितेननायकनायिकारूपालम्बनविभावोक्तिः
तथारतिपरिमलवत्युरितिसाध्यमानप्रमोदइ
तिचविभेषणाभ्यामुद्दीपनविभावोक्तिः कामि
नीकेलिवन्त्युरितिविहितमदनमोदइतिचवि

हित सकलमेवेति च विशेषणत्रयेणानुभावकथ
नम् मकरकेतनेति मोहनेत्यस्य केहेतुरिति विशेष
णाभ्यां व्यभिचारिभावो हेतुश्च इति विभावानुभाव
व्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिरिति भरतमतिक
थितलक्षणसौस्थ्यादस्य रसराजस्य राजेत्यस्याभि
ति तथा च आलम्बनं नायकाः स्युर्दक्षिणाद्याश्च
नायिकाः चन्द्रचन्दनरोलम्बरुताद्युद्दीपनं मतम्
भ्रूविक्षेपकटाक्षाद्या अनुभावाः प्रकीर्तिताः नि
र्वेदमरणालस्यजुगुप्सा व्यभिचारिणः स्थायी
भावो रतिः श्यामवर्णोयं विष्णुदैवत इति कामस्य
स्वयं शृंगाररूपत्वाद्धि विष्णुदैवतत्वमस्य किं तन्नेवद्यति
तथा च शृंगारलक्षणं ग्रन्थान्तरे रम्यदेशकला
कालवेषभोगादिसेवनैः प्रमोदात्मा रतिः सैव
यूनोरन्योन्यरक्तयोः प्रकृष्यमाणः शृंगारो मधु
राङ्गविचेष्टितैरिति अत्र च शृङ्गारस्य द्विविधत्वेपि
विशेषणीभूतालम्बनाद्युपकरणसामस्त्यात्स
म्भोगात्मक एव तावज्ज्ञेयः यद्यपि विप्रलम्भस्या
तिशयेन चमत्कारकारित्वं सहृदयेषु दृश्यते त
थापि शास्त्रादौ मंगलस्य कर्तव्यतयाद्यपर्वेपि नि
बद्धश्च भेदनिरूपणं भविष्यतीति तावदास्ता
म् एतदुभयलक्षणं च यथा दर्शनस्पर्शनादीनि

पंसा
वि
८
५

निषेवेतविलासिनो यत्रानवकाशवन्तोनंगसंभोगो
य मदाहृत इति तथाभावो यदा वर्तिनाम प्रकर्षम
धिगच्छति नाधिगच्छतिचाभीष्टं विप्रलम्भस्तदो
च्यत इति एतद्भेदनिरूपणं चात्रैवाग्रतो मूलएवभ
विष्यतीति नेहायस्तम् इत्थं काव्यात्मभूतो भावा
ध्वनी रसध्वनिश्चात्र निरूपितः इदमिदानीं निरूप्य
ते काव्यात्मभूतस्य रसादिध्वनेः शब्दार्थौ बाह्या
भ्यन्तरभोगायतने तौचेच्छब्दार्थौ दोषैरात्मभूत
रसापकर्षकैः कष्टत्वादादिभिर्विवर्जितौ शब्दा
र्थौ गुणैश्च रसोत्कर्षकैः श्लेषसौन्दर्यादिभिर्विव
माधुर्यादिभिः उपेतौ तदा काव्यात्मभूतो रसप्रक
र्षराज्यभागिति तथाचये रसस्यांगिनो धर्माः
शौर्यादय इवात्मनः उत्कर्षहेतवस्तेस्यु रचलस्थित
यो गुणा इति श्रुतिमिष्टपदैः शृंगारोचितरचनानिव
न्यनीच्छब्दार्थगुणैः सोऽपि नवशृंगाररसाज्यमवि
च्छिन्नमेव तथाच मूर्ध्नि वर्गान्त्यगाः स्पर्शा अटव
र्गौ रणौ लघू अवृत्तिर्मध्यवृत्तिर्वा माधुर्ये घटनात
थेति अस्तिचात्र किन्तु वन्तु विनत्र स्पर्शानां मूर्ध्नि
वर्गान्त्यगामित्वं नचटवर्गस्यतामापि विद्यते रती
स्यादौ रकारोपि ह्रस्वान्तरितः रतेः परिमलस्य
किन्तु विन्यादौ च मध्यमसमासवत्त्वमपि सन्धिसौ

एवंच मधुरचनाव्यापकमिति शब्दार्थगुणवैति
नास्य श्लोकस्य रसपोषकत्वे धैर्यशौर्यसौन्दर्यादि
गुणशालिनश्चात्मन इव सम्भाव्याचार्यैर्जायते इति
शब्दार्थालंकाराः पुनर्विना ये सदाचारहारा
दय इव शोभाहेतवो यदि भवेयुस्तदा काव्यशरी
रिणो नितरामुत्कर्षः तथाचोक्तं उपकुर्वन्ति तं
सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातुचित् हारादिवदलंकारास्ते
नुप्रासोपमादय इति जातुचित् इति न खलु सदै
वैतदपेक्षा हस्तेहि शौर्यधैर्यसौन्दर्यादि युक्तावा
त्यालंकार[illegible]स्य नाश्रपि लोके सर्वोत्कृष्टशो
भायुक्ताः सर्वमूर्धसु विराजन्त इति तस्माद्धि मे
मतिनितरामुत्कर्ष इति स्थापितम् तथाचात्रवा
दिविप्रतिपत्तिः सर्वं तत्स्थापनाय मम्मटाचार्यैर्निबव्या
रूपकादिरलंकारस्तस्यान्यैर्बहुधोदितः नका
न्तमपि निर्भूषं विभाति वनिताननम् इत्यर्थालं
कारवादिनः अत्र शब्दालंकारवादिनः रूपका
दिमलंकारं बाह्यमाचक्षते परे सुपां तिङां च
व्युत्पत्तिं वाचां वाञ्छन्त्यलंकृतिम् तदेतदाहुः
सौशब्द्यं नार्थव्युत्पत्तिरीदृशीति अत्र सिद्धान्तः
शब्दाभिधेयालंकारभेदादिष्टं द्वयं तु न इति
तस्मादुत्कर्षहेतुः तथा द्वयेऽलंकारा यदि भवे

पंसा
वि
५
5

वुस्तदास्यानितनतोसर्वत्रजयइति सापरिपाट्यव
त्रायतोपनतैव तथाहि अत्रशब्दालंकारश्छे
कानुप्रासाख्यः तस्य च सामान्यलक्षणं पूर्वं वि
शेषलक्षणं यथा वर्णसाम्यमनुप्रासश्छेक
वृत्तिगतो द्विधा सोनेकस्य सकृत्पूर्वं एकस्याप्यस
कृत्परइति रसाद्यनुगतः प्रकृष्टो न्यासोनुप्रास
इति तावत्सामान्यलक्षणं तद्विशेषलक्षणं च
छेकवृत्तिगतो द्विधेति छेका विदग्धास्तत्कृतत्व
ज्ञापितनसदृशः अथवा छेका गृहालयस्थाः प
क्षिणस्तद्वाच्ये तेषां हि प्रायेद्धिभाषितमिति ता
स्यादृशेन छेकानुप्रासस्तदेतदाह सोनेकस्ये
ति अनेकस्य व्यंजनसमुदायस्य सकृदेकवारं सा
दृश्यं छेकानुप्रास इत्यर्थः तथा च सिन्धुर्बन्धु
रित्यत्र नकारधकारसमुदायसादृश्यं छेका
नुप्रासं व्यनक्ति अत्रैव च मोदः प्रमोदः केतुर्हे
तुः सेवः देव इत्यत्र एकस्याप्यसकृत्परइति वृ
त्यनुप्रासघटनापि द्रष्टव्यव तथा च वृत्तिर्नि
यतवर्णगतो रसविषयो व्यापारः एकस्यापि श
ब्दादनेकस्य व्यंजनस्य सकृद्विवक्षुकृतो वा साह
श्यं वृत्त्यनुप्रासः तत्र मोदः प्रमोद इत्यनेकस्या
केतुर्हेतुर्देवः इत्यत्रैकस्याद्धिः सादृश्यमस्तीति

सेवः,

वृत्त्यनुप्रासमनेनात्रैवोक्तवृत्त्यनुप्रासयोरुभ
योः संसृष्टिरिति शब्दात्मकशरीरसौष्ठवं सं
सृष्टालंकारेण व्याख्यातम् अथार्थात्मका
न्तरशरीरसौष्ठवं व्याख्यायते कामदेवः सि
न्धुबन्धुरित्यादौ प्रकृताप्रकृतयोरभेदारोपा
णा रूपकाख्योऽयमलंकारः तथा च उपमैव
तिरोभूतभेदा रूपकमिष्यते इति तदिदं रूपक
मत्र यमारोपणाभावान्निरवयवं केवलमिति
च कथ्यते अनेकारोपणान्मालारूपकमिति
चोच्यते तथा च मम्मटाचार्यः मालातु पूर्वव
दिति मालोपमायामिव यत्रैकस्मिन्बहव
आरोप्यन्ते तन्मालारूपकमिति अनयोश्चाभ
योः शब्दार्थालंकारयोरन्योन्यनिरपेक्षतया सं २८
सर्ग इति शब्दार्थालंकारसंसृष्टिरियमिति त
दिदं पद्यं शब्दार्थालंकारालंकृतं मधुरेण दोष
रहितं व्यंग्यात्मानं प्राणितं सहृदयानाम्
तमकाव्यतया च सत्कौरेके कारणसर्वोपरि
वर्तमानं प्रीतयेस्तु यस्मिन्नत्र केचिदाश्चादि
पत् सत्संव्यंग्यात्मजीवशब्दार्थगुणालंकार
मूर्च्छितत्वात्सहृदयाह्लादको यं श्लोकः पर्वतक

पं.मा वि ८ 6 थितपदार्थदोषदूषितत्वात्सर्वेषाविशीर्णेषा
णः तथाहिरापासर्वतः स्वभावमधुरलावण्येना
पेतं शौर्यादिगुणभरितं ह्यबलताद्यलंकारालं
कृतं च शरीरमकस्मादुद्दितं चित्रं समन्तात्सन्न्
द्य सर्वेषान्नावितं तात्पुरुषस्समाधयति तथा
विहितभुवनमोद इति विहितसकलसेव इति
च विहिते तिद्धिरूपातेनामकथितपदार्थदो
ध्या. १ षेण सर्वे पद्यसन्तूनो चित्रभावहूतीति तत्रेम
समर्थनं विहितसकलभेदो इत्यत्र विशेषण
धिक्येन हितः सर्वेषोपकारको भवनानामा
दोयेनेति व्याख्येयम सर्वेषोपकारकत्वं चा
नन्दाख्यानुषंगिकफलस्वं पारत्रिकानंत्य
हेतुपुत्रप्रसत्यादिलाभात अनेनैवाशयेन
विदितभुवनमोद इति केचित्पठन्ति विदितो
न भूतपवनत्वरणीयो भवनमोदो यस्येति
सर्वमनवद्यम इत्यंस्यालीपुलाकादिन्याये
नालंकारादिनिर्णयोपि बोध्यः ग्रन्थविस्त
रभयात्वस्माभिर्विरम्यते विस्तरतः संक्षेपतस्या
शाकानिरूपणपवैषणीया इति वृत्तं चात्र मा
लिन्याख्यं तथा च तल्लक्षणम ननमयययुतेयं

मालिनीभोगिलोकैर्विरतिः ।।। ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ
भोगिनो नागास्तेषां लोकाः सप्तेति अष्टभिः सप्त
भिश्च यतियुतेत्यर्थः विशेषश्चात्र मालिन्यां यो म
हाकविभिर्निबद्धः सोऽप्यत्र कविना सम्यङ्निबद्धः
तथा च स्फुटं तिलके विसर्गहीनपर्यन्ता मालि
नी न विराजते मस्तरीच्छिन्नपुच्छेव वल्लीवालू
न पल्लवतीत्यस्य विसर्गपर्यन्तत्वमत्र स्फुटमेव
तथा ग्रंथादौ अष्टगणमध्ये सजरापवर्ज्या इति
तदादौ नगणस्थापनाच्छन्दसापीदं पद्यं मंगला
वहमप्युक्तं वृद्धैर्यस्मादिति ध्येयम् तथा च पिंगल
मतम् लक्ष्मीमस्तिगुरुः दितिर्वित्तनं नभः पूर्व
गास्त्वन्दमाः कीर्तिं योभ्युदयं पयः प्रथमलोनः स्व
श्रियाघुस्तिलः वायुः सेनो गुरुर्विदेशगमनं राज्य
नभस्तोन्नलो रोगिमेध्यल लघुर्दीति दिवमणिमध्य
गुरुर्जो रुजं श्रुतिमंदम् ॥ १ ॥ अथ श्लोकत्रयस्था
माण्यमापकं सम्बन्धादिकं निरूपयिष्यन्नादौ क
विः स्वहृन्नमन्त्र वदति श्लीति ॥

शक्तिप्रत्यहमर्पितापहरणः दोमेक
दोलागुरुः श्रीकण्ठार्चनतत्परो भवि
चतष्टिः कलानां निधिः संगीतागम
मान्यमेयवचनाचार्यचूडामणिः पा

पं ना
वि
८

ख्यातः कविशेखरार्चितपदः श्रीज्योति
रीशः कृती २॥

श्रीज्योतिरीशो ज्योतिरीशाख्यः कृती पण्डितो भु
वि प्रख्यातो स्तीति स्वनाम यस्मात् कुत्र वदन्ति यद
पि आत्मनाम गुरोर्नाम नामाति कृपणस्य च
श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति
स्मृतिवाक्यादात्मनो नामानवदनं श्रेयस्करमि
नमनुवदें ति कथं तदनवदनेन च स्वनामाभिज्ञत्वमिवास्य भा
ति तथापि ग्रामयात्रादिलोकव्यवहारकर्मणि वैन
दनवादप्रतिषेधो नास्तीति निषेधपरस्याभिप्रा
यः परथा कथं कीर्तिशरीरमिच्छन्तः कवयः
स्वनामकीर्तनं विना कथं स्मरणवेलायां प्रण
लोकाचौशामृयुरिति नियंतशास्त्रादौ स्वनाम
मितिनि कीर्तनं कथं च नापि दोषशंकेति नामादौ चा
श्रीपदं स्वस्यात्मचिन्तानिरासार्थं तथा चात्मा
भिलषणीयचिन्तारहितत्वादेतदेकपरतया
लोकैः समभ्यर्चितम् प्रत्यहमिति प्रत्यहमव
हूं नत्नपर्वदिनाधवेषणकदर्थनया श्रर्थितापि
हरणे इत्यसदावचेताः अनेन च विशेषणेन स्व

स्मिन्नद्वाचियज्ञात्तिस्वेधनयत्तिदेमेत्तिसर्वथा
सर्वैकांतेममेवकर्त्तव्यामित्तिपैकदीत्तामुख्य
त्रियमः मख्यादेशोवात्तत्रगुरुः स्वयंनत्तत्वतः
पतानपित्तथाशिदयत्रिमर्षः श्रीकंठाचेनत
त्वरश्तिशिवाचैकलग्नः तत्वरेशमितासस्काववि
त्वमवः इत्यनेनपरमेश्वरोपासकत्वादपिख
स्मिन्नत्वख्यत्वंघोतयति तथाचतच्छेः कला
नोनिधिरित्ति एतदुपयोगिबाह्यान्तरकला
भित्तत्वंकथितम तास्वोद्देशमात्रेणतावच्छेव
तेज्ञानुसारेणकथ्यन्ते गीतम् १ वाद्यं २ नृत्यं ३
नात्स आलेख्यं ५ विशेषकच्छेद्यं ६ तंडुलकु
सुमविकाराः ७ पुष्पास्तरणं ८ दशनवसना
ङ्गरागाः ९ मणिभूमिकाकर्मणम् १० शय्या
रचना ११ उदकवाद्यमुदक [illegible] संघा
तः १२ चित्रयोगाः १३ माल्यग्रथनप्रकाराः १
शीर्षापीडनरचनम् १५ नेपथ्ययोगाः क
र्णपत्रभंगाः १७ सौगन्धिकम् १८ भूषणयो
जनम् १९ इंद्रजालम् २० कौमारयोगाः २१
हस्तलाघवं २२ शाकायूपभक्ष्यविचित्रविकाराः
२३ पानकरसरागासवयोजनम् २४ सूचीक
र्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुकवाद्यानि २७

पं सा
वि
८
8

सौगन्धिकम् १८ भूषणयोजनम् १९ इन्द्रजालम्
२० कौमारयोगाः २१ हस्तलाघवम् २२ शाकापूप
भक्ष्यचित्रविकाराः २३ पानकरसरागासवयोजन
म् २४ सूचीकर्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुक
वाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमानिर्माणम् २९
वस्तुनयोगाः ३० यत्किंचित्सत्कमयग्रन्थादिनां
वाचनम् ३१ नाटकाख्यायिकादर्शना ३२ समस्या
पूरणम् ३३ पट्टिकावेत्रविकल्पाः ३४ तर्कक
र्म ३५ तक्षकर्म ३६ वास्तुविद्या ३७ रत्नपरीक्षा ३ ८
धातुमारणशिक्षा ३९ मणिरागज्ञानम् ४० आ
करज्ञानम् ४१ वृक्षायुर्वेदज्ञानम् ४२ मेषकुक्कुट
लावादियुद्धविधानम् ४३ शुकशारिकादिप्रला
पनम् ४४ उत्सादनम् ४५ केशमार्जनकौशल
म् ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनम् ४७ म्लेच्छितक
विकल्पाः ४८ देशभाषाज्ञानम् ४९ पुष्पशक
टिकाकरणम् ५० निमित्तज्ञानम् ५१ यन्त्रमातृ
काज्ञानम् ५२ मानसिकमूकप्रश्नक्रिया ५३
अभिधानकोशज्ञानं ५४ छन्दोज्ञानम् ५५ क्रि
याविकल्पाः ५६ छलितकयोगज्ञानम् ५ ७
वस्त्रगोपनम् ५८ द्यूतविशेषाः ५९ आकर्षण
क्रीडा ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायिकज्ञा

नम् ६१ वैनयिकज्ञानम् ६२ वैयामिकज्ञानम् ६ ५
३ एवं शैवतंत्रेण च चतुःषष्टिः कलाः अमूः उद्दिष्टा
भार्गविमताद्दिता यन्ते पुनाचताः ॥ स्त्रीकुमारम
तीः स्म गविशेषज्ञमयेष्वनः प्रबोधयितुमासा वा-
उपयोगोक्तितत्वतः हावभाववर्तनम् १ वेणी
वेणताल गोमुखमृदंगादिवाद्यम् २ स्त्रीपुंविभू
षणे पथ्यालंकारसंचवना ३ अनेकरूपाविर्भा
वना ४ शय्यास्तरणादिपुष्परचना ५ द्यूतादिक्री
डाजयः ६ अनेकासनसंधानेन रतिज्ञानम् ७ म
करन्दासवमद्यादिनिर्माणम् ८ व्रणादिशल्य गुरु ।
निर्हरणम् ९ सरसनीरसहीनाधिकरसादिना
व्यंजनपाकक्रिया १० हस्तप्रसूनादिरोपणपु-
५ ष्पफलवृद्धिकरणकालिकपुष्पफलोत्पादना
११ पाषाणादिधातुकरणतन्मारणज्ञानम् १२
सर्वेद्गविकारकरणं १३ धातौषधियोजनम् १ ५
पात्रमाकर्षपार्श्वकाकरणम् १५ धात्वादिसंयो
गापूर्वज्ञाने १६ क्षारनिर्माणम् १७ शस्त्रसं-
धानविधिपादोपादादिविन्यासज्ञानम् १८ अश्वा
द्यातसंधानाकृष्टिपूर्वं मल्लयुद्धम् १९ कृताकृतय
न्त्रादिनालक्ष्यपातनम् २० वाद्यसंकेतेनव्यूहर
चना २१ गजाश्वरथगतियुद्धम् २२ देवताप्रस

पं.सा
वि
५
१

न्नतापादकमुद्रानिर्माणम् २३ गन्धास्वादिमारा
ध्यानकृतिशिक्षा २४ मृद्भाण्डनिर्माणम् २५ काष्ठ
भाण्डनिर्माणम् २६ पाषाणभाण्डनिर्माणम् २७
धातुभाण्डनिर्माणे २८ चित्राद्यालेखने २९ तडा
दा.१ गवापीप्रासादशुचितभूमिसमतानिर्माणम् ३० घ
टीवाद्ययंत्रादिरचना ३१ हीनमध्यादिरंगक्रियया
नेकरंगसाधनम् ३२ जलवाय्वग्निसंयोगनिरोधा
दिनाप्रर्वनिर्माणम् ३३ नौकारथादियाननि
र्माणम् ३४ सूत्रादिरज्जुकरणम् ३५ सूत्रपटा
दीनांतन्तुव्यासयोर्बोधःकरणादिविचित्रपदादि
निर्माणम् ३६ रत्नगतवेधादिसदसज्ज्ञनम् ३७
स्वर्णरत्नादियाथात्म्यज्ञानम् ३८ कृत्रिमस्वर्णर
त्नादिकरणम् ३९ स्वर्णाद्यलंकारनिर्माणोत्ते
जनम् ४० चर्ममार्दवादिविधानज्ञानम् ४१ पशु
गचर्मनिस्सारणज्ञानम् ४२ दुग्धान्तेडगयसद
र्व्यादिनिर्माणज्ञानम् ४३ कंचुकादिसीवनज्ञान
म् ४४ जलतादिप्रवाहादितरणम् ४५ गृहभां
डादिमार्जने ४६ वस्त्रादिधावनम् ४७ क्षुरक
र्मज्ञानम् ४८ तिलमांसादिस्नेहनिष्काशनम्
४९ हलाद्यारोपणे सीरासीराद्याकर्षणम् ५०
चित्तरंजकसेवाज्ञानम् ५१ वेणुवेत्रतृणादिपा

त्रनिर्माणम् ५२ कवचाद्यादिकरणम् ५३ जलसे
सेचनसंहरणज्ञानम् ५४ शस्त्रास्त्रनिर्माणम्
५५ हस्त्यश्वगजेन्द्रपालना ५६ शिशुरक्षाधार
णक्रीडनज्ञानम् ५७ अपराधानुसारेण ताडनम्
५८ नानादेशवर्णज्ञानम् ५९ ताम्बूलखेदा
दिरक्षणप्रकारः आदानज्ञानम् ६१ प्रतिदान
प्रकारः ६२ आशुकारिता ६३ कार्यानुसारेण
चिरकारिता ६४ इति भार्गवमतेन चतुष्षष्टि
कलानिरूपणम् अत्र चतुष्षष्टेः कलानामित्य
त्र विशेष्यपदस्य बहुत्वेऽपि चतुष्षष्टेरिति विशेष
णपदस्यैकवचनं विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येय
संख्ययोरिति लिंगानुशासनान्न विरोधावहमिति
बोध्यम् ॥ संगीतेति संगीतनामा गान्धर्वाख्य
उपवेदः तत्र यानि सप्तप्रमेयाणि प्रमेयाणि च स
त्वंकेनात्र किं हृदयाह्लादकत्वं प्रमेयाणि च नाद
ग्रामाद्याः पदार्थास्तेषां यारचना लघुगुरुमा
त्रासंयोजनवियोजनलक्षणारोहावरोहादि
निर्माणानि तच्च पश्चात्तदर्थं परस्परानालम्बलक्ष
णं तत्र चूडामणिस्तद्विज्ञानं च तत्र कलानिस्यात
इत्यर्थः संगीतानां भिन्नस्याच्च पञ्चप्रायत्वादि
ति चूडामणिरिति भवेणोः शुभेणितिः तथा

पंसा वि १० वोक्तं संगीतशास्त्रार्णवं रसानभिज्ञः प्रमादग्रस्तः सु
ख्यविषाणहीन इति नंदिकेश्वरकारिकासु भरते
येन ज्ञानन्निशास्त्रं सत्कार्थसंगतम् तेन नः पशु
जन्मत्वात्पशवः कीर्तिनामया इति अस्मात्सुविषा
या अनेकस्वराणि भरितत्वेन दुरवगाहतां न्किय
दिव लिख्यते इति दिङ्मात्रेणोद्देशः श्रूयतां नादश्रा
स्तस्वरालयाविधिगुणावर्गालयास्थानकाद्यालो
कागमनाद्युतालरचनाज्योतिष्कलामूर्छनाः पु
रागाः सवसन्तरागाललनायन्त्राणि शक्तारसाद्रे
मान्ततभराद्युयत्रन्तपतेतत्स्थानकं पातवः ॥ दि
ग्नामर्षिर्वंदीद तत्त्वपारलोकाश्याग्निबाणनिधि
तेतापंचविधूनिशाकारहयेोमासास्युचंद्रः शा
षी तस्मात्ये चकृतिस्वतोब्रु वदनान्यग्निश्रुमा
मादिश्योतोपीइस्यमवेतभेदकलनामेघाक
लाकोविदः अत्रापद्मेनाकेन भूपतिप्रतिमं गी
तांगोद्देशेनाशीर्वादः द्वितीयेन तेषामंग्मानां सं
ख्योद्देशः तथाचमान्त्रपतेतत्स्थानकं वोपुष्मा
न्यातयत्रस्थानके नादादयो दिग्गादिसंख्योपा
लक्षिता नाभवंतीति तत्र नादादिगिति दश १०
ग्रामाभामेति त्रिसंख्याः ३ स्वराऋषीति सप्तसं
ख्याः ७ लयावर्तीति द्वादश १२ विधिगुणाइंद्रइ

त्रिवर्त्तदशसंख्याः १४ वर्णालंकारेति पंचविंशतिः
२५ आलप्याः षडेति पंचसंख्याकाः ५ स्थानकाः
लोकेति त्रिसंख्याः ३ आलप्ताः आशेति दशसं-
ख्याः १० गमकाः अग्नीति त्रयः ३ तालाः बाणा-
ति पंच ५ रचनानिधीति नवसंख्याः ९ ज्योतीषि
त्रैनेति त्रिसंख्यानि ३ कलाः पंचविषूइति पंच
दश १५ मूर्छनानि शाकरदशवित्ति एकविंश-
तिसंख्याः २१ ग्रामाः पुरुषरूपारागामासाइति
षट्संख्याः ६ सवसन्तरागललनाइति वसन्ता-
ख्यरागेण तल्ललनयास्वस्वस्त्रीभिश्च सहिताः १
ति तत्र वसन्तरागश्चुद्दैमेकसंख्यः तल्ललना
चशषीति एकसंख्या पुरुषषड्रागमध्ये चाहिंदो
लाख्यरागे विह्वाग्यभेरवरागादीनां पंचानां प्रत्ये
के पंचभार्या इति पंचविंशतिलज्ञायां इत्याह
पंचकृतिरिति पंचकृतिश्च समसहिचा तइतिनी
त्या पंचविंशतिः पंचाशिन्नवदनानीति व्र
लमुखानि वनः संख्यानि ४ शाह्लाग्निरिति त्र
यः ३ सामासासाइति षट्दोषादिशइतिदशान्ट ः
त्तभवाइति भर्षाश्चत्वारः ४ अथैषांनामोद्देश
तत्रतस्तुरु नारदकाश्यपाख्यासंयोगामाः

पं.सा
वि
११

निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताख्याः सप्तस्व
रास्तंत्रीकेटोस्थिताः कलाकलावती सूर्यप्रभाम
गधिकास्फुरन्तीविस्फुरन्तीतोमलामोविला
मोत्ताविमोत्ताज्वालेतिद्वादशलयाः मधुरःस
स्वरोज्योतिः सामद्रः तामसो राजसः सात्विकः
तोदणेभैरवंस्तुइशेखरोनन्तः कमलज्योतिर्को
कपेडुमरइतिचतुर्दशविधिगुणाः पवसःपव
नोपनाघदः पितामहस्तनुशिखः सशाङ्कः वि
शाङ्कः कर्मान्तः धूमनिस्वनैः कौमारः नागरा
नेद्रः वैशवः विराजकः उरध्वदः गजमखः सू
र्पकर्णः बालहन्तः भीषणागगनाकारः नै
लाशः श्रामिषप्रियः मेघसेनः इरावतः हस्तिक
र्णः गजकर्णइतिवर्गाः पंचविंशतिः वज्रपा
णिणीचक्रपाणिणीचर्चराहुंसनादिनी धुन्धुमारा
इतिग्रालयाः पंच भूर्भुवः स्वरितिस्थानकत्रयम्
भारतीब्रह्मवादिनीभास्वराकालिकागजना
दिनी कंकालभैरवीराजतिलकयोगिनीमा
राकालपंकरीस्वतितिस्मालोकादशादेवमत्र
ष्टादसाइतिरागमकास्यः चपुटः पंचपुटः
धुन्धुकर्तांभतालः गंजनइतितालाः पंचश्रीः

ह्रीः ह्लीः श्रीः ड्रीः ल्हीः ह्रोंह्रीं ह्रूंइतिरचनानव रत्नाः
ज्योतिः पेंदवी नागरत्निका इति ज्योतींषि त्रीणि ॥
रात्रिः नागा चर्मा पेंद्रवी गोकर्णी कपालमालिनी
काश्यपी गौरी नन्टमुंडा भस्मा केकाली त्रिपुरा चंडिका
महागंटकरी इतिकलाः पंचदश चक्रबलाकमला
भारती गंडिकानरभैरवी कालपाली ह्रूतासिनी वाग
ह्रीनेत्रिणी हंसनादा गोनादा सिंहनादा परावती
जितेंद्रिया मंदगवी वीथी चंद्रप्रभा चूडाशंखावाग
पेया [illegible] तोमरा दीइति मूर्छनाएकविंशतिः
भैरवरागापरपर्यायो मालवरागः मालकोशरागः
हिंदोलरागः दीपकरागः श्रीरागः मेघरागइति
रागाः षट् पत्तांस्वरूपं चशेयान्नेयथा रक्तवर्णश्च
त्रवीह्कवक्त्रो बालरूपानिकः प्रातर्गीतो भैरवेत्य
पराख्यो मालवोमतः १ द्विनेत्रोहिमजः दत्तोबा
लासी वह्निरूणी श्रुतिः द्वितीययाममगानश्च माल
कोशउदीरितः २ वैश्यश्च वातिकश्चित्रो द्विहृकोः
पिविमानगः तृतीययाममगानश्च हिंदोलाख्यः
प्रकीर्तितः ३ खलाभः पैत्तिकोबलसत्त्रियोवे
दपाटकः त्रिमखोव्याघ्रगा त्तुर्ययाममगानश्च दीप
कः ४ श्वेतः कहात्माविप्रश्च [illegible] त्वबीहृश्च वाजिगः

पं.सा
वि.
१२

श्रीरागइतिविख्यातोरागेषुमधुरोहितः ५ त्रिपातः
कपिलः षड्जश्रुतवक्रोगजाननः गजगोदशावा
हुस्युमेघरागस्तुराविगः ८ रविगाइतिरागैगीयत
इतिरागिगानरसमर्थः अत्रपंचमस्यश्रीरागस्यविशो
षः श्रीरागसहजोरागोवसन्तः शूद्रजातिकः तस्य
भार्यादत्तसुतानाम्नावैषाविविक्रमा अथैषांष[illegible]ष
ड्रागाणांभार्याःभैरवी गुणेनाटा मंगली सैन्धा
वीसिंहनादेतिभैरवरागभार्यापंचकम् वैराजिका
धनासी गूर्जरीललिता मल्लाररागा इतिमाल
कोशभार्याः।५। केदारागौड्रीकर्णाटीभीमका
नामागधीभीमादीइति दीपकभार्याः ५ धीसा
दिगणीब्रह्मवदना रामकरीतुटप्रभाश्रीभामा
इतिश्रीरागभार्याः।५। मेघपर्णीचटाटोपाका
न्तवेगागजानना मेघराजीतिमेघरागभार्याः ५
रावणनारद तुम्बरकाश्यपानिचत्वारियन्त्राणिक
लमधुवताराः शङ्खास्वयः मधुरललितकान्तस्व
रोषपेयंसागरगंभीराख्यास्वसाः षट् वेदयोषस
मंसाशिरश्चालनंचुम्बितकंठं नाशंपंभेरीनादोप
मंखगरवंश्वसनाभंस्रगालस्वनं गर्दभरावंका गा.१
कस्वनामितिदशदोषाः पाणिपादगात्रशिरो

भेदभिन्नतयान्त्यंच तनोर्ध्वतिसंक्षेपः कविशेखरा

र्चितपदइति कविभिः शेखरैः करणभूतैरर्चि

तपदइति कविराजत्वंस्वस्मिन्सूचितम् कविशे

खरार्चितपदत्वास्व कविशेखरइतिचस्वनामसू

चितम् अस्मिन्वपदेषु पदैकदेशप्रयोगः पदसमु

दायेषु वपदप्रयोगः भीमो भीमसेनइतिवत् भा

मा सत्यभामेत्यादि वस्त्रुतिप्रतीता सावैवप्रयोक्त

तिनैसर्गिकीति कथिता कविशेखरेणेति ट तंत

शार्दूलविक्रीडितम् तथाचसूर्या १२ श्वै म

सजसतताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति

सूर्याद्वादश १२ अश्वाः सप्ततत्सूर्याश्वैः

र्द्वादशभिः सप्तभिश्चयतिमादिस्पष्टेः गणप्रस्ता

रश्चायम् ऽऽऽ। ।।ऽ। ऽऽ।। ऽऽ। ८ । अथगुणदो

षवर्णनम् शौर्यस्तवेन्द्रपादीनां शार्दूलक्रीः

डितंवरम् विच्छिन्नपादपूर्वार्धद्वितीयेचसुसमा

सवत् शार्दूलक्रीडितेभातिविपरीतमतोयम

मितिश्रलिचात्रद्वितीयार्धेसंगीतागमेत्या

दौदीर्घसमासवत् तथाश्राद्यन्ताकारविरहा

त्वर्थेतेचाविसर्गतः शार्दूलक्रीडितस्यास्तट

पतेवोपलभ्यते विसर्जनीयसत्वेन पदैर्नी

मैतैरिव शार्दूलक्रीडितयातिपादेसार्यमा

पंसा
टि
१३
13

नामिवेतिकथितगुणदोषमतविरहाभणोपद्यमि
देसर्वथाकविकाव्यत्वंभजते इति २ इत्येतदृ
ष्टमनूद्यमवन्वदन्तस्यग्रन्थस्यप्राचीनमतंभेदो॰
पदूपत्वादुत्कर्षंद्योतयतिहेत्विति मन्मथतंत्रमद
नाचार्यसिद्धांतः तंत्रप्रधानेसिद्धांतइतिनानार्थ
केषगात् ईश्वरमतम् साक्षान्महादेवप्रोक्तंशा॰

दृष्ठामन्मथतंत्रमीश्वरमतंवात्स्याय
नीयंमतं गोणिपुत्रकमूलदेवभणि
तंवागीशवाक्यामृतम् श्रीनंदीश्वर
रंतिदेवरचितंक्षेमेंद्रविद्यागमं तेना
कलितपंचसायकइतिप्रीतिप्रदः
कामिनाम ३॥

स्वमतम वात्स्या
यनीयंवा॰
त्स्यायनाख्यवत्समुनिपुत्रमतं श्रेष्ठोहिसूत्रका
रः यदादिमंसूत्रमिदम् स्ववेणी वेणीबन्धमो॰
क्षोमोक्षइति गोणीति गोणीनाम्नीमुनिपा॰
त्नीतस्याः पुत्रइवानुकंप्योयोमूलदेवः शिष्य
ल्लसमतमपुत्रकेनानुकंपायांकृत् अथवागो
लीपुत्रकोपि मुनिपत्नीपुत्रपनदाहाया प्रसिद्धः
श्रलिचविषयवशेनमुनिपुत्राणि मात्रनाप्रैवक

विद्यपदेशः यथा कौण्डिन्य इति कुण्डिनीपुत्रः
इत्यंच गोणीपुत्रकेति संज्ञायांकन्तस्यमूला
देवस्यचभणितंतडकेशास्त्रंवागीशस्यवागी
श्वराख्यस्यकवेरप्यवाहृहस्पतेः श्रीनंदीश्वरोनं
दिनामागणमुख्यः इतिदेवश्चरमयतिदेवान
धैश्चतर्पणेनेतिरंतिः सचासौदेवश्चेति निक
कृतौचसंज्ञायामितिनिक येनदेवपितॄन्तर्प
णीयंगोमेधेषारब्धेषुप्रत्येकंचमेहचोपक्षुप
रिस्थापनार्थंमंक्तिन्तेषुतत्त्वेनविंडपातजले
नचर्मणवतीनाम्नीपरमपावनीनदीप्रव
तीतिपुराणप्रसिद्धिः देमेंद्रोनामयासाशि
घोयेनतडपासमनाकृत्वातद्दर्शनेजातेतस्मा
हृदेलब्धासर्वंतत्कृतंसंदिशमितयाख्यायिका
विदः तस्यविद्यागमलब्धाके देमेंद्रमजयो।
ख्येपाशम नेनेतिकविशेखरापरपर्यायेण।
प्रोक्तोतिरीशेनकविनापंचसायकइतिग्रंथोक
त्यन्त तत्रपंचसायकाः सर्गस्थानीयायस्मा
मोपंचसायकः कामोपचारसाधकत्वादस्य
पंचसायकेतिनामधेयेकविना माज्ञानीना
नेनाज्ञातंकामतन्त्वंज्ञायतेज्ञातेवावर्धतइति।
किंकरमोयंयः सान्ताकामपवनकामोपकरण

पंसा
वि
१४
14

सापनमिति सापन साध्ययोरभेदे पंच सायकेतिग्रं
थनाम अथवा यथा पंचभिः सायकैः कामोऽन
गहशयति तथानेनापीति सायकस्य च यथा शी
घ्रं लक्ष्यभेदनमेव फलं तथास्यापीति शीघ्रसा
धनत्वमस्य सूचितं इति शाह्वः प्रकाशे शीघ्रमेव
फलसिद्धेरसौ सर्वत्र प्रकाशी भविष्यतीत्यर्थः
इतिहेतुप्रकरणप्रकाशादिसमासिषिरत्वायेष
मरः प्रकल्पतेति च हेतुणिजंतस्य रूपं कर्म
णिप्रयोगः कल्पयिष्यमाणस्यापि प्रकल्प्यते
त्यतीतनिर्देशः सौकर्यार्थेत्तनार्थः यद्यानमभे
दं कल्पमर्पितं कृतमिति सौकर्यं शीघ्रतां च घो
तयति आशंसायामभूतवच्चेति लङः आशंसा
चात्र भूतप्रयोगदर्शनादेव कवी छोपेनाआ
शास्यघवाहृनिबद्धकल्पोभवं तदेवाकल्प्यते
ति भूतक्रियादर्शनादाशंसात्रवगमेति अथवा प्र
कल्पतेति कल्पशब्दात्कर्तर्यर्थेणिचियण्प्रयो
गयमर्थः असौ पंच सायकाख्यो ग्रंथः कल्पो
क्रियत आकल्पतेति यथा कल्पस्तनद्भसादिग्र
ह्नि साधितो योवनाशुष्कादिकारकत्वाज्जरतो
पित्रूतरूपं कालासमानं गतानपि च अशुष्कत्तः करो
ति तथायमपीति अथवाकल्पः कल्पद्रुमोकि

यतेति यथा स्वर्निवासिनः कल्पतरुतलेनंदमास्म
तादिदानेन सुखिनः करोति तथा मामपि भूलोक
वासिनस्तत्तदुपयोगमेवनेन सुखिनः करोतीति श्र
मोचकामिनां प्रीतिप्रद इति स्पष्टं व्याख्यातं च श्राव
दत्तापि कामिपदं योज्यम् ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणां श्री
तये इदं शास्त्रं भवत्विति ग्रन्थोपोद्घातश्चाशीः इत्य
मनेन संबंधविषयाधिकारिप्रयोजननिरूपणमा
विष्कृतं द्रष्टव्यम् तथाहि संबंधोत्र दिव्यादिव्यतया
मूलेनैकांतिकः कल्पादिसाधनं विषयः अधिका
रीकामी प्रयोजनं परमाह्लाद इति ॥३॥ ॥ ॥

तत्रादावेन ब्धास्त्रावनवरणपीठभूतना
यकलक्षणम् साचारः करुणार्द्रहृत
कृतमतिर्दातावदाताशयः काम्यः का
मकलानिधिः प्रवचनः स्त्रीणामतःसु
न्दः आप्नोतीति पटुः दामीवज्ञतकी
भूवः ऊर्ल्लीनोयुवा संदेहपादिहनाया
कौतिगादितः संगीतशिक्षान्वितः ४॥

नि
इत्थं संबंधादिरूपणेन प्रकरणपीठिकां हृदीकृत्य प्र
करणमारभमाणः शृंगारस्याभयाश्रितत्वेन सर्वी
कटाहत्वायमाश्रित्यादौ लक्षयतया नायकलक्षण

पंरा
वि
१५
15

मृत्यापयति साचार इति देशकालावस्थोचितस्वव
र्णाश्रमधर्मपालनमाचारः तत्सहितः साचारः का।
रुण्याशयः कारुण्याद्देवताः कृतमतिरिति तत्कालश
क्तिणीमतिरित्येवं लक्षणमतिसाधितसाध्यः दाता।
दारचेताः भावेभावेपि दैन्याभावश्चौदार्यं अवदाता
शयो विशुद्धहृदयश्लाघनन्वेषीत्यर्थः प्रवचनः व
न॰ चस्यमधुरत्वेसत्यन्तेवप्रकर्षः कामः कामार्हः कामा
यप्रभवतीति कल्यातस्नेप्रभवतीतियत् सन्तिचोक्ते
विशेषणाद्युक्ताऽपि केचित्क्लीवभेदाये सौ समस्त्वे
शिथिलशक्तयो भवन्तीति काम्य इति विशेषणमा॥
सौगतमतोभीरोरक्तेचेतान विरक्त इत्यर्थः आप्तो
धनवान्नीतिपटुः देशकालावस्थोचितारम्भो नी
तिः कस्मिन्देशे कस्मिन्काले कस्यां चा[illegible]वस्थायां
कथं वर्तितव्यमित्यनन्तरूपारम्भेतीति तत्र पटुः शिष्य
थः त्वमी सहनशीलः स्वकार्यसिद्ध्यर्थं परस्परं
तामपि सहत इत्यर्थः उक्तकीदृशपूर्वनिदर्शनानि
र्माणाद्युत्कायान देवताप्रतिमास्तम्भसौधिरादाव
नगमितननवादिना पूर्वदर्शनाकथनादिकोनकस्या
नवानसौवेशपारणादिनादपरवंचनेऽकृतकेनत्वा
नवेतालपिशाचदेवतादिरूपपारणेवाकृतकेतं।
दानितिउदाहृते चेदमजञ्चानकीच केभीमआश्रि
तः सौमरूपतामविवेप
च्छन्नरूपैर्भूदिव्यायामाय

यानलइति सांगीतशिक्षान्वितइति संगीतसभा
गुहिष्ट्यागानविद्यायाः शिक्षादेशकालादिभेदे
नतत्तद्रागादिनागानेतेनान्वितइति अत्रचकरु
णाश्रयइतिकेचित्पठन्तितत्रकरुणामयइति प्रु
इपादेनभावंपवव्यावदाताशयइत्यनेनकथितप
दाख्यदोषेणग्राम्यतास्यश्लोकस्य समापतेत्ततत
स्वककरुणामयइतिदयाप्रचुरः प्राचुर्येमयट्करु
णार्द्रहृदितिपाठस्तुनिर्विवादः संदेहादितिकथ
नस्यायमाशयः अस्तिचनायकानांपत्युपपतिवैशि
कभेदेनतावत्त्रैविध्यम् तत्राद्यस्यानुकूलदक्षिणधृ
ष्टशठभेदादस्योपपत्योस्तुत्रैविध्यम् उत्तममध्यमा
म धमभेदेनवैशिकस्यत्रैविध्यम् मानिचतुरौपुनः पा
हपवान्तभवतइतिनष्टपल्लवानामहेशः अत्रन
भिन्नस्तुनायकः पुनर्नायकाभासएवनष्टरागा
णानामसावेतीति भेदनिरूपणमिहतावद्वि
स्तरभयान्नकृतमितितावदास्ताम् प्रकृतेकौतु
किविनोदार्थमेतल्लक्षणंसंक्षेपेणोच्यते। तत्र
विधिवत्पाणिपीडनकारीपतिः यथाचकन्या
याःपित्रदत्तायागृहीतोविधिवत्स्कवः येनासौ
काथितोभर्ताऊढंभपरिपोषकइतिइतिपतिल
दाणाम् अत्रेदलक्षणम् सत्यास्वपत्न्यांनिरतः

पं.सा
वि
ए
16

ॐ

सदाचाम्यपरांमुखः सर्वकालानुरक्तोयः सोनुकूल
इतीरितः सत्यामिति पतिब्रतीयामन्यपरांमुख इ
तिसर्वनाशेप्याहन्निमात्रइतिप्रवल्लावः इत्यनुकूलल
क्षणम् समहार्दनयश्चैववह्वीः पत्नीः प्रसेवते सह
जप्रेमभवितोदक्षिणोसौपतिर्मतः इतिदक्षिण
लक्षणम् आविर्भावितदोषोपिभूयोनिवारितः उपो
नान्यस्त्रीसंगमंजह्याद्योसौधृष्टः प्रकीर्तितः इति
धृष्टलक्षणम् भूयोभूयोपराद्धोपिकपटेनसि
धनिद्धाम् रंजयित्वारतिंगच्छेद्योसौशठ इतीरि
तः इतिशठलक्षणम् इतिचतुर्विधपतिलक्षण
म् अथोपपतिलक्षणम् आचारहानिकृद्यस्तु
रंधीणांकलंकधृक् असौजारश्चतुर्धोक्तः प्रागवत्
शठांतसर्वगम् अमीश्चचतुर्थोपि शठांसमान
मेवशठेनविनानैतत्सिद्धिरित्यर्थः इतिजारल
क्षणम् अनुकूलदक्षिणधृष्टशठभेदेनासा
वपिचतुर्विधइत्यर्थः प्रागेवसमर्थितम् अथा
वैशपकलक्षणम् बहुवैशपापभोगोपिनत्तसिंया
तियानरः धुरंधीमनुयायाश्चवैशपकोमात्रुदी
रितः इतिवैशपकसामान्यलक्षणम् दयिता
याः प्रकोपेपिसूपचारपरायणः भूयः प्रसादये
घस्तामत्तमोवैशपकः स्मृतः सूपचारपरायणः

त्तिसहस्रतिशयेनोपचारैर्दानमानादिभिर्जायो
परायणः प्रसितस्तत्स्थः इत्युत्तमवैशिककलक्ष
णम्‌ दयितायाः प्रकोपेपि कोपं रागं च नात्यजे
त्‌ प्रादधात्तत्त्वयाचितं यः समध्यमवैशिकः
इति मध्यमवैशिककलक्षणम्‌ भीरुपाधीत्वपा
रुष्यः केवलं कामतत्परः कार्याकार्यविवेको
नो यो सावधमवैशिकः कार्याकार्यविवेको।
न इति यः क्रोणाक्रमविचारं न करोतीति इत्य
धमवैशिककलक्षणम्‌ धृतचित्तस्तयोपी मा
न्कुपितायामपि स्त्रियाम्‌ सहते कामजं चापि
मपीरैर्मानुदाहृतः इति मानिलक्षणम्‌ वचसा
संत्तया वापि वाञ्जयेद्यः समागमम्‌ कांता वा
भिमुखीकुर्यान्मन्त्रो सोद्विधा मतः द्विपतिवा
कोत्तरः संत्ताचतत्वश्चेति इति चतुरलक्षणम्‌
प्रोषितायामपि योषायां सत्त्वास्मस्वेभिर्गतैः
नापर्यंतस्तोन तुष्येद्यो नायकाभासपवसः॥
उदाहृतस्त्वासौ भानुदत्तेन यथा सूनोसमनि
भिगिर्वनेतिजेनपुष्पव्या
योजिता बहुविधाभङ्गि स्फारीकृताहृदयः तोबू
नमपेत्य निर्गतमध्यस्फारीकृता वदोरूढा
लारूढवण स्खलेन निहितौ व्याकोच
वेतेनापि न वेत्ति इति कियता यत्नेन सत्तास्मा।

पं॰सा
वि
१८
धीरोदात्त +

रीति इत्थं सामान्यविशेषाभ्यां नायकलक्षणे ह
ष्टीकृतेपि रसोचवर्णनीयायो दिव्यादिव्यादिव्या
दिव्यतयाप्रकृतीनां स्थितयास्थितत्वे वीर रौद्र शान्त
शृंगाररसप्राधान्येन च धीरोद्धत धीरप्रशान्त धी
रललिताख्या भेदाः संतीति किमधिकृत्यासौ परि
पाटीति र्वहतीति तदिदमिदानीं निरूप्यते तत्र दिव्या
प्रकृतयो दिव्यस्वभावाः श्रीकृष्णादयः अदिव्य
प्रकृतयो मनुष्यस्वभावा युधिष्ठिरादयः दिव्या
दिव्यप्रकृतयो दिव्यत्वेपि मर्त्यत्वानुकारेण मर्त्य
त्वेपि वा दिव्यत्वानुकारेणोभयस्वभावाः श्रीरा
मादयः इत्येवं प्रकृतिभेदे वीररसादिप्राधान्येन
धीरोदात्तादयो भेदा भवंतीति तेच यथा तिसृण
मपि प्रकृतीनां वीररसप्राधान्ये धीरोदात्तत्वम् ॥
तथाचोक्तं महासत्त्वोतिगंभीरः क्षमावानविक
त्थनः स्थिरो निगूढाहंकारोदात्तो दृढव्रत इति धीरो
इत्यच धर्मवीरयुद्धवीरप्राधान्ये विनयप्रच्छन्नाव
लेपः श्लाघादिविमुखः क्रोधाद्यनभिभूतान्तः
करणः स्वीकृतनिर्वाहकः स्थिरव्रतो धीरोदात्त इ
ति फलितम् यथा श्रीरामादिरिति इत्थमेव वीर
रसप्राधान्ये धीरोद्धतत्वम् तथाच दर्पमात्सर्यभू
यिष्ठो मायाछद्मपरायणः धीरोद्धतस्त्वहंकारी

वलश्लाघो विकत्थन इति इत्थं च वीररौद्रप्रधानः शौर्या
दिमदयुक्तो धीरोद्धतो यथा परशुरामरावणादिः
इत्थमेव शान्तरसप्राधान्ये धीरप्रशान्तः तथा चो
क्तं विनयादिगुणैर्युक्तो दानधर्मादितत्परः क्षमावान्
स्पृहयात्यक्तो धीरशान्तो द्विजादिक इति इत्थं च
दीनधर्मवीरः शान्तरसप्रधानो धीरप्रशान्त इति
स्थितम् द्विजादिक इत्यादिशब्देन क्षत्रियोपि कश्चि
देवं लक्षणलक्षितो भवतीव यथा जीमूतवाहना
दिः शृङ्गाररसप्राधान्ये पुनर्धीरललितः तथा
चोक्तम् निश्चिन्तो धीरललितः कलासक्तः क्षमी
मृदुः सचिवार्पितकृत्यश्च योगक्षेमानपेक्षक इ
ति एवं च शृङ्गारककरुणहास्यादिप्रधानः सचि
वसन्निहितयोगक्षेमत्वेन प्रजारक्षादिचिन्तार
हितो धीरललितो यथा वत्सराजनलादिरिति
एवं वीररसादिप्राधान्येन दिव्यादिव्यदिव्यादिव्या
प्रकृतीनां यापने नायकभेदानन्त्यं समायातीति
कोसौ नायकोत्र मुख्यतयाभिधेय इति चेदत्रोच्य
ते शृङ्गाररसप्राधान्ये दिव्यादिव्यदिव्यादिव्यप्रकृ
तितया त्रिविधधीरललितोत्र नायकतयाभिप्रे
त इति यथा दिव्यधीरललितः अदिव्यधीरललि
तः दिव्यादिव्यधीरललित इति तत्र दिव्यधीरल

पंसा
वि
ए
१८

लितः श्रीकृष्णादिः दिव्यादिव्यो वत्सराजादिः अ
दिव्यो नलादिरिति निष्कृष्टम जाचष्टेति चेदं लक्षण
सामस्त्येनाभीष्ठिति नायकलक्षणस्याशयम ॥४॥
यथा नायिकानां रूपितादिनायकप्रसादनार्थं स
ख्याद्युपकरणप्रयोगस्तथा नायकस्यापि नादि कृपि^
नायिकाप्रसादनार्थमुपकरणस्योपयोग इति ।
तावन्नायकसंदेशोक्तिवत्संदेशोक्तौ प्रामायांना
वपीठमर्दाख्येन मम सचिवलक्षणं प्रस्तावयति ॥

अथ नायकनर्माभिज्ञनर्मसहायपी
ठमर्दलक्षणमाह आचारैर्विनयैर्व
चोभिरमितैः शौर्येच तौर्यत्रिके प्रायेकौ
तुकशिल्पनाटकविधौ नानाकला
कौशले ऊहापोहसमर्थनेऽपि घट
नाभावेङ्गितज्ञः पटुः मर्मज्ञः स्थिरसौ
हृदः सुवचनः स्यात्पीठमर्दः सदा ॥
॥ ५ ॥

आचार इति कथं ममाद्य मन्त्रप्रसीदतीति
व्यवहाराभिज्ञत्वमाचारः गुरुमान्यस्थानराजराज
महिष्यादिषु कथं मया त्वं गन्तव्यमामितं व्यवति
तव्यं वेत्यभिज्ञता कौशलं विनयः देशकालावस्था

नुरूपेण स्वकार्यसाधनं नीतिः ॥ स्वरतं वक्ष्यमाणभे
दभिन्नं क्रीडनम् ॥ नृत्तगीतवाद्यं तौर्यत्रिकम् ॥ शा
स्त्रकाव्यघासादि कौतुकविधिः ॥ स्थलमायादिना
प्रतिकृतिविधानेन वैराग्यदौर्मनस्यादिनिवर्तनम्
वैरक्ततासंपादनम् ॥ अथवा देवतास्तम्भस्वषिराघन
गीतनर्तनादिना पूर्वदर्शनाकथनादिस्त्रीवशीकरण
दिना वा स्वकार्यसंपादनम् ॥ वेतालपिशाचादिद्रू
प[illegible]पारणेन वा स्वाभिमतसाधनम् ॥ तथा चोदा
हृतमिदम् ॥ जूद्यानकौतुकं भीमस्त्राश्रितः स्वस्वरूप
ता [illegible] चिरं प्रस्फूरूपो भूर्हिरण्मायानल इति ॥ शिल्प
चित्रादिनाटकं ॥ पदार्थवाक्यार्थाभिनयार्थसत्ता
दिदानम् ॥ विधिशाहूसहृदान गम्यात्रिष्वपि सम्बन्धः
कौतुकविधौ शिल्पविधौ नाटकविधौ चेति ॥ अमी
षाचारादिषु ऊहः ॥ अभीष्टसिद्ध्यर्थं युक्त्यागमापन अ
पोहः ॥ अविधेयान्निःसार्यं तथैव युक्तिभिर्निर्वाहः
तत्र तथा समस्तनर्मणां वक्ष्यमाणलक्षणानां सम
ग्रक्रीडानां यावटनामण्डनोपालम्भशिक्षापरि
हासं संघट्टनं विरहनिवेदनादिना तत्राभिमतस्त्रीक
रणां भावाः सात्विकाः इंगितान्यांगिकानि ततस्स
माहारद्वन्द्वे ऊहापोहसमस्तनर्मघटनाभावं तर
नेकवचनम् ॥ नर्मेत्त इति नायिकनायिकारहस्यतः

पं सा
वि
१९
19

स्ववचनोहितेन मधुरवचनः ईदृग्गुणश्रेष्ठो नायक
पीठमर्द इति अत्रापि नायकसहचारिणा नर्मसा
चिव्येना पीठमर्दविटचेटकविदूषकभेदैर्ज्ञाता
विधेयप्रधानतयैतदन्तर्भावविवक्षया वा पीठमर्द
लक्षणमेवोक्तमिति बोध्यम् तथा च क्रियाभेदेना
चतुर्णां लक्षणमन्यत्र कुपितस्त्रीप्रसादीयः पीठम
र्दः समाघते कामतन्त्रकलासु कोविदो विट उ
च्यते सन्निधानपटुर्यत्र तत्रानुकूलश्च चेटकः अंगा
दिवलनायासैर्हास्यकारी विदूषक इति उदाहृत
श्लोके माचकाव्यो रावणविलासवलने कलासम
ग्रेण गृहा[illegible]मेचता मनस्विनी रुत्कघितं पटीयसा
विलासिनः स्वं स्वविनन्वता रतिं न नर्मसाचिव्यमा
कारि नैजं नेति अत्रापि श्लोकद्वये हन्त माहेलवि
क्रीडितम् तल्लक्षणं गुणदोषाश्च पूर्वश्लोकएव
निरूपितानि ॥ ५ ॥ अवधृतेन नर्मसचिवल
क्षणसहितेन नायकलक्षणं तत्रादिपत्ति पत्नाह
गतिकमनीयइच्छापलक्षणलक्षितो नायकः
कथमत्र ग्राम्यधर्मं आसक्तिं विदध्यात् दृष्टा
न्ते च बहवोपि नायकलक्षणोपेता धीमन्तो स्वाहि
रम्यारण्यान्याशिश्रियन् यद्यपि च केचित् सर्वत्र
मापारमूते गरुहस्यारम्भेस्त्रीचक्रुस्तप्याप्याभासमा

त्रसमायत्तादस्य सुखलक्षस्य प्रश्नात्मापि न प्रवर्त्ततेपि परि
णामे हर्षपं ते भूयं ते च न तथा च मल्लाव भावैरियं क्रि
यानिद्धितैव उत्तानो ख्ून मडूकपाटितोदरसवि
भेक्षैदिनि सीब्रणेभक्तिर कुमेः कस्मज्जायत इ
त्यतो यदर्थमनन्तराडम्बरः प्रारभ्यते तस्य सर्वथा
विशेषत्तैरनादरणी यत्वान्नैतन्निराश्रयचित्रक
ल्पनयेति अत्रोच्यते शक्तिमन्तो हि ये केचिद्रुव
सामारिकीवुधाः ते निर्वाह्यगताः पारंव गत्रि
तयपालनात् अशक्तायेपुनः केचिदुर्व्वाप्ता
मिमाज्जनाः ते भस्मधूलितान्द्व रूवनामादड वाद
तात् धैर्यंतत्रांतरेषी वै यै केचिच्छिथिलाशयाः
नपेक्षः स्वच्छंदायातांकर्त्तेनेकष्टमाहतनाः तत्रिव
र्गमलामेव्वायेपरान्निपरायणाः तत्फलं गादि
तेषीरेः स्वसूनमिव गात्यवत् त्रिवर्गसाधनं चैष
रमराज्ञो यथामतः न तथाल्पविनोदायते परं
बुद्धिशालिनाम् यतः ज्ञात्वा हि चिन्नामकेषांचित्
र्षयतन्त्रणाम् ज्ञाविशेषानभिज्ञानाद्येनेतालि
पशूपमाम् पशवोपि हि जीवन्ति ग्राम्यधर्मपरा
यणाः को विशेषान्तरं तेभ्यः परमोर्थब्रह्मतात्म
नाम् तस्माद्धियमुपादाय ये भिन्ना गृहमाश्रिताः
अज्ञतनूप्येणामेवन्ते रतितेः स्यात्तत्किंजितम् अस्मि

पंसा
वि
२०

20

वायंरसोनामब्रह्मानंदसहोदरः युक्तानिषे
वितोन्तरणोकाकासिद्धिनयच्छति सुवर्णपात्रदा
लोच्ययेभजंतेनरास्त्रियः नस्तहामयवीमतःस्त्रा
घामखोज्ञलाइतिम्रनेनेवाशायेनकल्याणम।
स्नेपिस्वग्रन्थेएतदर्थस्वंप्रयोजनमपनिबद्धवा
न्यथानिस्मारेजनुषिप्रवासमसहशोसारंऊरंगी
हस्यगमेकंभोगस्त्वेपरात्मपरमानन्देनतत्वंवि
ङः तत्वाद्यादिविवेकमूफमनसोलब्ध्यापिना
नागनाः संविदंतिस्वखेननकेविकलाः पश्वा
दिवन्मानवाइति तस्मात्स्थितमेतत् जात्यादि
परीक्षांविनैतत्सेवनेपशुसाम्याद्भ्रामयधर्मः त
ज्ञातिपरीक्षापूर्वंश्रनब्रह्मानन्द सहोदरवाक्कि
किनफलमीतितल्लक्षणनिरूपणाधमनवग्रं
थावषपः प्रस्तावनीयइतितदवतरणिकापूर्व
मारभते अथेत्यादि इयपद्मिनीइयपद्मिनीना
म्नीनाधिकास्यात् एताहशोर्लक्षणैः पद्मिनीसं
ज्ञाभवतीतिसंभावनायांलिङ् संपूर्णेंदुमखी
वाकांचंद्रवत्सर्वतोमदनस्यादिकौमुदीप्रकाशि
टा^ तदिमा[illegible]वतंलमुखी तथाकुरंगनयनाभ्रांत प^
हृदयह्रू^ चंचलस्य[illegible]दयद्वावकसगहकसहशनेत्राता
घापीनस्तनी अत्रपीनग्रहणमोच्चस्यापुपल

लक्षणम पीनेस्थूलस्तनीत्यर्थः दक्षिणानायक
चित्तहरणकुशला मृदंगीनवनीतकोमलां
गीशिरीषपुष्पकोमलांगीवा तथाविकचार
विंदसुरभिः यच्छरीरात्प्रफल्लपद्मगन्धः सर्व

अथपद्मिन्यादिनायिकालक्षणम
संपूर्णेन्दुमुखीकुरंगनयनापीनस्त
नीदक्षिणा मृद्वंगीविकचारविंद
सुरभिः श्यामांगगौरद्युतिः स्वल्पा
हाररताविलासकुशलाहंसस्वना
गामिनी लज्जालुर्गुरुदेवसज्जनर
तास्यान्नायिकापद्मिनी ॥८॥ ॥

नः प्रसरति अथवा अंभोजगंधे सदृशागन्ध
सदृशाकामसलिला तथा श्यामा सदाषोड
शवार्षिकस्त्री सदृशी यद्वा शीतेसुखोष्णगा
त्री या च ग्रीष्मे या सुशीतलांगा भवेत् अथवा प्रथमेति वि
ख्याता सदाषोडशवार्षिकीति अंगगौरद्यु
तिः अंगेषु गात्रेषु गौराधवलाद्युतिर्यस्याः ॥
श्वेतवर्णास्य सर्ववर्णाधा तथादादांदभृतपद्मि
नीलक्षणगौरेतिश्वेतवर्णापवच्याख्येयः क

पद्मा
वि
गौरद्यु रतिनि
शिरोधामातेल
कुन्तरत्रे

ल्याणमल्लेन चात्र स्वर्णचम्पकनिभेति कथना
त् श्रृंगारगौरद्युतिरिति स्वर्णगात्रीत्यर्थः पद्मांग
ना गौरद्युतिरित्यग्रग्रहणं यस्याः पद्मगंधोज्ज्वलोत्त्वे
व सर्वत्र ग्रन्थान्तरेषु प्रसरल्लावण्यभवभणितेत्यर्थः
स्वल्पाहारवतीति लघुभोजनभोक्त्री विलासा
ऊपाला सर्वविलासक्रीडामर्मज्ञा तथा हंस
स्वना राजहंसवन्मधुरमन्दभाषिणी गामि
नी च प्रकृतत्वाद्धंसस्य हंसीवद्गामिनी श्रुति।
गभीरपीठालादितगमनेत्यर्थः लज्जालुगौ
रुमहाजनादिसन्निधौ लज्जालंकृतेत्यर्थः
गुरवः श्वशुरश्वश्र्वादयः देवपूजनरतेति न
दाल्भिकावृद्धिमती श्वश्रूश्वशुरभर्त्रादिसमा
रब्धदेवपूजायां तदुपचारसन्धायिनी स्वधे
स्वभर्तृकाणां पतिव्रतानां देवार्चानधिकारा
त् इति श्रीकल्याणमल्लः प्रातारक्तकुरंगशा
वाचनयनापूर्णेन्दुतुल्यानना पीनोत्तुंगकु
चाशिरीषमृदुला स्वल्पाशना दादिणा फु
ल्लाम्भोजसुगंधिकाम सलिला लज्जावती
मानिनी पद्मा मा चापि स्वर्णचम्पकनिभा
देवादिपूजारता उन्निद्राम्बुजकोशतुल्यम
दनच्छद्मामराललक्षणा तन्वी हंसवधूगतिः स्व
ललितं वेषं सदा बिभ्रती मध्यं चापि वलित्र

यांकिंनमसौशुक्लाम्वराकोदिरणी सुग्रीवा
सुकनासिकेतिगदितानार्युत्तमापद्मिनी स्व
त्रसमद्धः केचिद्विशेषमाहुः वक्त्रंपूर्णेंदुतुल्यं
कमलदलनिभंपक्वबिम्बाधरौष्ठेपादौपद्मप्र
काशौ पुलकितनयनादक्षिणावर्त्तनाभिः
गंधः पद्मातिरिक्तःकरतलनिहितेशंखचक्रं
चयस्याः साक्षात्साराज्यलक्ष्मीः शुचिशुभस
त्वापद्मिनीयंसुनारी ॥ इतिपद्मिनीनामक
स्त्रीलक्षणम् ॥ ८ ॥ ईहलक्षणलक्षिताचि

अथचित्रिणीलक्षणम् प्रथमापद्म
मलोरुंवगतनयनाक्षामोदरीवत्स
ला संगीतागमवेदिनीवरतनुस्तु
गस्तनीशिल्पिनी बाल्यापेयवना
मत्तंगजगतिः प्रोन्मत्तवर्हिस्वना
विज्ञेयाकविशेखरप्रगणिनीचि
त्रोपमाचित्रिणी ॥ ७ ॥ ॥

त्रिणीज्ञेया प्रथमेत्यादिप्राग्वत दामोदरीत
न्नमध्यासिंहमध्येत्यर्थः वत्सलेतिकामप्रेमभ
रितत्वेनस्वभर्तरिस्निग्धेत्यर्थः वृत्तांसाभ्यांका
मबलेइतिलः संगीतागमवेदिनीसरागता

पं.मा
वि
२२

लस्ववादिगायनीनथावरतनुर्नातिनीचनाति
दीर्घनातितनुर्नातिस्थूलशरीरेत्यर्थः तथाश्रो
मनेतिप्रोन्मत्तोवर्षाकालोद्भूत मदोयोबर्हीम
ह॰ यूरस्तद्वाणीउग्रमधुरभाषिणीत्यर्थः तथा
कविशेखरप्रणयिनी कवीनांशेखराः शिखा ये॰
स्थानीयामहाकवयः कालिदासप्रभृतयस्ते
षांप्रणयिनीप्रणयपात्रम् एताहशलक्षणला
लित्यविचित्रणमेवापारविशेषवशेनतद्वाणी
विकसतीति॥ अथचकविशेखरेतिज्योतिरी
श्वराख्यस्यैतद्ग्रन्थकर्तोपरंनामतस्यप्रणयि
नीअस्मावपिविदितसीलक्षणापताहशीमेव
स्त्रियंवाञ्छतीति॥ अथवाममकविशेखरस्यैता
हशीप्रणयिनीतिस्वस्यपरप्राप्तौभाग्यवत्ता
२८ सूचयतिस्वयमीहग्वलनमनोवितन्मितिक
र्येतिबद्धमिति वाच्यम् ग्रन्थकर्तृत्वेनग्रन्थवि
शेषाणिघतानामेवापरमाश्चर्यायद्बहवोऽथ
ग्रन्थसाराभिज्ञाअन्येजनाः सुविदितस्वयंतत्सा
राभिज्ञत्वप्रख्यापनेनपरेषामपितत्साराभि
ज्ञतायैतदुद्गन्धवीकरणमिति कविशेखर
प्रणयिनीतिकथनमनवद्यम् अथवावर्णा
नीयरसपरतंत्राः कवयस्तदेलायांस्वविषय

मन्त्रमहापुरुषविषयं वानभिधेयमपि बला
द्गुणीयतिपताहरवर्णनमेवतुमीषांपरमाह्ला
दायजायतेपदानभिमुखीकृतहृश्यहतानां
यथायथापरेभिमुखी भवन्तितथातथा
यतनीयंननुनेनप्रेहतननर्तकीनर्त्कामकवदि
तितथाचभास्कराचार्यैरुपनिबद्धम् गणय
न्तिनापशांहूनहतभगदत्तिनिचार्थस्य रश्मि
कलेनाकुलितावेश्यापतयश्चकवयश्चेति
विशेषमेतिविशेदाविनश्रुतिमेवेति अथ
वाविशेषमा विशेषणाश्वैणोपमीयते अश
कृतिर्माणांस्यास्वैंनतामापत्रेस्पर्धः अत्र
वपूर्वयथितपाघिनीलतणोपिकुरंगनयने
ति इहापितथैवकुरंगनयनेतित्रविशेषणो
क्ताविद्यान्विशेषः पूर्वत्रदेश्यांचलाभ्याकु
रंगनयनत्वंपूर्णमिहतुकेवलंचवलतयातस्मा
न्माभिति तथाचकल्याणमल्लः तत्वंगीगज
गामिनीचपलहक्तंगीतशिल्पाविताचोद्भ
स्वानहहतमाधस्तुकृशामध्येमधूरस्वनापि
नश्रोणिपयोधरालसितेजंघेवहंतीकशो
कामांभोमधुगन्धमेववहतिचित्रेषुलीलार
ताकामागारममान्दलोमसहितंमध्येमदश्या

पंसा
वि
स्त
२३

यशोविभ्रमसल्लक्षितेन च वर्तुलमयोरस्तु स्तुनाई
मदाभ्रंशी शपामलऊनलाचजलज्जशीवोपभो॰
गेरतनाविज्ञाशाक्ति मतीरतेल्पकविकान्तेयाग
नाचिवित्रिणी उपभोगरसेहपानभोजनवेशा
लंकारादैरता रतेसुरतनक्रीडायोऽल्पकवि
काऽकालरतानभिलाषिणीतापः चित्राविचा
वर्णीति हंसशार्दूलविक्रीडितम् ॥ ७ ॥ क्रम
प्राप्ताशाक्ति नीलदलयतितनवंगीतितनवंगीसू
दमकशपीशीरातथाऊटिलेन्दलणावक्रालोकि

ग्रपथशांखिनीलदलणाम् ॥ तनवंगी
ऊटिलेदलणानतऊवाभोगामा॰
दावेशिनी प्रायोदीर्घकचाखभा
वपिशुनाकेशोपभोगपारतो पिं
गालोलगतिश्रुष्टपदरवारा॰
कामवरान्नाद्दिनी नानास्थान
नवप्रदानरसिकासेयमताशं
खिनी ८॥

नीतथातनऊवाभो गामसृत्मऊचम
एडलातथामदावेशिनीश्रन्तमदावस्थातथा
प्रायोदीर्घकचाविलंबमानकेशपाशायाग्रहण

मत्वलक्षणमत्वेदीर्घकेशाभावेपिनलक्षणव्य
भिचारइतिसूचनार्थम् तथास्वभावपिशुना।
पैशुन्यकारणंक्लिनेवइष्टप्रकृतिः तथारतोत्स
वक्रीडावेलायांश्यामायामपिशीघ्रमवसरंन
ददातीति सामदानादिनासुरतावकाशदा।
यिनीत्यर्थः तथापिंगाकपिलवर्णा तथालो
लगतिरिति स्त्रैतोविदितमगामिनी। तथाषट्प
दरवा भ्रमरस्वनवदनस्वानानुगतभाषिणी
तथारक्तांबराह्लादिनी रक्तवर्णवस्त्रप्रीतिभा
कुंब्रबरग्रहणेचोपलक्षणमलंकारादीनाम
पिरक्तांबरस्रग्गलंकाराभिलाषिणीत्यर्थः त
थानानास्थानेति नानास्थानेषुतत्त्वासान्न
हि हेष्वपिनवलक्षनानावितेष्वपिस्थानेषुतद्दाना।
रसिकाइत्येवंलक्षणोपेताशंखिनीज्ञेया अथ
हेलविक्रीडितेहतम् अर्द्धकल्पामतः दीर्घ ९८
हृष्टपसिरोरुहपंरपुमपोदेहेवहन्नीतथापा
दौदीर्घतरौकटिंचवहन्तीस्वल्परक्तनाकोपि
नीगुरुत्वतावविगन्धिनाम्भसजले नाल्पेना।
साद्रैःकैवतानिम्नकुटिलेक्षणाद्रुतगतिःस
तस्मगात्रीभृशाम् सम्भोगेकरजदत्तानिव
द्रुशोषव्याप्तनंगाकुलानस्तोकेनचमूरिभ

प्राये

पं.सा न्तिसदाभवेत्सिनलामुखस्मागएवकएगनिवोछ
वि न्तिदयाहीनाचपैशुन्यमत्सिंगाक्रमनाश्रचरेच
२५ रमहारक्तलस्वनाशंखिनी ॥ इतिशंखिनीलक्ष
२५ णम् ॥८॥ अवसरप्राप्तंहस्तिनीलक्षणमवता
रयति अथेति पीनेति पीनस्तनमत्रकाठिन्येन

अथहस्तिनीलक्षणम् ॥ पीनास्व
ल्पकचाभृशंमृदुगतिःक्रूरानस
त्कंपरास्तोकेपिंगलकुन्तलाथ्यु
भोज्यं ऊचालज्जाविहीनानना विंबौष्ठी
बह्वभोजनरुचिःकंठैकसाधार
तौ गौरांगीकठिनागन्यरुचि
रासेयमताहस्तिनी ॥ ९ ॥

पीनाकठिनशरीरातथास्वल्पकचाल्पकेशा
अत्रकेचित्पीनस्वल्पतनतिति पठन्तितत्रपी ।
नाविस्तृतशरीरास्वल्पतनरदीर्घाखर्वपरि
णामेत्यर्थःमृदुगतिर्मंदगतिरलसगमने
त्यर्थः तथाक्रूराप्रियवह्नितवचनामानिनी
तिप्रियंहितंचप्रबोध्यमानानानमन्यतइत्य
र्थः तथानमत्कंपरा नीलगलेत्यर्थःस्तोक

मितिर्द्देशतिं गलकेशालोकमितिक्रियाविशेष
णम् क्रियाचात्र भवन्त्यादि क्रियाध्याहारेण
एवमुक्तवाकविक्रमपीनऊचाभोगत्वर्थः ॥
तथा लज्जाविहीनानना ऽ बद्धमुखा मुखेनेत्य
र्थः तथा बिंबोष्ठीकबरीति प्रसिद्ध बिंबाख्य
फलसदृशा पीवराधरा तथा बहुभोज्यभो
जनरुचिः बहूनि शायेन भोज्यानां भोजने रुचि
र्यस्याः भोज्येति भक्ष्यचोष्यादीनामपुपल
क्षणम् तथा रतौ कैकसाध्यानि मेहनता
यासेन यावत्तिष्ठीरूरुते गर्विणी त्वर्थः तथा
गौरांगी गौरवर्णाशरीरा तथा करीति करि
मदगन्धसदृशकामसलिलगंधेति हंतश
हूलविक्रीडितम् कल्याणमलं स्थूलापि
गलऊं तलाचबद्धमकरूरात्रपावर्जिता गो
रांगी ऊटिलोगुली पूर्ववर्णा दुःस्थानमकृत्य
वा बिभ्रमैवसदावुगात्येवतिं जतोयंभ्रशामद
गाडः मापामृवर्तेति गऊदरवास्थूलोष्टिका
हासिनी ॥ अवसमहः केशायस्याः सुसूक्ष्मा
विपुल कटितटा स्थूलहकुबभागायस्या
मौगौप्रलंबौ सममक्षितदशानाकामहीनप्रवा
हामेध्येगान्धः स्वभावात्मवदतिपरुषंवक्त्रागुल्फ

पंसा
वि
२५
15

तिदीर्घागाढगौरप्रदृष्टौ ब्रुन्नतिर्वनितेस्तवेहः।
स्तिनीनाममनारी इति हस्तिनीलक्षणम् ४
अथासांहस्तिन्यादीनां तिथिवशेन संभोगेसु
खप्राप्तिकथनम् ब्रवीति नलिन्याः पद्मिन्यार
तौब्रह्मास्त्रायशरान्तिसंख्यातिथयःख्याताः
स्तुखरात्रिनयाप्रसिद्धाः आसुतिथिषुपतिब
ता पद्मिनी सुरतंछपमोदयतीति इत्यमन्त्रवचा
प्रूलम् नत्रब्रह्मेति न दपि पाति तिथिः प्रतिप
चं^ त् आस्त्राया वेदा लोचना र इत्यस्त्रायशाह्वेन च
तुर्थीतिथिर्लक्ष्यते शराः कामबाणाः पंचेति
शरशाह्वेन पंचमीतिथिर्लक्ष्यते अग्नीति नेत्राख्या।
ते चोभइत्यादिशाह्वेन द्वितीयातिथिर्लक्ष्यते।
इति प्रतिपद्द्वितीयाचतुर्थीपंचमीतिथिषुसु
रतोत्सवाभिलाषी पद्मिनीरमयेदिति इति
पद्मिनीसुरतसुखरात्रिनिरूपणम् ॥ चित्रि।
णीसंभोगतिथीराह पौलस्त्यास्येति पौल।
स्त्यः पुलस्त्यमुनीश्वरपुत्रो रावणस्तस्यास्या।
नि मुखानि तानि च दशेति पौलस्त्यास्यशाह्वे
न दशमीतिथिग्रहणम् रसाः षट् इति रसश
ह्वेन षष्ठीतिथिग्रहणम् अष्टेति अष्टमी भास्क
रा द्वादशेति द्वादशीतिथिग्रहणम् ततस्र

षष्ठ्यष्टमीदशमीद्वादशीतिथिषु चित्रिणीप्री
ता स्मरतोत्सवोन्मुखा सती स्वयं प्रीता पुरुषम
पि प्रीणयेदिति शेषः ॥ इति चित्रिणीसम्भोगसु
खतिथिकथनम् ॥ शंखिनीसम्भोगतिथीरा
ह रुद्रेति रुद्रा एकादशगणा इति रुद्रशब्देने ।
कादशगणा इति रुद्रशब्देनैकादशीतिथिग्र
हणम् अनंगेति कामदेवत्वात्तिथिस्त्रयोदशी
त्वनंगाः सूर्यरथसंचारिण्योऽश्वाः सप्तेति तुरंग
शब्देन सप्तमीतिथिग्रहणम् वह्नयोग्नित्रयो ।
ति वह्निशब्देन तृतीयातिथिग्रहणम् इत्यंता ।
नीया सप्तम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषु शंखि
नी मोदिनाह्णा सती पुरुषं हर्षं विदध्यादिति
तत्सेवासु तिथिषु विधेयेति शंखिनीसम्भोग
तिथिकथनम् ॥ हस्तिनीसुरतसुखतिथी ।
राह शेषाः सुरीति करिणा हस्तिजातिस्त्रि
याः स्मरतोत्सवेषु शोभा नवमीचतुर्दशीपू
र्णिमावस्याख्याप्रीतये स्मरासु तिथिषु हस्ति
नीप्रीता सती पुरुषमानन्दयेदिति इति हस्ति
नीसंभोगसुखवाचिनिरूपणम् इत्थमेव क
ल्याणमलोपि वेदादीन्नुभावप्रसंख्यातिथ्या
यः प्रोक्ता नालिन्याचनेव स्वादितदपाते स

पंमा
वि.
२६
26

ख्यातितिथिषु श्रीनाभवेच्चित्रिणी कृष्णांभोधिगुणा
समेषु तिथिषु हृष्टा भवेच्छंखिनी राकादर्शौ च
ग्रथास्या सत्वराश्चिकथनम् ॥ ब्रह्मा
ग्रायशराद्रिसंख्यतिथयः ख्याताना
लिन्यावनौ पौलस्त्यास्यसमाष्टभास्क
रतिथो श्रीताभवेच्चित्रिणी कृष्णानंग
तरंगवह्नितिथिषु स्याच्छंखिनी मा
दिताः शेषाः सुः स्वरतोत्सवेषु क ।
रिणीजातिस्त्रियः प्रीतये ॥ ९ ॥
त्र्यंदंशी यहृभिना स्वातिद्वंवेहस्तिनी असमेषु वि
षमेषु कामस्तिथिसूर्यादशीयह्लेतियहृ ।
णां नवसंख्यत्वादितियहृशाद्दिननवमी शार्दू
लविक्रीडितेहत्तम् ॥ ९ ॥ ॥ इतिजाति
संभोगतिथिसमुद्देशः ॥ अथ शुक्लकृष्ण
पक्षोभयगतविंशतितिथिरूपमासं गाविभागे
न कामस्थितिमाह अंगुष्ठेस्मादि अग्रायसं
मृदितो धः शुक्लप्रतिपदातिथिषु अंगुष्ठे
चरणे इत्यादि श्लोकोक्तक्रमेणगुह्यादारभ्य
मौल्यंतशशिकलाकामोह्योपकास्तना
डीइवस्तिष्ठतिवद्यमाणक्रमेणसतिथिषु
तत्तदंगप्रबोधनात्स्मरः कामोजागर्तीति

तत्र अंगुष्ठापदे तावत्प्रतिपदं गुष्ठे कामो वसतीति
वक्ष्यमाणरीत्या तत्तिथौ तत्स्थाने कलोद्धापनं
कर्तव्यमिति एवमन्तरेऽप्यूह्यम् ॥ तथा द्वितीया
तिथौ चरणोत्तानीयस्यां गुल्फवलये वलयाकारेण

अंगुष्ठे चरणे च गुल्फवलये जानूभये
बाहुके नाभौ वक्षसि बाहुमूलहृदि
नाकण्ठकपोलाधरे नेत्रे कर्णयुगे
ललाटफलके मौलौ च वामक्रमा॥
मूर्धाधश्चलनक्रमेण कथिता वांह्री
कलापत्नयोः ॥१॥ सीमन्ते नयने
पार्श्वे च गले केशाग्रस्थले च चिबुके ना
भौ श्रोणितटे मनोभवगृहे जंघा
न्तरे पिण्डिके गुल्फे पादतलेन्तरं
गुलितलेऽगुष्ठे च निवसेद्धार्दि
दीनतया मनं प्राशि कलापतौ
न भये योषिताम् ॥२॥

दंगुष्ठिरूपे गुल्फ इत्यर्थः चतुर्थ्यां जानूभये जं
घायुगे पंचम्यां बाहुके जानुभये षष्ठ्यां नाभौ स
प्तम्यां वक्षसि अष्टम्यां बाहुमूलकद्वयोः नवम्या

कण्ठे दशम्यां कपोलयोः एकादश्यामधरयोः
द्वादश्यां नेत्रयोः त्रयोदश्यां कर्णमूले चतुर्दश्यां
ललाटफलके पूर्णिमायां मौलाविति मूर्धारोहणक्र
मेण शुक्लपक्षे कामो मीपुतिथिष्ठतीति ततः कृ पुति
ष्णपक्षे च स्खलनक्रमेण मौलेरङ्गुष्ठान्तमवरोह
तीति तथा चार्थागतमर्थं कश्चिदङ्गो विशेषबोध
नार्थं पुनः श्लकटयति सीमन्त इति इत्येव कृष्णप
क्षे प्रतिपदि सीमन्ते मौलौ तिष्ठति द्वितीयस्यां न
यनयोस्तिष्ठति तृतीयस्यामधरे चतुर्थ्यां गले
पञ्चम्यां कपोले षष्ठ्यां चुबुके ऊच्चार्य सप्तम्यां ना
भौ अष्टम्यां श्रोणितटे नितम्बे नवम्यां मनोभव
गृहे योनाम दशम्यां जङ्घान्तटे ऊरुदेशे एका
दश्यां पिण्डके जङ्घोरुसन्धिस्थाने पिण्डकं त
त्र ज्ञानफलकश्चार्थः द्वादश्यां गुल्फे त्रयोद
श्यां पादतले चतुर्दश्यां पादाङ्गुलितले अमा
वस्यायामङ्गुष्ठ इति ॥ हानिवृद्धी तया सम
मिति शुक्लपक्षे चन्द्रकलावृद्धिर्नादिने वर्ध
माना पूर्णिमायां मौलौ पूर्णकलात्वेन वर्धत इ
ति कृष्णपक्षे पुनः प्रतिपदमारभ्य ह्रासक्रमेण
क्षीयमाना मावास्यां पादाङ्गुष्ठे कलामात्रशेषा
वतिष्ठते इति केचिद्व्याचक्षते अन्ये त्वादिपन्ति

अनयोस्तयो भुजङ्गमपदोभग्नेन हृदि बिसल
दलणेन केनविद्विशेषेणाकामस्य भावमिति न
चतहृष्यते तस्मो हृदि दीणतया सममिति।
ऽधोधोगमनमात्रमेव भुजङ्गमस्तथा बोध्य
मित्यर्थबोधकं हृदि दीणतया सममिति कथि
तम् तथा च पदोभवे भुजङ्गमस्य लक्षणमो
वन्दहृदि दीणतया समं षण्यास्या तथा तिष्ठति
पन्नाहृतिष्विष्टेनेषु स्थानेषु वसति परंतु हृदि
दीणतया समं निर्विशेषमित्यर्थः तथा च क
ल्याणमल्लण्यविशेषेणोवाहृ सीमन्ताद्य
परे कपोलफलके कण्ठाऊ चोरस्थले नाभि
श्रोणिवंशगजानविषये गुल्फपदं गुह्यके हि
स्ताहस्तविभागतो मनसिजास्तिष्ठेत्क्रमाघो
षितो वामांगेषु पऊर्धतोभिगमनान्मासस्य
पदहृदयमिति वेषमतेपुनः प्रथमपदप्रवो
षितः तेहि कलाहृदि क्रमेणालोहितोद्दे
कवशात्स्त्रियो माचने स्वास्थ्यावस्थागतम
नागतावेदणन्यायेन भुजङ्गपदप्रवस्त्री।
कृतवन्त इति लोकृतहृदि यदेतहृदि रापिक
लाहृदिस्तत्कीकेनवाद्यत इति अत्र वामांगे
स्थित्यभिधानान्नायोषितो वाममभागप्राधान्या

पं सा
वि पो
२८

28

द्वामांगेष्वेवप्राधान्येनतच्छक्तिंबोधयेदिति ।
योषितांवामांगेष्वितिकथनात्पुंसांदक्षिणांगे
ष्वयमेवविभागः परंतुस्त्रीणामेतद्द्वैकात्सा
न्नात्तद्विषयकेनोक्तमितिध्येयम् अंगुष्ठेपद
गुल्फजानुजघनेनाभौचवक्षस्स्तनेकक्षेक
ण्ठकपोलदन्तवसनेनेत्रालकेमूर्धनिशुक्ला
शुक्लविभागतोमृगदृशामंगेषुनगास्थिति ॥
विज्ञेयाखलवामतोमृगदृशांशुभ्रामथादक्ष
णइति ॥ नन्दीश्वरः कामस्थानंप्रवक्ष्यामिन
खदानादिकारणात् ज्ञात्वातांतांतिथिंधी
रः कर्तव्यंकामबोधनम् शुक्लप्रतिपदिस्त्री
णांदक्षांगुष्ठेवसेद्ध्रुवम् दक्षपादेद्वितीया
यांतृतीयायांतुगुल्फके चतुर्थ्यांजानुदेशेतु
पंचम्यांजघनस्थले षष्ठ्यांनाभौतुसप्तम्यांव
क्षसित्वष्टमीतिथौ स्तनेनवम्यांकक्षायांदश
म्यांकंठदेशके एकादश्यांकपोलेचद्वाद
श्यांदन्तवाससि त्रयोदश्यांनेत्रपुटेचतुर्द
श्यांललाटके पौर्णमास्यांशिरोदेशेदक्षि
णांगेवसेत्स्मरः कृष्णप्रतिपदिस्त्रीणांवाम
भागेतुयोषिताम् द्वितीयायांललाटेचतृ
तीयायांतुलोचने चतुर्थ्यांदन्तवसनेपंच

स्तोचकपोलके षष्ठांकएदेवमसमस्तोकक्षा
यामष्टमीतिथौ स्तनेनवमस्तोहृदये दशमस्था
नाभिमण्डले एकादशस्तानजघने द्वादशस्था
जानुदेशके त्रयोदशस्थागुल्फदेशे चतुर्दशस्था
पदेतथा अमायांचतथांगुष्ठेमत्स्यस्थोवस्त्रा
तिक्रमात् एतद्विपर्ययंशुक्लेलक्ष्येयतस्तयो
र्द्वयोरितिपक्षोभयेशुक्लकृष्णाख्येस्त्रीणा
दक्षवामभागगात्रविभागः पुंसांवामद ।
क्षिणभागइतिनानियम् तत्रप्रकरणेक
तापक्षोभययोषितामितिसामान्येनोक्तावा
पियोषितामिति योषिद्ग्रहणेन पुरुषगतो
विशेषोस्तीतिसूचितम् कल्याणमल्लेन
पुनः वामांगेषित्वाभिधा नेप्यधऊर्ध्वत
इतिकथनात्सपदेधोवतरणक्रमेण
वामांगेपुशुक्लपक्षेऊर्ध्वतइतिआरोहण
क्रमेणदक्षभागइत्यर्थात्स्फुटंलभ्यतेइतिन
किंचिदवद्यम् इतिपक्षोभयतिथिविषयक
चंद्रकलास्थितिकथनम् शार्दूलविक्रीडि
नेहतम् ॥ १२ ॥ अथोक्तचंद्रकलाद्रावण
युक्तिकथनम् मौलाविति यदामौलौचंद्र
कलातिशीततदातद्दीपनार्थंऊंतलकषं

णे केशाकर्षणं विधेयम् केशालम्बनेनैव तदा वं
दकेलाद्रवतोऽत्यर्थः तथा यदा नयनयोर्गण्ड
योरपि वसति तदा चुम्बनं नेत्रपुटचुम्बनं गण्डफल
कचुम्बनं चेति मध्ये पाठो हृदि हल्ली दीपनाय येन स्मा
तुंबनमित्युभयत्र संबंधः तथा यदा परैतिहृति
तदा दन्तैर्नैति जानाति वकवचं न दन्तैस्तत्पीडनेन दन्त
न्तेन देवमितित्तथा हृदि नाभौ च यदा वसति तदा
मुष्ट्या हन्ति मुष्टिताडने हृदये नाभौ पुनः शनैर्मु
ष्टिताडने चपेटिकाताडनमित्यर्थः तत्र मध्यर
त्रिनो गुणालंबेद्वारलिः कोमिहिः प्रसन्नो गु
लो गुह्यपुष्पवपेटः इति तथा कदेसादि कल्पा या
कण्ठकपोलमण्डले मण्डला कावे कपोले ऊर्ध्व
श्रोण्यो चन्द्रकलास्थितो न खादेयान एव तत्तदा
नेनानीपुष्पानेषु स्थिता चन्द्रकला जायते इति
पूर्वं गण्डयोरिति सक्रमेव इह पुनः कपोलमण्डले
ति पुनरुक्तो समाधानं गण्डयोरिति कर्णमूला
योरिति व्याख्येयम् सीमन्ते केशवेशालिखनमि
ति नखक्षतारणं विधेयम् तथैव स्तने स्तनाविष
ये चन्द्रकलास्थितो गाढं रदहणेन पाणिना ऊ
र्ध्वनि विडंमर्दयेदिति अत्र ऊर्ध्वश्रोणीषु देया
नखाइति ऊर्ध्वयोर्नखदन्तदानमत्रैव पन

स्यान्यस्यापनेपाणिनाऊरुवमर्दनमितिमृष्यवा
रहस्यिगाफेस्तनेगरहूणीनेतिऊचाह्लेषऊर्यादिति
त्र ॥ ऊर्वीनेतिमनोभवगृहेयोनौचेत्तिष्ठति न

ऊर्वीनाविरतंमनोभवगृहेमातंगली
लायितेजानंगुह्यपदोरुगुल्फकलने
वान्येन्यतः कामिनोः इत्येवंकथिते
प्रदेशकलनादिन्दोः कलादीपने
कर्तव्यंचननैवविस्तरभयाडूकः प्र
पंचोखिलः ॥ १४ ॥ ॥ ॥:

दामातंगवहूदनिविडाद्यातैलीलायितेस
रत्नाचरणम. विरतेनिरंतरंऊर्वीनरतिरहस
कारस्त मातंगलीलायितमित्यपिद्रावणपा
दकयोनिविषकेव्याख्यानवान कविहस्ताव्य
स्थापनेनस्मरगृहंविद्रवतीतिपचोपिसाध
नप्रकारएवैकइतितत्र्यावऊर्वीत्कारिकरः
कीडायोनौतद्वसदीप[illegible]मिति
जान्वंगुह्येतिजानुनोरंगुह्ययोः पदो[illegible]वौगु रू
ल्फयोश्चयदावर्ततेतदाकामिनोरन्योन्यतः
पीडनेतत्तदवयवैर्जान्वादिभिर्जान्वादिषु
पीडनंतत्तदवयवेषुपीडनमवगाहनंविपर्ययमिति ॥
ततदवयवेषु

पंसा
वि॰
६॰
30

नख्यावज्ञानुनिचेन्नराजानुनाज्ञानुपीडनं एवम्
गुह्ये गुह्येन पीडनं भिन्नाद्युक्तम् अत्र कल्याणम
न्नुः सीमन्ते करजं ददेन्नयने गण्डे च मस्तुबन्ने
दन्तेनाधरखण्डनं चन नखैः कर्णासक एह
लिखेत् श्रोणिं चाथ ऊरुं केवलं स्तनहृदिगन्तर्णीत
नाभौ पुनः मन्दघातचपेटकं स्तनयुग्टहे मातङ्ग
लीलायितम् ऊर्ध्वहस्ताभिताडनं स्पर्शनके
मध्ये सख्युन्तुडिमा भावे गुह्यपदे शुल्कवि
घयेते रात्मनो यानेनम् इत्थं चन्द्रकलाप्रदीप
नविदो रागानिना भोगिनो नीत्वा स्वीयवशं
ऊरङ्गनयना विदन्ति सौख्यपरम् इति अत्र मू
लकारेण मैत्रेऽउत लक्षणमिमा रोहे सी
मन्ते लिखन मितिया वहिऊ केऽहन सीमन्ते।
करजं दे[illegible] देतेति नान्तर मतिर्विषयेया यएवा
ष्टः सीमन्ते लिखने तत्केशस्पर्शः कर्त्तव्य इति
मएव सीमन्ते करजं ददेतेति सीमन्तविषयेक
रजं न खं ददेत स्थापयेत्[illegible] र मात्रं नखं विषयं
न तु नखदानतानीति न किंचिदनतमितिधेयम
एवमन्यत्राप्यन्तरपानेस्सुधीभिरूह्यम ॥ १४ ॥
इति पञ्चिन्यादिजातिसाधारणचन्द्रकलाद्रा
वणयुक्तिनिरूपणम् अथ प्रसंगे स्त्रविषा।

याचन्द्रकलाद्रावणनिरूपणम् तत्रादौ पद्मिन्या
स्तद्द्रावणाशयति अथेति गाढालिंगनपूर्वकमिति
स्ववदस्थूलेन पद्मिनीवदनं स्थूलभुजाभ्यां स्व
हृदमाश्लिष्य ततोपि जंघास्थलीमाश्लिष्य स्व

अथ पद्मिनीचन्द्रकलाद्रावणम् ॥

गाढालिंगनपूर्वकं कररुहैर्गालिंग
जंघास्थली दत्वा सूक्ष्मनखान्वितं ब
फलके पार्श्वे च पृष्ठे दवे सीत्कारध्वनि
जागरूकपुलका माद्यदिने पद्मिनी
मित्थं कामकलाविदः स्ववशतां का
मं नयेयुः स्त्रियम् ॥१५॥

जंघाभ्यां समेनिविडीकृत्य नितंबादिषु कररु
हैः सूक्ष्मं स्वल्पं यथा स्यात्तथा नखाग्रखदना- सूक्ष्मनखाग्र
नि दत्वा कामकलाविदः चन्द्रकलोद्दीपनवि
धाविदः पद्मिनीस्त्रियं स्ववशां तां नयेयुः र
सोद्रेकोत्पादनेन स्ववशतां प्रापयेयुः काम
मिति अत्यनायासेन स्वरतवेलायामव्यक्त
कण्ठध्वनिः सीत्कारः आद्यदिने पद्मिनीविषय
कनियतस्त्वेवप्रत्यापक प्रतिपदादिदिनचतुष्क

पेमा
वि
३१
31

मध्यादारभ्य प्रतिपदादिक्रमेण तस्मिन्निति जंघास्थला
मित्यत्र केचित् गण्डस्थल इति पठन्ति तत्रस्थगा
ढालिंगनपूर्वकं कण्ठाश्लेषपूर्वं आलिंगयेत्
जंघाभ्यामालिंगयेत् स्वयमेवार्थादापन्नत्वात् गण्ड
स्थल इति च सत्त्वं तस्मात् द्वयोरनेन संबन्धनी
यम्. तथा च कल्याणमल्लः कण्ठे मौलिप्र
गाढं स्तनकरजं च यं गण्डपाल्यान्तिके पृष्ठे
पार्श्वे च ऊरुदेशौ विदधदथ्यदैः खण्डयन् न
वासः प्रेम्णाश्लेषेल्ललाटं वपुषि च जनयेल्लोम
हर्षं नितान्तं सीत्कारप्रायवक्त्रां प्रतिपदिन
लिनीं द्रावयेन्ना विदग्ध इति विदग्धो निपु
णो नानुकर्षोऽनलिनीपद्मिनीजातिस्त्रियं द्रा
वयेदिति अथवा विदग्धोऽचतुरेण न विद्रावयेद
पितु विदग्ध एव विद्रावयेदित्यर्थः रतिरह
स्ये इति कामकलाः तेन ज्ञातं व्यक्तं कामचाल
नम् द्रवत्यनेन कामो हि भाण्डस्थमिवाग्नि
ना चन्द्रकान्तकरस्पर्शश्च इन्दुकान्तमणिर्यथे
ति इति पद्मिनीविषयप्रतिपत्तिप्रकरणम् ॥
१५ ॥ ॥ अथ तद्विषयदिनोपयोगिप्रक
रणम् आचुंबेति स्तनमध्ये इति स्तनयोर्मध्ये वा
नेत्रांचले इति नेत्रान्तयोः मूर्धान्तः कन्यकाके

न्तुल्लिख्य मध्यान्तइति मध्येनन्तयोश्चकृत्तः क्रिया।
मा ^ सा^म्बाविहाङ्लेखनमङ्गाघः श्रन्तस्त्रैरम श्र

श्रथपाणिनीविषयद्वितीयातिथिकृत्यम्
श्राचुम्बाधरपल्लवंस्तनमखेनेत्रोचलेण
स्थियो मूर्धानेजघनेकपोलफलकेहा
त्वानखोल्लेखनम मध्येनेनखैः पा
दांबुजयुगंकृत्वाऊरंगीहृशं संसेव्या।
विरतंप्रबुद्धमदनाकृथीहृद्वितीयादिने
॥ १९ ॥

नेत्रयंगे मेचुम्बादंनवसनंजघनेकपोलेपादह
येस्तनयुगेवनखानिदत्वा प्रायःप्रबुद्धमदनो
पुगलाख्यातिथ्याकामीनयेद्ववशंनलिनीस
हृष्टम १८ ॥ स्त्रिहेतिदन्तच्छदमधरं भजल
ताम्रलेश्रमयोः पुनर्विशेषादीतिशयेनदष्टुरिति
मेबन्धः सव्येवामसरूनिमध्योर्वान्तिकामिति
मध्यभागेर्वीन्तरालवन्निनिप्रदेशे बालवन्तेना
खदन्तदत्तचमत्कारास्वादभवितसवन्तकेचिन्ह
स्त्रिष्ठागाफनंतनिपीस्रचक्रोवोपीलावदंत
स्फटो सव्येवैकरयोःदन्तभजलताम्।
लेविशेषात्सनः मध्योर्वान्तिकमर्पचन्द्र
भवितप्रायात्रखोनादृष्टाद्दष्टबालवन्तो
पचारवनराः प्रायश्चनपीनिषो ॥ १७ ॥

भुजलतामूलं इति कक्षयोरिति वदन्ति बाहुमूलउ
भे कक्षाविति चामरः इति पद्मिनीविषयकचतुर्थी
तिथिकृत्यनिरूपणम् ७ ॥ ॥ ॥ ॥

बिंबौष्ठं परिचुंब्य दक्षिणकरेणाकृष्य के
शोच्चयं स्वाच्छंद्येन विमर्द्य चूचुकयुगं च
वल्लिद्वयं भावयेत् आकृष्यालकवृन्दैः स
विलपुलकाभ्यां योनितटं बस्थलीं पंचमा
मिति रंजयेत्कमलिनीमित्याह वात्स्या
यनः ८ ॥

स्वाच्छन्द्येनेति निर्दयं स्वकामपूरीपर्यन्तमित्य-
र्थः चुंबित्वेति तदेव विमर्दितं चूचुकयुगं भावये
त्समस्पर्शीकुर्यात् पुलकोद्गमवशेन यत्स्फुरणं
लवेल्लनं तवेल्लनस्फुरणेन पुलकैश्च महिम्ना नितं
बस्थलीं भूयोऽपि शायेनाकृष्यात् अतिरंजयेद
तिशयेन विकलां कुर्यात् द्रावयेदित्यर्थः वात्स्या
यनः कामतंत्रसूत्रकारः अनेन विषयकद्राव
णयुक्तिसाधनं चानंगयथास्थानतथालेखामिति
द्योतयति इति पंचमीतिथिकृत्यम् इति पद्मिनी
चन्द्रकलाविलापनसाधननिरूपणम् ॥ ८ ॥
अथ चित्रिणीचन्द्रकलाद्रावणसाधननिरूपण
मवतारयति अथेति अलकं चूर्णकुन्तलान् उन्म

दत्तुङ्गमनोभवमदः श्रोणीदेशमितिसम।
दिनं देशथञ्चक्र्याख्येयम श्रोणीकटिदेशं चेति

अथ चित्रिणीचन्द्रकलाद्रावणसाध
ननिरूपणम् ॥ चुम्बित्वालिकमु
न्मदः करकहैर्गाल्लिख्य वक्षःस्थले
श्रोणीदेशभुजासु कर्णजघनस्या
म्नोरुयुग्मस्थलीम् पाणिभ्यामुपा
गृह्य यत्स्मरमतीकान्नोदशम्यांति
यो कन्दर्पप्रतिबोध्य चन्द्रकलया
॥ ऊर्ध्यांद्रिजांकामिनीम् १५

तथा श्रोणाः देहंगुदमिति आसंमुखेनिजामि
त्रिस्तवयाम करकहैर्गल्लिख्येति वक्षःस्थलादि
केकरकहैर्गाल्लिख्य ग्रीवामुरइतिच केचित्पठ
न्ति तत्रार्थः करकहैर्नखैर्ग्रीवामाल्लिख्योल्लि।
ख्येति उरइत्यादेः पाणिभ्यामुपा[..]गृह्य यन्त्रिति
संबंधः वक्षःस्थलादीनां पाण्युपा[..]हूंन पाणि
समालोडनम् इति तथालकमित्यत्र केचित्
[illegible] अलिकमिति पठन्ति अ
लिके ललाटे अस्मिन्नर्थे कल्याणमल्लवाक्य
संवादोयथा कर्णोहस्तानमध्यदेशमदनागा
रेषु कंसांतथा कामिन्यानिजवामपाणिकम

पं.सा
वि
३३
33

लोकान्तः समालोकयन श्रीवंपाणिकह्रैः पा
नैश्चविलिंवित्तुवेल्ललाटभ्रशंकुर्याद्दाश्चविस्
ष्टमनस्मयजनेलो तामोदशम्यातिथाविति अत्र
वर्त्रपरवर्तिन्योबह्वास्त्रमोतिथीतावद्दृष्ट्वा।
य सर्वदशमीतिथिनिरूपणंनिर्दिष्टचित्रि।
णीविषयस्यत्वतिथिषु पौलस्त्यास्तिप्रथ
मेदशमीतिथिममहेशानन्देपेनेतिध्येयम्
इतिचित्रिणीविषयकदशमीतिथिद्रावणाम्
१५ ॥ स्निग्धेतिकन्धरिकेतिस्वार्थेकप्रत्य।

स्निग्धकन्धरिकास्थलीभुजलता
पात्रेण गाढं ततः पार्श्वेपार्श्वमज
स्रमस्खलद्धंशावक्षोरविन्यासव
न् नाभीकण्ठनितम्बनेत्रकुचयु
ग्व्यापारपारंगमैः बह्वोंवल्लक
लाप्रबोधनवपुर्देयानखोमवत्नः
॥२०॥

यक इति कृत्से प्रत्ययस्यात्कादितीत्वेच रूपम्
पात्रमिति अंतर्वक्त्रवर्तिनभुजलतामध्यम कुचयु
कुचयुग्मम् देयान रवैरिति नाभीकण्ठस्था
पुरुष्टस्थानेषु यानन्तवस्त्राद्येनेति बोध्यम् ॥
अत्रच व्यापारानन्तकथनेपि करद्वयस्यक्रमे

णप्रतीतकारित्वं बोध्यम् वक्त्रारविन्दासवं पायं
पायमितिमुखपानेनेत्यर्थः इतिचिविणीविषय
कप्रीतिस्थिगतकामोद्दीपनप्रकारनिरूपणम्
२ ॥ ग्रीवायामिति ग्रीवायां परिरभ्येति बङ्गल

ग्रीवायां परिरभ्य गाढमसकृत्त्वां भीन
वैरालिख दष्टौष्ठं परिपीडयन्कुच
तटीकण्ठमना क्रोडयेत् सानन्दा
स्मरमन्दिरे करिकरक्रीडायितेऊर्वा
ना ने नखाङ्कविणी स्वकीयवशांतां
चण्डीतिप्रोक्ता कामिनी २ ॥ ॥

नयाकण्ठमालिङ्ग्येत्यर्थः दष्टौष्ठमिति श्रपा
रामृतपानेनेत्यर्थः ऊचनतटीपरिपीडयन्
पाणिभ्यामुरोजद्वयमर्दनमित्यर्थः कण्ठमा
नाक्रोडयेदिति चपेटपातनादिनेत्यर्थः स्मर
मन्दिरे स्त्रीप्रकृतौ करिकरक्रीडायिते करिह
स्तलीलाचरणे तर्जन्यनामिकेस्विहे मध्यमाद्व
स्थिता तयोः करिहस्त इति प्रोक्ता कामशा
स्त्रविशारदैरिति संकुचितयोनिप्रोथिल्यापा
दिकमद्रा करिहस्तस्य क्रीडायामाचरणं करि
करक्रीडायितमित्याचारकाडिःतोरूपम यो

पंसा
वि
२४
३५

निविकासापादककविहस्तलीलावर्णकुर्व
तातरूणेनकणीहवशंनेनवा चणनिघोगो
दीतिघावष्टम्यामित्यर्थः इतिचित्रिणीविषय
काष्टमेतिथिगतकामोद्दीपनविधानिरूपण
म् ॥२१॥ आलिंगनेति निर्दयमितिअदि
णीनिमेत्यर्थः तथावकल्याणमल्लः गा
ढंसंपरिरंभणाहफलकेद्वंमन्दंश आ

आलिंगयसमंकपोलनयनेआणि
मतीढुंबयक्यानेष्टुनखप्रहार
कुमालोदत्वानखान्निर्दयम् मन्द
धरपलवक्रमवशादाकृष्यके
शग्रहे नीरीसंविदधीतसीत्का
तिकंरीविसोक्तिष्ठोनायकः २१

यदंकणीआणिनखप्रधानदसिकः कुर्वन्निमे
थेहधोः सकृष्यात्रिकुरानिलासकृपालः सी
त्कारयुक्तोप्रिया द्वादश्योत्वरयातिविहूल
तरांकुर्यात्सुमोऽश्विनीम् विसतिथिदादशी
इतिचित्रिणी विषयकद्वादशीतिथिगतका
मोद्दीपनविधानिरूपणम् ॥ २२ ॥

अथ शंखिनीविषयकचन्द्रकलाद्रावणनिरू
पणम् मौलाविति शंखिनीमभिमुखीकृत्य

अथ शंखिनीचंद्रकलानिरूपणम्
मौलावङ्गुमिते विलिख्य करजैरा
लिंग्य दोर्भ्यां मुहुः वक्त्राम्भोजरसं।
निपीय सुतरां श्रोणीभोस्थितो भृंगव
त् आश्लेषकपोलकण्ठवलयेषु
दैडरोजहृदये कन्दर्पसतिष्ठो नख
शत रसाह्शंखिनीं द्रावयेत्। २३॥

मौलौ तस्याः शिरसि लज्जादिना नम्रीऽन्नमिते उ
त्थापिते सति तस्मिन् शिरसि स्थापिते करजै
नखैः विलिख्य तत्र नखदन्तानि दत्वेत्यर्थः त
तो मुहुर्वारं दोर्भ्यां भुजाभ्यामालिंग्य तते वारं
पि सुतरामतिशयेन चिरकालं वक्त्राम्भोज
रसं निपीय पीत्वा निपेयेति पीङ्पाने रस
स्वरूपम् पिबतेः नत्वपीतीत्यनिषेधात् भृं
गवदिति यथा भृंग उत्थायोत्थाय गत्वाभ्याम
भोजरसं पिबतीति श्रोणीभोस्तिथ्या वेकादशपा
म् द्रावयेदिस्मन राधंगानमत्राध्याकर्षणीयम्

पं सा
वि
२५
35

ग्रैवेयोन्नतोर्पनत्रयोदशीतिथिगतनक्षत्रावणाविधामा
ह श्राद्धंवेश्मेति कन्दर्पतिथिस्त्रयोदशी नखेदन्त
रमादिति नखदन्तभक्षादं पाकामानीयक्षाङ्कौ
ङ्क्षावयेन स्मरतांथ्यं शिथिलयेद्धावयेदिरथ्यः
रमादितिचतुर्थोऽपि पंचमी एवमपि नखद
नरमादितिन तस्यानेन कथितम् इति शास्त्रान्त
रात तस्याने शिरोधरावोष्ठ नखावविलिखेन्न
खैरैः शिरोधरामथरहस्यं श्रुऊर्वोस्म सीत्कृताम्
परिचुम्ब्य कपोलमंगनास्तथयेदाश्रुतिष्ठो मा
नोभवइति इत्येकादशीत्रयोदशीतिथिद्व
यविषयकशंखिस्त्रैहोपनविधानिरूपणम २२

सन्दष्टौष्ठपुटं कपोलनयनं श्रोत्रेन
हैरातिलिखन्मान्दानन्दनिरूढकरण
वलयो भानोस्तिष्ठो भामिनीम आ
द्यातेन खैरस्तुनेत्र चरणग्रीवा कुचो
रःस्थले हस्तालिख्य वपाम्बुनेत्रा
दिवमकुर्वान्त्वपी विह्वलाम २४
आकण्ठ परिरम्भदोलेति कस्यानि
श्रीयते त्रामुजं भालानलनमण
लोदरकटी विवनारवैरामृतशान ॥

मेदुरत्वेनेति गेहपुटं मन्दक्षणमुखेपाने हारोवेगस्पर्शः
सान्द्रानन्दनिगूढकण्ठवलयइति गाढवि
मर्दमर्थितनवरांगनयाकण्ठवलयस्य गाढ
निगूढत्वमिति दाक्ष्येनवरांगमर्दन
मत्वात्कर्मोवनीयम् मानोल्लिखोसमस्यांभा
मिनीविह्वलांऊर्यीहिलापयोदिसमरापेनसं
बन्धः नथावकल्याणमल्लः वदनःकपालग
लकाणिपदेषुयच्छायोनखानिपरिरम्भका
नास्यपानः गाढविमर्दमदनालयमाशुना
रीमन्द्रावयेत्ररवरः किलसमस्तीषिति स्वेवान
मिसन्तरत्रमस्यपाते आवाततमितिनुरचरए
ग्रीवाऊचोरः स्पलेषावानेकेवापतेषु स्पा
नेषुनखदन्तानिदन्तापतेषुव स्यानेषालिख्यो
लेखमात्रणच्छुरितकामशोभ्याघशंभनेशदि
वमेतन्नीयानि योसपीभामिनीविह्वलांविड
ताऊर्यादिति आलेखनमत्रच्छुरितकेनेषावा
नेगवेबाहुभ्यांपरिरम्भगा ढमपवंदन्तोदं
शावित्रिदंयदोमिलेखरपाणिजदन्तचयंयच्छ्
स्याद्येभपाम मेरुवेङ्कुरिनंकुचाभयतटे
नूनंतन्नीयास्वल्पंमुक्तानेगाजलांस्वकीयवपा
गाऊर्याद्गृहः श्रावितीम भनेत्रंतन्नीयंवढ्रि

रूपमितिनरमाद्विसंख्यत्वान्नवमीयातिथ्याविरूपः
इतिशाखिनीविषयसप्तमी तृतीयातिथिगत
द्रावणनिरूपणम् ॥२४॥ अथहस्तिनीजा
तिस्त्रीगततिथिषुचंद्रकलाद्रावणमवतारय
ति ॥ अथेतिश्रोणिकटितटंस्तनौमध्यनोलपि

अथहस्तिनीचंद्रकलोद्दीपननिरूप
णम् स्तनौश्रोणिमध्योकण्ठंचतुरम
ङ्गः कामालयंमेस्मृपान्संदर्पधरप
लवंयहस्तिथोऊर्याहुनाहस्तिनीम्
॥२५॥

तेनार्थः कण्ठंवने तिनाभिमूलेपाणि
स्वारणयाकर्णान्तयंमदनमन्दिरंस्त्रीप्रकृतिंस
स्पर्शनचपेटपातनादिनामर्दयन् हस्तिनी
हुताऊर्याद्विलापयेदित्यर्थः यहतिथिर्नव
मी नथाचकलाणमलः मदनसदनमुखेर्म
र्दयन्नाभिमूलेनरालितनिजपाणिर्दनेवामा वि
पीय रूडतरकरजाग्रैः संलितन्याघदेशो कलि
तकुचइभीनांवल्लभः स्यान्नवम्यामिति इभीनां
हस्तिनीजातिस्त्रीणाम् इतिनवमीतिथिविषय
कहस्तिनीजातिविलापननिरूपणम् ॥ २५ ॥

कुंबिकेति श्रादौनयनेकुंभिकानेत्रपुटे कुंभनेन
समाश्लेषेणेत्यर्थः समास्फालयन् नवबदनच्छ
वितकैः परितश्चाहरयन् ऊर्वोर्सपीडमचक्रीड

कुंबिकानयनेततोपिनखैः कदंबस
मास्फालयन् संपीडयाथ ऊर्वोश्चतेक
विकरक्रीडाचकामालये कुटाश्लि
ष्यतनोतिगाढरभसात्कामेनयेइ
ल्लिनी पीमानभृतनितिथोवशंभूतके
लः पीयूषमास्वादयन् २८ ॥

का

त्रैमालयेसीप्रकृतौकरिकरक्रीडांयानिशो
षिलापादककविहृत्समृद्धयायोनिंविकास
कलितांकृत्वाधृतकुलः पिबितकामकलः
पीयूषमपरामृतंत्रस्वादयन् हालिनीकामय
पेच्छवशंनयेत प्रापयेत भूतपिबतत्तदेशी ॥ ति:^
इतिचतुर्दशीतिथिविषयकहालिनीविद्राव
णानिरूपणम् ॥ २८ ॥ संपूर्णेति नन्दीश्वरो
नन्दिनामधेयोमहेशानानुचरस्तस्याहंकृत्या
भुवीतिकिमित्याह तेनराधन्याभाग्यवन्तो
गदिताः ^ येसंपूर्णेंदुतिथौपौर्णमासोतथा

कथिताः

पंप्रा तस्मैवैरोर्थस्याविलयदिनेकलानिःशेषीभवन
वि दिनममावस्यातिथिः तद्द्वयेपूर्णायाममायावे
२७ तर्थः येतुपेरेषाशशिकलावशिनासापीना।
37

सपूर्णेन्दुतिथ्यापविलयदिनेतस्येवयत
द्वयेयेरेषावशिनाबुधैःशशिकलासं
वोध्यतेकामिभिः कामागारमस्वेवि
वोध्यकरजैर्दन्तैश्चदनच्छदं तेपन्याग
हितानराःसुकविभिश्चगाहनदीसरः
२७ ॥

नामानीतासतीसं वोध्यते उद्बुद्धाक्रिय
ते तेपन्याइतितद्बोधनप्रकारमाह कामा
योनितुरवं॥ गारेति तस्वेरेनीवेः कामागारमस्वेविवोध्ये
ति अभिलाषस्तवकस्फुरणंघकलादितंविपा
य तथादन्तैश्चदनच्छदमोष्टंविबोध्य पुलक
स्फुरणादिलक्षणलादिनेविपायेति अत्रक
ल्याणमल्लैः नानालिंगनचुंबनानिरचय
न्नाघेणनोहनैर्वेःकुस्पोरःस्तनमर्दुला
न्यकरुणो मन्दारयन्कोलिषुकामागारकचू
लिकांविलकरः मन्यफरस्पेदुकांदर्शपूर्ण
तिथ्यौवनिसस्मरतंतज्जयांत्वरोहस्तिनीमिति

आलिंगनचुंबनानांचनानाविधवर्ण्यमाणप्रका
रेणप्रकारूणंनिर्दयसन्दारयेक्षुरितकैर्भेदा
यन् चुचूलिकानन्मथ्यवर्तिनी कमलकलि
कातयाचितकरोभरितकरः करेणतन्यशा
नुभवकारीत्यर्थः सत्वकरसंतुकाबहिः सा
वितकामसलिलोनिः सहृतनेत्यक्रमानोस त्या॰
वशगामित्यर्थः अत्रश्रृङ्गारनन्दीश्वरधनिकश्चा
नमसहस्तिनीविषयंचानर्थमितिसूचयति
इत्यभावस्यापोर्णमासीतिथिहयविषयकह
स्तिनीविलापननिरूपणम् २७ ॥ ॥

अथरात्रिन्दिनतत्प्रहरविभागेनस
खकथनम् यामिन्याः कथितेचतु
र्थचरणकामेनलिप्यारतो प्राचीने
प्रहरेप्रयातिसाखितोचित्रप्रियावि
त्रिणी शंखिन्याः समदीरितःकवि
वरैर्यामस्तृतीयस्तथा मातंगीइव
तामपतिर्नितंबनक्रन्दिनस्याधयाः

इतिचन्द्रकलाविलो २८ पनमापननिरूपणंसंए
र्णम ॥ अथासामेवपद्मिन्यादीनांरात्रिन्दिन
प्रहरविषयकरतिन्दमितिनिरूपणम यामिन्याः

पंसा
वि
२८
38

इतिनलिन्याः पद्मिन्यारतौ सुरतक्रीडायांया
मिनीचतुर्थचरणे रात्रिप्रान्तप्रहरः काम इति
कामार्थं स्वेच्छयानन्दजनं नाथिकस्थितम् का
ममितिपाठे कामेन निश्रुयेन यामिनीचतुर्थचर
णे पद्मिनीविलीना भवतीति एवमुत्तरत्र प्रा
चीनेप्रहरे यामिनीप्रथमप्रहरे विचरिष्येति
साकूतम नद्दैलायां हि सर्वेषां जागरणाद्दीप
कादिसद्भावाच्चवैचित्र्यकल्पनायां सत्यामपि
प्रसौख्यानन्दभागिति नक्तंदिनसाधयोरिति
युर्धरात्रेमध्याह्ने च समर्थ्यः मातंगीजात्याः प्राय
णमदमत्तता त्वकोराविन्दिनकृतनाविपोषवि
भागकलनेसमर्थः ॥ २८ ॥ ॥ ॥

सुखयतिनपुमांसंपद्मिनीकापिरा
त्रौ त्रिभुवनमपितस्या नैवनत्रप्रयोज
म् शिशिरपियदिकान्तो वासरेतामपे
या विकसतिरविपोमान्तमाहद्वात
पद्मिनीव २९॥

उक्तं नलिन्यार तौरात्रिचतुर्था
वरणे कस्थितमितिनदेवविशिनष्टिसुखयती
ति कापिपद्मिनीबालातरुणीप्रौढादिभेदभि
न्नापद्मिनीजातिः स्रीरात्रौपुमांसंनसुखयति

असैसौ रात्रौ विद्रुता न भवतीति कुतो नायकस्य त्वेस्या
दिति अतः कारणात् तु रात्रौ तस्याः पद्मिनीजातित्व
व तौ निधुवनं मैथुनमेतीति महदायाससाधने
न प्रयोजनम् तस्या विद्रावणाभावे साधनानां स्वप
रो हेगाजनकत्वेनाकिंचित्करत्वात् अतएव रात्रिव
र्त्यर्थशब्दे दिनस्याविर्भावोऽन्यत्त्वात् तत्रासौ विद्रव
तीत्युक्तम् अत्र च पद्मिनीत्वमेव निमित्तं सा हि न
रविकिरणाविर्भावं विना कदापि विकसतीति
पनदेवापोहलयति शिशुरपीति शिशुरत्र वि
द्रावणप्रकारानभिज्ञः अस्त्वावपि यदि तां वासरेम
पयात् तदासौ विकसति विद्रावनप्रकारैर्विना
पसौ विद्रवतीति अतएवोक्तं हठादिति अत्र
रुदितस्वारस्येनेत्यर्थः अत्रोपमयति रवियो
गात्पद्मिनीवेति न हि महतायासेनापि रात्रौ पी
यूषांशुपरिषेकेनापि पद्मिनी विकसतीति ॥
अर्धरात्रदिनार्धयोः प्रायेण हस्तिनीनां मदोदय
इति तज्जातीयस्त्रीणां तदेव विद्रवणमुक्तम् अ
र्धरात्रे चावश्यं हस्तिनी जागर्ति मध्याह्ने च हस्मा
स्थितावेति हस्तीति हस्तिलक्षणप्राप्तेषु प्रास्ति
दम पञ्चालानां वा रात्रिस्तृतीयप्रहरे नियमेवोऽस्याप

पेसा
वि
२५
39

परस्परंसंघट्टनेनतथाजायते यथासौप्रकृतीनांग
मौदयोपिजायतेइतिवक्ष्यते इतिनजातीनांस्
नीयप्रहरएवविद्रावणकारणमक्तः एवमेवान्य
त्रापि रात्रेश्चतुर्थप्रहरेणनलिनीइवप्रसेयातितिवि
ज्ञदयितात्रथमेप्रथमेयामेप्रीतैः तृतीयप्रहरेणः ख
लुशंखिनीनांनक्तंदिनार्धमपिहस्तिन्यजना।
नाम् इतितथारजनीमुखेतेषुपद्मिनीनमुखंया
ति निसर्गतः कविते दिवसेपिक्षुधेगतेयपिसा
विकसत्यंबुजिनीयथारवेरिति ॥ इतिपद्मिन्या
दिविद्रावणकालनिरूपणम् २५ ॥ ॥

अथदेवसत्वादयउच्यंते ॥ देवलिभवि
तमध्याकेतुकारीविदग्धा कमलस
रभिदेहाकेतकीगन्धमध्या भविचल
तिविचित्राशीलसन्तोषयुक्ता खल।
लितपिकवाणीस्याद्द्विदेवसत्वा २६ः

अथदेवसत्वादिस्त्रीप्रकृतिनिरूपणेमूलदेववा
भ्रवमुनीश्वरयोर्मतंसंवादयति अथेत्यादि इय
नारीदेवसत्वादेवप्रकृतिःस्यात इत्येनारीदेवा
[illegible] याविवलिभवितमध्या
नाभ्यारूढवलिचितयभवितमध्या भवितेमनेन

वलीनां पुष्पवमन्नशाविक्षेदक्षुध न्वते तथा
केतुकण्ठी वेष्टितानित्यविभूषितग्रीवा विदग्ध
स्वपरार्थसाधननिपुणा तथाकमलसुरभि
देहात्स्वघ्रागन्धः प्रसरन्मवाहश्रायाति तथा
केतकीगन्धभ्रमात्केवडाख्यकेतकीकुसुमग
न्धमासारसदृशसूक्ष्मगन्धवती अथवाकम
मलसुरभिदेहेति केतकीगन्धभवेति वावि
शेषणं भयदानात्कमलसुरभित्ववक्त्रापेः
हेयोऽज्यम वक्त्रात्कमलगन्धोपसायायाति
देहाच्च केतकीगन्धः इति भवीति तथा भवि
विचरति यथा सागमनमाधुर्यं जनयति इत
तिः शाङ्कमत्तङ्गगमनेसर्थैः तथा स्वललितेपि
कपाणीविप्रहितमधुरहृदयावर्जकवाणीत्वा।
ध्यः ॥ अमनस्यछम ॥ ३० ॥ इतिदेवसन्त्वसी

मधुरबकुलतरुणागन्धमाल्यानुरक्ता
शिशिरसुरभिमासेक्रीडनेमधा
त्री अतिविलसितगात्रीप्रेमभागा।
न्यपुत्राभवतिरुचिरमूर्त्तिर्मंत्रसखो
पयत्ना ॥३१॥

मधुरेति मधुरवसपवबकुलम
निरूपणम् ॥

पद्देशा

पंसा
वि
५.
40

त्रिपायेन तथा तथा शिशिरऋतुरभिमासे माघ
फाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठ ऋतवः द्वौ द्वौ माघादि
मासौ स्यादृतुरिति मासद्वये जनायां शि
शिरऋतुरभिमास इत्यत्र शिशिरऋतुरभिरु
ताविति वक्तव्ये मास इति मासशब्दो हेशा।
नैश्चित्यमभिव्यञ्जयदावह्नतिनचायं प देहारः
शिशिरग्रहणेन पौषकालोपलक्षणं स
रभिग्रहणेन पुष्पविकासोपलक्षणं तेन
पौषमासग्रहणेन पुष्पविकासमासग्र
हणेन माघादिचतुष्टयलक्षणे परस्यादि
ववचने नापि भावामिति न किंचिदवद्यम् ॥
ग्रस्य मासे षपि क्रीडने विदध्यात्स्वैव परं तत्रो
न्मकेभोति सूचनार्थं प्रेमपात्रीमित्रकेम ॥
पात्रीपारयिन्नीत्यर्थः रुचिरमतिर्वत्तलम
एवकूलगाथादिमनोहरदेहलतिकेत्यर्थः
प्रज्ञानेगानेयांकीराम नवछसंकतिलक्षणमि
त्यमाह प्रातिष्ठा सर्वादिषु बहुभावान्
राणिणीतिमेलचित्तहृतिः नानाबद्धैरति
न च प्रयामेम नवछसत्यापविकीर्तितासेति ॥
इति मनवछसतसीलक्षणम् ११ ॥ ॥

गुर्विति कुचयुगयोर्गुरुत्वमुद्धह्नना सह्रत्वम॥
शुचिति देहा इत्युविलंबमाने देहा कोपिनीभ्रू
वल्यादि भवितमवली वचनमाधुर्यस्याविविध
त्वे कल्पनाभवितत्वम् मनोंगुमासेषु चानव
क्रानाधीशीलादिवर्जिता ॥ इतिवदनसंवा
सीलक्षणम् ३२ ॥ वनेति वनविहरणं॥

गुरुकुचयुगभारा गौरदेहातिदेहा
तरुणहरिणनेत्री कोपिनीवीतलं
ज्जा विविधमधुरवक्त्री मत्स्यमासानु
रक्ता मुनिभिरियमनाधीयवदनस
त्वाप्रदिष्टा ३३ इतिकविशेखरराय
रचधीयश्रीज्योतिरीशकविवि^मा ॥ ॥ — रविते पंचस^
यके प्रथमः सायकः ॥

स्त्यागह्वराभासजनकस्यानुविवरणेवितानत्वेव — रात्रिसंचारदक्षा
स्वरवेजानातीत्यर्थः तथा रात्रिसंचरणेपियथा
दिभ्रमादिकं नाप्नोति सर्वोतस्यान मनगलेश
मोतीत्यर्थः मलिनेपि चित्तस्य मालिन्यस्वपुरु
षवंचनम् परपुरुषवंजने आचारादिगाहित्य
च पैशुन्यंच मोन्मवायपतिपुत्रादिहिंसनम् ऊ

पंसा
वि
५१

स्मितेनेति श्रादारस्य कान्तिनवमस्तु विशेषभोजना
दिकेनतव्रहृष्टा विकृतेनेति वदनचन्द्रस्य विकृत
त्वे अकस्माज्जाम्रजनकत्वम् अनन्तरंष्टम॥ इत
श्चानेगंगकारोन्यसत्त्वलक्षणान्याख्याह यथा
संगीतशीलारसिकातिशान्तास्वगान्यमात्या
दिरुचिः सुभोगी विलासिनीनिर्मलचारुवे
शा गान्धर्वसत्त्वा वनिता प्रदिष्टा॥ व्याकुलाश्रा
न्तिशीला च सोच्छ्वासबद्धनंभेत निद्रासका
च सत्त्वेनानागसत्त्वेति कीर्तिता॥ उद्योगे निष्फ
लेऽरुचीन्नेसंभ्रामयेन्मद्रः अतिलज्जा तस
त्वेकाकसत्त्वेति कीर्तिता॥ अतिलज्जाल्पमात्र
दानेनापियापरस्मिन्नुष्यतीति असन्तच पा
लायात सत्त्वे ते भ्रान्तलोचना दन्तसंगरसत्का
चकपिसत्त्वेति तां विदुः दन्तसंगरसत्कादन्त
तनदानादिनायष्ठुङ्तत्र सत्काप्रीतेत्यर्थः
स्वभावाद्दृष्टवाक्यानि विश्वयान्येव भाषते
अपतना गोस्नानादौ खरसत्त्वेति कीर्तिता॥
अत्र संग्रहे च सर्पवाहनानि सत्त्वादयो येतना
नीत्या मत्रभाषिताः प्रधानेप्रकृतिर्ज्ञेया तेषु
सर्वेषु पंडितैरिति॥ इति पंचसायकविवरणे

लक्ष्यवेधनाभिधाने नायकनायिकादिलक्ष
णनिरूपणा[illegible]धः प्रथमो लक्ष्यवेधः ॥१॥ अथ
स्त्रीपुंप्रकृतिभेदनिरूपणपूर्वं नंदनगतमृगणा
दिजातिकथनमवतारयितुमपस्तावयति ॥ अ
थेति पुरुषः शशः शशजातिः स्त्री मृगीज्ञा
तिरियं वामादिलक्षणेन यदा स्त्रीपुंसयोः सा

अथ शशमृगयादिजातिभेदेन [illegible]
स्वरतभेदनिरूपणम् ॥ आरोहात्परि
णाहतस्तु पुरुषालिंगैर्वरांगैः स्त्रि
यो ज्ञातव्याश्च रसग्रहारणकलासं
ख्यांगुलैः सर्वतः ज्ञात्वा तेपि शशा
द्याश्चतुरगाः संकीर्तिताः कोविदै
हिणोश्वाश्च केरलवश्चवनिताः संवे
पपद्धक्रमात् ॥१॥

योगास्तदा कीदृशं कीदृशं स्वरतसुखं जायत इ
त्येवमभुनानङ्गभेदो निरूप्यते इत्यर्थः आरोहा
दिति पुरुषालिंगैः पुंप्रकृतिभिरारोहाद्दाया
माहतैर्याणव स्मात्पांगुलसंख्याभिः स्थितैरनउत
नाधोत्तिष्ठ मानं शशादिजासुपलादिता नाते
याः याहशंप्रकृतिदैर्घ्यं नंदनसारेण शशादि

पं.सा
वि.
८२
42

ज्ञातिमन्तं तेषां ज्ञातव्यमिति तथा च वीरैः श्री
प्रकृतिलक्षणैः परिणाहतो निश्चितया गाथे
नेचेति यावत्तवद्रमाणामनुष्यादि जातिमन्तः
स्त्रियो ज्ञातव्याः आयामो दैर्घ्यं परिणाहो निश्च
ता तत्र समनन्तरवद्रमाणांगुलसंख्ययांगुप्र
कृतिदैर्घ्येण पुरुष जातिज्ञानम् तथा स्त्री प्रकृ
ति गतनिश्चतयोरंगुलसंख्यया स्त्री जातिज्ञानमि
रसेत्यादि ति तद्देवांगुलमानमवतारयति तत्र रसाष्ट
ग्रहानव ग्रहणकलाः सूर्यकला द्वादशेति
अत्र रसग्रहद्वादशानां विच्छेदकतया विवृत
तत्वात षडादिपर्यन्तमंगलसंख्या रसश
ब्देनोक्ता पर्वं नवादेकादशपर्यन्तं ग्रहश
ब्देन द्वादशादिचतुर्दशपर्यन्तमरुणकला
शब्देनेति इयं च रससमांगुलपरिमितदीर्घ छं^
प्रकृतिमन्तः पुरुषाः शशजातयः तथा त
वदेकादशांगुलपरिमितदीर्घप्रकृतिम
न्तः पुरुषा वृषजातयः तथा द्वादशत्रयोद
शचतुर्दशांगुलपरिमितदीर्घप्रकृतयः पुरु
षास्तुरगजातय इति स्त्रीजातिमवतारय
ति मृगपद्म इति पूर्वोक्तांगुलपरिमितैर्नैव्या।

श्री

कुनिसत्वेस्मृगादिजातिमत्यः स्त्रियोज्ञातव्याः
तथाचषट्समाङ्गुलपरिमितमेढ्रोपलक्षि
तयोनिमत्यः स्त्रियोमृगीज्ञातव्याः नवदशका
दशाङ्गुलपरिमितमेढ्रोपलक्षितयोनयोवड
वाज्ञातव्याः वडवाघोटिकास्त्रियावत् तथा
द्वादशत्रयोदशचतुर्दशाङ्गुलपरिमितमेढ्रो
पलक्षितयोनयः करेणुज्ञातव्याः करेणुर्हस्ति
नीति इत्थंपुरुषाः शशवृषतुरगभेदेनत्रिधा
स्त्रियश्चमृगीवडवाहस्तिनीभेदेनत्रिधेतिसं
ग्रहः तथाचानङ्गरङ्गे श्रीवीरहान्मदनाङ्कुशस
पुरुषास्तेयाः सदाथस्त्रियो[illegible]योनीनां परिणा
हकैरसनवादितांगुलीकैः क्रमात् ज्ञातव्याते
ततराः शशाश्च वृषभाश्वाश्चैवांगना मृगी
खाहिवडांगनाश्च कथिताः प्राज्ञैरिभिः संग्रा
हादिति वृत्तं शार्दूलविक्रीडितं ॥ ८ ॥ पुंस्त्रीजा
तिं निरूप्य प्रयोजनमस्याः पद्यमवतारयति
शशकेति षट्समाङ्गुलपरिमितदीर्घप्रमृ
त्तिः प्रमाणशशकेऽस्त्युत्तम एतत्संख्याङ्गुलपरि
मितयोनिश्चस्त्रीमृगीत्युत्तम अनयोःशशजा

पं.सा टि॰ ६२ 43

ति पुरुषमृगीजातिस्त्रियोरन्योन्याश्लेषेन तेन स
रतमेकरूपमनयोः सुखकारीति । तथा गोत
रंगयोरपि तथा वृषपुरुषो नवदशैकादशांगु
लपरिमितप्रकृतिर्वृषजातिः एतदंगुलपरिमि
तयोनिस्त्री वडवाजातिरनयोरपि वृषजा ।

शशकहरिणपत्न्योर्गोतुरंगोस्तथै
वं हयगजपतिनार्योरेकरूपं रतं स्या
त् इह भवति नितांतं प्रीतिरन्योन्ययो
गा दत्नसरणमशाकेसीकथंनाप्
णोति ॥२॥

ति पुरुषवडवाजातिस्त्रियोरन्योन्याश्लेषप्रकृतिद
घपरिमाणसाम्याद् तमेकरूपत्वात्सुखकारी
ति ।२ ॥ एवं द्वादशत्रयोदशचतुर्दशांगुलपरि
मितप्रकृतिर्दैर्घ्यः पुरुषोऽश्वसंज्ञकः एतत्सं
ख्यापरिमितांगुलयोनिनैन्याच स्त्री हस्तिनी अन
योरपि ध्वजकोशयमानसाम्याद्रतमेकरूपा
मिति तथा गजजातिपुरुषहस्तिनीजातिस्त्रियो
रपि प्रकृतिमानसाम्याद्रतमेकरूपत्वात्सुख
कारीति तदेतदुक्तं शशमृग्योरन्योन्ययोगान्नितान्तंप्री

त्रिरिति योगः संगतिः योगः सन्नद्धेनोपायथा
नं संगति युक्तिविस्मरः नितान्तमतिशयेन
नामेवानुभूतं नितान्तप्रकृतिसमर्थयति अन
सरणमिति ययातिशयितप्रीत्यानाहमीसीता
हस्येषुरुषे दिहवराहिष्णोतमापन्नं अनुपा।
स्यात्मरणेणामनेकथंनाप्नोतीति तदेहमा।
स्त्रिष्यस्वदेहदाहं कथं न स्वीकरोतीति ता।
हह्येवमनयोः परस्परमनुभूतं ज्ञाते यत्स्नेव
विरहस्मरणेनासौ स्वजीविते व्यर्थं मन्यमाना
भर्तृमरणे स्वदेहत्यागमपि स्वीकरोतीत्यर्थः॥
अत्रकल्याणमल्लः हरिणीशशयोर्हयवृषयोः
समयोगः करिणीतुरंगयोः भवतीह समा
गमेमिथ्यो नितरां [illegible]।
[illegible] प्रीतिरनंगसंगरइति मा
लिनीहरनम् तल्लक्षणगुणदोषाखुनिरूपिता
सेव ॥२॥ सगीति अश्वार्थः मज्जातिः सीघहस मी।
माष्टांगुलपरिमितयोनिर्नेत्रा सीहघजाति।
स्त्रपुरुषः नवदशैकादशांगुलपरिमितप्रक
तिदैर्घ्यः पुरुषः १ तथाह घभीतुरंगमितिहघ
भीजाति सीनवदशैकादशांगुलपरिमितयोनि

पंसा
ति
८८
५५

नैश्वासी तुरंगजातिः पुरुषः द्वादशत्रयोदश
चतुर्दशांगुलपरिमितप्रकृतिदैर्घ्यः पुमान् इ
तनयोर्मृगीहयवयोर्हयभीतुरंगयोश्च प्रका

मृगीहयवेवहूतभीतुरंगमश्वाख्यमेत
द्वितयं वदन्ति अश्वाशशागोकारिणीर
तवनीचहयतत्राष्टिकं रतनष्टगम ॥३

नेदीर्घतादभयसाम्याभावाद्दुष्टं रतमिति ॥२॥
अश्वा इति स्त्रीवडवाजातिः नवदशैकादशांगु
लपरिमितयोनिर्नैश्वापुरुषश्च शशजाति ष्ट
षष्ठाष्टांगुलपरिमितप्रकृत्यायामः १ तथा
गोहारिणीरतं चेति पुरुषो हयजातिः नवद
शैकादशांगुलपरिमितप्रकृतिदैर्घ्यः स्त्री ह
स्तिनीजातिः द्वादशत्रयोदशचतुर्दशांगुल
परिमितयोनिर्नैश्वास इत्यनयोरश्वशशयोर्हय
भहस्तिन्योश्चरतं स्त्रीप्रकृतेरतिविस्तृतत्वात्
पुंप्रकृतेर्हीनदैर्घ्यत्वाच्च नीचमेतद्भयमिति
अतश्चपूर्णं यथा स्यात्तथा ताष्टिकं न भवती
ति तथा चानंगरंगेपि हरिणीहयभं तथा
श्विकातुरंगं चोच्चमिति द्वयं रतं तुरगीशश
के हिपीहयं स्मृतमेतद्द्वितयं तनीचकमिति

हृत्तमपज्जातिः तथा च तल्लक्षणम् स्यादि
न्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः उपेन्द्रवज्रा जतजास्त
तो गौ अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीया
वुपजातयस्ताः इति अत्र च स्रगीहृष चेहृषभीत
रंगामिति प्रथमपाद उपेंद्रवज्रालक्षणं यथा
।ऽ। ऽऽ। ।ऽ। ऽऽ इति जगणतगणजगण
गुरुद्वययोगात् अत्र च पदान्ते वेति परिभाषा
णात् तेरंगरत्यत्रान्त्यवर्णे लघुत्वेपि गुरुसंज्ञा
करणान्न दोषः अन्यच्च मेतद्वितयं वदन्तीति
द्वितीयपाद इन्द्रवज्रालक्षणं यथा ऽऽ। ऽऽ।
।ऽ। ऽऽ एवं तृतीयचतुर्थपादयोरपीत्थमेव

स्रगीहृद्यं हृत्स्विव पृष्ठांशे चेदन्यत्र
नीचं सरंतवदंति प्राणप्रभेदेपि न
चद्रवन्ति तस्मिन्न त्यजन्ति कदापि
वामाः ॥ ८ ॥ गाहृत्तमपज्ञा
रुभयलक्षणयो
नीति ॥ ९ ॥ स्रगीहृद्यमिति सौ स्रगीजातिः
षट्समांशांगुलपरिमितयोनिने आसौ भवे
त् तथा हृद्यमिति अश्वजातिः पुरुषः द्वादशाव
योदशचतुर्दशांगुलपरिमितप्रकीर्तितदैर्घ्यः ।

पं.स्ता
वि
७५
45

तथाहस्तिवृषशशंचेति हस्तिवृषहस्तिनी-
जातिः सोजातिः स्त्रीद्वादशत्रयोदशावर्तदेशा
ङ्गुलपरिमितयोनिर्नेष्या शशः शशजातिः
पुरुषः षट्सप्ताष्टाङ्गुल परिमितप्रकृतिदेष्यः
पुरुषेणनयोर्मैथुनयोरतसुरतीचेस्वरतं वदंति प्र
कृत्योरतिरंतर त्वादसुरतमतिनीचेचेत्यतिश
हृस्वोमयसंबन्धोनकर्षणायः तत्रस्त्रीहयग
तमसुरतंतम हस्तिनीशशागते चातिनीचसं
तम इतितथाचकल्याणमल्लोपि करणीहय
योर्योवरतमसुरतंकविडः हस्तिनीशशयोश्चा
प्यवतस्मादतिनीचकामिति असुरतीचमिति
श्रुतिशब्दतोभयोरपि विवलितं उत्मितत्वा-
प्रकटयति प्राणेति पतास्मिन्नसुरतातिनी
चात्थेसुरतोभये प्राणप्रभेदेपि प्राणस्फो-
टनपर्यंतं पद्मिनीत्वादिजातस्वसावरणेय
ध्यावसरूपः प्रयत्नेक्रियमाणेपि वामाः
सुरतेनद्रवन्ति विद्रुतचन्द्रकलानभवति
प्रयासचेतनापिचन्द्रकलोद्दीपनंनजायते
तदभावेचकामोद्दीपनाभावात्ताः कदावि
दपितत्प्यन्तीति विरतसुरतनत्पोनभवती
ति कदापिवामा इमवनितमवम इत्यपिपा

टः तत्रप्रशंसा या मतिशायने वा मतुप्॥
स्वगीहब्रमिति स्वगीहयमितिच समाहारेक
त्वेस्त्रीवन्निर्देशः अत्रापि हूस्वप्राप्तिः ।८।
पूर्वाहिहसमादिभेदानां फलमनवदति शी
तिरिति समाख्येशशाकहूरिणपन्नाऐति
प्रीतिः समासान्स्वरतेसमाख्येनीचो
च्चकेयोषितप्रवतहिः अस्मच्चके
चाप्यतिनीचकेचद्वयोर्नकस्यापि
चतहिरुक्ता ॥५॥ स्त्रीपुंसयोःसा
म्यतंप्रशस्तमध्यद्वयमध्यमसाम
न्ति. अस्मच्चकेचोंतिनीचकेच त
हिनंपुंसानवसदृशीणाम ॥६॥
स्त्रोकोहिहसरते नीचोच्चकइति स्वगीहथं
वेदितिस्त्रोकोहिहउच्चनीचाख्यहरतद्वयेअ
च्चकइति स्वगीहयमितिस्त्रोकोदिहअ
स्याद्वातिनीचाख्येरतद्वये नकस्यापीतित्रिपः
पंसोवेतिनीचोच्चाख्यभेदचतहथ योषितद्वे
हृकत्वात् अत्र नकस्यापितहिरितिसंगतम ॥५॥
स्त्रीपुंसयोरिति मध्यद्वय
पतदेवविहरणीति

पंसा
वि
८९
40

मुच्चात्वं नीचात्वं चेति मध्यममिति एकपद्.
नः सत्वलाभात् अत्र कल्याणमल्लः तत्र प्रशान्त
स्वरंतम मेस्यादष्पुभेद मध्यममेव विद्यात् नी
चैर्धा मोल्लम्बु मध्यात्तिनीचमस्तन्तानिबद्धकावि
भिः प्रदिष्टम् इति अत्रोभयेत्स्युत्पाति नीचात्वो
मुखत स्वरतविशेषयत्नस्वभाव उक्तस्तत्रिम
त्तमपि सपववदति प्रमाणहीनलिंगेन स्तोक
एकनैपश्यामाति अतोल्पचैव संयोगेन हि गा
स्त्रतियोषितः तथाचांगमध्यनारीणामम
न्तेकोमलेस्वरतम् अतिप्रमाणलिंगेननात
त्यासांसंखमेवादिति अत्रापिस्त्राकोमयेहृत
मपन्नातिः पंचत्रियानत्रसर्वस्मादिदिशेषः एवंद्यो
पन्द्रवन्नालक्षणमूर्वमिदं तिन्नुवन्नालक्षणमे
वमिति ॥ ८ ॥ तदेवं प्रशान्तमध्यमनीचभेदेन
स्वरतं त्रिधास्थितिमापन्नम् अत्रैव क्रियाभेदेना
भेदकल्पना प्रदर्शयन्नवतारयति प्रचण्डइति
यदेतत्स्म मध्यमनीचभेदेनत्रिधास्वरतमुक्तं
तत्र कश्चित्स्वरतभेदः प्रचण्डवेगः कश्चिन्मध्य
वेगः कश्चित्स्वल्पवेग इति समादिभेदगतत्वेन

नवधात्वमस्य जायते तथाव प्रस्तारक्रमेणापि
प्रदर्श्यते समः प्रचण्डवेगः मध्यवेगः लघुवे
ग इति ३ मध्यमः प्रचण्डवेगः मध्यवेगः लघु
वेग इति जाताः षट्भेदाः ६ नीचः प्रचण्डवेगः

प्रचण्डवेगस्त्वथ मध्यवेगस्तथापरः स्या
ल्लघुनामधेयः त्रिसल्लरूपा उभयोर्व
पौ ह स्त्रियाः कवीन्द्राः स्मरतेवदन्ति ॥७॥

मध्यवेगः लघुवेग इति जाता नवभेदाः ९ इत्येव प्र
चण्डवेगवत्वादिभेदेन त्रयाणां समादीनां नवधात्वं
जायते ह्युनमपजातिः ॥ ७ ॥ अत्रैव पुनः क्रियाभेदे
नमस्य विंशतिभेदभिन्नतां प्रतिपादयितुमाह
शीघ्रक्रिय इति उक्तं प्रचण्डवेग इति तत्रासौ मंद

शीघ्रक्रियः कश्चन मध्यमः स्याल्लघुक्रियः
स्यादथ कश्चिदेव पुनस्त्रियाकालवशे
नपुंसां रंन समस्तमूतिनेव २७ संख्यमा ८।

इवेगः कश्चिच्छीघ्रक्रियो द्रुतक्रियः शीघ्रकाल
वर्तीत्यर्थः कश्चिच्च मध्यमो मध्यमक्रियः नातिद्रु
तनातिमन्दक्रियः कश्चिच्च मन्दक्रिय इति प्रचण्ड
वेगस्य त्रिधात्वम् तस्य समस्वरतादिगतत्वेन त्रिधा

पं.सा.
वि.
४०
57

ति नवधा त्वमेकस्य एवमन्ययोरपि प्रत्येकं नवधा
त्वमिति मतिनेत्रसंख्यम् सप्तविंशतिभेदभिन्नत्वमि
दं स्फुरितं जायत इत्यर्थः तथा च सुकुमारमतिबोध
नाय प्रस्तारः प्रदर्श्यते उच्चः प्रचंडवेगः मध्यवे
गः लघुवेगः ३ मध्यमः प्रचंडवेगः मध्यवेगः
लघुवेग इति षट् नीचः प्रचण्डवेगः मध्यमवेगः
लघुवेग इति नव ९ एतेषां पृथक् प्रस्तारितानां नवा
नां शीघ्रक्रियादिभेदेन सप्तविंशतिधात्वं यथा ॥
उच्चस्फुरितभेदे प्रचण्डवेगः शीघ्रक्रियः १ मध्यम
क्रियः २ लघुक्रियः ३ एवं मध्यमवेगेपि शीघ्र
क्रियः १ मध्यमक्रियः २ लघुक्रियः ३ जाते ६ ॥
लघुवेगेपि शीघ्रक्रियः १ मध्यमक्रियः २ लघुक्रि
यः ३ इति जातमेकस्योच्चस्फुरितभेदस्य प्रचंडवेगा
दिभेदेन नवधात्वम् एवं मध्यमनीचस्फुरितभेदयो
रपि प्रत्येकं नवधात्वे सप्तविंशतिवर्णाः पुनः सप्त
विंशतिधात्वं जायत इति अत्र पुनर्नवनारीनद्धय
गतत्वेन सप्तविंशतिभेदानामेकाशीति भे
दभिन्नत्वं जायत एव परं तत्प्रकरणकृता तद्भेदक
लनामनपेक्ष्यैव मतिनेत्र २७ संख्यमित्युक्तम् ॥
प्रत्यानंगरंगे चिरमध्यमशीघ्रसंभवान्तरनायां स्फु
रितस्फुरितयोते सप्तनामप्रभृतिप्रभेदोनवधैवं स्फु

तेसमीरितम् तथाचण्डमध्यममन्दाख्योसोन्वे
गोस्तुविरुद्धयोः क्रियाचत्रिविधाशीघ्रकालत्वमध्य
चिरोदया अत्रापिकालभेदेननवधात्वमस्मह्ये
न् सप्तविंशतिभेदत्वंकीर्तितमादिरतिर्युपरिति वि
सृष्टिः कामसलिलस्मृतिः ॥८॥ अत्रादिमोत्रे

हृष्टप्रहारामदनाकुलत्वं रेतोबहुत्वं
खलुचण्डवेगे शीघ्रागतिश्चापिवि
लंबमध्येमध्यलघोमन्दतरंवसर्वम ॥

तल्लक्षणमवतारयतिहृष्टेति प्रहारहृष्टत्वंबहु
शुक्रत्वं कामव्यग्रताचप्रचण्डवेगलक्षणम् एत
मतं न्मध्यमध्यमवेगलक्षणम् एतत्त्रितयविलंबनाल
ल्लघुवेगलक्षणम् कल्याणमल्लः प्रचण्डवेगबहुशो
विसृष्टिः कामाकुलत्वंरतिलोलताच स्यान्मन्दवेगोवि
परीतमेतन्मध्यभावः खलुमध्यवेगइति विसृष्टिरि त्त.
तिकामसलिलस्य इमेउभेअपिउपजाती ॥९॥
अथोद्दिष्टशशकादिजातीनांलक्षणमवतारयति
नमाह अथेत्यादि शशकइतिशशइवशशक
इतीवार्थेकः शशजातिमत्वाद्वासंज्ञायाकन् स्वम
साधारणं सजातीयविजातीयव्यावर्तकंरूपंस्वरूप

पंसा
वि०
४८ 48

मिति स्वरूपं शब्देन लक्षणमुच्यते मृगाजातिपुरु
षलक्षणं निगद्यत इत्यर्थः प्राशा मृगजातयः पुरु
षाः पंच स्युः पंचलक्षणेन ज्ञातव्या इत्यर्थः षंजनल
क्षणस्य ग्रंथत्वाद्दाहाकारेणापि शशजातयः॥
पुरुषाः पंचभिर्ज्ञातव्या इत्यर्थः एवमन्यत्राप्यूह्यं

अथादौ शशकस्वरूपं निरूप्यते॥ दीर्घा
नाः सूक्ष्मदेहा मृदुविषमगमा लंबा
कर्णाः सुवाचो ग्रीवायां ज्ञानदेशे कर
कमलतले कालिमानं वहन्तः अल्पा
हाराः सशोभा मितशयनहितः कान्ति
मन्तो घनाख्याः क्रीडावन्तो विनीता ल
घुतरमरुताः पुण्यभाजः शशाख्याः ९

कीदृशा इत्याकारप्रतिभिन्नाः पुनर्विशेषणद्वारेण
प्रकाशयति दीर्घानना इत्यादि तत्र दीर्घानना हरिण
ति सदृशा वाममनोहरेण वा इत्यर्थः तथा सूक्ष्म
देहाः स्वल्पदेहलतिकाः तथा मृदुविषमगमाः
मृदुः कोमलो विषमो वीक्ष्यचलनावदितस्ततो वि
लासभरितो गमो गतिर्येषामिति तथा लम्बक
र्णा विलम्बायतश्रवणयुगाः तथा सुवाचः को

लमधुरस्निग्धवचनरचनाः तथाग्रीवायांज्ञान
देशे करकमलतले कालिमानं कार्ष्ण्यं श्या
मतां वहन्तः अत्रवृद्धिणज्ञातिवमेवत्तिमिन
केशपाशरत्वात्तेषाम् उपलक्षणंचेदम् पादो
रुजंघजानुदेशानोतत्रापि कालिमभरिता ।
इति तथा स्वल्पाहाराः अविमिश्रभोजिनः त
था सशौचाबाह्याभ्यन्तरशौचाचारवन्तः तथा
मितशयनकृतः समवितकाले प्रहरमात्र ।
शायिनो लहूस्यानाश्च तथा कान्तिमन्तो ला
वण्यभावितदेहाः तथा धनाढ्याः समदारा ।
शयाः सन्निवचनवन्तोपि लोके लोकानागम्या
तीयानंतेत्रगणनासमपारोहन्तीमाप्यप्रहू
णेनघातितम इत्यंचवचनाद्याः इतिसमर्द्धि
भाजनत्वंकेभवति तथावाकंसालक्ष्मीकपङ्क
कतेयथापरेषामिति तथाक्रीडावन्तोविहार
शीलाः सत्वाद्दिषीतिभाजनसमर्थाः तथाल

तथाविनीताः
समुचितविधे
यशिक्षिताचतुर
समर्थाः

स्तुतवृत्तरताः शीघ्राल्पकालस्वपरहृदवेदादि
सवतक्रीडावन्तरसमर्थाः तथाचकल्याणमल्लः
माधः कोमलउन्नताः इष्टहृशः शान्तास्वान्त
व्याशनाः सत्कांगाः शुचयः सर्वतुलमखाल
त्वालदनामलस्या विभ्रनः कररजानपादजचन

पंक्ता
बिं
७४
लघुभोजनैः तु
च्छासनाः ५१

ग्रीवोरुशुप्रपामत्ता धन्याः स्वल्पतनाः स्मरार्त्ति
मदनसुन्दारविनीताः शशा इति श्रुत्वहृष्टा ह
ष्टुत्र मायामवत्वेत्तेयम् तच्छ्राशना इति दल्प
पादे लघुपश्चिमदेहार्थाः शरीरपूर्वार्धेगोरव
युक्ताः पश्चिमार्धेलाघववानिता इत्यर्थः दत्ता
नातल्पत्वमविषमत्वम् अत्यन्तस्वल्पत्वम ह
ते स्रग्धरा म्रभ्नैर्यानांत्रयेण त्रिमुनियतियुता
स्रग्धराकीर्तितेयमिति मगणरगणभगणन
गणयगणत्रिकयुता त्रिवारं मुनिभिः सप्ता
भिर्यतियुतैकविंशत्यक्षरा स्रग्धरेति त
स्याः प्रस्तारः ऽऽऽ ऽ|ऽ ऽ|| ||| |ऽऽ |ऽऽ |ऽऽ इ
तिशयानातिप्रकृष्टलक्षणम् ॥ ९ ॥ ॥
स्फाराकाराः पीनविस्तृतशरीरसंस्थानाः सद
र्पाः साहंकाराः परोत्कर्षासहनशीलाः त
स्यास्तत्तरसकलालुम्पटाः तदुत्कण्ठाशान्ति
प्र. यावत्कलितविपेयान्त राः तच्छमनार्थमा
कचैव पातितलाशिरस्का इत्यर्थः अपवादेन गुरु
णांवपिप्रतस्तदभिलाषकत्वात्तेनैवस्थितिभा
जः तथा सन्दरांगाच्छविघ्नातनिर्भरगाचला
तिकाः तथास्फोरस्काः कवाटसंहननवदाः स्थू
लाः तथामृशीर्षाविस्तृतविकासिमौलयः तथा

सुसमजठरविलेषुविषमोदराः कच्छपसमानऊ
न्नतपदत्यर्थः तथा मांसलालोलनेत्रा इति सम
स्थितपदम् तथा च मांसला बलवन्तः पुष्टांगाभ
रितामा इतिवा अलोलनेत्रा अचलनेत्राः स्थिरनि
विडनेत्रा इत्यर्थः तथा चान्यत्र स्थिरदीर्घलोचन

अथ हयलक्षणम् स्फारकाराः सुद
र्पाः सुवृत्तसकलालुम्पटाः सुन्दरा
गा सुस्फोरस्काः सुशीर्षाः सुसमजठ
रिणो मांसलालोलनेत्राः अत्यन्तप्रो
थनासालघुतरश्रुतयः क्रोधना मध्य
वेगा उत्तालोरतारुसादयति नव
मितैरंगलैर्येपि विक्रम ॥ ११ ॥

त्रनः इति हयलक्षणे तस्मात् मांसला अलोलने
त्रा अश्वाकारश्लेषसमस्थितं पदं व्याख्येयम् तथा
अत्यन्तमप्रोथनासाः सम्यक्कुसितायतनासिकाः
अत्यन्तोच्चनासारोकाभि प्रायेण व्याख्येयम्
नासारोकेअपि समम्छ्वासितायतनेये घ्राणमित्यर्थः
तथा लघुतरश्रुतयः सूक्ष्मानेपिधेया व्याविनक। प१
लाक्षारिणे इत्यर्थः क्रोधना अगम्भीरा शयाइम
र्थः तथा मध्यवेगा मध्यमक्रियाः मध्यमगति
मालंब्य कार्यनिर्वाहिणे इति तथा रक्तहस्ता

पंसा
वि
५
50

हस्तयोर्लौ हि मम विना इति चिह्नं पुंव्यंजनं नवमि
तैर्वयुले यैर्विभ्रती निष्प्रागक्रमेवान्नदितमूलम
इत्यमेव शाशजातेर पितहृल्लक्षणउक्तन्वात्र पुनर
नूक्तेषंडंगुलपरिमिते हि तेस्पतडक्रमेवेति वृद्धे
स्वगरा इति वृषजाति पुरुषलक्षणम् ॥ ११ ॥

अथ तत्वागलक्षणम् ॥ कार्येहृष्टा बलि
ष्ठाः समसितदशनाः पीवरस्कन्धवन्त
ग्रीवाबाहूरुदीर्घाः परहितनिरताः
शालसत्त्विग्धवाचः निर्लज्जा धीरुशी
लाः पृथुतरगतयः स्त्रूणसंभोगरक्ता
श्चापलिंगैर्वहन्तेऽश्ववतिजनमताभा
॥ नसंख्यासत्तालीभिः २ ॥

कार्ये इति अश्वाश्वजातयः पुरुषाः एवं लक्ष
लक्षितास्युः तथा च कार्ये हृष्टा इति कार्येयत्नः
प्रोत्साहपरिहर्षेण तत्कार्ये येनि र्वहन्ती स्यथः ॥
विशेषमवलोक्य निर्व्याजमनुगतो धावन्तीति याव
त्. तथा बलिष्ठा भारोद्वहनशक्तिमन्तः तथा
समसितदशनाः दशनानां च सममत्त्वमराणि
कामभेयाः पूर्वापरयोः विवरेन विघन इत्यर्थः त
था पीवरेति पृथुविस्तृतच स्वदग्रीवा येषां ते चा
दूरुभिः ग्रीवाश्च पृथुविस्तृतानीत्यर्थः तथा बाहू

इतिदीर्घ
तदीर्घबाहवोदीर्घोरवश्चेत्यर्थः तथापरहित
निरताः परेषामानंदोत्पादयेस्वशरीरखेदम
पियेसीकुर्वंतीत्यर्थः तथाशास्त्रसंस्निग्धवाच
इतिलोकहृदयावर्जकसरसगंभीरसंभाषिण
इति तथानिलज्जाः स्वपरकार्यलज्जाग्रस्तत्वा
दकालेयेननाशयंतीतिलज्जारहिताभिदममी
षांगुणत्वेनैवगण्यतेइति अतएतदनुगुणम
परंविशेषणमपत्रपस्येतिचारुशीलाइति शी
लस्यचारुत्वंस्वस्वामिकार्यसिद्ध्यर्थंलज्जात्याग
स्वदेहखेदाचिंतनमिति तथाश्रुतरंगतयो
तिशीघ्रगामिनः अतिशयश्चदीर्घमार्गगति
वाहनमपिसूचयति तथाचएकसंभोगवल्लभाइति
अतिकठोरपरिहेजनकसंभोगप्रीताः अतएवयु
वतिजनमताइति तथाचस्त्रीचरितेदीर्घलिंगि
हृष्टाच्चातीचटमैथुनकारकः सएववल्लभःस्त्री
णांनस्त्रीरेनवपण्डितइति चटमैथुनकारकर
णिवारंवारंमैथुनकारीत्यर्थः तथाचकल्याण
वर्माहृष्टाः खण्डरतेरताश्चसत्कवान भानसं
ख्यांगुलीभिर्द्वादशांगुलदैर्घ्येणचिह्नंवहन्त
इत्यर्थः अश्वयुवतिजनमताइतिविशेषणेलि

पं.रा
वि
५८
51

गेवहन्तोभानसंख्यांगुलीभिरितिमध्येगम्भितम
पिनतथाव्यवक्त्रोदंकरोतीतिनतथाङ्कम् नाक्य
गंभीकरेणहिम्सर्वोन्नरव्यवक्त्रोदाहोषइतिलिंगेवह
नेदमस्यमायेनवाड्गानसंख्यांगुलीभिरिमयेना
मूर्द्धाणामध्येयुवतिजनमनाइतिविशेषणेनत
स्याप्रियपायकमितिसर्वसम्मतत्वात् अत्रकल्याण
वर्मविशेषमाह निर्मांसमस्वमण्डलेपरिमितंम
ध्येलम्बुकर्णयोः स्कन्धवत्सुरमप्रमाणमरसिसि
गंधवरोमाङ्कमे पीनेपश्चिमपार्श्वयोः हृष्टतरेहृ
ष्टप्रदानेजवे ज्ञानीयाजितमारुतेवमकैलशृङ्गे
प्रशास्तेगुणैः अत्रार्थः अष्टजातिकेशरूषमी
हरुतलेणज्ञानीयादिति मरवमण्डलेनिर्मांस
मिति अवतिमांससंभरितेनमरवमिति परिमितेमध्य
ऋक्षमाने कर्णयोर्लम्बेरवेवकर्णेयुतमित्यर्थः व
ध्रुवेनबनयोसमित्यर्थः अप्रमाणमरसिअतिपी
नायतवक्षसमित्यर्थः तथादीर्घस्थूलश्रिवोरुहा
स्थूलदतिस्फारवेदनाः क्रोधनाअप्रमन्तेकेशादीर्घक
न्यायवदश्रोत्रानननीलैभिन्नः पीनेयः स्थूलदीर्घ
बाहुयुगलानिशालवः मालसाः प्रोज्ज्वावक्रन
खांघ्रिजानुयुगलागंभीरसंभाषिणः धृष्टाःख

एडवनेरनाश्रुनितरांदीर्घोगलितेक्षणयः स्थूल
सीरतिलालसावद्धभञ्जोगत्यातश्चघ्यानिताः
भूरिदानारविगन्धिमन्मथजलाः प्रायस्तथाव्याकु
ला आदितोंगलसम्मितेवतरगालिंगेसदाविभ्र
तीति अत्रचतुष्षलक्षणेनवांगुलमितेतरगलक्षणे
द्वादशांगुलमितिइक्षतावत्कथितंशशलक्षणेषु
नरनत्क्षमपिषडंगुलमितेविकृतामितिस्थि
तमन्तत्राद्वावान्तरलक्षणेषट्समाष्टांगुलमित
मितिशशलक्षणेनवदशैकादशांगुलपरि
मितेचवृषलक्षणेद्वादशत्रयोदशचतुर्दशांगु
लमितेचतुरगलक्षणेविकृयडकंतत्रोत्तममध्य
माधमत्वमूह्यम् तत्रषडंगुलउत्तमशशकः
समांगुलोमध्यमशशकः अष्टांगुलोधमशश
कइतिएवंवृषतुरगयोरपिकल्पनीयमितिपूर्वा
परविरोधः सहृदयैर्नोस्थाप्यइति अत्रापिवृत्तंस्र
ग्धरा इतितुरगजातिपुरुषनिरूपणम् १२॥ ॥
अथहस्तिन्यादिस्त्रीवाललक्षणमस्यापयति या
वपुस्तद्धंगीम्यादिविशेषणविशिष्टांतावपुर्ज्यो
तिशैशनामासौग्रस्यकतहस्तिनीमदगजातिकथ
यति तथावकपंभूनासौमदहंगीशिरीषपुष्पको
मलस्त्विग्धांगीतथादीर्घनेत्राविकचोत्पलस्फा

^ गात्री अश्वपानवनीत कोमला

रितनेत्रा तथाननकचनिचयाऽगलकेशानिकु
रुंबा श्रवालेहृजिनेजितम्मूर्मिमत्सुं चितेनतमिस्र
मरः तथादन्तबाहूरुमध्दीदन्तमध्दीसमसूक्ष्मा
दन्ताबाहूमध्दीकामपाशकल्पबाहूभयशोभि

श्रुघमद्गीलक्षणम ॥ मद्वंगीदीर्घनेत्रा
ननकचनिचयादन्तबाहूरुमध्दी शो
णंभोजाभिरामेवहतियुगंवेदिमध्या कुर
सकेशी सुश्रोणीकंबुकण्ठीपृथुजघ
युगलेयावहत्यंगलीकैः घलिःक
न्दर्पगेहेकथयतिहरिणीतांवधूंज्योति
रीशाः ॥ ६ ॥

नीरुरुमध्दीपाणिस्त्राणामहोरुयुगलरम्यापाव
करयुगंपाणियुगलंशोणरक्तवर्णंयदंभोजंतेन
हृदभिरामेयावहतिकोकनदसहशाच्छ्रविंदधा
तीति तथावेदिमध्यावेदिमध्यमदिकातन्मा
ध्यवत्सूक्ष्मालक्ष्योदरी वेदिरग्निहोत्रस्थलीति
केचित् सापिनिम्नलेपनादिनासममतन्वीविध
दावेतितथाव्याख्यानमप्यनवद्यम् तथासुके
शीदीर्घस्निग्धघनसूक्ष्मशिरोरुहा तथासुश्रो
णीशोभनकटिस्थला तथाकंबुकण्ठीवलित्रि
तयालंकृतग्रीवा तथायाजघनयुगलंपृथुनिवं

नवलग्नमस्मसुंचवहति तथाकन्दर्पगेहं म
दनमन्दिरं गह्वमितियावत् षड्भिरंगुलीकै
र्वहति षडंगुलपरिमितमेवम्यवहति अस्माह
रिणीमृगीजातिरिति अथवडवाहरिणीलोका
विक्षतेतिकोशादियंहरिणीसादालक्ष्मीर
ति अत्रापिप्राग्वत् अंगुलीकैः षड्भिरितिशा
पस्यापेदंसमाष्टांगुलि मानस्याण्डकत्वात्
इयंषडंगुलिनिम्नयोनिकोत्तमाहरिणीसमा
गुलिनिम्नयोनिकामध्यमा अष्टांगुलिनिम्न
योनिकाधमेति अथकल्याणमल्लः सान्द्राकु
ञ्चितकुन्तलासमशिरालम्बीस्तनेगललग्नीफुल्ले
न्दीवरलोचनाल्पविवरघ्राणाचतुर्व्धेदरी
आरक्ताधरपाणिपादयुगलापीनोरुकामा
लया प्रायःकोमलचंचलंजभजिकाविलो
लिगण्डस्थली र्प्रिलःसकुरिकापिकवशा
सनेवतेलंपटाविभ्रमसुजन+गंधिमदनस्यन्दा मजु+
तथाल्पाशना सघ्राणीसरलांगुलिर्गजगा
तिसुंचवन्मनारागिणीहेयानिम्नषडंगुलैःपरि
मितंगुलंवदन्तीमृगीति हृतेसग्यवा ॥ ९ ॥
इतिमृगीजातिस्त्रीलक्षणम् ॥ पद्माद्यवस्थी॥

स्त्रीवद्बालवेणीज्ञातिकातेषां बाह्यादीर्घीतिगं
भीर्धोर्ध्वदायतोश्रुमत्सकातथाधावन्नेत्रेतिव
द्धत्तथाश्रुतिबद्धाः कपिशाः कडारवर्णाश्रुस्य
लाग्रमृदवः केशोच्चभारायस्याः तथावक्त्रो।
लालुज्ज्वलादीवचक्रचकचायमानेयत्रीलालुज्जो।
नीलोत्पले नदद्व्यामवंचलायतेश्रुतिलोणेया।
स्याः तथा सललितगमनागतहंसगाविलासा।
भिरितगमना तथा तेतोति वदोज्झोलनावृष्टल
नभवेत्सर्थः तथा गंभीरदक्षिणावर्त्तनाभीनिम्नवर्ते
लनाभिका तथा बलिभिर्यौवनारोहणभूत
त्रिवलिभिरुपनतांगभोग्नभावा तथा श्रोणि
तिकटिगौरवेणवनप्रापोमखलीलोणिजंघा।
द्वीपभूमिस्तनवएडानीलाहतादीतिनवपर्ष्णा
णान तसंख्यागुलीकेनवांगलपरिमितेनश्रोग
लदोकंयोनिरत्र्यंवहतीतिश्रशापिनवयट्टण
मत्यवटवागतेष्वालोयम् मध्यमापमेया।
स्तदृशीकादशांगलगलमितमूलम् श्रुशाप्तवं
गरंगाकारः मौलिनिश्रमसमनंतेविदपतीस्पू
तर्जसामन्दैःकंचैलीलांभोजदलेस्तणायतगल
श्रोत्रानताकोमलापीनश्रोणिपयोधराश्रमगा

तिरंगीभीरुनाभीरुदाकिंचित्स्पृष्टपरांमृस्तलभज्ञा
ज्ञामोदरीकोपिनी श्लेषणंभोरुहृदचारुपाणि
चरणानिद्रासभोजप्रियाविस्तीर्णंदयितोकटिंचल
मनाः कान्तेवरागानिताकामाभः पललाभगन्धि
स्वविरंसभोगकालेप्रवेदिह्नेयावडवानवाग्लामि
तंगुलंवहन्तीवुपैरितिहंतेस्वरपराश्शतिवडवाज्ञा
तिस्त्रीलक्षणम् ।२४। अथासीहस्तिनीहस्तिनीज्ञा
तिस्त्रीज्ञेयायास्थूलांमास्थूलाएडाच तथालघुतर
नंघनातिसूक्ष्मलोचना तथाभूमिस्थलमहद्धाम
पभागास्थूलमध्येत्यर्थः अल्पकेशीकृष्णलोकके
शीतथाहीनपर्वांनिमग्नग्रन्थिः तथातिकृष्णावि
रकालेरोषधारिणीतथा निर्लज्जास्थानेपिलज्जा
त्यागिनीराभसोक्तिर्गदभवद्भूतभाषिणीपंचतु
हस्तिनीलक्षणंहृदास्वरकथनेनपलक्षणमेवंग
भीरहृदस्वरेत्यर्थः तथातरलितमदनासततंम
दनविक्लानमदनेनासोतरलीक्रियतेयावद
सावेवमदनेतरलयतीति रविसमैहोद्दशाभि
विषयैः सुरतमपस्थम अत्रापिरविग्रहणंचयोद
शचतर्दशाग्रलोपलक्षणमितिमन्येयम अत्र
कल्याणमलः पीनघ्राणकपोलकर्णगलकाय
स्फाटिलमोष्टकापिंगादीपदवक्रापर्वतिवक्राष्ट

स्वल्पनीलालकारूक्षस्थूलकरोद्विबाहुयुगला
गंभीरस्खलत्स्वरा कामान्तामृतनेमदमदशना दुष्टा
चर्वीनखरा ३ः शीलाशवलाशिकाहस्युक्तवाकह
कसाध्यारता ॥ बहुलहस्तभोगिनी चरितरोपापव
बहुस्पृहा विभ्रमेभमदोग्रगन्धमपि साकन्दर्पनी
रमदा त्रेयाभावमितोग्रलीक मदनावासाद्वृपे
हस्तिनीति पदवक्रपर्वनिवहेति पदेषु पादेषु
वक्रोङ्गुलः पर्वनिवहोऽयम्यो चोयस्याः हस्तभोगि
नीबहुभोजिनी चिरकालरतप्रियावा एभम
दोग्रगन्धमिति इभसंबन्धिमदवदुग्रगन्धमिति
वृत्तस्रग्धरा इति हस्तिनीजातिस्त्रीलक्षणम् ॥
एवं स्त्रीजातिलक्षणं निरूपणम् अथ सर्वाङ्गना
साधारणधर्मं निरूपणम् बालेति अत्रार्थः षोड
शवर्षपर्यन्तं याकाचिद्वनिता बालेत्युच्यते ततः
सप्तदशाब्दादारभ्य लववक्रा १० हृकं यावत्त्रिंशत
माब्दं यावत् तरुणीति कथ्यते ततोपि चेषु ५०
मितं तावत् एकत्रिंशत्तमाब्दादारभ्य पंचाशत्तमा
ब्दं तावत् अन्नौप्रौढेति कथ्यते अतःपरस्मादव
स्थाविशेषादनंतरं षष्टितमाब्दान्ते अस्मावानेव
मिता गर्भयहणोचिते पुष्पमितासमतीता वन्ध्या
प्रसूत्याख्यफलरहिते सर्वथः पुष्पाभावे फलोद

यस्यकानामाशेतिभावः ईदृशीवसतीहृद्याएषां
जरतीसेत्ताम्रपयातीतिपरंतकामिनीकामाभि
लाषलदाप्यस्याव्रतंनपवेतिकेचितुयातिपंचाश
तः तयमितियोगीश्वरकथनात्संचशानमाहूभे
वगर्भेयहूणेणचितमात्तेवस्त्रीएणसंभवतीतिवदं
न्तिप्रसौचवपुषः स्वार्थजागरूकैः स्वहितेच्छुभिरि
तियावत् स्वरताभिलाषवत्यपिरतेसाज्ञा नया
कामोननिषेव्यइति प्रमोहितदानाहृगवस्याज्ञा
यतेयस्यामपमृज्यमानैषापुरुषमेनहृद्यागवा
षयतीतितत्कामकः शुष्कः सत्वप्लवणपरिभ
यतेइतसौरतेत्याज्ञाश्रुतएवसमनन्तरमेववदत्य
तिहृद्याजीवितहारिणीतिपरंतमहृचारिणीत्वा
दिवीदयाव्यांदानाशनपानादिभिः सम्मान्येतिप
नदेवपुरुषाणांपुरुषवंगएपतेयत्कृतत्वंयेना
मीघांकृतद्वततयेहिकामुत्रिकभयंनजायतइति
वपेतितिघोन्नितम् आनुषंगिकत्वयापिरागकार
णमाहसर्वकलेतिविवृतः प्रतित्रणेनवीना
नाकरणम् अवस्थोचितमासावर्तनमप्याहक
ल्याणमल्लः बालातांबूलमाल्याघैस्सरुणीभू
रिभूषणैः स्वप्रेमणारज्यतेप्रौढाहृद्यास्वालाप
गौरवैरिति हृत्संप्राईलविक्रीडितम् इतिबाला

पं.सा. घवस्थानिरूपणम् ६८ अथ बालाघवस्थान्तर्गतवा-
वि. निवेलामाह बालेति अतिमत्वदेति अधरामृतपाना
५५ दिमत्वमतिशाहेनगोमतेमारेगाढं निविडमितिया
55 वत् अनन्तावस्थामेवेत्स मुखेप्स्नानातमस्यालोकादि
कमत्र माहात्म्यकत्वेनावश्यमनेष्यमितिभावः आ
लोकोदीपमएपाघालोकोदिवमेतत्स्वनपव मत्ता
यते मत्तं करोतीति मत्तोदिप्य इतिकाविरूपम मर
भमश्मिति मोक्ष्यासेऊचापीति तमस्यालोकेपिवाहतं
शाहेलविकी डितम ७२ अथानंगरंगकारः सुरत
माहात्म्यमाह कृशतनुरति दीर्घानिभ्रकल्याचक्र
स्माह चिरपतिविप्रयुक्ता कामिनीस्यात्सुभोगी इथुल
नरशरीरागौरवर्णाचत्वेवीमततत सुरतयोगाद्यूढ
कत्साहेफास्यात् इतिअत्रार्थः यानारीसचिरंपतिना
विप्रयुक्ताभवेत्सैवशुभांगपिमती कृशतनुरित्यादि
रूपिणीस्यात् ध्रुवतिरण्यसौमतीपतिविघोगेनेह
शीमवस्थामाप्नोतीति यापुनः सततंपतिसक्ता
सौष्ठुलेमादिलक्षणास्यात् तस्मात्केवलवीत्व
यानैतल्लक्षणाविस्थामोविधेय इतितात्पर्यम ७ अ
घवातपित्रबलामात्स्यपानविनयानसारेणसीप्र
कृतीनिरूपयन्त्स्मेवकप्रकारमाह रूढांगी
स्यादि रूढांगीरसाभावाडूढतनाडीकगात्रीब

रुचारिणीत्यर्थं गमनागमनकारिणी नैकत्रदेशे स्थि
तिं धारतीति यावत् चलमति रस्थिरमतिः परपुरु
षाभिलाषिणीत्यर्थः शीतप्रिया शीतदेश शीतभ
ष्टभोज्यादिकामिनी वातलावातप्रकृतिः वर्षासि
ति स्त्रियां भूम्निवर्षाः इत्यनुशासनात् यथाकालरु
त्यर्थः तथाप्रसवोरुरेप्रसवानां प्रसूनानां पुष्पाणा
मेक्रोडेदहेतो कालेवसन्तर्ताविन्यर्थः श्रमोचगा
वीह्वारादिभिः सेव्याश्रीणती या तैः सेवितासतीपुनः
प्रीतिदातृ प्रीतिदायिनीति गर्वोह्वारोचमधुराह्वारः
हतेपशाहूलविक्रीडितम इतिवातप्रकृतिस्त्रीसेवा
निरूपणाम १८ गूढेति शीतालयोहिमालयस्तद्भ
वाप्रेयसीसीतथा सौराष्ट्री सौरवाख्यदेशसीतथा
कलिंगदेशसी तथासिन्धुदेशसीचकाममतिशा
येन पित्तलापित्तप्रकृतिर्भवेत् श्रमोचगूढयस्थिर्य
स्याश्चिताभिप्रायोनतायन इति ग्रंभोजप्रसवेतिकम
लपत्रसहशाकरा तथोन्नतकराकायार्थं सदोश्रिता
करैतिहन्दगाभीहन्दः हेमन्तेति मार्गपौषमाघफा
लगुणेषु यथेच्छं यथास्यावपरपानगाफनवदता
दिकमिच्छति तथासेवाति हतंपशाहूलविक्रीडितम
इतिपित्तप्रकृतिस्त्रीसेवानिरूपणाम् १९ तेयति वंगे
तिवंगालेतिप्रसिद्धदेशसी तथाकामरूपकाम

पं.सा
वि.
५८
56

पुंस्तदेहसीच श्लेष्मला कफप्रकृतिर्ज्ञेया अस्याश्च कोकि
लकाकलीकलरवा कोकिलस्य पिकस्य या काकली ।
मधुरसूक्ष्मा वाणी तद्वत्कलरवा मधुरवाक् तथा मेद
स्विनी मेदोभरिता तिष्ठदेहा तथा शीतला शीतदे ।
हा शीतप्रकृतिः तथा निद्रालुर्निद्रासुखमग्ना तस्त्र ।
त्वाकोतिक्षीणीच तथा शिरीषकोमलतनुः शिरीष ।
पुष्पमृदुः सर्वांगसहतनुरतिसमर्थः तथा स्निग्धानना ।
रसभरितैस्त्रुगालैभयी अस्त्रदनकपोलेसमर्थः तथा ।
पीनादिनीशीतस्निग्धमाङ्गोजनादिके शीतेक्ता यानी
तिस्निग्धवाक्कोमलसरसगम्भीरवाक् अस्याश्च श्ले ।
ष्मलासारदिर्योप्येवगन्तव्या अस्या पुनःकार्तिकेज्येष्ठ
फाल्गुनमासेपुनरैः पौरुषशक्तियुक्तैरादरान्मानदा ।
मभि॰ नादिपूर्वं गन्तव्या मैथुनार्थं सुखमानेन तथा गमि ।
रत्नमैथुने वर्तते नरजस्वलोस्त्रियं गच्छेदिति यतस्त
था प्रकृत्येमदनाचिरकालभोगेन तस्मिभागिनी न ।
स्त्रीत्वं त्यजतीति इति शार्दूलविक्रीडितम् ।५४। इति क
फप्रकृतिस्त्रीसेवानिरूपणम् ॥ अथानंगरंगकारो वि
शेषमाह श्लेष्मा कफशरीरा स्यान्मध्यमा पित्तला स्मृ
ता अधमा वातला नारी तल्लक्ष्मा एवभिदध्महे स
स्निग्धदन्तनखलोचनपद्मयुग्मा मामोन्नताषियत
मेसहदन्तनागा अप्यामानितान्तमृदुमांसलगात्र

न्याघोक्ताकफप्रकृतिरेवपद्मगन्धी श्यामाश्यामवर्णे
प्रधाविधेहकान्तिरथवासदाषोडशवार्षिकस्त्री+
यौवनापेतेति पदार्थगणा तथ्यांस्यात्विनलाचगौ
रांगीशोणलोचनपाणिकाश्लथकोक्षवरांगावक्रो
शालामारतमहृडः वरांगगुल्मम् श्यामधूसरवर्णाच
हरतैकठिनाभस्थाम् गोजिकाभ एवरस्पर्शंविभर्ति
मदनालयम् वातलान्तः कठोरांगी दूरलकेशीप्रला
पिनी चंचलावड्भोज्याचक्रूक्षपाणिविलोचनेति
इतिवातपित्तकफात्मविधात्तप्रकृतिस्त्रीस्वरूपनि
रूपणम् ॥ रंगोतिपन्नाहश्रीसीवतोहरतार्थमल्प
साध्यानायामेनवशा यितंशक्यस्यादितिसर्वेनासौ
कामकमनोरथपूरयतीति यारंगोतीर्णवपुः तन्त्व
णमेवरंगादलक्तकाद्यनुलेपनाडतीर्णवपुर्यस्याः
पाणिपादादिकंतस्यमंजिष्ठादिरागाद्यस्यालक्तण
मेववपुर्निर्गतमसौ हठसाध्येनार्थः तथामहावि
रहिणीस्वकामकविषयचिरकालिकविरहखिन्न
चेताः तथापद्मक्षदाभक्ष्यविः कमलपत्रसदृशा
कान्तिमती श्रमोहिसात्विकभावभरितदेहासती
कान्तसंयोगमेवप्रतीक्षमाणास्वरसावपिसह
साध्येति तथापाषाण्मासिकगर्भयुक् षण्मास
कालिकगृहीतगर्भा तावत्पर्यंतंहिगर्भिणीगर्भो
त्पत्तिवारविकुलामतीनतथाप्यवताभिलाषस्वीकरो

तीति सूचितं पुनः षष्ठे मासि गर्भस्य संपन्नप्रायत्वात्स्वरतो
तस्य जाततायामेतस्या वैक्लव्यमपगच्छतीति षाण्मा
सिकगर्भसूचितिति विशेषणं स्वल्पसाध्यतामापादय
तीति। तथा परिणयेति एकमासिकविवाहानंतरं हि ने
पथ्यसूक्ष्मकत्वादिति भावः तथा रत्यारंभादिनेष्वंतस
रते स्वल्पत्वादनतमूनत्वरत्वाच्चेति भावः॥ तथा वस
न्तसमये वर्षागमे च स्वभावे नैवानयो ऋत्वोः कामो
द्दीपकत्वादिति वृत्तमिदम् शार्दूलविक्रीडि
तम् ॥५१॥ अथ कल्याणमल्लः रंगादिस्थानदेहावि
रविरहवती मासमात्रप्रसूता गर्भालसा च नव
ज्वरयुतनितंबकाल्पमानप्रमत्ता स्नाता शुष्माव
सानेन वरतिसमये मेघकाले वसन्ते प्रायः संपन्नरा
गा स्वर्गाशिशुनयना स्वल्पसाध्या रतौ स्यादिति। तथा
कन्दर्पवृद्धे शय्यमेल्पभावाच्छीरेणास्मिंवनितालभन्ते
शीघ्रे द्वितीये प्यनसूयिभावात् सांक्रमो यं विपरीतउक्तः
इति स्वल्पसाध्यतानिरूपणम् शृंगारप्रकाशः स्वग्र
न्थस्य बहुमतविचारभरितत्वाज्ञ्जोरवं स्वचयत्नकृता
नुवादपूर्वं वदमानाणदरमवतारयितमाह संदे
पादिति गौणिकानाम्नी मतिपत्नीश्रुलिवकापि
विषयविशेषतो मात्रनाम्नैव ख्याति मनीषया ण
मिति गौरवार्थं गौणिकाकृतमतादित्युक्तम् इयदंते
ती प्रकृत्यादिनिरूपणं गौणिकाकृतमतेनोक्तमि

त्ति देशजाति स्वरूपादिकं च स्त्रीणामधुना देमेन्दुम
तेनातिरूप्यते इत्याह देमेन्दुसेति यस्मिन्ध्यमाति
कौशलेहष्टं तन्मतेन ततन्मयानिरूप्यते इति मड
कौनोनान बुद्धितयाऊ चचिदनास्वलेन भव्यन्तवामि
ति सूचितं भवति मथितादिति निर्जलतया सहा
यातद्दवतात्सारं नवनीतमाकृष्यति तन्मतेनसा
रभतिनमेवेदं पुनरति त्ति गपमितर्थः तकमद
स्थितन्मथितं पादांबु धौविति मे — लमितय म ः
पल्लवयामीति वल्व वल्करोमीति भंजराविर्भू
तं बहिः प्रकटयामीति नीरजदशनो लोलला
दीनाम दिस्यादि सप्तमा २३। उक्तं देशस्वभा
वादिकं पल्लवयामीति तदवतार यत्रादौ मध्यदे
शस्यनायकभूतत्वात् स्त्रीस्वभावमाह मध्यदे
श्या मध्ये स्वावर्तिहास्तिनपुरभवा कामिनी ह
षींवाध्येति तथा च सविरचितविविचित्रालंकृति प्र
येन विरचितानि विविधानि चित्राणि सूचीकर्मादि
शिल्पानि यया सर्वहृदयावर्जकविचित्रनिर्माण
निपुणा निजपाणिचातुर्यवतीत्यर्थः तथा विचे
ति विचित्राश्चर्यदायिनो येनेके संभोगाः सुरतव
न्यास्ते मित्राणीव स्वयमनयाप्यने यस्याः सकल
सुरतविशेषवेत्त्यर्थः नावदशनविरक्तेति मध्यदे

पंसा
वि
५८
58

शीघ्रेनेषोद्गनादसोलज्जा सदनखदन्तलतादि पुन
तथा श्रीतिभागित्यर्थः सर्वशिक्षानुरक्तेति शिल्पा
दिशिक्षासु सुवमवद्धेत्यर्थः अथवा सर्वशिक्षाविहि
तनिषिद्धज्ञानेनचानुरक्ता निजबन्धुभर्तीनत्र स
र्वस्वरतकलादायिनीति निजबन्धुविशेषणं च
स्थिरमतीति तत्रायमर्थः असौ तस्या यदि हफा
निबद्धमतिः स्यादिति प्रायेणाह्निमध्यदेशीयाः
पुरुषाविदग्धप्रायाः श्रूयन्ते इति तथा सुचिरवेगा
इति मध्यमन्दयोगेत्यर्थः केचित्तु नखदशनवि
रक्तेत्यत्र विशेषणरक्ताविरक्तेति व्याचक्षते तन्न ।
यथा सुचिरवेगेत्यत्र सुचिरेव शक्तिं च पठन्ति सुवि
रेवदेशेन पञ्चापलेकरणं यस्याः अतिशायित
वेशालंकारादिरक्तेति अतद्रूपं चैतन्मध्यदेश
वासिनां सर्वथैव कलाचातुर्यातत्तथा चानेगरंगे
पि विचित्रवेशाद्युपविकर्मदक्षा सा शिल्पिनी
दन्तनखादिरक्ता मनोज्ञसंख्यामविनोदरंगासा तस्म
ध्यदेशायभवा पुरस्त्वीति दन्तपाखादिरक्ते तत्रा
मेनवैोष्टपल्लवादिषु रक्ता किं तालकादिरागे
रपि व्याचक्षते युक्तं चाप्येतन्न प्रायेणाहि तत्र त्वा
रंगतांबूलपानादिसक्ताः श्रूयन्ते इति मालिनी
वृत्तम् ॥२२॥ सकलेति सकलसुरतानिवद्धमा

णस्मरतरुहबन्धभरितानिरतानितेषांसिन्धुत्तडन्न
वस्थानेवालवैदग्ध्यनखदन्तक्षतादिवात्स्यायनत्र
दन्ताशिखिनातथालघुतरोतिलाघवपुंकोचिर
कालमाध्याबद्धः प्रचुरफलोवेगः क्रियायस्याः
तथाबुद्धेतिबुद्धस्वनभीवितएवर्थंतयावोधि
तोज्ञागरितः कन्दर्पभावोभ्रूविलासादिनामा
नसविकारोययाईह+मणीतैरभक्तीतिविरू गूनि+
रताख्यदेशजातासीतिस्फहिति वेगगोडज्ञा
गू+ ताश्रीपताहेनिसर्गाबोध्यायास्फडवचनविभा
गा वचनानिविविनक्तिपरंतुकोमलप्रकारेण
तथाकोमलास्वभावतैस्फुडप्रकृतिः तथारंगे
षुपाणिपादरंजनेषुरागोयस्याः तथाविगतर
मणभीतिः स्वाच्छन्द्यचारिणी तथाकोकिलाला
पवत् उच्चमधुरगायिनी तथारतिकालेल्पया।
सैनैवयतोद्भवतिस्विन्नाजायते ततश्चित्रसंभोगप्रया।
नाविचसंभोगान्नानाविधबन्धरूपात्संभोगाद्विर
तापरंतुविचसंभोगाविरतापिकान्तेखेलाकौतो।
नैर्नानाविधक्रीडानांवर्णनैरमयतीतितथाच
कामरंगो ऽस्मस्फडशरीरालुंबनालिंगनादौव
ऽनतस्वनभावाङ्कुरचेष्टाविरक्ताविषमविशिखयु
द्धेलोकवेगाप्रवन्धीभवतितरलनेत्रावंगजागोड

जाव॥२४॥करतलेति इयं मालवी मालवदेशभवा
सीतेया करतलहतिभिस्फुटपातनैस्तुष्टासीति
भागिति तथा बालेति बालसंभोगानंदखेदक्लेद
तादीनितरहशाष्टतोत्सवा तथा विरेति बहुका
लवर्तिसुरतक्रीडयासाप्यायमन्वर्चिता अनतिवि
रकालेहतत्रयापिरतक्रीडयानप्रसीदति कथितेव
वर्ततइत्यर्थः तथा पतेवन्या पतीवेवनचतराव
न्याविरमसविनीइतिमालवीसी स्वभावः अथैवो
तरोपेतचोलदेशसीसर्गमाहसरतेति सरतेका
मक्रीडायांवर्तमानायांसमरइवयुद्धइववेगोय
स्याः सुरतक्रीडायामतिप्रचंडवेगवतीत्यर्थः॥
अतएवकूजितानंगरंगेति अभिनयदर्शितयानि
मुणलाअनंगरंगः सौष्ठकीर्तिः तथा चपलपिसुन
लीलाचपलांचंचलनिसर्गात्तथापिशुनलीलासर्व
थाउद्भेदकक्रीडारकेति॥२५॥कुवलयेतिताटंके
भत्तेनीवलन्नोवोपकोलेकरणविशेषः तदलंकु
तकर्णयुगलेत्यर्थः लक्षितिरक्तक्रियाविशेषणल
घुसंभोगेनेवसंतोषयुक्तेत्यर्थः तथा चानंगरं
गेउपरतासलोचनालघुसंभोगकलाप्रतोषिणी
गुसवेशापराविवत्तणाकाष्ठिता साखलरुजंरी
वुपेरिति॥२६॥अलोमेतिसैन्धवीसिन्धुदेशजा

तासीहस्तदलणेवोध्यायालसंपरोत्कर्षीनादरे।
णवलितावलनयाचालिताहष्टिर्येयातार्हशी
भवेत् तथादिव्यरूपालौकिकरूपोज्वलागया।
ष्टिर्देहलतायस्याः तथाकठिनः पुरुषैर्दुर्जे।
कामदनवेगोयस्याः पुरुषाः विज्ञाः सन्तोविर
मन्तिनत्वसौविरमतीति एताहशपिसतीदुः
खसेसाध्यभोगामानिनीतान्महवेनसहतावका
शंददातीतिविरमतीति तथामहतानेवशि
ष्टतापनिवारणार्थंगलाश्लेषविधानायसमी
पंभर्तुर्यागच्छतिसतिविरमतिहरमपगतपरो
गमत्वीभवति अतश्चस्वकीयकामकविमुखीपु
रपुरुषानीणयतीत्याहविविधेतिस्वकान्तेमार
भणित्वाघस्त्रीलदानेन श्रोजडडश्रुतिनकिंमा
स्पृशासिमामामांस्पृशस्वमानतेगच्छस्वभगिनी
गच्छेत्यादिरूपेणविधोऽप्यविमनस्कतयाहरीक
त्यपरपुरुषंलालयतीत्यर्थःउष्पीलेति ॥२७॥
पुलकेतिकामोद्रेकभरितत्वात्विन्सपुलकपा
लीमतंतनोमाचितशरीरयष्टिः तथाकरजपा
लीनिर्लज्जत्वात्परपुरुषोत्साहवर्धनार्थंनख
क्षतानिव्यक्तंदधातीति अथवानखदंतपा
ली नखदंताभिलाषिणीसंभोगेप्रार्थ्यमाने

पं.सा. दुष्टवाक्याभिधायिनी नवदन्तलतादिनैव सखेम
वि· त^ भीप्समानान्तस्मिपर्यन्तेऽः सार्थभोगोऽयमर्थः तथा
द· विषमेति नवदन्तलताघातेषु हस्तपादादिषु
60 नवदन्तलतादिदानपूर्वं स्मरतन्त्रीकरोतीति अथ
वातिप्रचण्डवेगेन यन्मरन्तेन स्वपार्श्वे तदभिला-
षिणीत्यर्थः अतश्च निश्चितमिति चाहरेशस्मरतन्त्रस
मर्पक पुरुषाभावे पुरुषस्य मरणसंभावना
या अपि समीपवर्तनादीति केरलेति केरलदे
शोद्भवचिनीदेशान्यदेशस्त्री हृष्टेति तथा रतार्थि
सती कवलयति दन्तदंशनादिना पुरुषं भक्षयि
तुमिच्छति तथा पूर्ववार्ताः श्रुत्वेति पूर्वां संसा
ष्टाशयानां पतिघातादिकारिणीनां स्त्रीवार्ताः टं.ग^
पतिपुत्रादिमारणरूपाः श्रुत्वेति तत्र समये
मकर्णे ददातीति तथा चान्यत्र प्रचण्डवेगात्र
तिकश्मीराद्याः हकोपवन्सुलनेत्रपाताः भव
न्तिष्टाः किलसिन्धुजातास्तु भवन्ति बाह्लीकभवा
श्चनार्थः । २८ । पिकरवेति पिकरववत् कोकि
लालापवत् मधुरवाचो मादिकाश्चादनल्पमा
धुर्यवाचः सरम्याः स्त्रीप्रकृतिसमवितमस्तहस्त
नादियुक्ताः तथापगतभयलज्जाः अपग
तभयेनाभिसरणादिलक्षणेनाभिरणशीलाश्च
^से

र्थः प्रतनुसाहस्रिकाः सहस्रानन्तकिंपुण्यास्यात तथा
वर्त्तनेइति पूर्णापरकुलकलेकनादिकलनावहि
ताइत्यर्थः प्रतनुस्वतन्त्राः प्रगाणितपतिव्रता
हिप्रेमवन्धनाइत्यर्थः तथालघुनिधुवनेनावि
रकालिकरतेन साध्यावशायितेशक्ताः तल्प
रूपाइति प्रासोत्वलतूपप्रकत्वादिकेसमानमि
ति २४ सकलेति सकलेषुवक्ष्यमाणभेदभि
न्नेषुस्मरतेषुयाशिक्षाभिन्ना तातयासिद्धंयत्सौ
भाग्यंसम्भगतातत्वदत्वाश्चनराः सत्यपिसौभा
ग्यस्मरतेबन्धानभिज्ञानेतस्यविचशायनमित्या
शयेनोक्तं सकलस्मरतेत्यादि तथादशनेतिद
२८ शनैःकृणाभूतेयेहृदनपानेदन्तहननादिपूर्वम
धराम्रेतपानंतत्रप्रीतिभाजआनन्दभाजः पर
नखलज्ञदन्तहननादिविरुगोपनशीलाः तथा
करजेनेत्यैयंलिखनंतस्यादिषुधवन्धाकारादि
संपादनेतत्रचतुराः लीढ़णाउद्धनहर्षाः तथा
चण्डेतिवण्डवेगेनातिबलवत्स्मरेतविमर्दनप
त्यावायत्लेमतिअभिरामाः प्रीतिप्रसन्नमत्वार
विन्दाः उत्तमपुरुषापुरुषंविलोक्यमलनानपुर
महेलवपुरंतैलिंगंपतनाप्रेवपासिदे पतदेषा
जाः स्त्रियपतापहमानिसगाभवन्तीत्यर्थः॥३०॥

पंसा
वि॰
८।
61

स्मरेति कामतन्त्रप्रयोगेना पताहृद्भिः सर्गाः सुभ्रुवन्ती
ति संभाव्यते इति संभावनायां लिङः कर्णभगाइ
त्याहः स्मरतेति याहृषः स्मरतरसेकामक्रीडाप्रव
त्तो विमर्दो वेणीकर्षणकुचमर्दनादिना युद्धेना
यतेनाहृकेश्चमपारिणो विमर्दसहस्तमाभिलाषि
ण्य इत्यर्थः तथा चण्डाप्रतिकोपनाः तथाक
र्णेति पतद्दसरचनानभिज्ञा इत्यर्थः तथाखेदनल
नकेशकर्षणादिकानां स्थानवेलासहादानभिज्ञा
नेपि सुरतवस्मविमर्दप्रेमवन्तः अवेलमस्थाने च न
खदन्तदानकेशादिकर्षणं जारसंभोगविदधतीति वतु॰
अप्रवीणा इत्यनेन ध्वनितम् तथा महेन्द्रमलिन
चित्ता इति लघुमात्रदोषेणापि प्रकृष्टमारणोद्युक्ता
इत्यर्थः तथावातंगरंगेनवाहादि[illegible]विज्ञासक।
लाविहीनाः संभोगसंमर्दन[illegible]जानतो याः स्व
भावतोइष्टतमाः प्रवणाः कोवोजपेणाद्रप्रभ
वास्तहृष्ण इति तथाकतनलेतिकतनललये
णहस्तबाधकलनया[illegible] प्रीतिभाज इति काम
प्रवीणास्तुवं सर्गसत्वपनदाधिकाम् स्त्रडवच
नविभागा इत्यारभ्य दत्तोवृत्तं मालिनी।३। प्रगा
ढमिति लाटकर्णाटनारी लाटदेशजाता कला
टदेशजातावत्सी पताहृद्भिः सर्गेति गाढमिश्रा

दि सएममशिचानंददातीति कान्तवदनः स्थलेम
शिवानैराहन्नीत्यर्थः नदवतीतिखिन्नस्तथगात्रा
नभवतीति नचाँडवेगेति देहसामर्थ्यकथनम्
प्रगल्भेति वाएणीसामर्थ्योहेशः क्रियया वाचा वा
पृष्ठेत्यर्थः अत्रापरमतेनान्तरतघणापरिरंभनलो
लपारदत्वात वानैईवमेति मत्वरम सकुमारतनं
मनोरमास्वरतेत्यपतिलाटकामिनी तथाम्लेडूरावा
ररतावहन्तीरतार्तिमञ्जूरपिनमंदत्ता त्रिपाविहो
नातिमनोरमांगीस्यात्दृस्यकर्णाटभवापुरन्धीति
हन्नेसस्तथा ॥२२॥ उष्णेरति पार्वतीयादिनायोड़
शारनादितनताएवगोनेयाः तत्रउष्णानिर्लज्जा।
आस्वादनाघनभिताइत्यर्थः तथाडंगपदेहाग
न्यद्व्यादियुक्तिरहिताः सभावतोवाडगेन्यदेह
गन्यद्व्यादियुक्तिरहिताः सभावतोवाडगेन्य
कामसलिलसाविणइत्यर्थः पशुसमसुरताइ
ति यत्रकचापिदेशेयदाकदापिसुरताभिलाषि।
एएः सुष्पप्रकाराजनाललकादिसामग्रीसमर्थ
नाविकलाइत्यर्थः सुरतगतेपशुसमतेस्वयम
न्यपाणिविहएगोति छुवनेति छुवनंवक्राघरपा
नमाल्लेषोहदाधिहृष्टादिभेदभिन्नःकएटसंयो
गलाभ्यांहीनालसस्मानभिताइत्यर्थः आल्लेषस्यानन्नदिशाछ

रूपो वा लोकवाच्यः तथा च स्वयमेव विहरणेति स
वैति सर्वथा स्मरतात्मानं राज्ञेषगताः स्मरिति गच्छ
तीति संभाव्यते स्मरिति संभावनायां लिङ् तथा चान्त
राज्ञेषणरसैकमग्नता योजाता या का नाम बाल्या
विज्ञान्नेषणरणेनेति तथा चाभियुक्तैरेतन्निब
द्धम् धन्यासि या कथयसि प्रियसंगमेपि विस्रंभचाटु
कशतानि रतान्तरेषु नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे
प्रियेण सख्यः शपामि नहि किंचिदपि स्मरामीति
अत्र त्वमपन्यात्मपतेति व्यतिरेकध्वनिः तथा लघुर
तनिरता इति लघुनि शीघ्रकालं रते सिद्धायि निरते
निरताः स्वल्पमात्ररतेनैव संतुष्टचित्ता इत्यर्थः ॥
आभीरदेशगोपालादीनामरण्यमरणयः ताम
जाता अस्तु तथा सरला रसकलाः भ्रूविलासाद्यभि
२४ ज्ञाना रहितरसकला ता इत्यर्थः तथा मोहस्पृ
मदनमोहस्मौ नतगाफदतप्रहारादिनेत्यर्थः अतत्रस्तसाध्याइ
रतैरेव हृष्टाः ति अनायासेन वशायितेन पाकान्ना इत्यर्थः अत्र लघु
रतनिरता इत्यत्र लघुनररनिरता इति पठित्वा लघु
नरनिरता इति नीचपुरुषानुरक्ता इति व्याच[illegible]द
[illegible]ते तदक्षरभ्रमात् रतस्थानेन र इति पाठस्य भ्रम
मूलत्वात् देशस्वभावस्य सर्वथैव तदर्थानवगमनात्
तथा चानंगरंगे ह्यंगनिगाद्या लघुभोगतुष्टाः सं

श्लेषसंचुंबनभावक्षीनाः गोपांगनाः पर्वतजाः
सुनाथैगन्धाश्चकश्मीरभवा स्तथैवेतिलघुभो
गतस्याइतिस्फुटमेवनिबद्धम् अगन्धाइत्यकार
प्रश्लेषेणव्याख्येयम् तथावागन्धाश्चन्दनागुर्वोः
हिवालगन्धाविहितादश इत्यर्थः हेतलगपगाउ
प्रथमकुमारवृद्धिराजकुमारवृद्धिविकसार्थमि
यदन्तेसर्वं पूर्वोक्तमनस्मारयन्नवनारइतिज्ञाते
रित्यादि यःकश्चिद्देहिकामत्रिकनिजसर्वाभि
लाषीमदनरसकलाकौतुककामरसकलाभि
लाषमभ्युपेतः कथमेहिकंसर्वमाकएवलश्चिम
नभूयपरत्रापिमन्मनोत्यानन्दमित्यादिनाशयेन
कामरसकलाभिलाषमभ्युपेतः अभिसम्मखेस
वेजनसमदेयामः सत्कामिनीनांसमस्तनिरव
शेषनयाज्ञातेस्तवं सम्पूर्णेन्दुमुखीत्यादिनाल
क्षितंपद्मित्यादिस्वरूपम् तथानिखिलप्राणि
कलाबोधनंशुक्लोक्तस्यप्रभेदेनाखिलनया
मौलौउत्तलकर्षणमित्यादिनाभिहितं वन्दक
लोहोपनं तथासतवहति त्रिवलिभरितमध्ये
ताहिनानिर्णीतंदेवमत्वादिलक्षणं तथामृगण
दीनांवर्णितं आयामात्परिणाहू तश्चेत्यादिना
स्त्रीग्रुंप्रकृतिमानकथनपूर्वंमृगपादिजातिकल

पंसा
वि॰
६३
63

नागनेतद्वशीकरणलक्षणं चरितं वदेशसात्म्येन स
विरचितं विविधेत्यादि निरूपितं देशस्वभावेन कामि
नीनां कलयति सम्यग्ज्ञानाति अत्रैव पुरुषो याव
ज्जीवितं तस्याज्ञाति सत्वादिना स्वानुरूपमात्मीया
हृदये प्राणनाथो जायत इति तस्या मम सा वा नरभा
वेन मयत्वादैहिकसुखमनेनाति संकराघभाः भाव
वादि शुद्धमन्नानि च परत्रानन्तकारणं संस्थाप्य
प्राकृपश्चात्सहवातेन गत्वा लोकजयकारणं जाय
त इति तात्पर्यमेतद्योगे ममेति ग्रन्थकृन्नवामिन्
ग्राम्यधर्मं वर्णनो पुरुषाणां गतमवयन्निर्लज्जि
तया चरति रूपे कामशास्त्रस्य तन्त्राभवन्ति
तरूणीस्त्रियाः रतिभावविलासाधरनभूयोहि
कसुखम् विसृज्य सन्ततिं शास्त्रपरत्रापि सर्वैश्चिताः
स्वजन्मेष्टारयन्त्रोव मतिमन्तो विचक्षणाः कामं
शास्त्रमज्ञानेनैरमनेपशुवत्त्वरा इति पशुवदि
ति केवलं प्रावीनकर्मातिवाहनं तन्मफलाग्रे
च ज्ञाति संकरदोषानभिज्ञाः स्वपरसज्जनाये व
रमन्त इति शुष्यावाप्रवृत्ति मार्गप्रवर्तनामेतत्स
त्वसमरव्यतायथा सांवृवजायते परलोकश्रेश
स्तुन जायतेन यावर्ततत्वंन यावर्तनेच सर्व्वमि
दं साधनमिति तथाचोक्तं नानाविचित्रैः स्वरेना

पचारैः क्रीडासहितं जन्मफलं नराणाम् । किं सौर
भेयीशतमध्यवर्ती हस्तोपि संभोगसहितेन भन्तार
ति हन्ते स्वगया इति देशविशेषजातस्त्रीस्वरू
पप्रकृतिभेदनिरूपणम् ॥ १४ ॥ अथ स्त्रीस्व
प्रकृतिस्वरूपभेदकथनपूर्वकं देशतश्चर्यं निरूप
यन्नवतारयति अथेति अस्यार्थः स्त्रीणां योनिः
तावच्चतुर्विधः तत्रैकोभ्यन्तरे स्पर्शने पंकजस
मः कमलकोशसदृशः १ तथाकोपि द्वितीयः
अभ्यन्तरे स्पर्शेन गुटिकासमो गलिकाकारः २
स्तृतीया वलिप्रकरावकीर्णः ३ उभयतेरोक
लेखरोहणमध्ये मांसलखरसमच्छायो वलि
साक्षकैरनेकवलिभिरवकीर्णो भरितः सस
वाप इत्यर्थः चतुर्थी यादृशा कार्कश्यकण्टक
भरितनमिव गोजिकास्पर्शे लभ्यते तादृक्यु
घराभेदेश इति अत्रगभेदेश इति पदं चतुर्थ
प्रकारनिरूपकपदसमासानन्तरतोप्यर्थबला
त्प्रत्येकयोज्यः तथा चकस्याश्चित्स्त्रीप्रकृतेर्ग
भदेशः पंकजोदरकोमलः कस्याश्चिद्गुलि
कासमः कस्याश्चिद्वलीभरितः कस्याश्चिद्गो
जिकासदृशा इति तथा चानंगरंगकारः यो
निरभ्यन्तरे कापि पद्मकिंजल्ककोमला कापि

स्याद्वर्तुलिकाकारा काचिद्वलिचयाकुला गोजिह्वा
भवेत्सस्पर्शा काचिन्नीचैर्नतास्तनेति योनिद्वयोरि
तिनामलिंगान्यपि स्यात् योनिशब्दः पुंलिंगः ॥ अत्र व
रकः शंखनाभ्याकृतिर्योनिस्तावत्तासात्वकीर्तिता
तस्यास्तृतीयआवर्ते गर्भमध्यप्रतिष्ठिता यथारो
हितमत्स्यस्य मुखं भवति तद्रूपतः नतत्स्थानं तथा
रूपं गर्भशय्याविदुर्बुधाः यथारोहितमत्स्यस्य मु
खं स्वल्पमाशयो महांस्तथा गर्भाशयइत्यर्थः ॥ ५
अस्य तमः प्रकथितः प्रथमइति अत्रवत्तभेदभि
न्नेयोनैयः प्रथमः पंकजकोमलस्पर्शी गर्भदेशः
मध्यमविधोत्तलिकाकारः शेषाभयवलीभि
र्नागोजिह्वासमस्पर्शो कर्कशस्पर्शोत्रोति अत्रानेगा
रंगाकारः पूर्वपूर्वेन रात्रास्मेत्र्योष्ठान्ते यावित्रदा
ऐर्रितिरतिरस्से पूर्वपृष्ठ गजस्कन्धाः पद्मको
शसमालया अलोमानस्त्रविस्तीर्णाः षडेते
समगाभगाः पूर्वस्कन्धः पृष्ठस्कन्धः गजस्कन्ध
इतित्रयः पद्मकोशसमायामयइति षट् एतद्दो
षवत्तंकवसपवाह शुतिशीतलमसमल गोजि
ह्वासहरपाखरम इस्युकेकामशामस्तैर्भगदोष
वतहृषमम् अस्यान्तरे सरक्तिजनस्त रन्तः कोपि
कर्णांगुलीभिर्भवतिबलियन्तो नाः कोपि गोजि

द्राकाभः इतिमदननिवासोयोषितांसाधुतर्पी
वहतिशिथिलतांचस्नायुगंतापूर्वपूर्वं इतिकर्णा
गुल्लीभिर्विस्पलदलेणन्तीयाकर्णयोः पार्श्वयोग
लीभिरुपलालितं इतिसंकटत्वेनगलिकाकारवं
द्वितीयप्रकारगलेसमर्थितम् इतिध्येयम्॥ अत्र
समुद्रः कूर्मपृष्ठंभगंयस्याः कुलस्त्रियंसशोभा
ने धनधान्यवतीचैवतथासौभाग्यिणीभवेत् निर्मां
सवातिदीर्घंवभगंशुष्कंसिरायुतम् दारिद्र्यदुः
खमाप्नोतिदौर्भाग्यंचापिनिर्दिशेत् उन्नतेदक्षि
णपार्श्वेस्त्रीस्याश्चपुत्रदायिनी वामोन्नतेभगंय
स्याः साचकन्याप्रसूयते अश्वत्थदलसंकाशंग
त्विगूढमणिस्थितम् यस्याः सात्रभगाकन्याप
यायुण्यैरवाप्यते आवर्त्ततमेवयस्याभगसोप
रिमस्तके नसाविवर्धते पुत्रोधनधान्यसमन्वितः
कूर्मपृष्ठेभगश्यामसमयोमाल्यनाभिकाः सं
कटाविरलाश्चैवषडेतेमध्यमाभगाः गुल्लानो
तिलकंयस्यारक्तेऊर्ध्वमसन्निभम् अग्रवादक्षि
णेभागेप्रशस्तासानिगद्यते कल्याणमलःयो
निमध्येस्मिन्नाडीकामांकुशसमाह्विसाविक्रेन का
दोभिन्नामेवमदवारिनिरन्तरम् कामान्तपद्मा
स्यजतिसमसन्दइतिकीर्त्यते वरागरन्याहर्षेन

पंसा
वि॰
८५
65

नासिकाभं यदस्ति तत् मन्मथच्छत्रमित्याहुराचं
मदसिराञ्चयैः योनिमध्ये नातिदूरात्स्थएवन्द्राक्षि
नाडिका मनोजवारिसम्पूर्णा सैलणतिष्ठति सर्वा
दा तद्विसद्धयाहुता नारी प्रोच्यते पूर्वसूरिभिरि
ति अयमर्थः योनिमध्ये सर्वतः पूर्वापरदक्षि
णोत्तरमानेन योनिमध्ये तत्र नासिकाप्रकाशि
तास्ति हिरितिनिश्चयेन तिष्ठते यवातेनमर्थः साव
सिराकामांकुशसमास्ति यथा मदकलो हस्ती
तस्ततो मदविद्धिपत्रकेसाविहरणी भवति अङ्कु
शेन पुनर्विक्षेपं परित्यज्यैकत्र स्थितिं याति तथा
सावपि मन्मथो मदोन्मत्त इतस्ततो मदविद्धिपा
न्कामिनीविह्वलयति इयमङ्कुशसमा सौसिराव
दाङ्घ्रिविक्षेपेन स्तोभ्यते तदाकरिणाङ्कुशप्रहार दत्तां^
वन्कामातपत्रादेन नामकान्कामसंज्ञाज्यविक्रा
न्मदवारि निरन्तरमविच्छिन्नं स्रवति प्रवहति प
विधेयस्याद्दृं^ तत्र मदवारिसान्द्र इति कथ्यते समस्तरशाहापे,
दयोतत्त्वहसपुत्तम किं नाम तत्कामातपत्रं
यस्मादसौसिरामद वारिसवहतीत्यपेदाया
माहू वंरागरन्याहितिवरागगुल्लतदस्मात्म
ध्यनैश्चापद्मनासिकाभं वंरागनासिकासहश
मपः सूक्ष्मपर्यायते मांसशाकलेयसङ्ख्यमिति

विपदि शपते यदि कसतेनानैवमिति फलशसवस
मर्थे देशाज्ञायते तन्मन्मथ ब्रुवमिति यदिकसते
नकामस्समाघ्राज्ञं वरीवर्ति इति ब्रुवसामेत्वंजय
तिआप्ताभिति ब्रुवारस्थानीयसिराचयेर्यदाप्तं सम
न्ता नोभवितम् अथैव चन्द्रकलाहोधनायाहयोनि
रन्ध्र इति योनिरन्ध्रे वांगरंध्रमिति यत्स्मनन्नारमे
वोहिहं तत्र नातिह्रादति समीपे पूर्णचन्द्रनाश्री
नाडिकास्ति अथैव सोमाख्यमदनवारिसंपूर्णा
स्त्रीणां मदेवतिष्ठति परंतु येमोऽद्देको यदाऽसौ विक
सितमखा मदवारि विसृजति बहिः स्रवति तदा
हृताश्चर्यकारिणी दिव्यस्त्रीसंभोगमपिव्यनेनीति
तदेनडस्कंत हिस्सैति अथैव प्रसंगादत्ताभिला
घचिहूत्सच्यन्ते सेरहणस्यलकाम्नः स्लनधुगंव
सेत्णवाक्यादयेदृतेनाप्यपरेदशेश्चविवमेत्सजा
नलनादणात् प्रायश्चस्वतिवांकनिमितमखाभे
जीतवारम्भतेरप्यांवापि कणद्धि पश्यति च दोषे
लेहृसमादवात् आलिंगेत्स संवीक्षि यं प्रलपति
प्रसन्नं यावते प्रव्यक्तं च न भाषते स्मितमखी ब्रीडा
हपाधारयेत आनने नैव विलंबते प्रऊरुते मोलो
वकेहूयते नारीणां स्वरतस्पृहा तु पजनैर्हैयान्व

पंसा
विं
९९
66

भावैः सदेति अत्रोभयोर्हेमंवसन्ततिलकातथाचउक्ताव
सन्ततिलका तभजा जगौ गः इति प्रस्तारश्च यथा ऽऽ।ऽ।।। ।
।ऽ।। ।ऽ।। ऽऽ। अत्रचतान्मभेदे कृतेपि लक्षणस्य समन्वा
न्न भवः कश्चित तथा च भट्टकेदारः सिंहोद्धतेयमुदि
ता मुनिकाश्यपेन उद्धर्षिणीयमुदिता मुनिसैतवेन
रामेणसेयमुदिता मधुमाधवीति इति । इतियोनिसमु
हेषाः ॥२॥ रतिरहस्ये शुभ्रकृतिविशेषाणुक्ता यथा
करीरं ममलं चेति द्विविधं लिंगमुच्यते स्थूलं ममल
मित्युक्ते दीर्घं वंशाकरीरकमिति अथ प्रसंगेन भोज
नादिव्यवस्थामनुवदन्स्त्रीणां कामस्याधिकत्वात्कृ
णदोषावनुसन्धानलादिच्छोत्स्थेयदित्यवतारयति
स्यादिति अत्र पुंस इति पूर्वोत्तरतः संबध्नीयम पंच
का^ म्यंते चैतन्नन्निंतवीनां पुंसः सप्रगात्तद्दिगुणं भोजनं
वृद्धिश्चतुर्गुणा षड्गुणो व्यवसायः यावदष्टगुणः
काम इति तस्माध्यातासां मन्मथशान्तिर्भवति न
ध्याताभिः सहप्रकर्षेण वर्तितव्यमिति ॥३॥ पुनर्दे
वोपोद्बलयन्नप्रकृतेन प्रकृतं समर्थयति वह्निरि
ति न शान्तिमुपयाति न त्वस्मिं गच्छति प्रमत्तदीप्यमा
नोन्यत्काण्ड्यादिकं याचते न विरमति न पर्याप्तो दे^
भवति नालंकरोतीत्यर्थः ॥४॥ सोगान्ध्येति प्रथम

र्थः सोगान्स्थंधावते परं नरत्वाविभिप्रायो भवेत् रतिं
याचते परं न मनः स्वभावोपरथा भवेत् इत्येव मादृश
कारेण न कोपि कामिनीनां भावं नीरयितुं समापयि
तुं [illegible] नलं देवेदयितुं समर्थः यथा निर्वा
णे रंजिता भवेर्न तथा केषांचिदपि सामर्थ्यं लोके हश्य
ते इति न कष्टं चेनापि स्त्रियो वश्या भवन्तीति नीरयत
मिति पारतीरकर्मसमासाविति पांशुरादिरंजनतः
कामिनीस्नेहं न्यं वसायपयति पीयूषत्वादि कदाचि
द्वाचापीयूषमिव स्रवन्तीत्वायते धाम मनन्तरमेव
विषं फलवेलायां मृदमति कदाचिद्वावावह्नि व
दिति जिह्वावाग्वज्रदानादिनाज्वलयति तदेव सम
नेनतरं जीवनवल्लीं नलयति इति कामिनीस्नेहेर
परत्वं विपरीतत्वमेवेति ॥५॥ इत्थं स्त्रीस्वभावे स्थिते
पि तन्मरिच यस्मावश्यं विधेयत्वाद्यथानर्थोदयो
नायाति तथा वर्तितव्यमिति शिक्षयति तस्मादि
ति रति रागाविचक्षणेन कथमस्यामपि विषये रति
रागो जायते इति तदुत्पादने विचक्षणेन तत्काला
चन्द्रेण सकलां स्वशरीरसाध्यां मायामिण्याको
घनवंचनादिरूपो कालान्तरोद्भवदनर्थोदयति
मित्तभूतामदस्यतिरिक्तानां मनोहरणमेव मतो
रंजनमेव परं केवलमतिप्रायेन वाविधेयम् यथा

पंसा
वि
८१
67

मूः प्रीताः सन्तो मोदाय भवन्तीति अथवा सामदाना
दिना मनोरञ्जनाभावे स्वशरीरस्याप्यायावत्प्रयत्नस्मा
ध्यमायां ब्वलनामदस्यास्याप्य तावन्मनोरञ्जनेस्माधि
धेयं तात्कालिकानर्थोपशमाय ब्बलादिकमपि सा
धनं विधेयम॥ तत्कालिकानर्थस्यापद्मंवान्तदाबव
नादिप्रकारस्याप्यनवधत्वात् आपत्काले तद्व्यतीते
तत्प्रतीकारस्य सुकरत्वादिति एतदेव समर्थयति नो
वेदेति सकोपि ज्ञातो जनिष्यमाणो वा लोके नास्ति यः
स्त्रीणां हृदयमान्तराभिप्रायं वेदेति अथवा कोपीति
ब्रह्मापि येन ब्रह्मणा तत्सर्गो निर्म्मितो सावपि न वेद वेत
क्तः परस्तु हि वेद ज्ञाता नातीत्यर्थः ॥८॥ इत्थं मनोहरण
मेव तासां विधेयं नान्यत्सापनं तद्वशीकरणसमर्थमि
ति यद्यावस्यापि तत्तदेव समर्थयति॥ संभोगेति अ
त्रार्थः यथा योनिकण्डूयप्रथममेवास्याद्यपगच्छ
ति तथा विदग्धवर्णविलाप नमालोकाविद्धते यस्मि
न्निबुद्धिगोचरीकरणतस्याः समकौतये निधुवने स्मर
नं सेवनीयं परथा कण्डूहरणं विना न कदाप्यसौ
भन्तेः स्मरतस्त्वोर्ध्वमभिमुखीभवतीति कण्डूहर
णप्रकारस्त्वग्रे वपद्युक्तिनिरूपणे स्वयमेव ग्रन्थ
कृता वर्णयिष्यत इत्यास्तां तावत् कण्डूद्वयप्रका
रस्त्वान्यत्रोक्तः यथाक्रमयोस्तु विरोध्वी क्रियालघु

मध्योरुबलाः स्मरालयेजनयन्तिबलान्नसारतोव
ऽकाण्डवनिताजनस्यैते प्रमाणहीनविक्लेनसाकाण्ड
नोपशाम्यति अतोनतीवसम्भोगेतस्मिंगच्छन्तियो
षितः वरांगमध्यनारीणांसुमनंतकोमलेस्तनम्॥
अतिप्रमाणविक्लेननातस्तासांसहत्वभवेत् समप्रमा
णविक्लेनस्थूलेनमहदेनेव शमयन्मूलकाण्डंतिस्मन्
येषुमङ्गमेह्नः कामकेलिकलाभितःसुखंय विवि
पेङ्गणैः विस्पष्टकाममालिलावशीकृर्थानस्मरगीहशम्
नारीविस्पष्टकुसुमेषुजलावनाकेनत्संकरोतिवडवला
नरोदनेव वैक्लव्यमेतिमकुलीकृतवास्तेनेशाशक्नोति
नोकिमपिसोढुमतिप्रियासेति इतिवनिताचित्तरंजना
निरूपणम्॥७॥ अथकामिनीकामुकयोः परस्पर
मात्वकृत्यंयथाजायतेतांप्रीतिमादौसभेदंनिरूपयन्ना
ह नैसर्गिकीति तत्रैकानैसर्गिकीप्रीतिः द्वितीयाऽ
विषयजा तृतीयासमाख्या। चतुर्थी अभ्यासिकीना
मप्रीतिप्रीतिभेदसमुद्देशः।८।अथतल्लक्षणनिरूपणे
प्रथमोद्दिष्टांनैसर्गिकींलक्षयतिनाभ्यासतइति अभ्या
सः सहवासादिः योहियेनसहनित्यंनिवासाश
नादिसंबन्धंविदधाति सततस्निग्धोभवतीति परि
चयलक्षणादभ्यासादपिप्रीतिर्जायतेविषयाः स्र
क्चन्दनगन्धादयः आदिनापानादिग्रहणं एतदुभय
निमित्तायाप्रीतिर्नजायते अपितुजन्मान्तरीयकल

नान्याश्रीतजन्मकलितसंबन्धजनित फलपाकोदा
याधाप्रीतिर्हृदयान्नापयाति परस्परवियोगेपि नव्य
त्यतिप्रत्युतवर्धते साप्रीतिर्नैसर्गिकीतिनिसर्गः
स्वभावोजन्मान्तरीयप्रकृतिस्तस्मादागतासहजे नैस
र्गिकीसहजासिद्धेत्यर्थः ॥२॥ वैषयिकसमाख्यप्रीत
भेदलक्षणमवतारयति सगीतिश्रवणेन स्वकेदना
दिविषयसमर्पणाज्जाताप्रीतिर्विषयजेतिसमाख्यप्री
तिलक्षणमाह साहचर्यादिति श्रवणेत्यनल्परूपगुणव
योवस्थादिनाबाल्येनप्रकृतिसाम्यादिलक्षणेनचा
न्तरेणच माहचर्येणयाप्रीतिर्जायते सोसमाख्या सा
मानाप्रीप्रीतिरिति ॥३॥ आभ्यासिकचतुर्थप्रीतिल
नि आखेटे क्षणमाह आखेटे मृगयाशिल्पेचित्रप्रतिमादिनिर्मा
णे केलिकन्दुकादिखेलने रंगोत्सवादिवीक्षणस्या
नम् संगीतप्रसिद्धमेवतत् परिचर्या सुश्रूषादिकर्मवा पर
स्परमहिष्टकार्यपरिचर्या क्रियमाणयाप्रीतिरभ्यासको
याति अभ्यासप्रीतिः पुराणैः कविभिर्मनीषिभिरभ्या
सिकीतिकथिता ॥४॥ इति चतुर्विधप्रीतिनिरूपणम्
अथप्रीतिविनाशकारणनिरूपणम् दारिद्र्यति दा
रिद्र्यादयः प्रीतिविनाशकारणमिति समुदितोर्थः दा
रिद्र्यादिहेतुनास्त्रियः स्वभर्तृप्रत्यज्जन्तीति उपलक्षणं
चैतत्पतयोदारिद्र्यादिनापेमवज्ञाअपिस्त्रियस्त्यजन्तीति

तत्रचयाघाघीतिनैसर्गिकीकथिता। सौजन्यात्त
५८ नीयसंबंद्धफवटीबइत्वान्नज्ञातवप्पयातीतिके
विन दारिद्र्यादीनामपिप्राचीनाहष्टनिमित्तत्वा
दस्मावपि तत्स्तेनप्पतीतितपरे हष्टवेदंनल
दमयन्तीप्रीतौयोदिक्पालादिभ्यापिविमुखी
भूयपदप्राप्तिनिमित्तममधिगतमूर्छोन्मादादि
पर्यंतमरणकोटिर्नलः सोपितांवनेविहायार्थवे
[illegible]लांचलंग्टहीत्वागतइतिहिश्रूयते ततता
शरीरतानवमशक्तिरितियावत् स्वईश्वराःस्व
भर्तारः।८। अत्रयद्यपिग्रन्थकृद्रक्ताविरक्ताल
क्षणंस्वयमेववक्ष्यतितथापितावत्संगगते
किंचिन्मात्रेणवर्ण्यते॥पितृसदननिवासः संगतिः
पुंश्चलीभिः प्रवसनमपिपत्युर्वीईकेसेर्ष्यताच
वसतिरथचपुंभिईष्टशीलेरवश्यंदातिरपिनि
जहन्तेयोषितांनाशहेतुः इतिस्त्रीनाशनिमित्तनि
रूपणम् अथविरक्तालक्षणम्॥नाभिपश्यति
भर्तारंनोत्तरंचप्रयच्छति वियोगेसुखमाप्नोति
संयोगेचातिसीदति शय्यामपगताशेतेवदनं
मार्ष्टिचुंबिता तन्मित्रैर्द्वेष्टिमानंचविरक्तानाभि
वांछतीति॥स्पर्शेनपंकजसमइत्यारभ्यद्वादश
श्लोकाहंतवसन्ततिलकम्॥अथसौगन्ध्यकर

पंसा
वि
टी ५
69

णमवलोकयितुं लब्धयोजनं तावन्मात्रं तरुणिकमाह
श्रयेति पुरुषाः प्राये णंगरागादिना विलसिते
न स्त्रीणां वल्लभाय यथा भवन्ति तथा स्त्रियोपि पुरुषा
णां तैनैवातिप्रिया भवन्तीति पुरुषैणास्त्रियापि
प्राक् पूर्वमंगरागः कार्यः कर्तुमुचित इति तत्करणे
नान्योन्यं वाल्लभ्ये जाते संभोगसुखमस्खलितं जाय
ते इति यस्मात्तस्मात् ग्रन्थे संभोगसुखोद्दीपनार्थं
गन्धविधाने कन्दर्पिकापर पर्यायं सौगन्ध्यकरणंस
र्वमिति निरवशेषं उदीरयामि निरूपयिष्यामि वर्त
मानसामीप्ये लट् विलासिनोरिति विलासिनौ
विलासिन्याश्च कौ ते इति पुमान्स्त्रिया इत्येकशेषः ना
याच वराहश्चार्यः जातेमनोभवसुखे सुभगस्य स
र्वमाभासमात्रमितरस्य मनोवियोगात् चित्तेपिभा
वयति हरगतापि यं स्त्री गर्भं विभर्ति सदृशं पुरुष
स्य तस्य सुभगस्य स्त्रीवल्लभस्य इतरस्य दुर्भगस्य स्त्री
मनोवियोगात्तस्मः सुभगगतात् न जातमपि
वाभासमात्रमिति पतदेव स्पापयति चित्तेपीति ह
रमुपजातयः स्वल्लक्षणादिनिरूपितमेव ॥ १ ॥
तदेव गन्धविधाने नानाविध गुलिकाभिर्निरूपयि
ष्यन्नादौ सर्वशरीरदौर्गन्ध्यहारि गुलिकामाह
हरीतकीति तत्र हरीतकी प्रतिज्ञा इत्यमपि तस्या

९

सप्तप्रकारत्वात्पूतनाम्नी अत्र योज्या तथा चाङ्गः प्रलेपे
पूतनायोज्येति तथा चोद्दशपूर्वकं तल्लक्षणम्॥
विजया रोहिणी चैव पूतना चाभया मृता जीवन्ती चे
तकी चेति पथ्यायाः सप्तजातयः अलाबुवृत्ता विजया
वृत्ता सैव रोहिणी स्मृता पूतनास्थिमती सूक्ष्मा कथिता
मांसलामृता पंचरेखाभया प्रोक्ता जीवन्ती स्वर्णवर्णि
नी त्रिरेखा चेतकी स्यात् सप्तानामियमाकृतिरिति त
थालोध्रम् एतदाख्यवृक्षवल्कलम् एतत्कृष्णमलो
ध्रेति पाटीयालोध्रेति च शक्तिद्वयम् इह च द्वितीयस्यैव ग्र
हणम् तथा च द्वितीयः पट्टिकालोध्रः क्रमुकः स्थूलव
ल्कलः जीर्णपत्रो बृहत्त्वचः पट्टीलाक्षाप्रसादन इति प्रा
सादकमप्येतस्यैवोचितत्वात् अत्र सामी रक्तशुक्लभेदे
न रोध्रस्य द्वैविध्यम् तत्र शुक्लवर्णः केवलं गालवेति
नाम्नोच्यते अन्यानि नामानि केवलं रक्तस्यैवेति गाल
वः शावरो रोध्रस्तिरीटस्तिल्वमार्जनावित्यमरः॥
तथाऽरिष्टपत्रं निम्बेति ख्यातवृक्षपत्रं तथा च निघ
ण्टुः अरिष्टः सर्वतोभद्रो हिङ्गुनिर्यासमालकाः पि
चुमंदश्च निम्ब इति तथा सप्तच्छद इति सप्तपर्णेति
ख्यातवृक्षत्वक् तथा चामरः सप्तपर्णो विशालत्वक्
शारदो विषमच्छद इति तथा दाडिमवल्कलस्त्व
अनारेति ख्यातवृक्षत्वक् अत्र च वल्कल इति दाडिम

पैसा
वि
७०
70

संगतोपि समस्थ्छदइत्यनेनापि योज्यः तथाचानंग
रंगकारो वल्कलमेवोद्दिष्टवान पथ्यानिम्बफले
रोध्रंदाडिमीसमपत्रयोः वल्कलमुप्रलेपो यमंग
दौर्गन्ध्यनाशकइति अत्रनिंबस्य फलपत्रगतोक वि
ल्पः एवंपंचानांसमानमानानां फलवल्कलादि
कंसम्यक्पेषयित्वा तच्चूर्णंवस्त्रादि पूतंकृत्वा पानी
यादिनास्त्रिग्धंकृत्वा चन्दनलेपवद्गात्रे प्रलिप्यां
गदौर्गन्ध्यंनश्यतीति हृतमपजाति ॥२॥ इति।
शरीरदौर्गन्ध्यहराविप्रलेपनिरूपणम् हरीतकी
तिकामिनीस्वरनोत्सवाभिलाषिणीतच्छिद्यातक
स्वेदजातनगात्रदौर्गन्ध्यंमनेनविलेपनेनविनाश
यस्वएवकारोवधारणेवध्यंपविनाशयतीति
तदेवविलेपनंस्वरूपेनदर्शयति हरीतकी।
ति हरीतकीचंदनंचप्रसिद्धएव हरीतकीवि।
शेषनिरूपणंचेतत्प्रयोगिपूर्वश्लोके कृतमेवमुस्त
तितिक्ताख्यकसंगारकमहशायनमुस्तरेनिकाख्यते
नस्युजलप्रायदेशजातमस्तमम् तथावश्रनूपदे प्र
शजातंमस्तकंनत्प्रशस्यते तजापिकविभिः प्रो
क्तंवंनागरमस्तकमिति मस्तकंनस्त्रियांमस्तनिषु
वारिदनामकइत्योषधिप्रकाशेनागोनागकेसरः
योगजकेसरइति तथाउशीरंवीरणमूलमुच्यते एम्

चनिर्दिष्टएते तथाचनागपुष्पः स्मृतोनागः
केसरोनागकेसरइति

लेपश्छाघ्याघात्वम् इति व्यपदिशन्ति तथा च वीरणा।
स्ततमूलं स्यात् उशीरमभयतत्थ्येति लोध्रेति रक्तवर्णं
मितियागेवतिक्ति हृषितम् आम्रदलानि चूतदलानि
पतैः सप्तभिः कृतः प्रलेपो चर्मजदौर्गन्ध्यं स्वेदजातं
शरीरदौर्गन्ध्यं नि…हन्तीति प्रज्ञाण्याप्रगतः फल
त्वचोर्विकल्पः तथा चान्यत्र भगवनिर्दिष्टा चन्दना
प्रगरपथ्याहृत्लोध्रासनकसमुद्भवः लेपः स्वेदजा।
दौर्गन्ध्यहरस्त्या … सुविलासिनाम इति हतसु पूजा
तिः इति स्वेदजदौर्गन्ध्यहारी विलेपः ॥३॥ हरीतकी
त्रिश्रीफलं बिल्वतस्य मूलेन युक्ता हरीतकी त्वेको।
योगः तथा चिंचाफलं चिंचाम्लिका ईवलीति ख्या
ताततस्याः फलं पूतिकरंजवीजै नक्तमालाख्यहत
फलवीजैर्युक्तमिति द्वितीयो योगः चिरविल्वो नक्त
मालः करंजश्च करंजकः प्रकीर्यः पूतिकरंजश्च
मरः पतद्युग्मोभयं समसमात्रया सूक्ष्मं संपिष्य वस्ता
दिपूतेन कृता चन्दनलेपवत्कृतो लेपो हृदेन बला
स्विरजातमतिप्रभूतमपि कक्षादिदौर्गन्ध्यं विना।
शयति बाहुमूले उभे कक्षावित्यमरः ग्रदिनानाभ्या
दिति ग्रस्थानगतस्यापि ग्रहणम् अत्र च पृथग्गणो।
गन्धेनंगरंगकारः चिंचाफलं करंजस्य वीजेना
…कक्षादिदौर्गन्ध्यहरणं
पहरीतकी बिल्वमूलेन

हृद्यमिति हृतमपजातिः ।४। इति कक्ष्यादिदौर्गन्ध्यहा
विलेपः अथ पुनरपि चर्मजातदौर्गन्ध्यहारकाले
पमाह सचन्दनेति चन्दनादिसमवस्तुविहिते ले
पं शरीरे प्रमदा लिमाचिरप्ररूढदौर्गन्ध्यं हन्तीति
तत्र चन्दनं प्रसिद्धमेव उशीरकमिति स्वार्थे कः उ
शीरविलेप्यपि ख्याताख्येति कोलं बदरीफलमप्यत्
वेरेति अपदिशन्ति सौवीरं बदरं कोलमित्यमरः ॥
अक्षो विभीतकः वहेडा इति प्रसिद्धः तस्य मज्जेन्त
र्वर्तिसारं गिरी इति प्रवादः तथा गुरुजाती नाम
कहन्नमूले तत्तृशनवार्षिकं पक्वमन्नमागुर्विति
वदन्ति गोष्पि प्रकाशे अगुरु प्रवरं लोहं राजार्हं
जोंगकं तथा ह्वासंगुणापिकं तत्तलोहवदाखिमा
ज्ञातिरिति तथा नागपुष्पाणि नागकेसरपुष्पाणि
एतेषां समानांशलेपं यथाबुद्धिमात्रा योजया विर न^
व^ वयवेन शरीरे लिम्पानारी चिरप्ररूढमाजातिजा
तमपि गन्धं विनिहन्तीति इति चर्मजातं चिरप्र
रूढदौर्गन्ध्यहाविलेपः हृतमपजातिः ॥५॥ जं
बूफलमिति जंबूफलमेतदाख्यल्लनाफलम् त
था चामरः जंबूः सुरभिपत्रा च राजजंबूर्महाफ
लइति तथाक्षैनेः सुश्लक्ष्णव[illegible]र्णैः पीलतरोः प्र
सूनैः समभागघर्षणेन सहैतैः पिष्टालेपविधा

य युवतीनिदाघकाले ग्रीष्मकाले शीतं घर्मे नि-
हन्ति इति पीलो गड फल इत्यमरः हनमपजा-
तिः ॥८॥ सदाडिमेत्यत्र रूपेणी अनेन लेपेन ग्री-
ष्मकाले गात्रे विलिप्ते दुर्गन्धस्वेदजलप्रवाहं नि-
वारयति तमेव लेपमाह सदाडिमेति दाडिम
वल्कलमुस्तालोध्रपद्मैः सममात्रयागसीतैस्तै-
मुस्तमानसमानसमानमानैस्तु पिचुमन्दपत्रैर्नि-
म्बपत्रैः पिष्टैः सद्भिः लेपं कारयेदिति चतोमुस्ता
लोध्रत्वक वर्णितोयमिति व्याख्यातम् पद्मंच पद्मा
ख्यपर्वतीयहृदमूलं तथा च निघंटुः पद्मकं प
द्मगन्धि स्यात्तथा पद्माह्वयं स्मृतमिति हनमपजा
तिः इति शरीरदौर्गन्ध्यहारकोगरागवर्णनम्
७॥ अथानंगरंगकारोक्तमपि विशेषमाह शिरी
षकेसरोशीरलोध्रंगविदूदलएणात नक्षदलएण
सुघर्मीतु निदाघे नैव विन्दतीति केसरं
नागकेसरं तथा चौषधिकोशः नागपुष्पः
स्तेनानागः केसरो नागकेसर इति अमीषां शरी
षादीनां च चूर्णं विदूदलएण ब्धरीरे हृद्विमर्दा-
नात तथा तेषामेव चतुर्णं भक्षणात् सुनिदा-
घकाले कामिनीघर्मीतु नैव विन्दति न लभते र
ति सर्वयोगाउत्तन्त्रघर्मीतुनाशाकाम्रयंत्रयोग

भेव५

पंसा
वि
७२

ल्लङ्घ्यानेप्रतिबध्नातीतिभावः ॥ तदेतद्धूपविधा
नेहियथा मलदौर्गन्ध्यापमारणलक्षणमेकम्
सौगन्ध्यापादनाख्यमपरम् तत्रस्नानाद्यं यत्क्रि
यते तन्मलदौर्गन्ध्यापमारणाख्यं यत्त्वलेपादि ह
रीकरणार्थं पश्चात्स्नानमपेद्यते इति तदेतत्सम
भिरूपजातिभिः समासप्रायमिति द्वितीयमव
शिष्यते यत्स्नानाकालान्तरस्यापि सौगन्ध्यरक्ष
णार्थं क्रियते इतीदानीमवतरणिकापूर्वं तन्नि
र्माणप्रकारमाह प्रथस्नानीयस्यादि बुद्धिकौ
शलशालिभिर्वैः पुरुषैरिदं महापरिमलैस्तै
लैर्विमर्दोत्थगन्धयुक्तिमूर्धसमभ्यञ्जनान्महापा
रिमलैर्गन्धसारगन्धैस्तैलं सिद्धये कालान्तरस्या
पि देहेन्द्रियपुष्टिस्वास्थ्यसम्पन्नये कार्यं विधेयम्
अनेन वर्तमानदेहेन्द्रियास्वास्थ्यहरीकरणपू
र्वं भविष्यत्स्वास्थ्यं क्रियते इति तदेव विधानप्र
कारमाह आदावितिः बुधोज्ञातहर्षेत्तन्निर्माण
प्रकारः आवपनके आवपने भाण्डे कवोपलान्
त्वान्कवलेपि तत्त्वाद्राजातततामस्तमिति संज्ञया
कान् तस्मिन्भाण्डे स्थापिते यन्तैलं निष्पीडितति
लस्नेहस्तत्राद्रौ प्रथमं बिल्वफलं श्रीफलमज्ञानं
निक्षिपेत् निक्षिपेच्च तस्मिन्नस्यादिसमादिस्ता

भिमरुवं प्रहरं सार्धं प्रहरं प्रहरद्वयं वपिलान्नसारे
णरक्तेत तनष्ठ शोभे संक्रामितगन्धसारे तनि
ष्कास्य पात्रे वान्दोल्यान्दोल्यत शमरुवकं निक्षिप्या
ति त्याभिमरुवेण नः मान्दोलयेत शसैवमनुप्राइति प्राव:
प्रसिद्धः तथाचो वपि प्रकाशे समीरणो मरुवकः
प्रस्थपुष्पः फणिज्जाकः जंभीर इति ततोपि प्रस्थादि
त्यपात्रे क्षालनया संक्रामितगन्धरससारे तमपि॥
निष्कास्य शयोक पुष्पाणि तनामक दल पुष्पाणि त
त्र निक्षिपेत तान्यपि प्रहरं सार्धं प्रहरं प्रहरद्वयं पा
त्रान्तसारेण सूर्याभिमरुव मान्दोल्यान्दोल्यतद्गन्धसा
र[illegible]माकुष्य पत्राणि निष्कास्य केतक्याः कुसमानि के वारं
वका[illegible] इति ख्यात पुष्पाणि हासिं स्तैले मद्दवारेनि
क्षिपेत तानि चात पश्चकाणि निरस्य निरस्य पुनर्नव
नवानि निक्षिपेत दिसप्त पर्यन्तास्यिति केतकीपुष्पैः षेव
कुर्यादिति मद्विनिकथस्य भावः प्रथमश्चः इमानि पा
वस्त्र[illegible]नितैले निक्षिप्त प्रशोत्करीत्याष्ठ्यापयित्वा प्रहर
सार्धं प्रहराद्यन्तरेणैकैकं निरस्य नेनाशिष्टं तैलं के
तकीपुष्पैर्योजयेदिति दशपंचदशादिनानीत्यंवि
धायमहापरिमलं तैलं जायते इति केतकीजंबूक
पुष्पमिति केचित कल्याणमल्लः बिल्वपत्रं मरुव
कमशोककुसमानि च कुमास[illegible]पुष्पाणि केतक्याले

पंसा लेखितानि धावयेत् आनयेच्छुक्लपुष्पाणि ततो नि
वि॰ ष्कासयेद्बुधः महापरिमलैस्तैलं ख्यातं योगं विलासि
७६ नामिति हस्ते शगाहेलविक्रीडितम इति स्नानीयसुग
73 न्धविधानम् ।१। अथ सामान्यगन्धसमुद्देशः ॥
सूक्ष्मेति सूक्ष्मैलादिसमभिश्चूर्णीकृत्य सम[illegible]कक्षोपि
तैः स्नानवेलायां मूर्धजानां केशानां तेषां सौरभ्यकालिं
च विन्दति लभते सदैवेति चिरकालम् तत्र सूक्ष्मै
ला गूर्जरेलायां सोमसूक्ष्मैलायां त्रुटिरिति त्रुटिरित्यु
मेरण्का जीमूतोमलके मथरेति प्रसिद्धमनत्वं
सूक्तिकासदृशो नखे स्तेव प्रसिद्धम पत्रैः सचन्द्रैः
सकर्पूरैः सचन्द्रैरिति पाठे आम्रदलसहितैः तथा
स्वर्णं मू नागकेसरम् आमिषी मांसी[illegible]डा इति प्रसि
द्धा तथा चामरः तपस्विनी जटा मांसी जटिला लोम
शामिषीति तथा नागः स्यात्कांचनाह्वय इति पत्र
कं तमालपत्रं विन्दतीति विदॢ लाभ इति धातुः ।२।
हस्तमवज्ञाति ॥२॥ स्वर्णेति चूर्णीकृतशोधिताला
तू॰ डितैलपुष्ट विलेपनेन शिरोरुहाणां केशानां सौर
भं कृत्वा पैकमासादेकमासं विलेपनं विधायतेषां केशानां
चैतन्यमाप्नोति केशाः प्रसमचेतना इव हृष्टा विश
दा स्युः नायतेतत्र स्वर्णं नागकेसरं श्रुभ्रपेमसलकम
उशीरं पत्रीतिप्रसिद्धवीरणान्तणमूलेखस इति प्र

सिद्धमजटामांसीब्याडगुडीतिप्रसिद्धा आमलादा
द्विएगामलकीशंखाहुलीतिप्रसिद्धा पथ्याहरीत
की ॥ हतमपज्जातिः ॥६॥ पथ्येति पथ्याहरीतकीत्
त्रालक्षूतलमवाएणीत्यर्थः आमलकीफलंप्रसिद्ध
स्वर्णनागकेसरः अम्बुहगंधवालकं ह्रीवेरमिति
गतप्रसिद्धम् तथाचौषधिप्रकाशे वालंह्रीवेरबर्हि
ष्टोदीच्यंकेशांबुनामचेति जीमूतंमुस्ता दलंपत्रकं
तमालपत्रमिति यावत् आमयोव्याधिः कुष्ठमिति
यावत् तथाचौषधिप्रकाशे कुष्ठंरोगाहृयंवाप्यं
परिभाव्यं तथोत्पलमिति मांसीभूतजटाहतमपज्जा
तिः ॥७॥ हरीतकीति पथ्या गन्धोगन्धयुक्तिभेदना
प्रकाशपतत्रामासात गन्धयुक्तिनामकगन्धद्रव्यस्य
सम्यक्प्रकाशयन्त्यत्र अतयाहि गन्धयुक्ता
नार्भूतोपि कामोबहिः प्रकाशंकरोतीत्यर्थः कोसा
विस्याह हरीतकीत्यादि वनेपरिपलवाख्येगन्धद्रव्य
विषये हरीतकीतोयदतभागोस्यात पकभागेन
हरीतकीतोयदामस्तावेकभागेति यत्रवनेपत
उभयंभागसाम्येनसमर्प्यते तत्कियन्मानमित्याह
वनस्पापीतियावमर्तिमिताहरीतकीनियतीकृता
भवेत् यावन्मिताचमस्ताभवेत् तदेकतरचतुर्थोपु
मितंपरिपलवमित्यर्थः तदर्धमितितुवनस्यार्धभागेन

स्या

पंसा
वि॰
७४
74

नतोदेयइति हरीतकीकर्षमांशासमभागो नवइत्यर्थः
यथावश्चलारः पलमिता हरीतकी शुंठुद्गुपलमि
तः कर्षमितं वनं कर्षार्धमितो हमायप्रमाणेन त्व
इत्येतत्सर्वं सत्चंपिष्टा संशोध्य च चन्दनवल्लेपो वि
धेयइति ॥५॥ पुष गन्धो गन्धयुक्तिर्नरमोहना
ख्यः ख्यातः कंदर्पिकागृहेषु प्रसिद्धः अनेन लेपिते
न हि गन्धेन नरा नारीषु नार्यो नरेषु सततं कालेपि
रतोत्का भवन्तीत्यर्थः एतत्सौमरराजयोगपादेव
राज्ञोचितः यस्मात्सौरभः शोभनात्मनुत्कटसौर
भयुक्तः कोसावित्याह पेलेति पेला सूक्ष्मैला सटी
कचोरभेदो गन्धपलाशीति नामकं गन्धद्रव्यम्
पत्रकं तमालपत्रं यदलाभे नत्यतितिनिपिंमवंतज्ज्ञु इति
गन्धयुक्तिषु पातयन्तीत्यर्थः चन्यनेप्रसिद्धं नागकेशव
रमिति प्रसिद्धम् सुगन्धवालकमिति यद्व्यपदिश्यन्ते
ति अभया हरीतकी शिग्रुः श्वेतमरिचं सौराञ्जनइति
प्रसिद्धम् घनो मुस्ता आमयो व्याधिः कुष्ठमिति एता
निसममात्रया सूक्ष्माणि पिष्टा लेपो विधेयइति ॥६॥
स्यानेयेति पूर्वंकाविपवीर्येणवनस्पत्यादिभिः सुरमा
धकेरायंते नवानां देवानां मानवानां च हृदयस्थो णयेति गा
:कथितः स्थिपर्णेश्च कंवदिपुष्ठस्योणेष्टुक रेइति ग्रन्थिप
सावित्याह र्णभेदः कुक्कुरेति प्रसिद्धम् कोश्माः कं कुमं घनो मुस्ता
+

अंबुह्रीवेरं लोध्रं ख्याख्यातम् पाटीयलोध्रमिति निषण्ण
कः कर्पूरम् उशीरं ख्याख्यातम् अमीषां सप्तानां समाः
समभागाः पिष्टाः शोषिताश्च विपर्यय इति तथावि
धाय चंदनलेपः कार्य इत्यत्र च स्थाने यालाभे प्र
तिनिधिः कुष्ठं समर्थमिति गन्धयुक्तिविदः तथा च
स्थौणेयकस्यालाभे तस्मिन्स्थाने दीयते गद इति गदः
कुष्ठम् ॥ ७ ॥ उशीरेति उशीरं वीरणमूलं हस्सागुरु
चन्दने प्रसिद्धे पत्रं तमालपत्रं अंबुह्रीवेरं एतानि मात्रा
तुल्यानि घनानीयतिगाढघर्षणेन पिष्ट्वा सम्य
शोषितानि कृत्वा विलासिनीनां गात्रेषु विलिप्य श्रीच
न्दनतुल्यं गन्धं जनयन्तीति इति सामान्यगन्धं महेशः
हृतमपज्ञातयः ॥ ८ ॥ स्थौणेयं मन्थर इति प्रसिद्धम् अ
गुरु कालागुरु चन्दनं श्वेतचन्दनं आमयः कुष्ठं सटीग
न्धपलाशी नामकं सुगन्धद्रव्यम् तोयं ह्रीवेरम् ॥
अभया हरीतकी केसरं नागकेसरम् सेव्यमुशीरम्
त्तमम् वीरणमूलं खस इति प्रसिद्धम् अस्रचोतम
तकीटाद्यनुपहतमनतिचिरकालीनं वच वरिष्ठा
शैलजनिता वरिष्ठा इष्टा शैलजनिता शैलेयं छ
रीलेति प्रसिद्धम् मांसी जटाख्याता गुडीति प्रसिद्धा
तक्कं वंतज्म् इति प्रसिद्धम् एलासूक्ष्मैला अम्भोदा मु
स्ता नागरमुस्तेति प्रसिद्धा अमीभिः सर्वैः गन्धयुक्ति

पंमा तापनीभूतद्रव्यैः पिष्टैः सद्भिः शोषितेषु एतन्मदे
वि नकस्तूरिकयोपस्कृतेनाङ्गलग्नादलेन नागवल्ली
७५ नेतिशस्मिङ्गताम्बूलवल्लीपत्ररसेनगुलिकाङ्कालाः गुलिकां
75 न्तरस्याग्निनीकृत्याद्दमेव सौगन्ध्यनजगन्मोह
यतीतिजगन्मोहिनीमित्युक्तम् इत्यर्थः शार्दूला
विक्रीडितम् ॥५॥ जातीति जातीफलनवक
जातीपत्रीजावत्रीतिप्रसिद्धा मर्कटस्तककः त
थाचौषधिप्रकाशे सिह्लक...लतककः स्याद्वा
नोपवनदेशजः कपितैलमिति ख्यातस्तथाच
कपिनामकइति स्मृतिः करंजभेदः चन्दनेसि
तचंदने चकोमसताश्रीवासः सालनिर्यासः
तथाचनैव श्रीवासः सरलः स्रावः श्रीवेष्टो
हकधूपकइति शैलेयं शिलापुष्पं स्थालीगृह
ति शैलेयंतशिलापुष्पंहृद्वंकालानुसार्यकमि
तिकोशः कनकोनागकेसरम् तथाचौषधि
प्रकाशे चाम्पेयोनागकिंजल्कः कथितः कां
चनाह्वयइति केचित्तुपत्रंकांचनाह्वयइति के
चित्तुपत्रंकांचनाह्वयमिति केशान्तनकेयत्न ९
रमथ्याचक्षते तद्वाद्गन्धद्रव्यपुञ्जकमिवप्र
तिभामते पर्वतनमर्दनात्सापिशम्योख्यानंयत्न
लैलतुपैः प्रोक्तोयत्कालिदासप्रसादनइतितस्मा

ष्वेव प्रयोगादर्शनान्न व्याख्यातोनेपि न दोषः
ग्रंतु ह्रीवेरं नागकुसुमं नागकेसरं स्थौणेयम
न्थरेति व्याख्यातम् एतानीन्दुयुतानि कर्पूरोप
स्कृतानि पत्रसरसैर्गन्धपचोद्भवैरसैः शोभनत्व
वामीघांवस्पृनत्वम पिष्णुगन्धकलाकलापगु
णालैर्गन्धनिमीलनाकल्पैवनरैः शुभैर्गगनगः
कार्यैः शुभत्वं चास्य सदा स्त्रोणीन्द्रयोगप्रवादि स्याह
लोणीन्द्रयोगपः सदेति इदमपि शाहेलविक्रीड
तम् ॥९॥ पथ्येति सौरभ्यादितैर्गन्धयुक्तिभिहैरि
दं गन्धयोजने कस्तूरीदल मस्तकं कस्तूरीत्र मस्तके
प्यितं किमिदमित्याह पथ्येति पथ्याहरीतकी ता
स्या भागचतुष्टयं चत्वारो भागाः जलमचोहनस्य
मृत्ताया इति यावत् भागैकमात्रमेको भाग इत्य
र्थः यथामात्रपरिमितं तुदेकाल्पिते चत्वारो भा
गा हरीतक्या देया इत्यर्थः एवमन्नरचाणूत्वम्
व्यापेः कुष्ठस्य भागद्वयं द्वौ भागौ कल्पितभागाप
ल्पया द्वौ मात्रावित्यर्थः तथैव मांशिन इति शा
स्थिनः कर्पूरस्य तथैव भागद्वयमित्यर्थः स्यौ
णेयस्य कुकुरेति व्याप्तस्य भागद्वयं भागौ भागा
इति शिलाप्रमा कस्य शिलाज्ञतनः शिलाजि
त इति प्रसिद्धस्य पंचभागाः पंच मात्रा इत्यर्थः शुश्रम

कंन्तशिलाजतिसमरः भागइतिनवैणेयद्योर्नव
संख्यांतस्याजनवसेति यावत् एकभागस्त्वैणे
यस्य कस्तूर्याञ्चैकभागइत्यर्थः अत्र गंधैणेयोगणानि
द्रव्याणि संतुष्टव सप्तानि कृतानि संस्कारकेस्त्रा
पञ्चत्समगन्ध शुक्तिकाप्रसाधनीयेति भावः अत्र
भागेनवैणेयायोरित्यत्र नवभागानवसंख्येव स्य
नेगारंगपाटः तत्रैव यकाममीरिकाः सर्वथैतद
नभिज्ञाइतिन जानीमहे काचाहृंनीति तदभि
ज्ञापवप्रष्टव्याइत्यास्तां तावत् हेतैस्यार्हलविक्री
डितम् ॥११॥ पथ्येति इहासां गन्धशुक्तिकायां
समोगन्धः सोरभ्यगर्भाभिधः सौरभ्यमध्यनामा
उत्तमोगन्धः प्रकथितः कोसाविसाह पथ्येति प
थ्याहरीतकीसैतनस्त्वा समाकथिता अनयोर्मी
नेसममात्रयाविधेयमिति स्वर्णे तुभागद्वयमि
ति स्वर्णस्य नागकेसरस्यत्रुटनस्य स्त्रीवरस्यभाग
द्वयम् पथ्याविषयककल्पितमानापेक्षया सा
र्णे तुतोभागद्वयं देयमित्यर्थः मांसीति मांसीकं
सेजलमर्जयेनोमहत्वामामयः ऊष्मेतत्ति न्तयं
भागैकसंख्यं पृथक्पृथक पथ्यावेदकैकभागेन
देयमित्यर्थः कर्पूरेति अगुरुकसंागरु जातिका
जातीपत्रीम्रगमदः कस्तूरीस्थाणेयं ऊकूरपत्र

त्वचकस्य [illegible] प्रत्येकं त्रयो भागा इत्यर्थः तथा च मा
घमिता यदा हरीतकी तदा स्वतनत्वापि माघमितादे
या स्वर्णस्य द्वौ माषौ अंशुनोऽपि द्वौ माषौ मांसीम
रुर्यापक माषः त्वनस्यैकमाषः कुष्ठस्यैकमाषः
कर्पूरस्य त्रयो माषाः एवमगरुजातीमृगमदस्यो
णयानामपि प्रत्येकं त्रयो माषाः तथा च कल्याणम
ह्लः तथा स्वर्णीमसोरू अंशत्येके भागत्रयमेके कर्पूरा
जाती^ गुरुकस्तूरीमृगोणयकस्य तु भागाद्विकं स्यान्त्यस्यैकं स
वैरेभिः सह प्रोच्यते लेपः सौरभगाभीत्व्यः सर्वलोक
मनोहरः भूभेजामेव योग्योयमन्येषां डलेभः स्तन
इति इदमपि पाहलविक्रीडितम् ॥ १२ ॥ इति गन्ध
विवरणम् ॥ अथ मल्लामोदयुक्तिविवरणम् रमा
लेति अमावामोदीति प्रसिद्धनामा मल्लचामोमल्ल
सौगन्ध्यकारकेंद्रव्ययोगः राज्ञो मल्लोन्नतिं मल्लमथ
दिमः गुरुघस्य मल्लवैसौम्यं करोति किंविधो माविना
हृरमालेति रसालस्यूतः जेवृंजेत्र नाइति प्रसिद्धाल
नानयोः फलस्य गर्भसारः मज्जा मकर्कटः कर्क
रास्पृंगीनामौषधिमज्जसहितः मात्रिकसप्तुनाः
प्रेति एतत्त्रितयचूर्णं मात्रिकसहितविधेयया
वस्तीमितमेतत्त्रितयं ततः सार्धद्विगुणमात्रि
कयोगः एवं सर्वं माधर्यमिश्रणायामल्लम ॥

पेमा
वि॰
७७
७७

कार्कटः कर्कटशृंगी तथा चौषधिप्रकाशे शृंगीक
र्कटशृंगी चस्यात्कुलीरविषाणिका शृंगशृंगी च व
क्रा च कर्कटाख्या शकोतितेति मालिकं तोइ इन्द्र
मुपजातिः ॥ १ ॥ पत्रेति पत्रतगेलादिभिः समानु
शिलितत्पशोधितैः लोइवलीमालिकवटिका वि
धेया चूर्णनिसमस्त्रिपलोहेपरकारेण वटिका
विधेयेति अत्रैव तांबूलगर्भितांबूलेनागरपानेतत्स
र्षेवष्टनीया तथा रचितादिवमेथवागात्रोसखे
प्रतासतीमत्तवासमिष्टस्मरभीकरोतीति तत्रपत्रं
गन्धपत्रं तमालपत्रमिति यावत् तत्रैव तत्रशति।
स्यात्तम् एलासूक्ष्मैलान्तरे शुक्तिजातीकोशं जा
तीफलं स्वर्णनागकेसरम् इतिपथ्याणुपजातिः॥
विल्वस्त्रीफलस्यापि अस्थीनिमध्यवर्तिन्यो नाडिं
काः तथा तत्रैव मंजुसारंगिरीति प्रसिद्धम् तथा।
करिकेसरं नागकेसरं स्याणयंऊर्जजातीफलं
प्रसिद्धम् पतत्रतंक्षिष्टांसशाध्यचप्रागवन्मादि
कयोजनया गुलिका विधेया अत्रैव समस्ता स्समम
ध्यकृतामवेधनासतीमत्तसा एवं मनन्त्रभूत
त्रंवा संगन्धं करोतीति इन्द्रवंशोपजातिः॥ ३ । चूर्ण
मिति सूक्ष्मसालपर्णिका एकांगीति प्रसिद्धा तथा
चौषधिप्रकाशे सूक्ष्मगन्धकटीदेसासूक्ष्मभिःसाल

पर्णिकेति केसरं नागकेसरं ऊहं प्रसिद्धम् प्रा
तः प्रभातवेलायां दिनान्ते सायं वेलायाम् एवं
नियमेनात्राटिज्ञीर्णं वेतत्सेवाविधेयेति चूर्णवित
म् एषां त्रयाणां चूर्णं यो विलासी परिलेह्य द्वा
स्वादयेत् भक्षयेदिति तस्य पुरुषस्य समवे गो
न्यैर्थं मासेन पञ्चदशरात्रेण प्रकाममतिशयेन कं
र्पितल्पो भवति प्रातर्दिनान्ते इति विकल्पेन व्या
ख्येयम् प्रातरथवा दिनान्ते सायमिति प्रातरुदि
नान्ते चेति समुच्चयेन वा व्याख्येयम् सर्वथा चरि
कोदरवेनातर्थम् हतं प्राग्वत् ॥ ४ ॥ ऊहस्येति यः
कश्चिद्विलासी मासैकमात्रेणैकमासेन मधुना
माक्षिकेण तथा हुतेन गव्येन घृतेन ऊहव्यापीतप
रपर्यायं ऊहेति नाम्नैव प्रसिद्धम् तस्य चूर्णं पि
कादिवीजान्वितं इन्द्रगन्धावीजान्वितं प्रसोता
लमघाणेति प्रसिद्धानि सन्ति तदीयं मखं केता
किगन्धतल्पं जहूक पुष्पगन्धमहर्षगन्धनभ
वेत् कोकिलादीनाम्र इति केचित् हृतं प्राग्वत् ॥ ५ ॥
पर्णस्यमिति सहकारपादपस्य आम्रस्यैतार
मालोसौ सहकारोति सौरभ इति सहकारपादपो
तिसौरभयुतभेदः तस्य पर्णोत्स्यं निष्पीडितपचनि
र्गतं रसमादाय एकपात्रे स्थितकास्मिंश्चित्क्व

पं.सा तैरपि नैककवनिर्मितेन्धशिलामये वाऽभावे स्थाप्ये
वि. वा शूगाले पाषे स्थिते ह्रि नाना तत्र वसमिस्थ नन्द्वंदी
७८ वेद्यां कृतमतिर्मा ज्ञात्वा च नरस्राद्दशाङ्गिपेत्
78 स्मिन्नतरू निर्गुएदीति नामायं मे बालेति ब्रह्मेति
वञ्चवहूरति इत्यं रसोभवेमेत्लाप्पान्दो लघुन्दो लघ
विपिनादिनमानो नाधिकापरित्तान सर्वे भास्क
स्व.१ राधिमस्रात्नेपरहेतत इत्यमिश्रो सोरमः शुक्तो गु
लिकावमापन्नस्तां हलोदरमध्यगः नागरपानो
दरगतो मानवे प्रतिदिनं भुक्तोम स्वेवासये दिति
इति प्रतिदिनं विपेयम स्ववासविधिः शुनेगारं
गं स्नाशुपत्ररसेनतीर्णमार्गहलभवेद्विघातसंस्को
प्यभानाकिरणै भेदैर्लोहलमध्यगम प्रातः प्रति
दिनं पलतदङ्कमरभीभवेत् सर्वेषु मस्ववासस
यो गेषु यमनत्तम इति हन्ते पार्हलविक्रीडितम् ॥८॥
सुश्वेवमस्ववासपंमगाहनपावनविषयकमपि
किंचित्कौतुकं लिख्यते समाहृगोमञ्चे दृष्टीतकौतू
ऐंमंयुतेति सौ गन्धोदके च भूयो विनिक्षिपेदन्नं
कान्तानि ॥ ~~अंगन्धोदके विनिक्षिपेदन्नकान्~~
[illegible] ।। उक्तं गन्धोदके विनिक्षिपेदिति तद्गन्धोदकवि
पाने च यथा पेलातकपत्रोजनमधु मरीचे नाग
८१ पुष्पऊ ऐसु गन्धांभः कर्तव्यं किंचित्कालं स्थिता

न्यासिन प्रजनमेमोवीरम किंचित्कालंदिनार्धप्रसि
नृगन्थोदके जातीफलपत्रैलाकर्पूरैः कृतयमेक
स्थितिभागैः प्रवचूर्णितानि भागौ मरीचिभिः॥
शोषणीयानि तथाच जातीफलंवल्कभागपंचत
मालपत्रंभागाद्वितयमितं पेलापकभागाकर्पूरे
भागाश्चितयेनपत्रैः सह्लक्ष्णे रवचूर्णितानि दत्तहा
र्णानि वर्णप्रसादं वदनस्य कान्तिं वैघयमास्य
स्य स्रगान्धितां च संसेवितश्रोत्रस्योवचवार्णीकवे
न्तिकास्थान्य सहकृद्रवानाम् अमकृद्रवाक्लिनक
ह्नाकामप्रदीपयति रूपमभिव्यनक्ति सौभाग्यमा
वहतिवक्त्रसगान्धितां च रुजीकरोति कफजांश्च
निहन्ति रोगांस्तांबूलमेवमपरांश्च गुणान्करोति
इसे तत्सहभावितांबूलगुणानि रूपणम् अथैत
उपस्कारैः युक्तेनचूर्णेनकरोति रागं रागक्षयंपू
गफलातिरिक्तम् चूर्णाधिकंवक्त्रविगन्धका
रिपत्राधिकं साधुकरोतिगन्धम् अतिरिक्तमपि
कम् पत्राधिकंनिशिहितंसफलंदिवा च प्रोक्ता
नषीकरणमस्यविडंबनेव ककोलपूगलव
लीदलपारिजातेरामोदितंमदमदापदितंक
रोतिपारिजातेजातीफलम् इतितांबूलोप

स्कारनिरूपणम् अथ दन्तधावनगतोन्योपि विशे
षो निगद्यते अत्रात सर्वाणि न दन्तकाष्ठान्यघात्त्रयपंचे
असमस्तिक्तानि न युग्मपर्वाणि न पाटितानि न वाधे
अस्कानि विनात्वचा च अथ च वितशायेस्मिंस्तकोदि
कूलम् अभिमुखपतितं प्रशान्तादिकं शुभमति शो
भनमूर्धसंस्थितेयत्र अशुभकरमतोन्यथा प्रदिशं
स्थितपतितं च करोति मिष्टमन्नम् अन्यथेति अस
मुखपतितं प्रशान्तादिकस्थम् अनूर्ध्वस्थितं च
पि दिगवशेन पतनफलविशेषेण इति मुखा
वासविवरणम् इति श्रीकविशेखराचार्य
ज्योतिरीश्वरकविविरचिते पंचसायके विवरणे
चलदेपनाख्यो द्वितीयसायकविवरणम्। २॥
श्रीगणेशाय नमः इत्यंकामोद्दीपकगन्धवि
धिनिर्माणनिरूपितम् सन्त्वेष्य महोद्दीपकाप
ने पंचशरके भावे ते केवलं मनस्तापायैव भवन्ती
ति शक्तिमेव प्रहालपितं मावनवणिका मस्यापय
ति॥ अथेति यस्सेवया काममभोगाभिलाषी पुरुषो
सगरुबलोइकवयान्स्त्रीषु वाजीवत्सामर्थ्यं लब्ध्वा
स्त्रीषु सविलासं रमते ताभिर्योषधीभिर्वाजिनोपि
वाजिन इव करणं वाजीकरणमित्युच्यते वाजीच

ज्ञोटकः नहाप्रीकरणमाहकघपतीसर्थः श्रुत्व
रकमनिसृदोषधीप्रभावमाहु वाजीकरणशेषध्यः
स्वप्रभावगुणोदयात् विरेचयन्तिनाः शुक्रविरेकं
द्रव्यवरणमिति स्वप्रभावेनतरकाश्चिदोषध्यः
स्वप्रभावाधिकात् काश्चित्स्वगुणाधिकात काश्चिद्वो
मयाधिकात् शुक्रसमस्तापवद्द्विविरेचयन्ति तथा
वहतन्तीवादयः स्नेहात्वस्वगुणाधिकात् अल
मवालेपविशिष्टांगस्पर्शादयः स्वप्रभावाधिकात्
माषादयश्च स्वप्रभावगुणाधिकात् इति इयंचेहा
प स्येवोपयोगाइवार्थवद्मनिमतनस्पनसानिश्रावेयसा
दि श्रावेयोदनश्रावेयः यदिरवितंपासंदनाव
येत्यादि श्रावेयोदनश्रावेयः यदिरवितंपासंदन्ना
त्रेयनन्तमिश्चयते अर्जुनोनागार्जुनोयंत्रंनागा
र्जुनतन्त्रमिश्चयते पराक्रमारण्येचकामतंत्रकार
कौमती नलक्ष्मापालनोलवामाराजा वागीश्व
रेवाचस्पतिर्यतन्त्रं गावसगतितन्त्रमितिविख्यातम्
वागीश्वरभट्टाचार्योवाधनिकपवगस्तेतेनापिहि
कामतन्त्रंकृतमितिव्याडिनामाचमतिः श्रीशार्ङ्ग
तिवरदेवनामाकविः मूलदेवपतन्नामैव इत्यम
दनाचार्योपि आदिनाथोणिकाष्टुज्ञादीनांग्रहणम्
ज्ञानेतिप्रसिद्ध परामर्षकस्तक्षहः सावमारिनानि

पं॰सा
चि॰
८॰
80

तिघडकं तन्नाऽपि व्यभिचरतीति बहुगस्यावलोका
न फलमाह विश्वेति ऊतन्धिन्कस विद्दिशेषस ला
भात्म्यकस्यान न्तोऽपि सर्वोपकारत्वमम् अत एव बहु
गस्यावलोकनात्सर्वविधोपदेशा कुशलो हि स
र्वासां विधानाप्रकाराणामुपदेशाः ऊशलो विज्ञात
तत्र इह स्य निर्माणे वार्तर्थः स्फुटेश्वकटं यथा स्यात
था योगोऽपि कर्पैत नदोषधीनामन्योन्यमात्रा मा
न योजन योजनया यथा वीर्यवृद्धिर्भवेत् तथा
योजनं योगस्तदपिकारं शक्तियोवद्धा इति ॥१॥
तत्रादौ वाजीकरणप्रयोजनं स्वयमेवाह बलेनेति
यथायथ्यागतिशक्तिः प्रकृष्टस्य भवेत् तथा तथा ना
रीपरितोषमेतीति परितुष्टा योऽवासां वत्समान
रति बन्धभ्रूविलासमीत्कृतादिकेलीभिरसौ र
मणो रमयतीति हीनवीर्यस्य रतिशक्तिविक
लस्य नार्यपरिमोषाद् इति बन्धापभावे सौख्य ॥
मतः श्रीति नैकर्दपि जायते इति वाजीकरणस्य
मुख्योपयोगः तथा च कल्याणमलोपि शाके र
भावात्तं भादि सर्वमेवाप्रयोजकम् अतः श
रीरस्वस्थ्यार्थं वाजीकरणमुच्यते इति अन्ये केषु वि
न्यस्तकेषु वाजीविधानप्रथममविदध्यादि निव
तर्थपाद पादो ह स्रणते मचलेखकभ्रमापभ्रष्टम्

व वाजीकरणमिति कश्चिद्योग एवाभूत तद्भावे वि
धानात् विधानमित्यत्रार्थसंगतावपि स्वभावे
दीर्घाभावाद्यतिभंगप्रसंग इति महात्मनो दोषारो
पणमनुचितम् तस्माल्लेखकभ्रान्त्यैव नाहकपाठः
तिध्येयम् ॥२॥ हन्त्यपजातिः तानेव योगाना
हन्नीरेण नियः प्रमान्माषप्रसृतिद्वयपाणिनि ३५
ऊर्ध्वः प्रसृतिरिति विनयो मितान्माषो घट्या सो
पयोगोघ्नचितामाषान्नीरेण संसाध्य सम्यक्से
दयित्वा ततोपि तत्माषप्रसृतिद्वयभावमप्येवं
विशोधितो गोहूतेन भावयन्नोपस्थाप्य तुलयित्वा
भक्षयेत् ॥ अस्माद्भुवि वेगो महद्देनागुरुबलोद्दे
कोनारीशतं याति भक्तोप कामेकामवहि ग्रंविद्रा
यशानानंदेनोत्का मन्या मन्या मारोहतीत्यर्थः
ष्वयमेव योगो वृन्दाचार्येण लिखितो वाको यथा
माषान्वयः सर्पिषि वा विपक्काः ष भ समांसां स्वा। द्रुग
पयोनुपानात् इति क्षीरमेव निर्मेध्य यहतमस्या
घृतेन तप्य स सर्पिस्तस्मिन्नयः सर्पिषि वि पक्का
१ त्विशोषेण क्षीरे हृदनात पशोषण पूर्वं पक्कान्भक्त
यिता पश्चात्क्षीरे पिवेदसौ स्त्री सुदंतयनाभ्युपेतीति
मेवन्धः ॥३॥ पर्णैकमात्रमिति सितमाषकाएण
मेतमाषाणामेषा च माषाकृतिश्रमैवमेतनवर्णं

पं स्रा
वि॰
८१
81

ज्ञातिस्नेहांश्वेततिनाज्ञापसिद्धानांमाषाणांपलैकमा
त्रेपलैकषवतद्दग्रभिनिचतच्छिमाषपरिमितमा
षान् इत्यर्थः पलैकमात्रेहुतेस्विन्नेभावितेसन्द्रोद
सिताससमेतेमात्लिकशर्कराभ्यांसार्धद्विपलमिता
भ्यांसमेतेनतक्रेणभक्ताथोप्रननंतंरङ्गवंपयोगोतीर
मनुपानंतद्धितेजननंपीतासोहफानुरागोलेभाव
रहितोवनिताभंकेहफानुरागोभविरागमेतीति
चपाठः ॥४॥ मद्वाजे तियुः कामीगव्यपयस्सासि
द्धंगोडरोपस्सहुतिशयेनसिद्धंभावितेस्वदिते मद्वा
जमवंशुष्टष्ठपाज्ञापतितव्यंणंगोह्रतेनमापितं
तुलितसमेसेन्यवंसेन्यवलवणेनपक्वंतेसकणंश्चेत
जीरकोपक्वंतेचभक्षयेदसोरतिसंगरेकामक्रीडा
युद्धेनारीसमूहंजयतिकामोसैसवसेनामभिषेके
ददातीत्यर्थः ॥५॥ गुंजाफलमितिगुंजाद्विधारक्ता
श्वेताच तत्रगुंजारक्तिकानाम्नीयासैरक्तवर्णातत्फ
लेसैववाफलेतथागोलरजंफलेपलंडेगितिप्रसि
द्धनामविकएककज्ञातेफले तथाकारवीमयूर ग्रं
शिखायवानीविशेषलत्फलंचतथाचामरः ख
तस्माकारवीदीप्यामयूरोलोचमस्तकइति तथा
चदंश्वेतगुंजाचलाशोकेतिपतद्विनयंगोपयसागोड
रोपनविभाव्यसम्यकाकोपस्कृतंविधायभक्षयेत्त न

दनशार्कराविमिश्रं छागीक्षीरं पीत्वा पुरुषः सदैव
हृष्यति कामिनीरमयित्वा स्वयमपि हृष्यतीत्यर्थः
द ॥ मांसीति मांसी छाड्गुडीति प्रसिद्धा भूतज
टा विदारी विदारीकन्दम् बलेति केकतिकापरनाम्नी
बला जातिचतुष्टयमध्येति बलानाम्नी क्षीरमिति
क्रमेण योज्यम् मांसी गोक्षीरे विभाव्य भक्षितव्यानपा
नेत्वादियुतं गोक्षीरं पेयम् एवं विदारीकन्दं विभा
व्य भक्षयित्वा घृतयुतं क्षीरमनुपेयम् एवं बलावि
भाव्य भक्षयित्वा शार्करायुतं क्षीरमनुपेयमिति
तथाकृत्वा सो कामी सर्वरात्रौ ऊलिंगपतितवद्ध्य
तीति यथास्य सर्वरात्रौ लिंगेनावपतति तथास्य
कृषस्यापीति तत्साम्यम् ॥७॥ चूर्णमिति विदार्या
विदारीकन्दस्य चूर्णं तस्या विदार्या एव स्वरसैव सप्त स्वरसी
नेन निष्पीडितरसेन विभावितं सचितं कृतं पुनार
विरश्मिजाले चनेतान्नीतं लोहमोचि तीमापितं
मत्मादिकहृतमिश्रितमासलीफंकतामवेन विलि
त्यर्थः प्रभावेनलेत्यलेहीनिःशंकं रात्रौदशास्त्रि
यप्रतिभेकत्वर्थः तथा च वराहः विदारिका
यास्वरसेन चूर्णं सुभावितशोषिते च चूर्णे
नउंरयेन सशार्करेणपिवेत्तस्य यस्य प्रमदाः प्रभूताः
यस्य पुरुषस्य प्रमदाः प्रभूता बल्याग्रहेस्मरसोपु

पंसा
वि
८२

८२

कृष्णोसंगलिकांलिहेत पथ्याकामानलानपगमे
नयींदयद्यापनेदिति ॥८॥ब्रागाएडमितिश्रुत्वा
पयसिगोदीरे ब्रागाएडमजस्राएडकोशंप्रकाम
मतिशायेनयथातक्लितंसन्तोषातिविकेनप्रस
भितायते तथाविभावितेसेदितेसूर्यकारेषुष्टं
वासूर्यकिरणैर्विशोषितंकृत्वास्थापयेत ततोपि
तज्ज्ञाविनान्नकृमेकुस्लेनसेदितोमिलान्पःका
मीपुत्र्यामाद्यामानेनाविमेकेसपुरुषस्पना
रीषांतपश्चात्यावतिएकवारमनुभूतानडता
स्वदाःस्त्रियस्तमनपावन्तीसर्वः ॥९॥ यश्चति
समितेसशर्करेदीरे गोपयसिप्रथमंमाषाना
लावम्रदयिसिद्धेंकृत्वा ततोर्कमयूखम्नुह्योभा
तुमयूखशोषितंसेतस्माषचूर्णस्यवटीवटिका
हनेतविभाव्यहनपक्वाकृत्वातत्चूर्णप्रदोषेए
त्रिमखियोभुंक्ते सोस्यविगेवद्धोपिनितंबिनी
नांहन्ति तवप्यालिनीनांतरुणीनांशतंभुंक्ते
इति अनेगरंगेपि सितामापितगोक्षीरेमाषा
नाम्नावशोषयेत भानुपादैःपुनसेषांचूर्णस
वटकंमुभम कृत्वाहनेनसंसाध्यप्रदोषेभुक्त्वाये
त्सदा वृद्धोपिसबलीभूत्वावनितानांशतंब्रजे
दिति ॥१०॥ आमलकस्यामलकीफलस्यचूर्णे

नस्यै वामलकस्वरसेन भूयो वारं वारं विभाव्य सद्व
यिनां लायां तपे शुष्कं कृत्वा सिताज्यमिश्रं शर्करा
गोदुग्धेन युक्तं कृत्वा संस्थाप्य भक्षणवेलायां प्रदो
षसन्दोहं मादिकयोगेनालेपि नूनं निश्चितमे
नदसौ वृद्धोपि षण्ढोपि गतोपि तरुणवत्स्त्रीषु रम
तइति नव्यावकल्याणमलं स्वरसे भावितं धात्री
चूर्णं माज्यसितान्वितम् दोद्देणविलिहन्नरो
वृद्धोपि तरुणायत इति वद्दोपि धात्रीफलानां
स्वरसेन चूर्णं सुभावितं दोद्द सिताज्ययुक्तं मली
ढ्वानु पीत्वा च पयोग्निशक्त्या कामं निकामं पुरुषो
भजेतइति ॥११॥ कर्षेति मधुकं मधुयष्टिः मुलह
टीति भाषया तस्य चूर्णं कर्षप्रमाणं माषषोड
शकप्रमाणं सममात्रं मादिकगोदुग्धेन संयोजि
तमवलीह्य एवकारेणान्यसाहाय्यकव्यवच्छे
दः एतावन्मात्रेणैवेति स्त्रीवेचान्नपानेपश्चाद्दिष
ययावदन्नं तन्मधुकचूर्णमस्य पुरुषस्य जठरस्य
भवेत् तावदन्नं वालोवमयत जीर्णं च तस्मिन्वि
रमतीत्यर्थः ॥१२॥ शतावरीति शतावर्यादिष
स्नां चूर्णं दीवेण गव्यपयसा यानि पीयत तरुणीपु
नस्य दर्पं मथ्नाति तरुणीशतमपि विगतमदा नैस्त्र
कृतनाशं करोतीत्यर्थः तत्र शतावरी नारायणी

नामौषधिलग्नामूलमवगन्तव्यम् अम्लोविषीतिभा
षयाप्रसिद्धा गोलककसिकएटकः पवडेति प्रसि
द्धः वानरलम्बष्कः अम्भोजपत्रकेपद्मपात्रमितिप्रा
सिद्धम् एतन्नामपर्वतीयद्रव्यमूलम् तथाचपद्म
कंपद्ममूलेस्यात्तथापद्माक्षयमस्तनमिति मातेगब
लानागबला गंगेरुकीति प्रसिद्धा बलातिबला
केकतिकेति प्रसिद्धा वाघ्यालिकेतिकेचित ॥ ५८ ॥
यइति वर्तिकादिविहङ्गमवतक्षस्यक्षततयास
मलतयावायामांसेगवेनगोहूनेनसिद्धं सैन्धवे
नसहसिन्धुलवणेनसहस्वादेदस्यबलेनतथाविधे
जायते यद्युपमदन्नम् कामिन्योपितस्यादनुभूत
स्वरतबलाविरमन्तीत्यर्थः एतन्मांसंतलितपा
केन्तेयम् तथातल्लक्षणम् शुद्धमांसविधानेनमांसे
सम्यक्प्रसादितम् पुनस्तदाज्यसम्भृष्टं तलितंकीर्ति
तंबुधैरिति शुद्धमांसविधानेनेतितदन्तगितंनाल
मेदसादिकंनिरस्य यत्केवलंमांसमवशिष्यतेतन्
शुद्धम् इति तत्रवर्तिकाजलजकुक्कुटीलावाबुदेरेति
प्रसिद्धः कपिञ्जलोगौरतित्तिरः तथाचकपिञ्जल
इतिप्रान्तेः कथितोगौरतित्तिरइति वेशमविहङ्गम
स्फुटकः वर्तिकेतिस्त्रीलिङ्गनिर्देशश्छन्दोनुरोधात्
तेनवर्तकमांसमपिग्राह्यम् अथवापादिषुविहगे

पुष्टस्य मांसस्येव श्रेष्ठत्वमतक्रम विहगेषु पुमांश्रेष्ठ
श्चतुष्पात्स्वायेण जलचरानूपानां स्त्रीग्रहणमिति ध्येय
म उपलक्षणं चेदम् कुलिंगकुक्कुटयोरपि तथा
च वर्तिकालावविकिरकपिंजलकातित्तिराः कुलिं
गः कुक्कुटश्चैव विष्किराः समुदाहृता इति एतत्क
णं श्चवेरकश्चाह विकिरा मधुराः शीताः कषायाः
कटुपाकिनः गुल्माहर्षाश्चित्रदोषघ्नाः पथ्याश्च लघ
वः स्मृता इति ॥ १४ ॥ रसमिति यस्माद्दृष्याद्विभेषो
नान्यद्वाजीकरणं हृदिकृद्देहपुष्टिबलकारि स्यात्
किमिदमित्याह शतायाः शतावर्या नारायणम
रुपर्यायाजोषध्याः संहृतेन मात्रया समम आदाय दश
भागयुक्तैः पयोभिरेतदेकमानं दशगुणीकृत्य
यन्मानं जायते तन्मात्रे पयसि लोहकुंभे पचेत् चुल्ली
मुपरिस्थाप्याग्निं परिचित मारोप्याधो मन्दाग्निनाप्र
ज्वालयेत् तथा यथा तल्लेह्यतो चिती भोप्य यात्
पश्चात्तच्चैव सितामधुभ्यां शर्करादो द्वाभ्यां संस्कार्य
मिति कामिनश्चापि मेव पुत्रिकास्यलभांसवायेत
तिनास्याहि हीयं हृदिकृदिति द्योतितम् यदि
तिविहितीयमिति च वाजीकरणशब्दापेक्षया नपुं
सकनिर्देशः ॥ १४ ॥ इत्यमृपजातिः ॥ स्पृश्यैवेति
वाजीकरणबंधान्सर्वं मितं चेप्रसक्तिः स्पृश्यैवेतिकपि

पं.सा
विं
८४

84

रितिमर्कटाभिधानं तेनचकपिकच्छूर्लभ्येत अथवा
सत्यासत्यभामेति वड्डतरपदलोपेनव्याख्येयम् सि
तास्वेतवर्णा कपिर्मर्कटीकच्छूरितियावत् तस्य
वीजं कवचबीजं कौंचबीजमिति च प्रसिद्धं तथा
षष्टिकानांतण्डुलाः एतद्द्वयं द्विजवरदलतल्यं
तमालपत्रतल्यं तिलकस्य तमालपत्रमिति तया
विप्रयत्नात्तस्य च द्विजवरेषैवोपयोगाद्द्विजवरदले
तमालपत्रेकथ्यते तच्चदक्षिणसीमायामत्रवनो
तीरूप्रायेनतलभ्यते तत्रतिनिपिंकदाचित्क्व
चिडप्रयोगतत्त्वंपाप्यते यत् तत्पूरितिप्रसिद्धम्
एतत्त्रितयंतल्यं सममात्रा तोलितैयः प्रत्यहंभ
क्षे एतत्त्रितयंकर्षमितं भक्षामितिचमानविदः प्रत
हंत्रयं मत्रैव इति शेषः इत्ययोभक्षेत्तस्य जठरकुहर
मध्ये एतद्यावत्पाकं जीर्णिंगच्छति तावदनेकक
शतैकोप्यसावंगनासमूहं रमयतीति अत्रकल्पा
णमल्लः तमालपत्रं विनैवमांत्रीक्तिकामप्रयति
बद्धवान् यथावीजं सितकपेष्टेवतण्डुलाःष
ष्टिकोद्भवाः द्वयोः कर्षलिहन्नाश्रौहर्षोपितरुण
यतइति अत्रवराहाचार्यः माक्षीकधातुमयमध
पारतलोहचूर्णपथ्याशिलाजतुविडंगफलानियो
घात् सैकानिविंशतिमक्षानिजराविनोपिमोः

ष्णीति कोपि रमयस्व बलांगुवेवेति माक्षीकपानप
षाणमाक्षिकम् मधु क्षौद्रम् अन्यानि प्रसिद्धानि
पूतानि हृतमाक्षिकेवर्जं सर्वाणि सममात्राणि का
र्याणि सममात्राभ्यां हृतमाक्षिकाभ्यां भावयित्वा गु
लिकैः कार्येति लोहं पारतं चात्र मारितं बोध्यम् पयो
भयमप्यनर्थमेव करोतीति ध्येयम् तथा क्षीरेण व[illegible]
एव जातमत्तेन संज्ञाक्षकामी बहुशालिलान्यः सं[illegible]व
तानति पयः पिवेच्च तस्मायतः [illegible]टकः करोति
निवलक्ष्मागः संभाव्य सं[illegible]विभाव्य तस्यर्थः बहुशः
समवारं पयः पिवेच्चेति मतिसंभवेत्तदेव पयः त
दभावे गव्यं पयः तथा माषसूपसहितेन सर्पि
षा षष्टिकौदनमदन्ति ये नराः क्षीरमप्यनुपिव
न्तिनास्तते शर्वरीषु मदनेन शेरत इति तथा तिला
श्वगन्धाकपिच्छुमूलैर्विदारिका षष्टिकपिष्टयो
गः आज्येन पिष्टः पयसा हृतेन पक्वा भवेच्छ्र
लिकातिवृष्या आज्येनेति क्वागीयनश्रुतिवृष्याव
ष्टेताजननी तथा क्षीरेण वा गोक्षुरकोपयोगं
विदारिकाकन्दकभक्षणे वा ऊर्ध्वन्नसीदे[illegible]दजी
र्यते स मन्दाग्निता चेदिदमत्र चूर्णम् गोक्षुरकैर्वन
क्षुगावेः सह क्षीरं क्वाथयित्वा पिवेत् क्षीरेण क
पिते विदारीमूलं वा पिवेत् एवं ऊर्ध्वन्नसीदेदपौरुषो

पंसा
वि°
८५
85

न भवतीति यदीति यद्यस्य कामिनो जीर्यते कामि
त्वमपगच्छति तथा मन्दाग्निता वा तदेदं वक्ष्यमा
णमत्र चूर्णं देयम् तथा च चूर्णविधिः साजमोद
लवणहरीतकीशृंगवीरसहितं वा पिप्पलम् ॥
मथनकृततरलोस्ववारिभिश्चूर्णपानमदराग्निदी
पनम् अजमोदा यवानी दीपकमिति यावत् लव
णं सैन्धवं शृंगवीरमत्राईकशुण्ठ्योः समानम् अज
मोदालवणहरीतकीशृंगवीरपिप्पलचूर्णं वपनत
मथनकृततरलोस्ववारीणमन्यतमेन पिबेदिति तर
लाकांचिकम् तथा कामिनो यानि द्रव्याणि वर्ज
नीयानि तान्यपि समपवाह अम्लानि क्षलवणानि
कटूनि वा तिक्तः दारशाकबहुलानि च भोजना
नि हङ्कुक्कवीर्यरहितः स करोत्यनेकान्याज्ञांजरत्रि
वपुर्वीर्यबलामवाप्यइति मालिनीवृत्तम् ॥१५॥
अश्वत्थेति अश्वत्थः पिप्पलवृक्षः तस्य फलं तथा
यन्मूलं च तयोस्त्वक् वल्कलं तथा तस्यैव शुङ्गं तत्र
येन सिद्धं पाचितं क्षीरं गव्यं यः क्षौद्रशर्कराभ्यां स
हितं पिबति असौ कुलिंगइव चटकइव रह्यति कु
लिंगश्चटकः कलविंकः स्यात्कुलिंगः कालक एव
कइति ॥१६॥ लघ्वितिलघुशाल्मलिः मोचलइति
प्रसिद्धः अनन्तरम् ॥१७॥ अत्र च चूर्णलेह्यका था

ष्टीति निरूपितानि तन्त्रिर्माणलक्षणमात्रामा
नेच विशिष्यते क्रममिति तदिदानीं निरूप्यते तत्रा
दौ स्वरसनिरूपणम् अर्द्रतानन्दणक्रमशाद्द्रव्या
न्नस्मात्स्वरसं भवेत् वस्त्रनिष्पीडितो यश्च स्वरसो र
स उच्यते ॥ अर्द्धतात्कीटाग्निशीतादिभिरनुपहता
नश्च यवाकुडवं चूर्णितं द्रव्यं दिनमेव वह्निगुणे जलेश्च
ह्नोराग्नेस्थितं तस्माद्भवेद्धारस उत्तमः आर्द्रद्रव्या
लाभे पुनः प्रकारांतरं आदाय द्रव्यं शुष्कं वा स्वरसा
नामसम्भवे जले ष्ट[illegible]गुणे तिसाध्यं पादशिष्टं तग्र
ह्यते इति स्वरसविधिः अथ चूर्णविधिः अत्यन्त
शुष्कं यद्द्रव्यं सुपिष्टं वस्त्रगालितम् तत्स्याच्चूर्णं रजः
क्षोद स्तन्मात्राकर्षसंमिता चूर्णे गुडः समो देयः
शार्कराद्विगुणा तथा अथानुपाननिरूपणम्
यथा तैलं जले प्राप्तं क्षणेनैव विसर्पति अनुपानब
लादंगे तथा सर्पति भेषजम् अथ भावनाविधिः
द्रव्येन भावनात्सम्यक् सर्वं चूर्णं प्लुतं भवेत् भावना
ना प्रमाणं तु चूर्णे प्रोक्तं भिषग्वरैः ॥ अथ लेह
विधिः क्वाथादेर्यत्पुनः पाकाद्घनत्वं सा रसक्रि
या सोऽवलेहश्च लेहश्च तन्मात्रा स्यात् पलोन्मिता
सिता चतुर्गुणा कार्या चूर्णाद्द्विगुणो गुडः द्रवं
चतुर्गुणं दद्यादिति सर्वत्र निश्चयः अथ वटिका

पंसा
वि॰
८६
86

विधिःवटिकामुपकल्पयेतन्मात्रावटिकागुटीमो
दकोगुटिकापिण्डिगुडोवर्त्तिस्तथोच्यते लेहव
त्साध्यतेवह्नौगुडोवाशर्कराथवा गुग्गुलवी
त्क्षिपेत्तच्चूर्णंतत्रिमितावटी तत्रवह्निसिद्धे
गुडादौकुर्याद्वह्निसिद्धेनक्वचिद्गुग्गुलाव
टीम् द्रव्येणमधुनावापिण्डटिकाकारयेद्बु
धः सिताचतुर्गुणादेयावटीषुद्विगुणोगु
डः द्रवंतद्विगुणंदेयंमोदकेषुभिषग्वरैः
कर्षप्रमाणंतन्मात्राबलंदृष्ट्वाप्रयुज्यते बल
मितिदेशकालयोरणुपलक्षणम् इतिवा
जीकरणनिरूपणंसमाप्तम् इत्यपोरुषसम
र्थकंवाजीकरणंनिरूप्याथतद्धर्मेणयो
तिनाध्वजभाव्यमितिविषयविशेषापयोगा
र्थंयोनिसंकोचसंपादनंसावतारणकंश्ला
वयति प्रथेतियतोहेतोः प्रौढाङ्गनाया।
स्त्रिंशत्तमसमह्वमतीतायाःवरांगंगलत्स्नंथं
शिथिलंपतितपार्श्वंबाहलीभवितमिवजा
89 यते तथानवसूतिकांगर्भनिर्गमनेशाक्ष
र्थंपार्श्वनिपीडितेनविहतमिवजायते॥
तस्मात्तद्योनेस्तरुणीतरुणार्थमीनसंलग्नि
तान्नसुखायतेततोहेतोर्नरेभेषजमौषधजात

योगात्मन्मथमन्दिरस्य काममदस्य गणी
क्रियाविधेयात्संहतेस्सस्तुनः सल्लायज्ञाय
नेतथाविधानं कर्त्तव्यमिति सूनोरिति प्रमा
न्त्रियेत्येकशेषः ॥ १ ॥ नदेवदर्शयतीति
शोतिनिशाह्वहरिद्रा हरिद्राकाञ्चनीपीता
निशाह्वेतिकोशात् तस्माद्धयज्ञातिह्वयंत्र
रुणेह्वलदीदारुहरिद्रेतिचप्रसिद्धे पंकजंक
मलकेसरं नागकेसरं पंकजकेसरमितिस
माहारैकत्वेन पुंसकमपत्तस्तुतक्ष्णमात्रा
स्ताम्येनतिष्ठिघ्यचूर्णीकतणिप्रशाह्वेनतद्धू
र्णेवसतुल्नेकार्यमिति चलभ्यते चूर्णीकप
विशेष्यचेत्यर्थः पत्तस्तुतक्ष्णत्वंशादेवदा
र्वपियोज्यमिति यथाकर्षद्वयमिते द्वे निशे
पंकजानि कर्षमात्राणि केसरं च कर्षमित
मिति कर्षचतक्ष्णमिदं पानीयेनालोड्यमद
न्तानितपचांलिपेत् लिङ्गं च मतज्ञलमतिशाये
न प्राक्परिचितमानादपि संकोचं प्रयाती
तिपूनोः सैव्योयते इति तरुण्या इति सीमा
न्त्रवाचकोयमात्रं तरुणीशब्दः परस्याश्चैफाग
नायानवसूतिकाया इति ग्रहोक्तश्चैफाविष
यस्याप्यस्य योगस्य नचानर्थकोस्यानहस्ंव

पञ्ज ८

पं सा
वि॰
८१
87

सामान्येऽपि विशिष्टप्रयोगः यथा महाकविदीप
शिखाकालिदासस्य सकीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रै
रित्यत्र मारुतपूर्णरन्ध्रैरिति विशेषणं कीचक
स्य वेणुमात्रवाचकत्वमनुपपन्नः कीचकावेणवस्ते
स्युर्ये स्वनन्त्यनिलाहता इति विशिष्टपरत्वमिति त
त्र एषा इत्यनवद्यमदनातपत्रमिति यथातपत्रेण
जगज्जयित्वं राज्ञो द्योत्यते तथानेन मदनस्येति मद
नातपत्रं शुक्लमङ्गीक्रियते ॥ १ ॥ सधातकीति धात
कीधावीइति प्रसिद्धा लता तस्याः पुष्पाणि धातकी
पुष्पाणि सह धातकीपुष्पैर्वर्तत इति सधातकीपु
ष्पं यत्फलत्रिकं हरीतकीविभीतकामलकला ।
नएण त्रिफला तेन सधातकीपुष्पफलत्रिकेण
तथा जम्बूत्वचा जामुनेति प्रसिद्धहृदत्वचा युतेन
तस्या जम्बा एव सारो मज्जा गिरीइति भाषया प्रसि
द्धा तस्या एव वरमइति जम्बूत्वक्सारवरमयुतेन सधा
तकीपुष्पफलत्रिकेण एपतच्चूर्णेन मधुकेन तुल्य
यष्ट्या स्यात्पत्रस्तक्षकत्वा मधुयष्टी यथा सा
तं तथा चूर्णं जलेनालोड्य योनिलेपः कार्य इति वा
गमनेन लिप्ताहृद्वापि पुरन्ध्री विकसितगुह्यापि
सीकन्येव सङ्कुचितयोनिर्भवेदिति अत्रापि हृद्याय
हृणेन वप्रस्रुता या उपलदानम् अत्र च जम्बूत्वचा

सारसैर्युतेनेति प्रकटनतारुं ब्रूः सारसैरिमनेना
पिसंबन्धः अथवाऽत्रापि चैवरू लक्ताना यथा वाचा
निशादिशेति वाचा निशादिशा शब्दानामुपलक्षण
ताद्वागरीमते अविकोपि न वा शब्दोस्तीति समर्थात्र
मर्थशंका न काचित् उपलक्षण एव ऊर्ध्वे चास्य बहुवि
धयतप्रतो नायन नियम नायेति ध्येयम् ॥ मधुक मि
ति च मधुयष्टी इति व्याख्यातं परमते न कल्याणमल्लस्थ
मधुकस्थाने लोध्रं निबद्धवान् इति तन्मतेन मधुके लो
ध्रं तथा च तल्लाक्यम् त्रिफलापानकी पुष्पजं बूवक्वा
रसैः ससैः सलोध्रैर्लिमपुल्या च वकन्येव जरतीभवे
दिति ॥ ४ ॥ पिकादीरक्षगन्यानामीलतायासा
नालमषाणेति लोकप्रसिद्धा तस्या वीजेन वारि पिहि
नेति शेषः नियमं चरन्ती नियतदिन स्थापनेन हिस्मा
दिदिनकर्तव्यता या मनोजगेहे कामान्तः पुरं गृहं वा वि
लिप्पत दंगं गुल्लोत्रसौ नारी विशिष्य विशेषणेति दा
र्ढ्येन गाढं फलं भते इति मध्ये स्याः स्वकीयं वस्त्र नष्टमिव
यदभ्रं तनत्सकलं पुनर्हर्षयति पूर्वमाप्नोतीति सूच
यति यो गोघनरेहठेन हृष्टः अथमर्थः नियमपूर्व
स्थापितदिनैरनेकशोसं विधिं [illegible] विधाय पुनः
संकोचनापेक्षा न जायते इति संकुचितमेव तस्याग
स्तिष्ठतीत्यर्थः पिकादिवीजेनेत्यापोः सत्याक्ष
मनालपद्मनालेन सहितं त
द्दसो बहुलमिति कुसुः

पंसा
वि॰
८८

पद्मपत्रकेसरकर्णिकावीजनलवणं सप्रतिशयेनाति
सौक्ष्म्यापादनेन पयसाज्ज्वलेन पिष्ट्वा समांगी सर्वतोनि
भ्रान्ततयाहत्फासमम्मर्दसमर्द । निविडा वटिका चा
क्रगुलिका विधेया अथवा समांगीरसमेभवन्मान
वतीश्च सोच वटिका यस्या वरांगे निहिता दिना भ
वेदसौ कन्येवा तूर्ध्व सेहत संज्ञवित पुत्रा जायते इति
मूलदेवानामाचार्याग्रहवृन्ते पिष्ट्वेति सप्रतिशये
नेति सूक्ष्मकपर्दव्याख्येयमसमर्त्ते हित्वापत्यसंगोय
तिभगो भवेदिति बोध्यम् रतिरहस्ये पद्मसमासनालम
ध्रुं पिष्ट्वा वटिकाकृता भगे निमादरिणीमिव कारिणी
न पिकृतवेस्मरसरसरहेतम ॥८॥ इन्द्रविक्रिति ह
त्वाक्रवीजं कटुतुम्बीवीजं कोडणव मेत्रिफसिंद फ
लबीजमधुना वदेएणसहगालवः शावगेलोध पुष्पंत
इजमा इत्वाक्रबीजं पिष्ट्वा शोपनेनसूतं विधाय वारिणा
संस्नाप्य तेन वरांगं गुह्यं परिलिप्य नवप्रसूता नारी
अपिना सौ का पिनारी नवप्रसवजातगलशैथिल्या
पितप्याजमलोहितादिशोषणसंजातवल्यादिभरित
गुल्यापि च कन्येव संवर्त्तितयोनिरसा भवेदिति तथा चान
त्र कटुतुम्बीभवैवीजैः मलोभैः स्मरमन्दिरम् लिप्ता
नवप्रसूतापि पृथ्वे कन्येव जायतइति ॥७॥ इन्दीवरं नी
लकमलं व्योषं त्रिकटु सुण्ठीमरिचपिप्पल्याख्यम् व
रांगना महिलापरनाम्नी प्रियंगुलता तत्सायुग्रतगरम्

ऊष्र इति कोष्ठ नात्
गवरः ध्वेनः

इन्दीवरेति

स्तते तदंगगतत्वाग्रस्थगंतव्यास्त्रामयः कुर्यं यामिनीह
विज्ञा पत्तानि सर्वाणि स[illegible]ममाज्ञाणि चूर्णीकृतसंस्थो
ध्वचवारिणा लावलेपनतारीखस्मरमन्दिरं संको
चयित्वा स्रुषीकेन्द्रहेनमदनोत्कानिवारकं दृष्ट्वा
तपूर्वं युज्यात्तरमणेन रमेतेति ॥ तथाचानंगरंगे वा
त्रिगतत्वाबलाद्यो घनिशेन्दीवरकुष्टकैः तोयपिष्टैः
स्मरागारं विलिप्य गाढं तरं भवेदिति ॥८॥ मदनम
नेति वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥८॥ [illegible]वातुकवशाद्धू
यदि स्त्रीणां गुह्यं शिथिलितं जातं मृधं पार्श्वतश्च
स्फूलं च भवेत् तदा यदि कामिनीभिस्तद्गुह्यं समान
मात्रैर्मदनादिभिश्च तैर्भिः पूरितं पूर्यते इत्यर्थः त
दा तद्गुह्यं तासां पुनरपि कर्कशं मिलितपार्श्वं श्चैः
कुर्धतः कठिनमतं च भवतीति वक्ति देवता मान
रेन्द्रो राज्ञा योगं निगदति तत्र मदनो राफ इति मे
नफलमिति च प्रसिद्धम् मदो मृगमदः कस्तूरीति
ताभ्रः कर्पूरः माक्षिकं क्षौद्रमिति अत्र मदनफला
स्थाने जातीफलमिति रतिरहस्ये तथा च जातीफ
लेंदुकस्तूरीमधुभिर्लेपितं भगम् कर्कशं कुरुते
योगो वक्ति देवप्रकाशित इति मालिनीवृत्तम् ।९।
मधूकसारेणेति मधूकसारेण मधुयष्टीकाद्य म
जयासमं समभागं क्षौद्रं विमिश्रं तथा वा अथवा क्षौ

प्रसववपा द्दा

मदनेति॥

ेरेण समानाकृतिकामिश्रिता गुलेपनेऽभ्येकत
स्युक्तिर्निर्दिष्टा तावत्पुंनागुलेपं वाइकमस्तृतिवशात्कु
र्यपुनरपिपुराव तत्कन्याभाववर्त्तमानागुल्ववृद्धं
करुत इति तथा चानंगरंगे मधूककाष्ठसारेण स्थूलं
णमधुनासह वरांगेपूरितेयत्नाद्दत्तालेपकृतां ब्रजेत
इति हृतस्मरपञ्जातिः ॥ ९ ॥ इति योनिगाढीकरणनिरू
पणम् ॥ रतिरहस्ये गाेन दध्ना मथितं विधाय प्रक्षाल
येन्नेनतदंगमश्रुः मवेद्वरांगेप्रकृतेयुवसोहकती इत्या
हृदमेखलायाः अन्यत्रापि मृदुमेदुर्यी मथितेन नारी
प्रक्षालयेत्स्मरदिनानि यत्नात् तस्याः स्मरांगे पुनरेव
भूयात्सृ यात्स्वांते रूपेन हि संशयोत्र मथितमिश्रि
तजलेन तक्रम् तथा चेत समयते मलानिकाय येक्तरेऽ
लाग्निनाभगं प्रक्षालितं तेन गाढत्वमपगच्छति त
थापलाशोडुंबरफलं तिलतैलसमन्वितम् मधुना यो
निसंलेपेनाढीकरणमुत्तमम इति पंचसायकविव
रणे योनिगाढीकरणविवरणम् इतिश्रूतो रति
सौख्याय योनिसंकोचे सिद्धेपि यावत्स्त्री न द्रवति ताव
त्कुक्करतं प्रमोदाय न जायते इति तद्रावणमवतार
यति अथेति वात्स्यायनादिमुनिभिर्यद्यपि स्त्री
णां पुरुषेभ्यः कामवेगोष्टगुण इत्यादिनाष्टगुणा
धिकेन निगदितः यावान्पुरुषस्य कामवेगस्तस्मा

दृष्टगुणेनंगणनांकथितः सदेतिसर्वकालंवात्स्
तारुण्यवार्द्धकेषुतथापिकामवेगापिकेनसंगमे
परस्परसंश्लेषेजातेसतिव्यायस्तोविशेषेणवा
त्तेऊर्वतामपिपुंसामसौस्त्रीझटितितूर्णंद्रवतांवि
द्रुततांनयाति अतीवकाठिनासौप्रकृतिर्नकेनवि
त्नीकर्त्तुंशक्याउक्तंचप्रागेवसृष्टिर्विधात्रैवपरैवहि
कामिनीनामित्यादि ततश्चपुरुषोरस्थललग्नापि
परगतचेतस्त्वेनप्रकृत्यावा कठिनत्वादसौनोद्रव
तिद्रवणभावेचशुष्करतांतेनाकेवलंस्त्रीयामपव
फलतीतिकामिश्रयामतिहृतयोफलसिद्धयेचनी
रजहप्तांनीलोत्पलादीनांसंक्षेपतः सुकारनया
किंचिद्रावणंविलीनताकरणंभेषजसंप्रयोगविधि
नौषधमात्रयोजनाप्रकारेणप्रत्नवयाम्याविर्भा
वयामि यत्स्वयत्नप्रातेनापिसामदानादिनान
सिध्यतितस्यत्दणज्ञातिमात्रादिनासिद्धौकामि
भागेपनेवफलितमितिपल्लयामीतिसूचित
म् एतच्चनप्रौढोक्तिमात्रमित्याह प्रसाधक
मितिकामिनांकामोपभोगबह्वाभिलाषाणं
प्रसाधकंप्रतीतिकारकंनत्वनुभूतेवत्वन्यपप
त्यैवेतिभावः तथाचकल्याणमल्लोपिप्रागेव

पं.सा
वि.
सं.
९०

पुंसः सुरतेन यावन्नारीद्रवो भोगफलेन तावत् ॥
ततो बुधैः कामकलासुविज्ञैः कार्यः प्रयत्नो व-
निताद्रवत्वे पुंसः प्रागेव पुरुषद्रवणात् सर्वमेव
सुरतं सुरतनिमित्तम् पुरुषस्य हि पूर्वं द्रवत्वे वि-
फलीभूतत्वान्न किंचित्सुरतफलमिति स्त्रीद्रव-
५ णमेव पूर्वं यत्नः कार्य इति ॥ अथैवं पर्यन्तजाति
सात्म्यचन्द्रकलाबोधनादीनामेतद्विलापनति-
मित्तं प्रागुक्तमेव तत्सत्वे च किमेतत्कथनेनेत्या-
शंकाशमनार्थमंगनानामिति नीरजदृशा-
मिति च निर्देशः कृतः स्त्रीणां पुरुषनिर्देषस्त्र्या-
कामिनामिति कृतः तथा चायमर्थः प्रश-
स्तान्यंगानि यासामिति प्रशस्तायां अंगात्कल्या-
णे इति न प्रत्ययेनांगनाशब्दव्युत्पत्तिः एवं नीर-
जवद्दीर्घचलनैसर्गिकशणामतनाभविताहृशो
यासामिति अयमर्थः नीरजदृशोंगनानाम्मा
जातिसात्म्येन चंद्रकलोद्दीपनेन च द्रवत्वना
मनोज्ञार्थस्याव्यभिचारः कदाचिदपि जायते
तथापि लोके कामिनो बाहुल्येन दृश्यन्ते यत्ति
बलवत्कामा अनीदृशाश्चासुरूपाश्च तासां तेषां
कथं नाम मा वश्या भवेयुः कामबले चण्डवीर्ये

नऊत्रविलग्रविनासेखमद्रनादिकंमानामग
तयन्नोयावत्त्वमीविनम्रागावथ्यपितदर्थंप्रय
तन्नइतिहृपयानानुङ्गनमयमद्यमइतितथा
चाभियुक्ताः ज्ञातिसानस्पनङ्गैर्यसांकथादविश
षतः श्रुतपवात्समोह्मपाश्चकलापोन्दोरगोवर
री+ इतिहृस्मखनोरन्तरांनित्यंपरनार्यास्तरजनम् पतदेवार्थैवेनद्धा
बत्यमेदंषितनानमेतफलमिश्चघ्यनेइतिहरनेशा त्वप्रवृत्तिः नय
र्दूलविक्रीडितम् ॥१॥ तानेवमेध्वजसंप्रयोगाना चरति॥
ह सिन्दूरेतिसिन्दूरमादिकेप्रसिद्धंचिंचाफलमा
मलीफलम् ईम्बलीतिप्रसिद्धम्पनन्त्रितयंस
ममात्रंविधायतत्रसिन्दूरेचिंचाफलेसंयोज्यमा
त्रिकेनोपरिलिपेत् योनिलेपोविधेयइतिसम्ब
न्धयस्मामदनातपत्रेत्रिष्यन्तइतिपघासीपुरु
षप्रसंगात्पुरुषाश्लेषमात्रादितिलुब्धापेयं
चमीपुरुषाश्लेषमवाप्यप्रागेवपुरुषरेतस्का
तेः पूर्वमेवमदनरसस्कृतिमातनोतिविस्तार
यतीत्यर्थः त्रिष्यन्तपघापुरुषप्रसंगादितितृ
तीयपादेनिर्दिष्यतेसापुरुषप्रसंगादितियत्
कविश्लेषकेपटितंतदसुदम् सिन्दूरचिंचाफल
मादिकाणीतिकर्मणो बहुवचनात्त्रिदि
ष्यतइत्यस्याः क्रियायाअनौचित्यादितिलेखक

पंचा
वि०
५१
91

आत्मानमभिनवम् उपसर्गाणां यथार्थद्योत
कत्वात् ह्रियते हि पिशुनेः स्य सिद्धत्वादिति निष्पन्नो
नि निष्पन्न इत्यर्थः हृतमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ शोषेति
शोषा कौशानकी नाम्नी ललना तस्याः रजस्वलस्य वा
जः दोद्रेण मात्रिकेन समममात्रिकेन स्वरयन्तु मत्कामस
त+ गेहे सर्वतः कुलदस्तनयागमागोल्लासितभूरुहमे
सहशे गुहे इत्यर्थः शंखेनाभ्याकृतियोनिस्याव
सा प्रकीर्तिता इ शुक्लायोनिस्त्रावर्ति र्तकलितत्वात् कामपायागहारोपः सहसेति शो
घ्रानन्तरमेव ततः शीघ्रकार्यकारित्वात् योगे श्रा
र्यराजायोगराज इत्युक्तः स्वरम्बसम्भूतयोगानी
कम्बाजायमयतीतिरित्यर्थः हृतमिन्द्रवज्राख्या मा
गवा शोषकः स्यादित्यर्थः ज्योत्स्निकायां च श्लो
षे चेति च नाष्टार्थेषु ॥ ३ ॥ जातीति जाती जाती
फलत्वक् जातीपत्रीति प्रसिद्धा जायवत्रीति लो
कप्रसिद्धा तस्या रसः शंकरबीजं गव्यसमर्दि
तः शंकरबीजं पारदः गव्यं गोदुग्धं ताभ्यां स
मर्दितः सम्यग्विशोषयेन मर्दितः त्रुष्टितो यस्याः
४ नार्याः कामगृहस्य गुह्यस्य मध्ये विनिदिष्यप्रक्ष
शेषमेत् श्याल्लिप्य स्मरतं गच्छेत् सा नारी श्या
कांडेमानादिवलायामपि पुरुषं वर्षविदधा
ति इलयोरैक्यात् शुक्रं वर्षविघटतिनतस्या

वर्षि॰ कु प्राचीन॰

त्तच्छुक्रमेव केवलं यावद्वर्धं शुक्रं स्पष्टमेव क
र्मफलभूतं संज्ञागणस्य वर्धं करोतीति शुक्रं शास्त्रेपि
दानस्यार्थः कर्माशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविध
मितरेषामिति पतंजलिसूत्रे शुक्लशब्दस्य पुण्य
कर्मवाचकत्वम् इति ॥ उक्तं शुक्रवर्धमिति तत्रा
दिपक्षिरसाष्टमासमेव ज्ञा शुक्राणि धातव इति दीक्षि
धातूनां समकत्वमेव निर्यत्नं रसस्य च शुक्रपरिण
मेवधिः कृतः न ततः किंचिदुदेतीति तथा च यथा
सहस्रधाध्मातेन मलं किल कांचनेन तथा रसमङ्गः
पक्केन मलं शुक्रतामित[illegible]ति तत्र चेयं प्रक्रिया
मज्जाधामस्य रसस्य द्वौ भागौ भवतः स्थूलसूक्ष्म
भेदेन तत्र सूक्ष्मभागः ओजो लक्षणः यदाहुः ओ
जः सर्वशरीरस्थं स्निग्धं शीतं स्थिरं सितम् सोमा
त्मकं शरीरस्य बलपुष्टिकरं मतमिति वाग्भटस्तु न॰
ओजस्तेजो धातूनां शुक्रान्तानां परं स्मृतम् हृ
दयस्थमपि व्यापि देहस्थितिनिबन्धनम् यस्य
वृद्धौ तु देहस्य तुष्टिपुष्टिबलोदयः यन्नाशे नि
यतो नाशो यस्मिंस्तिष्ठति जीवनम् निष्पद्यन्ते
यतो भावा विविधा देहसंश्रयाः उत्साहः प्रतिभा
न॰ धैर्यं लावण्यं सुकुमारतेति स्थूलभागस्तु शुक्रात्मना
परिणमत इति नातः किंचिदधिकं शिष्यते ॥

मी॰

तत्पुंगतं शुक्रं प्रजननोत्पत्तिनिमित्तं स्त्रीणां तु
दार्त्तवमिति शुक्रार्त्तवसंयोगे गर्भोत्पत्तिरिति निर्दिष्टत्व
ना समकलाशुक्रयोरपि न संयोग एव गर्भोत्प
त्तिकल्पनात्तु शुक्रं स्यादितीयं स्त्रीणामार्त्तवमिति क
थमस्ते शुक्रं वर्षिविदधाति नारीति सत्यमेतत् अत्र
वदन्ति मन्त्रा निर्गतो रसभागः पुंसां शुक्रं भवति स्त्री
णां त्वार्त्तवं शुक्रं च भवति तत्रार्त्तवमनियतं शुक्रं तु
नियतं प्रजननोत्पत्तिनिमित्तं केवलमार्त्तवमेव शु
क्रे वा नैवात्मके पातः स्त्रीणामानन्दायैव भवति
तथा च सुश्रुते योषितोरपि स्रवतोऽन्यत्र शुक्रं पुंसः समा
गमे तत्तु गर्भस्य किंचित्करोतीति निगद्यते ता-
था स्त्रीणां गर्भोपयोगि स्यादार्त्तवं सर्वसंमतम् ता
सामपि बले शुक्रं शुद्धिं वर्णं करोति हि इति इति
स्थितं शुक्रं गर्भस्य न किंचित्करोतीति पतच्च विशु
द्धगर्भस्येति ध्येयम् विकृतस्य तु गर्भस्य तदपि कार
णं भवत्येवेति च ध्येयम् तथा च सुश्रुते यदा ना
र्यावुपेयातां वृषस्यन्त्यौ कथंचन मुंचतः शुक्र
मन्योन्यमनस्थिस्तत्र जायते इति तस्मात्स्त्रीणां स
मयोपात्तमार्त्तवं शुक्रं चाष्टममिमाशायाधिका
वद्वात्राधिकोऽपि न विशेषः कश्चिदिति समयोगेन सा
शुक्रं वर्षिविधधातिनारीति ॥४॥ सुपकेति चिंता

ऽस्वलीतस्यापत्त्रपत्रंफलंतथा चोषमूलीको मादिकतुल्यभाः
पानकीमूलमतथागडं पनाम्त्रितयसममात्र मूत्रत्रितयं
मादिकंदेयमितरार्थः उपरूतैतनचतष्कलेपेन
लिंगविलिप्य नत्रितयसममात्रंदेयमितिचूर्णीकृत
लेपेनलिंगंविलिप्ययोनरः वनितागामी
नितम्बिनीनामात्मवशीत्वमेवरेतः स्फातिकारी पं० हैलम्बोक
तिस्वस्यात्यागेवष्टंभकृत्सावतीत्यर्थः ॥५॥ सेंद
कृष्णदौद्रमहेशबीजैः कर्पूरतल्लैस्तुविलिप्य
लिंगम् शेतेनरोः सविलासिप्रवाहंऊरूतेह
देन॥ टंकणेनसौभाग्येनस्वाहागाइतिप्रसि
द्धेनदोहणेचमादिकेणसहवर्ततेयन्महेश
बीजेपारतलेष्टंकणदोदपारतैः परिमितमा
त्राख्यापितैः कर्पूरतुल्यकर्पूरंशेतेनारीसमी नत्रितयसममात्रंदे
पेक्षणमात्रमेवकरोति प्रसौढेनस्पर्शमा यमितिचूर्णीकृत
त्रादेवविलासिनीनांविलसनशीलानामथ लेपेनलिंगंविलि
वाविवत्पादिवत् लासिनीनामुमुत्यात्सुसव प्ययोनरः
लेतीनांतेजः प्रवाहंप्रवाहप्रसरंइतः स्फीति
ऊरूतेप्रसन्नाविद्रावणंकरोतीति तेजः प्रवाह
मितिवसर्वमेवतस्यास्तेजः स्ववशीकरोतीति [illegible]
[illegible] अथवातेजः प्रवाहंज्योत्स्नाप्रवाहा
मिस्वाह्लादकंकरोतीतितेजः शाह्नाभिप्रायः इ
वे

पंसा
टि
९३

93

श्रमाल्लेति श्रमाम्लवहलपत्ररसंयुक्तं मधुगव्य
चूर्णसंमिश्रितेन टंकणेन सौभाग्येन समकं चू
र्णीकरणपूर्वं लेपीकृतेन यः शुरुबोधजं षुरु
षविस्फूर्ति मायया मंगनारमते सांगनाशी च्छ्रमे
वसुकंकवर्षति सुकमिति रलयोरैक्यं शाग्वतन्या
ख्येयम् ॥ ७ ॥ सल्लोध्रेति लोध्रेण लोध्रपुष्पेण स
हितेयद्धत्तरकं पिष्टला सुतासां तथा दद्राकपद
कारिका बडीकंडयारीति प्रसिद्धा तथा चामरः
दद्राकंघ्नगानटी वै शपासूद्याकएव कारिकेति
नानार्थपुरुषएं मरिचं लौहंमादिकं तेन वि
मिश्रितानां संयोजितानां तच्चूर्णी चितां सूर्णी
कृतसंस्कारो चितां शोपरलक्ष्मकतेन लेपेन पु
षं प्रलिप्या सेपुरु घो विपलभ्रमदानां जनानां सर्वपा
रेतः स्तम्भनकरणे विनानामपि रेतः स्तंभिति भे
षपप्रभावाद्विपते किं पुनः सपदप्रमदानामि
ति दण्डापिकयैव सिद्धम् ॥ ८ ॥ सिद्धार्थेति
सिद्धार्थं इव बघवनिशंति सितसर्षपः सिद्धार्थः
मंजिष्ठायोजनवल्ली तथा चौषधिप्रकाशे मं
ता जिष्ठाविकसी गीसमांगा कालमेषिका मडूक
पर्णी भाण्डीरी भाण्डीयोजनवल्ल्यपि इतितत्
स्याः पंच मांजिष्ठं तत्रं गागंधा स्त्रगन्या ज्ञातीपत्री

जाती ८

तस्याः प्रसूनेषुधाम् यतत्सर्वं पयोविनमादाय
जलेनापि स्तुत्वाविकृतपल्लिण्यापोप्रमदामपेयास्वरु
ः प्रसीनारीप्रकाममतिशायेन स्पर्शमात्रेणैवा
वेतः तरतीतिहतमिंदुवक्त्रा ॥४॥ तरंगेतिदेव
प्रेोधितस्थलेनतेजातनोयोमाधोसोदेवमाधः प्र
नेनचारणपकस्वयमात्रूढमाधनिरामः तदेवमा
धेकल्पितमात्रामानेतरंगासलिलमध्येस्नावित तरङ्गसूत्रमध्ये
मास्नाविततंक्रोपितंकृतामानमयूखैर्विशोषितेच
विधाय ततोमारिचतरंगतल्पा मरिचमात्रया
तरंगमात्रयाचतल्पातल्पमात्रापिप्पलीतितरंग
शाल्हेनास्वगन्त्याग्राह्याइतिदेवमाघमरिचाश्वगा
न्यापिप्पलीः समभाग्राग्रहीत्वापीषयित्वावारि
णाम्नाव्यचतलेपेनस्त्रीयालिंगविलिप्यातन
ः परिरमतिपतिः सर्वतोगवेस्वषजेनतय
न भमतिसनरोवनितानांजनितानन्तप्रेमणा
नारीणांकामकल्लोलमालीभवतिकाममसमद्वा
जायतेप्रेमवद्धाः स्त्रियस्तस्यइवसमद्वंदशादि
गम्याश्रागत्यतत्रचविश्राम प्राप्यततः कदापिनव
क्लिष्टानीतार्थः तरंगसलिलेघोटकमूत्रमिति
मूर्खानस्मारेणव्याख्यातंपरंतत्तरंगसलिलमश्व
गन्धारसइतिव्याख्यानेहृदयावर्जकमितिध्येयम

पं.सा वि. ५४

वृत्तं मालिनी ॥९॥ अक्षेति अक्षो विभीतकः बहेडे
ति प्रसिद्धः विभीतकः नाक्षस्तुषः कर्षफलः इत्य
मरः कणा पिप्पली फलापेक्षया नपुंसकनिर्देशः ॥
एताभ्यां परिमिश्रं संयोजितं बीजपूरस्य मातुलुं
गस्य विजौरा इति प्रसिद्धस्य मूलं फलपूरो बीजपू
रो रुचको मातुलुंगके इत्यमरः दिवसकरमयू।
खैर्भानुरश्मिभिः सहभानुरश्मिरूपविशेषणार्थः
वेश्मनीरैर्गृहस्थितजलैः करणभूतैः पर्युषिता।
विमलवारिभिर्मर्दितं मर्दनेन शिथिलीकृतं लेपो
ऽङ्गेकार्य इति दिने च मर्दनं गृहजलैरिति शाप
पद्रूपमत्रवाच्यम् औषधयोगस्य कल्पना न कृता
त् मणिमंत्रौषधीनां हि यथोपदेशविहिता।
नामचिन्त्यः प्रभाव इत्यभियुक्ताः अत एवाहुर्भे
षजस्य प्रयोगादिति अदो भेषजं प्रयोगमस्मा।
मिति भेषजप्रयोगाल्लेपप्रलेपादिरूपादस्मात्का
न्ताकटिति शीघ्रमेव द्रवनीतिरनिदेवनामारा
जावदति अवयवमिति अवयवमेव निश्चित
मिदमित्यर्थः मालिनी वृत्तम् ॥१०॥ अनंगरंगे
ष्वदपि यथा जीर्णं गुडं च चिंचिणिकाफलं यो व॰
द्यारजः लोद्रयुतं समांशम् एभिर्द्विजैर्यः
परिलिप्यपाते कुर्यात्स रेतः शीतमंगनाना

म् ॥ तथा मरिच कनक वीजैः पिप्पली लोध्र यु
क्तैर्विमलमधु विमिश्रैर्मानवो लिप्तलिंगः स्मरस
मरविलासे कल्पसाध्यां च नारी मपगतरतभागां
सविदध्याद् वश्यम् ॥ इति लक्ष्मवेपनाख्ये पंचसा
यकविवरणे वनिताद्रावणनिरूपणम् ॥ ॥
इत्थं पुरुषसौख्यनिमित्त वनिता साधननिरू नि॰
प्येदानीं वनितासौख्यनिमित्तभूत पुधजस्यौल
करणं निरूपयिष्यन्नादौ तस्य योजनमेव निबध्ना
ति पएणीति पएणीत्यादिरूपा वनितास्तान्यतमपुरु
ष प्रेमापि निधुवने सुरतलीलायामणनास्कन्न
नै लघुमानेन मदांकुशेन मदमत्तकामकरिमद
प्रान्ति निवारणकारणं कुशसदृशेन पुंधजेन
कदापि तृप्तिं न प्रयाति एतस्मात्काति कस्त्रीमध्ये
नै कापि तृप्तिं प्रयाति जात्यनुसारेण च स्त्रीणां दिन
रात्रितृप्तिप्रकारं ऊरूपव एतास्तु न दिनेनापि रा
त्रौ तृप्तिमर्के ग्रहनिशामिति तत्रैणीमृगीजा
तिः तथा कफप्रकृतिका कफपातस्तु यातप्या
नलिनीपद्मिनीजातिः नवानवप्रसूता प्रौढा
विंशद्वर्षानन्तरुणवयस्यामतीता तथापरे
नेमत्ता, तस्माद् दर्नांकुशस्योल्लापादनार्थमेव श्वेतसता
तत्तृप्तिकामिभिर्यतितव्यम् येनताः प्रेताः सत्यः

पं.सा
वि.
१५
६५

सपुरुषेषु रमते अपरथाऽप्रीता स्त्री इतस्ततोऽभिगम
नबद्धोत्काः स्युरिति हर्षक्षतं च परपुरुषाभिलाभेक
ल्पितं च भ्रमयादिहृष्टवाजिगजादिलिंगसम्पाद।
नेनापि पतनः कण्डूवारयन्तीति वनिताजनिताप्य
र्थो नरागायो च योषितीतस्मरः ॥१५ इति श्रुविष्क।
स्थूलतापादनप्रयोजनेनिरूप्य तत्सापनमेवाह
किमिति वज्रवल्लादयो व्रजगतियदि सन्ति तदा
लिंगस्योलेकर्तव्ये नद्रवेन्नवेति किंचित्रनचित्र
मेतान्यवंष्यं लिंगस्थूलीकुर्वन्तीति तत्र वज्रवा
तथाव वावर्दू इति प्रसिद्धा॰ ली हृद्यहीति नाम्ना श्रीसुहेर इति लोकप्रसिद्धा प्रश्व
गन्धाश्वाख्याता वाराहीतिनाम्ना प्रसिद्धा ज
लवाल्लकं नागो नागकेसरः हैमप्रसूनं धत्तूर
कुसुमं हहतीफलं कण्टकारिकाफलं बडी
कण्टकेरीति प्रसिद्धम् एतानि चूर्णयित्वा लेपं
कुर्यात् भूमौ च लेपो लिंगमसलप्रमाणं कुर्यात्
स इति शीघ्रम् ॥२॥ सकुष्ठेति कुष्ठं व्याधोत्सपर
नाम कं कूट इत्येव प्रसिद्धं मातंगबलानागबलीति नागवला॰
प्रसिद्धा बला वा लिकेति प्रसिद्धा वचाख्या
ख्याता एव मस्व गंधापि अमसगंधेति प्रसिद्धा गज
पिप्पली कफूलीति प्रसिद्धा एतत्संके चूर्णं नवंग
तुरंगशाकोन्नव नीतचोणानू॰ र्भोऽनुमहिषीक्षीरतस्मान्नवनीतं हृतं तेन योगाये

नवीनं॰

यो जायते तेन लिंगमस्थूलत्वमेतीति ॥३॥ सलो मधुरतैलेन
ध्रेति लोध्रादिभिः चूर्णितैस्तैलेन तैलेन लेपितं व
र्गांगे शीघ्रमाशु तथा हड्डियाति यथा सीएणाके
वलमालोकनमात्रेणैव मेंहाकारि भवेत् तत्र
पुंस्त्वं लोध्रं लोध्रक्कासीसं [illegible] हरेणालीति प्रसिद्धं बला
नागबलानखो कास्यंतनखो शुक्तिकेति प्रसिद्धा
अश्वगन्धा इन्द्रगन्धा एतेषां चकचूर्णं वारिणा लो
ड्मतिलतैले पाचयित्वा लेपो विधेय इति ।४॥ हस्त
मिन्द्रवज्राबलेति बलादिसमतकचूर्णं संपाद्य नव
नीतेन माहिषघृतेनालोड्य लिंगलेपं कारयेत् ॥
तत्र बलादीनि प्रसिद्धानि हयरिपुः करवीर इति प्र
सिद्धः तथा प्रतिरूपमप्रतघा सचएडात हयमारकाः
करवीर इति कोशः घृतं चात्र माहिष्यापत्र व्याख्येयम्
तथा चान्यत्र माहिषीघृतलेपेनेति स्फुटमेवाभि
हितम् ॥ इति लिंगलेपनौषधसाधकविवरणे
लिंगस्थौल्यसंपादननिरूपणम् ॥ भवतु प्रसन्न
प्रस्तायकाभिः कथितयुक्तिकाभिर्लिंगस्थौल्यम्
तथापि स्थूलमपि तत् यदि मध्ये शिथिलं स्या
त्तितं भवेत् किं नाम साधयेत् अतस्तद्वनितासौख्यं
तथाभूतं तस्य निष्फलमायैव स्यात् प्रायश्च स्थूलं स्त्री
घमकस्मात्ततीति तद्दृढीकरणमवतारयति अ

पंमा योनिश्चार्थः यः शुभमानककर्कटीमूलं कटुतुम्बीमूलं
वि॰ कोडीं तस्मान्जड इति यावत् अजाजलेन त्वागोमू
८८ त्रेण क्षोण्यादीलितपीतात् तक्ष्णू घृताद्भारितजलेन
स्वतालिन चव्यामस्तकेशः केशान्स्वव्याल्यतज्जलेन लिंगालि।
96 मातिहष्टेति तस्य तल्लिङ्गमयोदण्डमिव लोहदण्डव
त्सर्वव्यापितमस्त्रीकं तेम शक्यं भवेत् तथाभूतप
वनिशगयो सर्वस्त्रा रात्रौ रमतं इति॥ ८॥ हयारीति
बलार्कहीरा तस्या वीजम् अबलाश्चियंगुलेता तं
स्याश्च वीजं नागबला गांगेरिका तस्याः पत्रपुष्पा
दिस्त्रामयः ऊष्ट्रेतत्चूर्णं मात्रासममेकीकृत्य॥
तत्सममात्रे हयारिपत्रमासिषाकृतं तेन आलोम
लेपं विधायसहमानत्वं मेव लिंगं लोहोपमं स्या
दिति हष्टमेतत् शतं दृष्टमेतत् इति कानामाबोपप
त्तिसाधनवर्णनाईत्नीति भावः। २१ हति मिन्द्रवा।
ज्ञा॥ इति दृढीकरणविवरणम्॥ साधितेन तदाश्व
विधानं तथा यदिकामिमांडुतायांतहृद्रवणं स्त्री
ष्वमेव कामकादपि विडुताहे स्याद्रुक बलाहहिलि
यायात् ततनदेव पुरुषविद्रुलतायांत्नाता यां
तातायां किंनाम प्रलोरतिमत्वे स्यादिति तत्समर्थ
१० नार्थं वीर्यस्तंभनमवतारयति अथेति पुष्पपुष्पना।
दते यस्मिन्दिने पुष्पं चंद्रमास्तिष्ठति तद्दिने स्थे ना।

पिकाविवीजं श्वेतवर्णेदलगन्धौषधीवीजेउद्धरेत्
पिकाली कोकिलाक्षी इत्यलगन्धा तालमखाणेति
प्रसिद्धा तद्वीजं कर्षैतदेलोहितमत्स्येणबद्ध्वा प
सुगेश्रुतिमर्दनात् सपूर्वं परस्परं रते प्रवृत्ते वीर्यस्त
तिस्तम्भं तिष्ठं ननिबद्धमेव वीर्यं करोतीत्यर्थः अत्रैव
योगः वीर्यस्तम्भकयोगेषु राजा शीघ्रमेव बहुका
लवर्त्तिकार्यकारीतिकिलेतिसंवादिमतिमत्र सू
चयति ईषदस्तम्भनमेतत् इत्यर्थः राजयोगा
मतिराजदन्तादिषु परमिति राजमात्रस्य पूर्वनिपातः
॥१०॥ प्रीतइति निशायां रात्रौ शृङ्गाटकसारपवत्प्रक्व
पयपयजलोद्भूतत्रिकोणानवपानस्य सारो मज्जप
वकेवलवरेणपयसागेडाख्येनसंपाव्यसस्यका
केनसंस्तावपीतः प्रचंडमन्मथिके वीर्यस्तम्भाति
वहुप्रसरं करोति यथा सेतुबन्धः प्रचंडवलिन नि
र्झरिणीप्रवाहं प्रतिबध्नाति तथा चरतिरहस्ये गवे
नपयसा पीतो मज्जश्रृङ्गाटकस्येव स्तम्भनं महसा
वीर्यं यथा सेतु नदी रयमिति मारो मज्जनरीस्रमरः २
क्षीरेणेति वज्रवज्रवल्ली पु हर इति भाषाप्रसिद्धं
तस्य क्षीरेण दुग्धेन अथवा वत्समानगोः क्षीरेण
लज्जलज्जानामौषधिर्योसौ पुरुषस्पर्शेन वर्त्तितपत्रा
त्वापत्राजायते यां च लज्जा इति भाषायांवपदिशन्ति

पंसा
वि॰
५७
९२

तस्या मूलं स्वयं स्वहस्तेन न पुनरन्यहस्तेन पिष्टा संछ
छायापादौ तेन लेपेन परिलिप्य यः पुरुषः स्त्रीतैला
स्य पुरुषस्य रेतो न कदाचिच्च्यवते यावदन्तं तच्चूर्णं
वदने धृतं तावद्वीर्यस्तम्भनं जायत इत्यर्थः ॥ ३ ॥
श्वेतेति श्वेतकोकिलाक्षीहस्तफलानि वटपाद
पस्य न्यग्रोधवृक्षस्य क्षीरेणापि समं बध्य गुलिकां
कृत्वा नष्टगोलकं कारकवां॥ नष्टगोलकं करंजबी
जोदरमध्यगं सत् मुखे धृतं द्राक् शीघ्रं वीर्यस्तम्भ
ति यावत्कालं तन्मुखे वर्तते तावदन्तं वीर्यबन्धो
जायत इत्यर्थः अन्यस्त्वाहितस्तलालमखाणेति
प्रसिद्धः वटो वड इति कुवांमी स्तुइति कैरबीजो १
दरमध्यगं तदिति चूर्णपिष्टया नपुंसकनिर्देशः ४
आदित्येति आदित्यवारे रविवासरे यदुद्धृतं समप
र्णीवृक्षस्य विषमच्छदस्य परनाम्ना बहुलस्य बीजं हर
ते पश्चाद्वेलायां वदने धृतं यावदन्तं तिष्ठति ता
वदन्तेतत देवारिमन्त्रीस्परतीव्रवेगं जयति हे
वामपोदेत्यालिलोपायेमंत्रिणे मन्त्रदायिनो मातास्ते
षां मीस्थरो दैत्यगुरुः शुक्रस्तस्य तीव्रवेगं तीव्रः
परामर्ती योवेगस्तमकाण्डे निर्गमनवेलायामा
मायामप्यपतन्तं क्षरणमात्रेणापि जयति अन्त
रे वमुक्तं प्रतिबध्नातीत्यर्थः समपर्णीः सप्तबर्गी इति

तेनैतदेकीकृत्य ललाटके शुभं तिलकमाधत्ते यः
स लोकत्रयं क्रमात् कृतज्ञः स्ववशं नीत्वा मोदते
स चिरं भुवीति स्वर्णमिति स्वर्णादिषट्कयोगो
यं स्त्रियोपकरोतीति पूयातमेवाह आलेपेत्यादिश्लो
लेपो गात्रानुलेपनं भक्षणं मर्दनं तयोर्विधौ तथा
तिलकीकृतौ च भुवनानि वशीकरोति तत्र द्विजन्मा
त्वद्रु+ तयपन्नकेन तिलकमनुलेपनं वा कुर्युः शूद्रा
दिजाति स्वभक्षणमपि कुर्यात तत्र स्वर्णकेन
कधत्तूरः जटामांसी मधुकं मधुयष्टी कृतायु
लिङ्गेस्तयुति का ह्राथ्याजोदीति भावयाचवंच
स्वकं तथा चोषधिप्रकार्यं भवेत्स्वव्योवविका कथिता
मात्तथाघृणेनेति पत्रस्वपंचकं सममिति मात्रया
समविपयम तथा कृत्वा निजशरीरमलेन स्वस्व
दोनमिश्रितं कार्यमिति कृतया गुलिकया लेपना
दिना भुवनानि वशयतीति ॥२॥ मूलमिति जल
मूलादीनि मधुना माक्षिकेणैकीकृतानि ऊर्ज
दिने मंगलवासरे पेषणापस्कारेण साधिता
नि स्थाप्यानि ततस्तु यदा कदाप्यपेक्षानुसारेण
तिलकमनेनानुलेपनेन कृत्वा जगद्वशीभवती
ति तत्र जटामांसीश्रस्वविभागेकाम्बदंष्ट्रानामो
षधिः श्वेमोचसिंहास्यो वाजिदन्तक इति कशान ॥

पंसा
वि०
१००

वोमाः इति प्रसिद्धा मेषविषाणिका मेषशृंगीति प्रसि
द्धा एतत्त्रितयमूलं तथा पंचांगजं पंचभ्यो गेभ्यो
जातं निजशरीरमलं तानि च पंचांगानि अद्भिक।
र्णनासिकाजिह्वाशिश्नजनितान्यानीति नेत्रमलकर्ण
मलनासामलजिह्वालिंगमलानीति मलं मेवकं
इति अत्रतरगविषाणिकेति पूर्वव्याख्यातानुसारेण
विहितम् ततत्तस्तरगेतिस्थाने तरैगेति पाठः॥
शुद्धः तत्र गरणाख्यवृक्षमूलं तथा वांत्यंत्र तगरं।
पिप्पलीमूलं मेषशृंगीकणाजटा एतत्समस्तं पंचा
गमलं नीलैकत्रं सर्पीः मधुना तिलकं कुर्याद्यः
कोऽपि सततवासरे जगत्सर्वं वशीकुर्यात्स पुमान्म
त्रसेशयाति॥३॥ यइति ऊसमपोगाणितभाविता
वनितार्तवजातरक्तभाविता याराचनात्त्रापि यदि
पुमानस्य [illegible] योगं स्वीकरोति तदा स्वकीयस्त्रीपु
ष्पमिश्रितां गोरोचनां भावयेत् यदि स्त्री स्वीकरो
त्यमुं योगं तदा सा स्वरजसा प्लाविता गोरोचनां स्था
पयेत् यदा यदा पेटाजायेत तदा तदा तिलकं कु
र्यादिति मदैवेसक्रम किन्त्वत्रयालिशेषः नवीना
र्तव पातेस्याः प्रभावो निवर्तते इति दानवैव भावना
कोऽत्र किमि विधेया अस्याः फलमव्यभिचारीति
निरूपयति वात्स्यायनेति वात्स्यायन एतद्दृदृश्यमनय

सूत्रकारः तेन प्रथमदाजनानां सौभाग्यहारविष
येसौयोगो बहुकृतः प्रकटीकृतः अनेन योगेन वकुधा॰
दम्पती अन्योन्यप्रति सौभाग्यमाप्नुत इति कला
णमन्येन वा सौयोगः परस्थैव परिवर्तितो यथा
गोरोचनां च समभागस्वपुष्परुधिरेणयाकुरुतेतिल पी॰
कंभाले सा पतिं मोहयेत भृशम् तथालज्जालमधु
केनागव्येनलिनीमूलमेवच एतान्पिष्ट्वास्त्रीवीर्येण
यः कुर्यात्तिलकं पुमान् तद्दर्शनादेव नयति वश
तां भुवनत्रयम् वात्स्यायनेन मुनिना प्रोक्तो योगो
यं मन्तम इति ॥५॥ गोकर्णिकेति गोकर्णिकावर्णे र॰
गोकर्णीमूले मोहनोपचारः वासिकावामा इति ॥
प्रसिद्धाचेतनशिलामनः शिलासहरभिमेरासहग
गान्धकटीदेव्यासहरभिः सालपर्णिकेतिकोषः
टकर्णसौभाग्यं स्वाङ्गागेतिप्रसिद्धम् एतस्मात्कं स
वोक्षिंडपविनत्राच्छादनरहितेदेशे तत्रांप्यगानेनप्र
नकृपविनतभूमिकास्थाने तत्रापिनिषिरात्रौनपुन
भीत्वातप तत्रापि क्रमाविकयादेशोकादशामध्य
वर्तिन्यानूफयापिंइयसूर्णपत्रतिलकेनपुरुषः
स्त्रीवात्रिलोकींवशयति किमत्रकौतुकं स्त्रीपतिंव
शयति पतिर्वास्त्रियमिति न चित्रमेतदित्यर्थः हृ
तेवसन्नातिलकं रतिरहस्ये यदिमरुदेवीमूले॥

पंसा
वि॰
९२
101

ग्रहणेऽसंस्मरणे च नामापि च तत्क्षणेन तिलकानारीगु
रुकुलमपि विकलतां नयति तथा ॐ ह्रीं स्वाहेति
मन्त्रेण साध्यनामान्वितेन च समभिमन्त्रितपुष्प
या गृहीतया सा वशा साध्य[illegible]नामान्वि
तेनेति ॐ ह्रीं अमुकीं वशमानीयतां स्वाहेति तथा
ॐ चामुण्डे रुलु चुलु चुलु वशमानयामुकीं स्वा
हेति एवं सर्वप्रयत्नेन साधयेन्मन्त्रमुत्तमम् प्रण
वादिरयं मन्त्रो वशीकरणमुत्तमम् अनेन मन्त्र
यित्वा च पुष्पं यः समस्तो बुधः हस्तेऽर्पयति यस्याः
सा मरणान्तेन भवतीति कृतमतिप्रसंगेन असौ
च विधातव्य एवं पञ्चसायकस्येति ॥ इति लक्ष्मवेधना
ख्ये पञ्चसायकविवरणे वशीकरणनिरूपणम् ॥
अथैतां मध्ये नाहसाश योगमवतारयति अथेति
किल सविंशतिपर्वो सर्वागमतन्त्रमेतदिमर्थः दे त्रिद
वी महोत्सवदिने दुर्गोत्सव तया प्रसिद्धे महाष्टमी
दिने सिद्धार्थबीज सरसस सर्षपबीजैस्तैलं तेल
स्य वर्तिकां कृत्वा श्मशाने गत्वा राज्ञो नवीनत मांसे
तं मृतककर्परे निधाति यत्कज्जलं दगपवर्तीसंग्रा
लद्रूपं छित्वा छित्वा पातितेन तेन चैव गोनेत्राञ्जनेनत्र
या लोकांस्त्रिभुवनं वशयतीति अयमर्थः मृतके
निशाम्यं तद्दिन एव श्मशाने गत्वा राज्ञो कटुतैलाम्य

कवर्त्तिकांप्रज्वाल्यज्वलितायान्तुतस्यायद्दृगेवं
गालेजायतेतत्कज्जलंकशीर्षोपरिपतितमादेयाः
मित्यार्द्धयतदंजनंवेकनेत्राभिति ॥१॥ नीलाब्जेति
नीलाब्जंनीलकमलंकृष्णतगरंव्याख्यातेपभिस्ति
भिर्हन्तापहवासहीनवीनपहवमांचलवर्त्तितांव
र्त्तिकांसिद्धार्थतैलसहितां कटुतैलाभ्यक्तांनी
लाब्जादित्रिकचूर्णेनपरिलिप्तांकृत्वाप्राग्वत्तस्म
प्रानंगतामस्तकशीर्षकपालेविनिपातितेन
तद्दृग्यकेनरचितेयदंजनंतेनलोकोवशंगतायाति
किलेतिप्राग्वत् ॥२॥ चेतःशिलेतिचेतःशिला
मनःशिलाप्रवतिगन्धप्रियंगुलताकेसरोना
गकेसरःरोचनागोरोचना पतत्सूतक्षसममा
त्राग्रादायचूर्णीकृत्यतिमितंयदंजनंततयास्त्री
पतिसमक्षंवीनापतिसामक्ष्येनस्थितातेनांज
नेननेत्रेरचयतेजयतेतस्याश्चसोपतिर्दासइवा
किंकरोमीतिपाणिबद्धाग्रेतिष्ठति अग्रेण्यवाकि
यन्त्रामेततत्पत्यातिदासइवतिष्ठति स्त्रीयस्य
कस्यचिदपिपुंसोभिमतंविस्यात्तेननेत्रेश्चञ्जयते
सोपिमनुष्योमनुष्यजातिकृतमोमध्यमोधमोवा
दासइवपुरस्तातिष्ठतीति अयंचयोगोमयाह
रमेखलायाहरमेखलानाम्नानन्दीश्वरकृतायाः

पंसा
वि॰
१०२
102

पुत्तिकायालेखित इति तन्नामोद्देशपनत्फल
स्याक्षिभिवारार्थम् ॥३॥ चेतःशिलेति रविपुष्य
योगे यस्मिन्दिने रविनादिनकरेण पुष्यनक्षत्रं यु
ज्यते सकमलिनी प्रियंगु लता मूलसहिता चेतः
शिला मनःशिला तथा गोरोचना तगरकेसरं रज
श्च गोरोचना प्रसिद्धा तगरं व्याख्यातं केसरो नाग
केसरः एतत्ज्ञातं रजश्च सममात्रयैकीकृत्य स
विहितं यदंजनं तत्स्त्रीकोनयोर्जीयापत्योः प्रसह्य
मन्योन्यं वशतां करोतीति स्त्री पुरुषं वशयति पु
रुषश्च स्त्रियं वशयतीति इति लक्ष्मीव[illegible]नाख्ये
चसायकविवरणे ज्ञानसाधननिरूपणम् ॥
विलासिकौतुकार्थमन्यदपीहसमापनमवता
रयति श्वेतेति श्वेतेति श्वेतव्याख्याते श्वेतगुंजनीलो
त्पले तथा मधुकरस्य भ्रमरस्य पदयुगमूलं
पदातियुगं तथा सिततगरा तगराख्यं मूलस
हिता सितकाकजंघा श्वेतकाकजंघा एतत्सर्व
सममात्रया विहितं चूर्णं यस्याः स्त्रियः शिरोग
ते शिरसि क्षिप्तं दत्तमविदितं वा पातयते सा तरुणी
कटिति दासी भवेत् दासीव भवेत् इति न चित्रमो
षधीनां प्रभावस्याचिन्त्यत्वादिति श्वेतगुंजमिति सा
मान्येनाकसपिनीलोत्पलमेवात्र ग्राह्यम् तथा

वान्यत्रकाकजंघासितापदोग्राममैरीऊषम
त्यलममूलेतनगरजेचैघांचूर्णंदिशेविमोहये
दितिइत्यंकशोतलूमिति पाटोसूचितइतिय्येष
मृषिरत्नइतिसमस्यातमेलशिवमेत्पर्थः॥१॥
वात्यालोतिवातानांसमसंहोवात्या तस्याःश्रालिः
पंक्तिर्वातचक्रमितियावत् तयावलोपितेबोदि
तेतत्सरुगागतमितियावत् कस्याविलतायाद
लेपवंतथाम्रतकस्यऊणपसयन्मालंयतिर्गि
मनवेलाघांगलेपातितायाउष्णमालो तथा
फेणंगवानरमले रक्तवर्णगात्रयुक्तमर्कटस्य
मलेविष्टा तथाभ्रमरस्यपदोपदातिपुगमेता
स्नतक्ष्कसममारयादायचूर्णंयिताचनचूर्णंय
स्याःशिरसिविनिकीर्णंविकीर्यतेसासौतेचू
र्णंविदेपकेपुरुषमनलदीकरणएषतोपा
वतिवशीभवतीत्यर्थः॥२॥सप्तच्छदसेतिस
प्तच्छदस्यसप्तपर्णस्यस्वरसेननिष्पीडितशोधि
तरसेनाभावितेमेवितेचार्षितंयत्लटंकणंसौभा
गंपस्वाहाहागेतिप्रसिद्धम् तथास्योणेयंमकक्रू
वेतिप्रसिद्धं तथाहकस्सस्वरमा हकस्लवर्णपद्धं
वेतयोहृदयंसारोमज्ञेतियावत् पनत्संवयू
र्णीकरणयर्जुनहृदमहूर्णंतत् गोपनयावि
दितंयस्याःशिरसिविकीर्णंभवेत् श्रीसोगुरुऊ

पंरक्षा
वि
९३
103

तेषु शुद्धरमातामहादिकमपि व्यामोहयेत् मोहं
जनयेत् किमुत केवलमेकं कान्तं व्यामोहयेत् ॥३॥
इति चूर्णपानसमुद्देशः ॥ अथैतेनत्सहभाविनेका
मकव्यसनापहमोहशमन्यदपि मापुनमवतार
यति अथेति यः पुरुषः खञ्जनस्य खञ्जरीटस्य
हृदयं जठरं उपितं निष्कर्षितं मधुरादिभिर्वस्ता
रिकीकृतं सौवीरेण स्वकीयेन मन्मथे जले स्वरेत
साविष्टं पर्यस्याततदनवते शारावयुगसंपु
टे गूढमुद्रयानिहितं केनान्येनान्यायोजनया वि
निविहिते शरावोभये ऊर्ध्वाधः स्थिते मुद्रयाख
विदितोकनयागोपायिते मासादिते निशिरा
त्रौ निर्गत्य विमार्गे चौराद्युपद्रुते मार्गे इत्यर्थः
विधानतयति सुचिदेहः समाहितचित्तश्च सु
तेत्यर्थः ततो पीटेशरावयुगसंपुटमध्यगतं वी
जपूरितं खञ्जनशरीरं समाहृत्य रक्षितं दिनसम
केककूसितमष्टमदिन आनीय द्विजायविश
इत्यौनिब्राह्मणाय वरपायसभोजनं दत्वाम
धुनामिष्टान्नेन मादिकपाकेनादिना विहित
पंचोपचारपूजायाश्चत्र विहितबलिदानं वि
धिना सम्मानितं कृत्वा श्वेतं च पिष्टा संचूर्ण्य क
त्वा दत्तिप्रियया निवाते परिशुष्का वटी वटिका
च कि लक्षणगुलिकाविधेयेति इत्यं च विधायाः

मोवटिकावनिताजनेनैकान्तभक्षणविधौ
प्रयोविदितं यथास्यात् तथादत्तानन्तरेण वैका
न्ते भक्षणार्थं सुन्दरीणां दत्तामोन्यमोहनवि
धौ परस्परं मोहकरणाय इत्यनेन प्रकारेण सा
धिता सप्रभावा बलवत्प्रभाववतीत्याह्वेन म
हादेवेन पूर्वं स्त्रीपुंस्योर्विधेयायां सम्मोहिनी
ति कथिता पुरुषेण नार्यै दत्ता शीघ्रं नारीस्वव
ति नार्या च पुरुषाय दत्ता शीघ्रमेवासावपि स्र
वतीत्यर्थः तथा च कल्याणमल्लः अश्वादि सर्व
विह्रुष्य खञ्जरीटोदरे ऊर्जे सुरचितासवीर्येण
शरावपुटके दिपेत सद्दाल्क्षतातदेकाले सा
मोहपारयेत्सुधीः पश्चात्त्रिक्षौस्समे शोप्या
वटीकृताविशोषयेत्स्त्रीभक्षणविधानेनदी
यमाना परस्परम् दंपत्योर्मोहजननी कीर्ति
तावटिकोत्तमेति इति पंचसायकविवरणे ल
क्षणविपनाख्ये मोहनभक्षानिरूपणम् ॥ ८ ॥
अथ मोहनलेपसमुद्देशः ॥ भृंगसेनि भृ
ङ्गस्य भ्रमरकीटस्य पक्षयुगलं पदातिहृदय
कमांसयुक्तं मुष्कास्थ्यादि किंचिदंगोत्पालि
तमांसयुक्तं तथा स्वानामिकारुधिरकर्णमू
लमकोयाद्यानामिका कनिष्ठांगुलिसमीप

पंसा
वि
१०४
104

वर्त्तिनी याङ्गुलिरेतेन ज्ञाश्रीनस्याय त्रिकासितेलो
हितेरक्तेन तथा स्वकर्णमलेस्त्रीवीर्यं स्वकीयरेतः
एतत्त्रयं चक्रे यथाचिन्तेनिष्ठ्यूतलेपं विधाय तेन शरी
रे विलिम्पेत अथवा भक्षणेन विना गुलिकां विधा
य भक्षयेदिति विधोमयेनासौ पुरुषोऽखिलमपि
जगद्वश्यं वशमानीतमकस्मादतर्कितमेवकु
र्यादिति ॥७॥ सव्येति सव्यं दक्षिणेतेन स्वकीय
पाणिकमलेन रतावसाने स्मरन्समासौ निज
भवने तत्क्षणमेव स्वतः स्रुतेन विलासिनीना
मतिप्रशस्तविलासवतीनामिति प्रशंसायामि
तिः अथवा विवस्त्रादि वस्त्रसम्पर्कच्छ्रस्थिति या
नति बध्नन्तीति अथवा विवहि शिखपदे बद्धे
स्ववस्तु मन्त्रि क्रीडन्ति गच्छन्तीति वा विलासिन्यः
सहसा तर्किते चिन्तितनिमित्तानपेक्षमित्यर्थः
विकल्पनासंशयः परममोहिनीयं विधेत्यर्थः ॥ ८॥
सम्भोगेति सम्भोगशेषसमये यस्यां वेलायां
कान्तो मनोज्ञमदात्स्वर्जं बहिष्करोति केवले
सम्भोगः शेषमात्रेण पाश्चात्यगत्ताश्लेषमात्रे
ण विधेयतया वर्त्तते इति तत्क्षणमेवत्यर्थः किं
करोमीति पाणी बद्धा बहिर्निर्गमादौ ज्यां कु
रोतीति अत्यन्तसूक्ष्म॥ गोणीसूतेनेत्याचार्य

स्मरणमस्य योगस्याव्यभिचरितफलत्वेन तस्
ज्ञार्थम् ॥९॥ स्मितज्योत्स्नेति स्मितज्योत्स्नां मैत्यवलक्ष
णमालिके सारच्छं कपोलमले कपोतविष्ठाप
तानि सममक्षिकापिष्टाच तेन लेपनेयाध्वजे विलि
प्य यस्या निधुवने हरतं भजते सेवते सा नारी
अन्यपुरुषं मनसा संकल्पमात्रेणापि न याति
किं पुनः शरीरेणेति मनोहरदिव्यमूर्तिरलौ
किकलावण्यशोभिनापि दासीभवेत् प्राग्वत्
किंकरीभवेदिति ॥१०॥ मल्लूकेति मल्लूकस्य
लस्य मेढ्रलिंगं घनसारः कर्पूरः मधुमादिके
पतन्नितयं सममात्रे पिष्टा तेन ध्वजे लिप्ता यस्याः
स्त्रियो निधुवने हरते विदर्पीत ऊर्वीन सोन्नतांगी
तारुण्येन स्फुरितगात्री ऊरुसमसायके काममा
दूयस्वस्मिन्निमन्त्रितं कृत्वा तदधिष्ठितदेहम
ठासतीतेन पुरुषेण कामार्चनार्थेन स्ववश्या
भवेदिति ॥११॥ पत्राणीति यः कश्चित्त्वगस्य
कस्य [illegible] ध्यादिगणोक्तानि पंच पंचसंख्याका
नि पत्राणि पतन्त्राणि नीता स्वानि कंशाप प्य
ततः तन्त्यादिपत्रपंचकमानत्रिगुणमानों फ
लिनी प्रियंगुलतां तन्मूलमिति यावत् दत्वा तत्र
समर्प्य ततोपि पिष्टा चूर्णीकृत्य लेपं च विधाय ते

पंसा
वि·
१०५
105

नलेपेन मदनांकुशांऽकुन्मत्तकामकरि मार्गप्रव
र्त्तकस्य ध्वजे विलिप्य भजन्ते स्त्रियमिति शेषः अ
सौ पुरुषः इष्टियां प्रसनेत्रा मदन एव सौख्यं भवे
दिति अत्र पदानि यमार्थेन ध्वा विपेन केन चित्वा-
लिण भावंयस्य पञ्चाणि पंचैव सन्ति तानि च वर्णे
नमानेन च समानि भविष्युरिति सूचनार्थं समा
नीत्युक्तिः ॥ १२ ॥ रक्तांगिकारक्तागौर्मंजिष्टाना
तण्णानिजे स्वकीयमनंगजले वीर्ये हव्येन हविरु
चितेन गोघृतेनेति यावत तगव्येनेति पाठः स्वबोपः
वृष्टाचतेन लेपेन साधनके विलिप्य स्मरतंमगम
केलिरंगे अन्योन्यरति क्रीडारूपे कामास्थाने पली
हशो मृगीवत चलायतनयना मदघाब्रजति असौ
परप्रीतन्ते प्रतिदिने दिनाहिने प्रवर्धमानलाव
एयतात् कामायते कामइव चरति काम तत्वो
भवतीत्यर्थः साधनकमितुं तु कन्यायां संता
यांवाकन कामायत इति कन्टकांडि रूपम् ॥
१४ ॥ वृत्तं वसंततिलकम् ॥ निजेति निजबीजं
स्ववीर्यं तत्तांबूलसंयुतेनागरपानपत्रसंयु
क्तेनविधाय यस्यै स्त्रियै ददत्वाब्रजति असौ सौवि
रक्तादानमानादिना नावर्जितापि स्वयंवं द्रुतं
भजेत ॥ वृत्तमनुष्टुप ॥ १५ ॥ गोरोचनेति श्रिशि

रेकर्पूरंदीपनमज्जमोदाशंभवीजंपारतः क
प्रभीरेंक्रेऊमेगोरोचनादिघंकुंकनकेदवेण च
तुरपचरसेनहूणातेनधर्जेलिस्मायामबलांना
रीपुरुषोरमेत्सखवेदमौपुरुषल्लसाहृदयेस
भगवतेनेसर्गिकहारीसदनेयातीति।।५।।सिंह
रेतिसिंहरप्रसिद्धऊषव्यापिनामौषधंऊट इति
भाषाप्रसिद्धमविमलामीऊएडभेदः प्रातला
नास्त्रीपुरुषविशेषइत्यर्थः जलपिप्पलीलांग
लीतिख्याता तथाचामरः प्रागवदीलांगलीते
यीपिप्पलीशऊलादनीति मांजिष्ठपात्रएव
सुरंजनीपत्रानिरूपफेनोवाजिमखोम्नतालाः
लाकपोताग्नृथकपोतविष्णजातीऊसमंलवंग
ततदलेजातीपत्रेपत्रानियष्ठोविरोनमदाः
तासंचूष्यततश्चपभिः सिद्धार्थमादिकयुतैः
स्वेतसर्षपमधुघृतैरतिसूक्ष्मंयथाप्तात तथापि
हृमलतस्त्रुतनसर्वदूसप्तेकृतायष्टोवितेलेपविधा
घतेनलेपैनैवलिंगलेपनेविपायतरलायना
सीचेचलदीर्घनेत्रांतिभुवनेरतार्थयांसेवतेस्त्र
सौवनितालिंयतेतिस्त्रिंदाएणानुदाएमात्रएव
पयंतेस्वाधीनतायथोक्तकारिणीनमेनीति सम
भणितिः सत्यवादीमूलदेवाचार्योवक्तीत्याचा

पंसा
वि॰
८८
108

येनामकीर्त्तनमेतत्फलस्याभिचरितेनेनतत्प्र
ज्ञार्थम् हृतंवसंतनिलकम् ॥७॥ उत्पलेति उत्प
लादिपंचकचूर्णसंसिद्धं तैलेमधुरतैलेतस्मिंस्तै
लेपक्वे ग्रयमर्थः एतच्चूर्णेनमतैलेयदालेपस्त्री
हृत्पंजनीकृतंतेनेत्रयोःपातितंपरमवशीकर
णंभवतीत्याहुर्वदंतिआगमज्ञाःशल्लाइत्यर्थः त
नीलोत्पलं त्रोत्पलंदलंपत्रंतमालपत्रमितियावत् तथाचो
षधिशकोशेपत्रंतमालपत्रंचतत्पुंसास्त्रियनाम
कमिति नागबलागांगेरिकेतिप्रसिद्धा पुनर्ना
वावर्षाभूः इटसेटेतिप्रसिद्धाशारिवास्यामासि
हालेतिप्रसिद्धा तथावगोपीश्यामाशारिवास्या
दनन्तोत्पलशारिकेतिकल्कंचूर्णमवहनमार्यागी
तिः तथावतलक्षणम् आर्याप्रवार्धयदिगु
रुणैकेनाधिकेननिधने युक्तम् इतरत्तद्वन्निखि
लंभवतियदीयमुदितेयमार्यागीतिः ॥ इतिल
क्ष्मीवपनाख्ये पंचसायकविवरणे ध्वजलेपाञ्जने
विशेषनिरूपणम् ॥८॥ कलिंगादिभिः समसा
त्रैर्द्रोषितैर्विहितोभूपः दोऽहमिश्रितैर्निखिललो
कविमोहदत्तस्त्रिनामणिरितिख्यातः तत्रक
लिंगमिन्द्रयवः कैडमप्रसिद्धकलिङ्गमोविभीत
कड्डमत्तस्यचतगरत्रयाणां अमीषांत्रयाणांतत्यभा

गे त्तथाव्याधिः क्षुधैश्रमूतनेसामान्येनकिंचित्सगे
पिशुद्धं जलं श्रीवरेवारिजकमलेचंदनेप्रसिद्धम्॥
इति सर्वकार्यसाधकस्वरूपनिरूपणम्॥१॥ सर्वका
र्यसाधकत्वमेवास्वरूपसकतिचिन्त्कार्यनिदर्शनेन
दर्शयति कस्मात्किंचिन्नभव्याभाविदर्शिभिरेष
सूवैलोक्यरूपेमीषुकार्येषुविशेषेणनियोजनीया
धिकार्यः तानिकार्याणुहिशान्तिकर्मेत्यादिकन्याव
रणोत्सवदाने तथाश्रुवतिसंगमने प्राथमिकनारी
संगमे तथानरपतेरालोकनेप्राथमिकराजाव
लोके कर्तव्यमथवाप्रातर्दिवस्मिकराजावलोकने
नेनस्वरूपेणस्वरूपिन सर्वोगोगक्षेत्र तथा क्रयविक्र
यादौ श्रुनेनचसर्वोपयोगिसर्वव्यवहारयद्गण
तथाव्याख्याविधौसद्गुरुसमीपगत्वाव्याख्यानारम्भ
कर्तव्ये तथासकलकर्मणि चतुष्षष्टिकलाशिल्प
णोत्सवेकेकर्मणि तथाकौतुकेमंगल्यक्रियादौच
तिश्रुनेनस्वरूपेणविनियुक्तेननराणांकार्यसिद्धेः
कन्तिंजायतइत्यर्थः कौतिभिरिति॥२॥ रूपंगौ
तियावेषणादिजातिधृतिः स्त्रीकृतपुरुषागमना
नेनस्वरूपेणनिजरूपकं तथानिजवमनेन तथानिजस्था
गौरंस्वरूपेषरूपोपलक्षितत्रयीत तस्यलोकः सर्वोयः
कश्चित्कानकाजातिमानसोदामस्यदामस्वमाह

म्यैपेति तदेव सर्वसो भवतित्येपमेवाह म्यं गीतिम्यै
गीककेंटम्यैगीवचोग्रगोपावर्वे इति प्रसिद्धा युव
तिः प्रियंगुः सर्जरसो गालः एतेषां तत्रीसमाने
समभागेन कृतात्तस्मात् टिस्तूक्ष्मे लायो त्रुटिः स्नी।
स्यादित्रिटिस्तूक्ष्मे ला मलयजं चंदनमेतच्चूर्णं
समभागेन गुडेन पिष्टां गुलिका विधेयेति तथा त्रुडे
ति प्रसिद्ध हस्तत्वस्य तग्रहणे मत्लपुष्प ॥१॥ प्रकारा
न्तरेण समभेवमेवमाह वदंति वचो न्यग्रोधः हतं
वसन्ततिलकम् युवतिः प्रियंगुः मल्लयोद्भवादि
व्याख्यातप्रायम् सर्वांगीनः सर्वाङ्गानि व्याप्नोति या
शिनेरिव स्यादिना खप्रत्यये सर्वांगीन इति सिद्धम
वनमार्गी ॥ इतिलक्ष्मेपनाख्ये पंचसायकविव
रणे धूपनिरूपणम् ॥ इत्थं युवमनः प्रीतिसंपाद
ककामोपकरणानि निरवशेषतया निरूप्येदानीं
यदर्थमियान्प्रयासः स्वीकृतस्तदभिमतीकरणा
र्थं मंत्रमयं तत्स्वरूपं प्रस्तावयितुमवतारयति ॥
अघोद्धार प्रकारेयम् आदाविति यस्मात्सर्वं कि वि
हिघातं मनाद्योः यदननंतरं वनान्यहिघते मतं मान्य
इत्युत्यवकातलदाणआदावारभ्य मदमदेति
पदं समिडान्तपदमिति पाणिन्यनुशासनात् म
दमदेतिलो विभक्तिमध्यमैकवचनरूपं तिङंतपा

देलेखनीयम तेनापि मादयेतिहिवारंपदमित्य
नुवर्त्तते मादयेतिहेतलक्षणलोपमध्यमैकवचनम
पंपदंहिवारंवारंहर्षमादयेस्तिवंलेखनीयम एत
स्यपदोभयरूपंपदंहर्षमोक्षदं ब्रह्मानन्दमोदय
त्याख्योविशिष्टनिरुपमानन्दवृन्दकंचतेनैतज्ज्ञा दायकमेता
पिमानकदाचिद्धियोगदःखंजायतइत्यतोभवति हृष्टानन्द १
तस्मात्तन्नदनुबन्धीइतिसंजीवनहीरादीनिहि य
थोत्कृष्टपदार्थजातीन्यपिचाज्ञः स्थापितश्चान्य
भीष्टदानेनलोकेगणनीयताम्प्रापितानितथाम
न्त्रबीजान्यपीतिइदमपिचाज्ञः स्थापितस्ताम्भो ए
दानशक्तिमदाकाशानलकामकलात्मकंपक्षीबी
जमित्यर्थः यथाहीरादयोपमजातीयाश्रपिसर्वक प्रथमर्थः १
र्त्रीतेनपरमेश्वरेणस्वोस्थापितव्यवहारनिर्वाहार्थ
यथोक्तपदवीलानियमापिताः तथाबल्मीश्रपि
व्यक्तसमस्ततयास्वनिर्मितनिर्वाहार्थेनियमासा
स्वतामापिताइतितद्वलेनाभीष्टसिद्धिर्जायतेर
ति तथाबोतं संजीवनस्यस्वरूपेणनूकिंचिद
पलभ्यते प्रकाशितह्ललोकेकेवलस्थितमी
स्वरः तथाहीरादिसामान्योपियदेशाहस्पतेबल
म तवतस्य[illegible]विकाशलिनियतिहिंगाढीयसी
ति ततश्चायमर्थः सिद्धंभवति मदमदेतिस्वयमान

२८

पंस्रा

वि॰

१०८

108

स्वरूपो भूत्वा मदयमदयेत्य स्मान ध्यानन्दमयान्तस्मा
दयेत्यर्थः अथवेति तेनोप्यनन्तरं उपान्त्येन स्मी
येमध्येत्यर्थः नामरूपादिपदं यो लक्षीकृत्य कामे
प्रतिपार्थनान्तस्यानामस्वरूपं वयेन पदेन स्वयन्ना रूपे
णज्ञायते तत्पदं पदमिति पदस्य मदायरूपं लक्षणीय
मिति अथ वकाममन्त्रान्ते स्वाहया मन्त्रमूर्तिकारकेण स्वा
हाशब्देन संपुतो लेख्य इति संपन्नमिदम मदमदमादा
यमादय क्लीं अमुकनाम्नीं ममक स्वरूपं स्वाहेति म
दनमन्त्राय संपन्नः मननात्त्राणकरोतीति मन्त्रः मद
नस्य मन्त्रो मदनमन्त्रः अमुकेति च श्लोके सामान्य
तयाति निर्देशः जपवेलायां च तन्नामरूपस्मरणेक
र्तव्यमिति भद्रम्॥१०॥ इत्थं मे मन्मथमन्त्रपासदेवता
स्वरूपं निरूप्य तत्साधनार्थं ध्येयं वाच्यस्वरूपमाह॥
कनकेति एवंयः श्योपुवा मन्त्रसिद्धः मन्त्रेण पूर्वोक्त
मन्त्रजापेन सिद्धः स्थिरमति एवंरूपं मन्त्रकार्येति ध्यात्वा
निहप्तनिश्चयः मनसि स्वहृत्कमले कामशासि हाम
ने [illegible] स्थापितं मनोजं कामं लक्षणं संपास
दैव भावयेत् भावनयास्थिरीकृत्य तन्मन्त्रं दन्तो
२॰ ष्ठचालनाहितं जपेत् स उपासकः समस्तभुव
नं वशायति स्वाधीनं करोति मनीषितां कामिनी
वशयतीत्येतावन्मात्रे कोऽस्य भरइत्यर्थः अथवास

मत्तेभमूतलं वशयतीति । मेघाः क्रोशन्तीति वत
समस्तभूतलवर्त्तिनीः सुन्दरीर्वशयतीति कथं
भावयेदिति भावनाप्रकारमाह इतीति तत्र कनक
रुचिरमूर्त्तिं विद्रवणशोधितकचकचायमानस
वर्णगौरमूर्त्तिरित्यर्थः । तथा कोदण्डलोकेक्षुचापः । स
तिमहत्तावर्णेनाकर्षितबाणशत । कोदण्डलक्षणे
वेधितालंकारवत वक्रीकृतचापः । तथा पुष्पविशिख
दयमध्ये तदहृष्टिः युवतीनां तारुण्यशालिनीनां
कामिनीनां यहृदये हकमलं सर्वतोनतेन वशेन
पातयितव्यमशोकाद्यनमध्ये सम्मले तेमापि तेन चा
कृत्वा लेदत्तदहृष्टिः समस्तत्रपेनेमस्तलहकमुत्रतसुनिश्चितो
वशं सोपापसकानन्दजनानां पकान्यचितत्तदे
कमनाइत्यर्थः ॥२॥ इत्थं मन्त्रध्यानं च निरूप्येदानी
सम्पूर्णमनोरथपूरकजपोविद्यासमादकपु
जपोविद्यासमादकपुरश्चरणप्रकारं तत्सहभावि
नेव होमविधिं निरूपयिष्यन्नेषामसनाव्यतिरेकमे
तज्जपश्चाह । शतसहस्रेति ज्योतिरीशाख्यो सोऽत्र
स्यकर्त्ता ज्ञानतत्त्वतपतन्मसमुपदिशति । संदेहपाद्य
र्थप्रलापं विहायायान्यथाह्यान्तरहस्यार्थमुपदिशति
रहस्यतयाकृतिगोचरीकरोति निशम्य चैतद्र
हस्यतयैव स्थापनीयमित्युपदिशतीति कथन

पेसा
वि॰
१॰५
109

स्याभिप्रायः यतोसौ कवीन्द्रः कवयः क्रांतदर्शि
नस्तेषामिंद्रो विदितसर्वोपरहस्यार्थः किमुपदिश
तीत्याह शतपाठेति पाठेन शतानि तेषु शतं शतसं
ख्या १०० पाठपाठे १०००० इत्यसहस्राणि तत्पाठः
तत्पाठेन परितो विघ्नापादिपरिहारेण सर्वोपक
रणसूत्रेण वज्रपाञ्जपनात्मनत्रादयं समनन्तर
मेव निरूपितो मंत्रः सिद्धिदाता स्यात् भवेत् सि
द्धो भवतीति संभाव्यते इति संभावनायां लिङ्॥
इत्थं चानेन पुरश्चरणेन चर्याप्रकारेण नान्यदस्य
सिद्धसाध्यार्यादिविचारो विधेयतया शिष्यत इति
इत्थं चास्मिन् सिद्धे यदा कदाचिद्विघ्नकूत्यवयोजितो
ये मनीषितफलको भवतीति आगमसिद्धं वेदयो
वदपास्य मन्त्रपुरश्चरणमप्यसकेनन क्रियते ना
वदसौ साध्यावस्थावस्थितेभ्यो भिचरितः फ
लाय न जायत इति सर्वेषां मन्त्राणां सिद्धतापा
दनार्थमादौ पुरश्चर्योपदिष्टेति तथ्यावपुरः
पूर्वं तद्योग्यतापादानार्थं चरणमाचरणं पुर
पुरश्चर्या पुरश्चरणमिति वाच्यं पदि दृश्यते
पुरश्चर्याचजपेनासिद्धापि देवतातर्पणं विनान
निरवशेषिति ततत्स्पष्टं होमप्रकारमाह दश
पाठेति दशांशतः सहस्रेतत्संख्याप्रमितानां ऊत्तमा

नो वह्नौ मास्ति हि दानेनेति संबन्धः जपसंख्यादशां
शेन होमो विधेय इत्यर्थः तत्रोपास्यदेवतानुरूप्या
ण कुसुमानि निरूपयति लोहितेति लोहितानां रक्तव
र्णानां कोकनदकरवीरादीनामित्यर्थः होमप्रकार
स्यायं विशिष्टदेवतोपासनार्थं लोहितकुसुमाना
मिक्षुके परंतु नु शर्कराफलादिकं सर्वमेवात्र ग्रह
णीयमिति तत्रापि जपाङ्गहोमपक्ष एतावान्विशेषः नमो
न्तेन नमो देयं स्वाहान्ते हविरेव च पूजायामाङ्न्तौ वै
वक्रमपक्षमनातन इति अयमर्थः यत्र जपनीयम
न्त्रे मन्त्रान्ते नमः शब्देन स्तुतिः स्यात् तत्र तन्मन्त्रेण
चार्चावेलायामर्चनाविधिसम्पादनार्थं पुनर्नमः श
ब्दो न देयः यथा ओं सूर्याय नमः इति जपमन्त्रोस्ति
तत्र पूजावेलायां ओं सूर्याय नम इति पाद्यार्घ्यादि
दानेप्येतावानेव मन्त्रः न पुनः ओं सूर्याय नमो नम
इति द्वितीयवारं नमः शब्दोच्चारः पूजार्थसम्पाद
को विधेयः पूर्वेणैव मन्त्रस्वरूपवर्त्तिनेन नमः शब्दे
न पूजार्थपरिसमाप्तेरिति पूजायां पुनर्नमः शा
ब्दप्रयोगाभावः नमोन्ते पूजायां नमो न देयमिति
स्यापितम् अयं च नियमो यत्र मन्त्रे नमः शब्दोन्तप
वसम्भवति यत्र पुनरादावस्ति तत्र नायं नियमः
तत्रार्चावेलायां नमः शब्दः पूजार्थसंपादक[illegible]

पंसा पुनर्देयमेवेति यथा ओं नमः शिवायेति जपमन्त्रो
वि॰ ऽस्ति यदा चानेनैव पंचोपचारपूजापि क्रियते तदा
९९ नमः शब्दान्ते तदर्थपूरको देय एवेति यथा ओं न
110 मः शिवाय नम इदं तेऽर्घ्यमित्यादि रूपेणार्घ्यो वि
धेयः एवमप्यस्मिन्नमः शब्दानां मन्त्राणामपू
र्णत्वम् स्वाहान्तमन्त्राणां तु निर्विचारसिद्ध एव पूजा
यां नमः शब्दप्रयोग इति सिद्धं नमोऽन्तेन नमो देयं
पूजायामिति स्वाहान्ते द्विठमेव च हवन इति ॥
अयं भावः यत्र जपनीयमन्त्रे मन्त्रः स्वाहाशब्दान्तो
ऽस्ति तत्राहुत्यादेर्यथा माङ्गल्यार्थपूरकः पुनः स्वाहाश
ब्देन देयः संयोगभूतेन स्वाहाशब्देनैवाङ्गल्यार्थस्या
पि पूरणात् यथाऽयमेव मन्त्रोऽस्ति मद मद मादय २
श्रीममुकनाम्नीममुकस्वरूपो स्वाहेति अत्राहुतौ
देयायां पुनराङ्गल्यार्थपूरकः स्वाहाशब्देन देयः
पूर्वेणैव तदर्थस्यापि सिद्धेरिति तस्मात्सिद्धमिदं
स्वाहान्ते द्विठमेव च हवनेन देयमिति अतस्त्वा
र्थीदमप्यत्रासिद्धं भवति नमोऽन्ते मन्त्रे आहुति
वेलायां नमः शब्दान्नमस्त्वार्थे स्वाहाशब्देन पूर्तिः
कार्या ओं सूर्याय नम इति मन्त्रोऽस्ति अस्यैवाहुतौ ओं
सूर्याय नमः स्वाहेत्येवं प्रयोगः कार्यः स्वाहान्ते पुनः
पूजावेलायां नमः शब्देन पूजार्थपूर्तिः कार्या ॥

यथास्येव मंत्रस्य मदमद मादय मादय ह्रीं मम
कन्याश्रीमम्मकस्वरूपं स्वाहान्तमस्यैव मन्त्रादि
प्रदेयमिति येषां पुनर्वैदिकमन्त्राणामयं नियमः
आदौ अन्ते च प्रणवोच्चारणं जप इति तत्र होमविधौ
अन्त्यप्रणवस्थाने स्वाहाप्रयोगः पूजायां च तथैव न
मः शब्दप्रयोग इति अनयैव रीत्या सर्वमन्त्राणां जप
पूजाहोमविधिर्ज्ञेय इति कृतं बहुना ॥ द्विष्टमिति
स्वाहा शब्दस्य पारिभाषिकी संज्ञा इति होमप्रकारः
अवशिष्टेतिकर्तव्यताप्रकारमाह इष्ट इति इष्टासि
द्धेनोक्तमन्त्रजपादौ सकलकार्यं जपहोमतर्पण
दिके वा मङ्गलेनैव कार्यम् नदक्षिणहस्तेनेति
अत्र च सर्वत्र सर्वकर्तृ परमेश्वरं नियतिरेव यत्सर्व
कर्मसु दक्षिणहस्तेन सर्वप्रयोगः अत्रत्र सर्वं वाम
हस्तेनेति समास्थलहृदयेनोक्तं समस्तशास्त्रबो
नया कृते फलवेलायां न व्यभिचरतीति तत्त्वम् ॥
इति लक्ष्मीवेपन्ताख्य पंचसायकविवरणे कामदेव
मन्त्रजपादिनिरूपणम् ॥ पद्मश्रेयत्र मालिनीह
तम ॥३॥ इत्थं काममन्त्रे तेति कर्तव्यताकं निरूप्येदा
नीं तदुपास्यदेवतामन्त्रे सावन्तराणिकमाह अथेति
ततैस्तवनिःशेषरागमेकशरणे रेखकामोपास्य भगव
नीचासंज्ञायां मन्मथः सन्साधुः शीघ्रफलसाधको

पं॰सा॰ मन्त्रोमननत्राणलक्षणोमहामोहनोमोहका
वि॰ नामपिमहोजनकत्वान्महामोहनः कथितःश्र
१११ स्मात्तुनद्वितीयोमन्त्रोभव्यास्मिन्नधिकारिलोकेस्मि
॥ पनन्यास्तियोगिनयानान्योमन्त्रोलभ्यतइत्यर्थः॥
तथाचपरम्परायातत्वादमोकिंचिन्नेराधुनिकैर
प्युपास्यइत्याह कविसार्थैरिति कवयःक्रांतदर्शि
नोव्यासादयस्तेषांयेसार्थास्तदनुसारिणोमेपिपू
र्थास्तैः सेवितपदमेतद्रूपासनयैतदाश्यभगवत्या
श्चपूपासनालाभात कविसार्थसेवितपदइत्यु
क्तम् अथवाकविसार्थैः सेवितान्यस्यैवमहामन्त्र
स्याङ्गदेवतारूपतयापदानियस्य एतन्मन्त्रपदा
निभगवत्यङ्गदेवतास्वरूपाण्यभजन्तइत्यर्थः कोसा
वितिमन्त्रस्वरूपंदर्शयति चामुंडेइति चामुण्डेइ
तीदंपदंप्रथमंलिखित्वा किंस्वरूपमिदमित्याह॥
प्यन्नामिति श्रीमन्त्रेणोसिध्दिरिति साररूपतप्रक्रिया
न्त्रसारेणोद्दिष्टपदार्थाभिमुख्यवाचकसंबुद्धि
विभक्त्यन्तमित्यर्थः तत्रचामुण्डाशब्दनिरुक्ति
र्मार्कंडेयेयस्माच्चंडंचमुंडंचगृहीत्वात्वमुपागता
चामुण्डेतिततोलोकेख्यातादेविभविष्यसि तस्या
उपासनार्थमाभिमुख्यीकरणेचामुण्डेइति ततश्चामु
ण्डेइत्यस्मात्पदादनन्तरं मोहयेत्याख्यातेकथितं॥

अथ च आख्यातमाख्यातपदमिदं क्रियावाचक
मित्यर्थः ततोपि पुनर्वशमानयइत्यपि लेख्यम्
ततोपि माध्यं साध्यनामयं प्रसेधोपासना क्रियते
मोसाध्यम् तत्र साध्यनाम द्वितीयान्वितं साध्यता
वाचक द्वितीयाविभक्त्यन्ते यथा मकीमित्यादि तत
स्तु चाम ऐं मोह यवशमानयामकीमिति तावत्
सिद्धम् जपाद्युपयोगार्थमाह स्वाहान्त इत्यादि
पल्लवस्वाहान्तः स्वाहाशब्दान्तः तथा प्रणवादि
वैकारोपक्रम इति सम्प्रदायमिदं मन्त्रस्वरूपम् ॐ चा
मऐंमोहयवशमानयअमकीस्वाहा इति इत्य
माभिमख्येसंपादकोपास्यदेवतावाचकमन्त्रमथमू
र्तिनिरूप्य तदाद्यतेजोरूपदेवदेवतास्वरूपंध्याना
र्थमाह ॥ देहेति साधकैस्तनस्तनदेहिकामविक
कामवद्भावेनैरुयुक्तैर्भगवतीचामुण्डादिशक्ति
विस्वंरूपिणीध्येया तथाचस्वयंस्वरूपेणश्यामाक
लवर्णांतथापिंगलमूर्धजालकभराकावरवर्ण
शिरोरुहत्वर्लिङ्जनालातिशयवतीश्यामवर्ण
त्वादेवमान्द्यान्धकारेस्थितास्वदेहतेजउच्चालन
या सर्वतोन्धकारस्यविलुप्तत्वात्सान्द्रचंनयदन्य
कारेनत्रास्थिताश्यामस्वतेजः पुंजव्यासदिगन्त
रालेत्यर्थः तथाजगत्पीडकदैत्यदानवराक्षसा

पंस्ता
वि॰
११२
112

दिग्रस्तनोग्रुकृत्वात् दंष्ट्राकोटिविशंकटास्यवद
नात् दंष्ट्राकोटाविपे यस्यास्ये व्यक्तात्स्तापनैवष्यस
ख्यैरेवभाव्यमित्यस्य खेदंष्ट्राविशंकटं विशालमा
स्यमाननं यस्य तारिन् वदनेन मुखं यस्याः तथादं।
ष्ट्रिणकरे खट्वाङ्गासिपरा खट्वाङ्गं मस्तकविमान
पीठिकादण्डः असिः खड्गस्तौ धारयतीति द।
ष्ट्रिणकरे इतिकरशाखेन भञ्जायहृष्णे यत्रिर्ग
तेकरहृदयमुग्रेतोवर्तते इतिपाणिहृदयपर्वतेऽपि
करइतिकवचनेनविरुध्यते एवं वामहस्तेऽपि
तेयं वामेच करे कपाले कर्परं शिरो मण्डं च धार
यतीति ऊपधारवेति समस्तेऽपि चार्थबला
त्सिध्यते खट्वाङ्गमवनिपातनार्थमसिच्छक
तेनार्थं दैत्यदानवमुण्डानां कपाले च रुधिरपाना
र्थं च मुण्डं च तत्रामत्तनार्थं च तत्र मुंजे शुद्धधारयती
ति च तत्र भजात्स्वरूपमनेन द्योतितम् तथा शार्दू
लचर्माम्बराव्याघ्रवर्मैव सनातनेनापिऽद्रष्टमन
मेवसूचितम् तथा शववाहना ऊर्णपारूढे
तिपरमार्थवर्णनं कृते ऊपसमवेस्य ऊर्णपशा
यत्वात्सर्वमपः ऊर्णपशायेहतेतोपयोरूढेत्व
र्थः यमविधाविति शरीरमापनापेदेनित्व
यत्कर्मतत्यमइति यमविधोजपहोमादिकर्म

णीत्यर्थः ॥५॥ इत्थं भगवत्या वाच्यवाचकस्वरूप
रूपाख्योपासनार्थं निरूप्योपासनाविधामवतार
यति ॥ जपेति अत्रो भगवती चामुण्डा लक्षं लक्षम
ख्यागुणितेन पूर्वोक्तमन्त्रजपा लक्षमन्त्रजा
पेन प्रसादिता चेव सामान्यहोमे पद्मकमलैर्वा एक
वर्णपुष्कभगवती संतर्पकश्चेत्तु इति प्रसिद्धपा
लाशकुसुमैः किंशुकहदारकुष्ठैर्दशांशो दश
महूस्वपरिमिते मंत्राङ्गत्वाङ्गते तत इत्थपलदाणं
तर्पणादीनामपि होमतर्पणमार्जनभोजनादि शा॰
नापूर्वस्मात्सर्वस्माद्दशमोशादशमोदिनावतारि
तेन भगवत्या प्रमोदिता यो च मन्त्रजां सिद्धिं पुरश्चर
णसमयाद्यसिद्धमेव तत्स्वरूपं यच्छति ददातीति
इत्थं पुरश्चरणे कृते सो साधकः सिद्धमन्त्रो भवती
त्यर्थः निःसंशयमिति अत्र बहुभावैः साधकैः से
शायोन विधिय इत्यर्थः अत्रापि प्राग्वदेव विशेषमा
कृवामकर्मविधिनेति वामहस्तेनैव सर्वा क्रिया
विधेयेत्यर्थः इत्थं सिद्धमन्त्रस्यास्य मनीषितमयो
त्वपनतमित्याह पुष्पमिति असौ साधकः समवि
धानमन्त्रणकृतं समसकलो मन्त्रेण मन्त्रितं पुष्पं या
कांचिदाददात्यीत्याददाति तां वशगां स्वाधीनां करो
ति वशीकरणं च न कष्टेनेत्याह रागवतीमिति ॥

पंस्वा
वि॰
११३
113

अतिशेमयुक्तांप्रशास्तप्रेमयुक्तांवैस्यातिशयेप्रशंसायां
वामतप् उपलक्षणेचेदंसर्वजगद्वशीकरणेस्या
त्पैवरीत्यापंकंचिदपिरागेणवशीकुर्यादितिनूनं
निश्चयेनवागीश्वरोदेवाचार्योदैत्यविमर्दे साक्षात्क
नुभगवदुपासनाफलः अथवाएतन्नामाभट्टवा।
गीश्वराचार्यभट्ट इत्यर्थः ॥ ८ ॥ इत्थंमनोजमंत्रंतदु
पास्यभगवतीमंत्रसहितंनिर्णीयाधुनातोषंगते
मेकामराजमंत्रमवतारयति ॥ कामेनेति अयंमंत्रो
स्तुतम ^ उत्तमानानामुत्कृष्टप्रभाववतामतीवातिशयेनतानति
क्रम्यवावर्त्तत इति अत्रातिशयेनादरंकुर्यादित्यर्थः
मंत्रंनिर्वक्तिकामेनेतिकामेन कामशब्देनाद्धितिमू
र्धमादौकृत्वावस्थानमीश्वरेतिसम्बुद्धियुक्तंसर्वाय
नान्तंपदंपठेत् इतिजातंकामेश्वरेति तस्मात्त्वतः
पा ^ कर्मविभक्तियुतं द्वितीयविभक्त्यन्तमग्रेहर्षनामा
त्मकीमितिसामान्यतोविषयवेलायांचद्वितीयान्तं
विशिष्टनामस्फुटंलोकदृष्ट्यैनिर्दिशेत् तस्मात्ततोपि
र्जनयतामिति आनयतिनामितिचनिर्दिशेत् ततो
पिममेतिपदंततोपिवशमितिपदंचलेख्यम् ततो
प्योंकारेणेमितिपदेनांकितंमूर्धंकृत्वालक्षणेका
मबीजंक्लींमित्यन्तेपठेत् इतिसम्पन्नोयंकामराज
मंत्रः यथाकामेश्वरत्वमकीमानयतांममवशंॐ।

ह्लीं इति ॥७॥ इत्थं मन्मथीमुपासनादृता कामेश्वरवा
चकमूर्तिं निरूप्याधुनाधीनाहीनतेजोमयीं वाच्यमूर्तिं ।
निरूपयति आकर्णेति नरैः पौरुषशक्तिशालिभिः
कंदर्पः केवलानामपि स्वपौरुषातिशयेन दर्पयति
मदयति इति कंदर्पः अयं भावः तेषां परामर्शी हु ।
इष्टोष महादेवदग्धमूर्त्तिर्यदा कामेकटिति सर्वतो
लब्धदेहः रतः सन्भगवतीमेव शरणमुपेत्या वाम
दिव्यमूर्त्तिर्महादेवमहादेवमपि यदा वशीचक्रे ॥
नदाकानामासम्भावनस्यात्मजय इति काममूर्त्ति
वाच्यवाचकमयीमकामपि पुनरूपास्यभगवती
ममनारीकृत्य दिव्यमूर्त्तिनिरूपणे कृतमिति यदसौ
न केवलं लोकजये यावद्देवजयमपीति कन्दर्पपद
प: भिधा ईदृशई हक्प्रभावयुक्तो जयकर्मणि प्रति ।
दिनं ध्येयः एतद्ध्यानेन प्रतिदिनं जयो भवतीति ज
यमूर्त्तिरसावित्यर्थः कथंभूत इति जयोवितथ्ये
यत्नश्रीरसंस्थानमाह आकर्णेति कर्णं तावद
विततमानितमारूढज्यं कृतं यत्कार्मुकं धनुस्त
ज्ञाधितमपरिस्थापितं पदं चरणं येन अयमर्थः
धनरुन्याणकर्षणवशाज्ज्याकर्णं प्रापय्य बल
दृढीकरणार्थं तदवनौ पादेनावष्टभ्य यो वस्थित
इति अत स्वालं प्रत्यालीढपद इति प्रत्यालीढलक्षण

पं॰सा॰
वि॰
११४
114

रीरसंख्यानेनभूमौहस्तीकृतपदइत्यर्थः ध्याजपेति
जपाकुसुमसदृशारक्तवस्त्रधारीसोजाज्वल्यमान
इत्यर्थः तथा[illegible]भानुमण्डलमध्यगः साक्षान्नारायण
मूर्त्तिरित्यर्थः तथापरेतासनः सोत्कर्षेणसर्वस्यपरे
नेवत्रिस्मारतयागणेनाच्छ्वासनइत्यर्थः ईहग्वल
प्राणीचासौसाधकैः पंचभिर्वाणैर्भूसंस्वजयिनं
वलस्यकरणेनोत्कवितकुर्वन् श्रुतेसुदयितया
रत्नासानन्दसाधुकारेणवैरप्रतियातनालोक
नोद्भूतहर्षेण[illegible]लोकितः श्रेष्ठेधितइतिपादेश्रेष्ठे
षप्रत्याशसितइत्यर्थः अथवाजयकर्मणीति य
दाजयकर्मप्रारंभेभवेत् तदेहकत्तेध्यानेसौजयार्थ
भिप्रायेपात ताप्रकारमाह जपेत्विति ग्राहे प्राग्व॰
क्षेयइति ॥८॥ इत्येवंरूपम[illegible]स्वरस्त्रुरणेसिद्ध्यर्थ
मष्टुतदशसहस्राणिमंत्रंजमानतोपितदंगभूत
होमसिद्ध्यर्थंकदम्बकुसुमैर्भूलीकदंबाख्यैर्नीपपु १
ष्पैरथवा पलाशस्यकिंशुकस्यपुष्पैर्वादशांशमा
मानेनसहस्रपरिमितैर्ड्मादेवतानासिंविधाय
अत्रापिप्रागवत्कोसमग्रहणेविशेषार्थंहोमोपक
रणंतसर्वमे[illegible]वाज्यादिकंयातम् होमस्तुतर्पणादे
रपितदंगभूतस्योपलक्षणम् इत्थंमागेनमन्त्रजापे
नमनोवांछितंसिद्धिंनियतेनिश्चयेनैतीतिपुरश्चा
रीचरणेनसिद्धोस्यमनोभवतीत्यर्थः इत्थंसिद्धम

न्तो सौख्यापकोऽयं कं विद्रुहि प्रणतां बूले तमालपत्रादि
कमथवा कुसुमं किंचित् अथवा सगंधकर्पूरयो
दि गन्धमात्रां अथवा स्नांशीरच्छादनकल्पांवधना
दिकं यत्किंचिद्दिव्यं मादिकं समावर्तितं समवाज
समन्त्रोपस्कृतं यस्मै प्रदत्तं तं मोहयेत् वशीकुर्यात्
किं बहुना सो सिद्धिसहितः सिद्धमन्त्रप्रभावसहितो
घवा वद्धमाणस्स सिद्धिजयसहितः सिद्धमन्त्रप्रभा
वसहितोऽथवा वद्धमाणस्स सिद्धिजयसहितः का
मेति स्तुयेनेस्थानंतरमेव वा जगत्सर्वं वशयेदि ति ॥१५॥
कामनानुसारेण मन्त्रसिद्ध्यर्थं स्थानविशेषविधिम
माह पंभोरिति शंभोरायतने शिवालये उपलक्ष
णं चेदमन्येषामपि मध्ये कांतवर्तिनां दुर्गालयादीनां तथा
वनतृणाश्च वटे च तस्य येन सादिर्विवहस्य तस्य व
टस्येति मध्यपदलोपे समासः वनतृणाश्चेष्टगाटकेय
त्रवनस्पत्यादिभ्यो जना आगताः संगच्छन्ते तच्चा
तत्वयेतत्र तथा वटे न्यग्रोध पहव तले इत्यर्थः तथा
नद्यो प्रसवन्त्या वा ह्रदायाः समुद्रपाविन्या गंगाधिका
येन तटे इत्यर्थः तथा प्रमशाने मृतजीवदाहस्य
दे तथा गिराव स्त्रश्चा शिखरे उपलक्षणं चेदं पा
स्मन्यादि भूमेः एतेषु स्थानेषु समस्तपवित्रजनैम
नवरः पूर्वोक्तकामराजादिमध्ये कश्चिदपि नमममन्त्रो

पं.सा.
वि.
११५
115

जप्तः सन् सिद्धीर्वशगाः स्वाधीनाः करोति का कस्मा
इत्याह स्वामहत्यो महाप्रभावे ब्रह्मादिदेवराजनतिंत्यो
ष्ठाव अणिमादिलक्षणा इत्यर्थः अणिमादिसिद्धि
लाभनिमित्तं तेस मन्त्रराजजपस्य सिद्धेः परं सिद्धिदा
तेस्व यमेव सिद्धमित्याह वश्यन्ति वश्यता स्वाधीन
ता आकर्षणे दूरस्थितस्य समीपप्रापणं मे हते स
र्वस्या गतस्तदर्थं तापने शरीरस्य दाहस्तदर्थं मनः क्षो
भस्तदेकसक्ततया अखिलान्यागणना आदिनातत्का
र्यसिद्ध्यर्थं स्वदेहत्यागपतेद्भस्तगाः पाणिप्रामाय
वनेतदवाप्यथमस्य वैविधेय इति पायो वाऽ
त्यनेन प्राकृतसिद्धयोन्याः अपि नीवाः सिद्धयो वाक्
सिद्ध्याज्ञावर्त्तनादयः सचराचरः सर्वलमर्थः तथा दे
मे पारीहारोगपत्तप्याकविवादयोः पूर्वे निमीण व्यात
योदयश्च सचदा इति ॥९॥ अनन्तमपि महासिद्धिप्रदं
मन्त्रमवतारयति ॐकारे इति ॐकारः प्रथम आदौ यस्य
तत् नमो नम इति द्विरुक्तं पदं लेख्यम् ॐ नमो नम इ
ति तावत् लिखेम् तस्मात् आम्बिके इति पदं लेख्यम्
ततोपि ह्रीं लिं ह्रीं लिं इति पदं लेख्यम् आगमस्ते वि
तिकीर्तितम् ततोपि महानामतेयं यं लक्ष्मीकतस्प्र
योगो विधेयस्तन्नाम लेखनीयं तथा तेयम् यथासा
मान्येनामक्कीमिति ततोपि वश्यामानयेति पदं स्ता

तवमिश्रेर्नैर्यान्ते पञ्चार्णमन्त्रः स्वाहापदेनान्वितः
अनुपश्चादन्ते इतः सम्बुद्धिविषेयः महाकविशेखरे
णायमन्त्रः ख्यातः स्फुटः कथितः अन्यैर्योगोपितो सा
मयाख्यानिनीतः ख्यापनेप्रयोजनमाह महासि
द्धिदइति परोपकारकरणे सर्वथोचितलाभइति॥
भावः तथाचस्फुटंलिख्यते ॐनमोनमश्चामुण्डे हि
लिहिलिश्रमंकींवशमानयस्वाहा ॥ वाचकस्य रू
पंनिरूप्यवाच्यस्वरूपमाह नरेरूपामकैर्विश्वरी
तिविशिष्टनामालेकतासोवामदाजपविधेयेया
सिद्धयेमनीषितार्थंप्राप्ययेकीदृक्स्वरूपेत्याह कंठ
इतिकंठश्रास्तंभेस्थापितेश्वरासमंनपद्धयानथा॥
श्चिनयनानेचत्रितयभूषिता सुवेदादिएभजिको
स्थितेतौहोर्हयोपरमंजुशंवदधतीतथावामेशाखत्
वामभजिकोद्वहपाणियुगलेपाशमेकास्मिन्नुषोइत
रस्मिन्नसिखड्गावदधती अथोअसिमित्रचगदेति
प्रगल्भसंतांयासन्ध्याभावः तथावदनास्थिवदनःस्य
लेमक्तावलीहारलतिकांदधतीति एवं एगत्वघः
मणिधैशिरसिशेखरकेपुष्पापीडंदधतीति शिखा
स्तापीडशेखराविततमरः शेखरकस्मिन्नल्पार्थेकन्
अल्पःशेखरः शेखरकः अल्पत्वंचसर्वतोमानोन्मान
रचनयासुन्दरतमम् तथाकरालवदनामततंदेसमर्दे

पंसा
वि·
११६
116

नोघृतवान्‌ पत्राहृत्कज्ञपामौ वह्निप्रभाभास्वरा
तन्मध्यगता वध्येयासर्वतोद्दीप्यमानवह्निमण्डल
मध्यगतेत्यर्थः तथानयऊवाणाक्ष्यादितस्मिन्मंड
लेति मन्त्रसिद्धिसम्पादकश्चरस्वरूपएचर्यौकापिश्र
स्वदेवोत्येतिनकविनापुनः प्रयामितम् ॥ १२ ॥ ॐ
कामेश्वरेति मन्त्रार्थः ॐ कामेश्वर मोहयेति मन्त्र
मेनेस्वाहान्तेक्रयीत यथा ॐ कामेश्वर मोहय स्वा
हेति सम्पन्नोयं मन्त्रः ततोयेन मन्त्रं भावयुर्षालाव
नयातांबूलपत्रे नागवल्लीदले विलिखेत् तथा॥
विलिख्यं मनुजं समंत्रकं लितमनवस्नुतदर्शनेजम
स्वासौमनोमावेव ॐ कामेश्वर मोहय स्वाहेति म
न्त्रेणवनदेशाक्रवःकलितमयेकारपुष्पेरविवारे
र्वितेमाक्षिकेनैवघंनिवधततोपिमाक्षिकमिश्रि
तानिपुष्पाणिडनवहृदनापुष्पमाक्षिकहोमं॥
कृत्वापश्चिन्मावश्यायवशीकरणाय तन्नागवल्ली
दलेदेयमितिचेदमदनोवागीश्वरश्चाप्लवनवन्दश
नावाथेस्तथा मदनो मदनावाथेस्तथा वागीश्वर
श्चावाथपनदश्रुवन् इतित्रितयंसगातिकरणम
स्यार्थस्याव्यभिचारायेति ग्रन्थश्चात्रस्फुटार्थः का
मेश्वरपदपूर्वमेकारायथमोहयस्वाहान्तेकमन्त्र
मन्त्रनागवल्लीदलेलिखेदिति प्रश्नेणमधुयुक्तै

नरविश्वारेभिमान्नितम् शानयादीयमानंतस्य
ग्निनीवश्यतोनयेत् अत्रशानयेतिस्याछेतरश
नमन्त्रेणेनसिंदूरकेनादेयमिति इत्थंहोमादशा
शविधानोहश्याद्तेरपिमधुरूहमेवंघ्यादिति
ध्येयम्॥ इतिपद्मनीवशीकरणविधिः॥ अथ
चित्रिणीवशीकरणमुद्देशः॥ ओंकारमिति
एतन्मंत्रपदन[illegible]मेवात्रव्याख्या ओं एवंपदविंद
तमविंहगमओंकामदेवायनमस्स्वाहेति पदंत्व
अनन्तरइतिह्रिलक्तै तथाकामेतिवाविभक्तिक
त्वात्कामनामेतिकथनोविशेषपदमिवक्रिया
स्यकवेस्त्रिचित्रिणीप्रियत्वान्नरूपणानिरूपणेतन
स्त्वाविद्रुतत्वान्नावधमिति स्वभाववर्णनस्यचा
कविनिकषत्वादिद्रुतवर्णनेसर्वथेहश्यामेवेति॥
निबद्धेचशाक विन्नेयाकविशेखरप्रणयिनी
विरोपमाविचित्रिणीति॥ ए॥ इत्थंमंत्रंनिरूप्येतद
शीकरणविधानमाहररम्भेति जातीफलंमास्क
रकैरेसेदकारणीभूतेरम्भामूलंतलेनकदलीमू
लरसेनभावितंखेदिनकुत्तानेनमंत्रेणबहुविधं
सप्टेनतरशानकुत्तानिमंचितंमंत्रोपस्कृतेकुत्तान
दवतांबूलादरमप्यगातेतत्कुतानागवल्लीद
लमद्दितंविधाय नरवरेदंतदानेनचित्रिणीमदा

यंत्रा पुरुषमानं वशगं कारयितं स्वाधीनो संपादयि।
वि तमिदं जातीफलं साध्यान्मन्मथः कथितः साधी
८२ नैर्मनिवैरिति शेषः नैदंमुद्दितं जातीफलमपि
तं साध्यान्मन्मथ एव विविणीवशयितमपगतः
117 स्तोनतत्कार्यं साधयति आयुरव मानावपि चन
ब्धिवरतीति अत्रापि पदशैथिल्यं व्यर्थताच सा
मोहेन म्बद्धणएवेति ध्येयम् एतद्रक्षणे विविणीवश
माभवेदिति॥ इतिविविणीवशीकरणसमुद्दे
शः॥४॥ अथशालिनीवशीकरणसमुद्देशः॥
ॐ ॐकारमिति अस्मिंशालिनीवशीकरणमंत्रे॥
ॐकारः प्रणवः प्रथममादौ प्रोक्तः मन्त्रादौॐ
मितिलिखेत् ततो हरहरेति लेख्यं ततोपि पुनरो
मिति प्रणवो लेख्यः ततोपि वारद्वयं द्विवारं
पचेति तिउ. तपदं लेख्यं ततः कामायदेवायेति।
लेख्यम् अनेनमन्त्रेण स्वाहान्तेन यथा ॐहरह
र ॐपचपच कामायदेवाय स्वाहेति तगरज्ञ
मूले गवणाख्य हदमूले तथाथवा श्रीफलं
बिल्वनिमन्त्रितं सप्तवारमपहृतं प्राकृवतपु
ष्पमधुभ्यां पूजनहोमनैवेद्यदानेन फलदा
नात्स्वं कृतं शालिन्यै दत्तं समर्पितं कामंति।

स्तुयेनाचिरात्स्त्रीवृंदंशोभिनींवनितांवशंकरोतीति
अत्रापितांबूलोदरगमितियोज्यम्॥१५॥ आदावित्या
दि परिकीर्तितेनत्र्यक्षरमंत्रेणप्रस्तारेणैवव्याख्यागता
र्था ॐ चिरिचिरिवशंकुरुकामदेवायस्वाहेतिजपतः
कपोतालिजोपक्षावादायकपोतजावलिजोवापक्षोप
तत्रैस्त्राद्यानेनमंत्रेणजपतोजपकरणान्तौहस्तौ
कर्तव्यौ सप्तवारंमंत्रंजपंकुर्वन्दोर्द्वयेणगुलिकांकृत्वा
तांबूलपत्रेपुटितांहस्तिन्यैसमर्पयेत् एषवशप्रयोगः
कारिणीहस्तिनीहृष्टादृश्यते यंपुरुषंप्रत्यसौमा
निनीदर्शितवत्यासीत् असावेतद्बलाच्छीघ्रंनत
शिराभवतीतिहृदादितिकथनस्याभिप्रायः एत
स्वविधिवन्निर्माणादेवानुभवपदवीमायातीतिसूचय
तिकिमितिप्रवशपंकर्तव्यस्यकृतस्यफलेचहेतैर्विला
रकथनेमौर्ख्यविजृम्भितमितिभावः॥१८॥ इतिहस्ति
नीवशीकरणनिरूपणम्॥ हस्तेशार्दूलविक्रीडितम्
अथयदिकदाचिद्वनिताकेनचिन्निमित्तेननेच्छति
तदापुष्पादिबलेनतद्वशीकरणमवतारयति॥
अथेतिपुराप्रथमंद्विजवरायदीरौदनंप्रदायदुग्धेप
नसहभक्तंसंयोज्यभोजनायदद्यात्ततोऽपियस्मिन्दिने
पुष्यनक्षत्रंभवेत्तस्मिन्नितबलाचरणंकुमार्यापिहं

६०

पंसा मत् नस्यैस्त्रियैयदत्तंअतिवैरक्तलामनिक्ष्यांनाम्नेनेशति
वि॰ कदापिगच्छामीतिकृतांशतित्तामसौप्रयोगोनिःमारये
११८ त् हरीञ्जयाव तेशतिहृदंपरित्यज्यस्वेच्छयामावभिम
118 खीभवतीतिमङ्गर्वारंवारमेषप्रयोगःविदितप्रभावः
बङ्शोत्येषप्रयोगोविहितःमङ्लोहत्वइतिभावः॥
मितबलावाज्यालकीतिप्रसिद्धा ने यांमाषयापमनी
वीजमितिव्यपदिशन्ति कुमारीवृवर्षाहू जातीया
कन्यका श्रवचप्रदत्तमितिदत्ताभक्षणेविवदितेश
दत्तेसङ्गाहितमित्यर्थः तेनदत्ताभक्षणेफलव्यभि
चारेपिनदोषइति॥ हृतंवसन्ततिलकम्॥१७॥
सन्नाडयेदिति तथापतिभैतोरवे वीर आदित्युदिने
इतिमन्त्रबन्धरज्जाघभारज्ञाकृतापरापानराश्रवध
मार्धन्तेसौपाशरूपारज्जस्तयामन्तरज्जबन्धादिति॥
न॰ पाठेमन्त्रज्ञुमीरणकारणीभूतारज्जुर्येन कीले
नसह बध्यतेतन स्यात्कीलाघोमन्तस्ते कीला
मादाययदिसन्नाडयेदिति कथंभूतोसौसहस
भूतकामभावः सुष्टुतिप्रायेनसंभूतःकामसभा
वोभावनाध्यानेयेनतोहृशः सन उक्तध्यानेनकामं
स्मत्वारविवारेयदितांमन्त्रबन्धवज्रा[illegible]सन्नाड
येत् इतितदासावगच्छतामपरापजातोसपत्निना

यदिकिंविदागस्कृतंभवेदित्यमौनंनेछूतिःस्या
गस्कृतामनिद्राम् अथवासमुद्रजोनैसर्गिकीजात
कयोगादिजातामनिद्रांनिःसार्यापसार्यशयनम
न्तनिद्रांविधायासाविद्धांकरोति अथमर्थः असौ
पुरुषःसक्नाडनेकृत्वानिद्रांउपवीत ततोनिद्रान्ते उ
ष्णायाअम्भवेतेतिकृत्वासौसमस्तलीभवेत् सेष्णया
श्लेषंकरोतीति इति वसंततिलकम्॥१८॥ इत्य
निद्रानिवारणनिरूपणम् कामिनीसेवायां
चऊचमर्दनेकामस्यकौतुकायजायते तया
स्तानवेफस्तूवननतस्यमोदायजायते इति॥
कौतुकिकौतुकपूरणार्थंतयोर्मेदनोस्त्वक्षेण
दनार्थंयतमानोवत्तारयति अथेति उपगन्धावस
तयायुतामातंगकस्त्वामयवाजिगन्धाःकर्षैशहेन
करणेलदपतेनतस्य मातंगकस्तागजपिप्पलीश्चा
मयःऊष्टत्यावाजिगन्धाश्चगन्धापत्राःपिष्टाः
सम्येनायाश्चोपर्युषितावाउंष्ठितावियोगयात्ततःअभ्य
सस्योरापर्ण्युषितावाङ्गुलितावियोयात्ततःअभ्या
तेहृयारिपत्नीकानीरेतिप्रसिद्धास्वमाविकाल्वोष
ध्रिरसयोगात् तथानवनीतयोगात् समादितले
पेनेतागेघ्यःऊवऊम्मयुगंसपीनंऊर्वकीतिअवव
ऊवयोःप्रागेवऊचरूपणाभावाशयनेतिध्येयम्॥

पंसा
वि॰
११५

वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥१॥ वसेति भुजंगमस्य सर्पस्य
वसा विघ्नं तथा हयारिपत्नी महिषा मेदो मांसं
तर्गतो ऽसविशेषः तथा कोलस्य सूकरस्य मेद
च तेन यं समभागयुक्तं समभागा योजितं वनीतोप न॰
हृतं कृत्वा मदिराय तया मदिरमत्तं श्राययेत् दीर्घ
वा दत्तणीयस्या तस्याः त्र्यो वन्तोजयुग्मं हृष्टेन॥
बलात्मकल्लं समं नाँपीनमश्वं वकरोतीति भुजंग
वसा कटुकर्करीति प्रसिद्धा वृत्तमिन्द्रवज्रा॥२॥
सिद्धार्थजं तैलं सर्षपबीजजातं तैलं कटु तैलं
मिति यावत् तद् डिमकल्कसिद्धं करकान्वयसेम्द्ह
लेपनयो भिनापाचितं इभमययोजना जातं लेपनं नत तै
लमभिनीतं हृष्टाद्वलेन नारीस्तनौ चोरुतते रमणी
यतरो पीनो चक्रयात सदैवेति एकवारमेत लौ
पेन पीनत्वं सदाति ष्ठतीत्यर्थः यत्नोसौ योगवरः यो
गेषु अति श्रेष्ठः ॥ वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ श्री
पर्णिकायाः इति श्रीपर्णीमधुपर्णी तिमपर पर्या
यागम्भारीति प्रसिद्धा षषि स्तस्याः पत्ररसेन
कल्केन वरास्यापक्तिलोद्भवं तैलं मधुरसेन लसि
द्धं म्ह्व भिनापाचितं तैलं तैलवरमिति शीघ्रं का
यं कारितान्यसिद्धं तथा वश्रीपर्णीपत्राएयानीम

निष्पीडनेन रसेन लब्धं शोधितं कृत्वा मन्दग्निना च
नेतां नीत्वा तिलतैले साधयेत् ततो पित्तदजलशोष
ण्कुर्यात् इति तैलमिदं सप्तमम् अष्टमं तैले नार्थावृतो
जपुगेरुचपुगले श्रेयमिति कृत्वा लेपितं रुचयु
गे पतितमपि हठि प्रयाति पीनतामोथ्यं व गच्छती
स्यर्थः गम्भारी सर्वतोभद्रा काश्मीरी मधुपर्णिका श्रीपर्णी भद्रप
तिहत्तनाम इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रा योग उपजाति र्णी वकाश्मरी
रियम्॥४॥ तैलमिति रुचशालेन तैलसाधननिपुणेन स्मरः कृत
नतिलोध्यं तैले कृतां गल्यादिभिः साध्यं पाचेनच ति॥ ३३
चगोहून मधवा महिषीहृत संस्कारें पत्तै
लमर्दनेन हीणांरुचौ सहसा ननत दृणं विशा
लैभवेतामिति न विचरम् प्रतोहृज्ञापसहेतो
एणपि नारीपृतं तैलं त्रिः सप्तकृत्व एकविंशति
वारे विनियोज्यांगमर्दनादिना पष्टके कृत्वा भूयो
संभावितमपि तारुण्यमपैति प्राप्नोतीति तत्रहृ
तांगुलिहीपाजसुतीति प्रसिद्धा श्यामलताश्विंगु
लनाबलानागबला कटुत्रिकं सुवर्णी मरिचपि
पल्याव्यु इसेतानि संपिष्य तच्च निशां हरिद्रां तच्चूर्णे
मितियावत् तस्व तैले साध्यम् तथाकृत्वा चगव्येह
तेन नवीनमहिषीहृतेन वा संयोज्य रुचवलेपो विधे

पंसा यश्ति श्रुञकल्याणमल्लः किंविदापिकोनैतं ॥
वि॰ योगंवर्णयति यथातैलंतिलोद्भवं गव्यंहतं वा
१२॰ केपयः समम वलामणामल्लतना योषेलज्जा।
120 लश्रुनिशाद्वयम पनेषांकल्क सहितं पचे
न्नरहयितिनामयीः उन्नसेवजवः स्त्रीणांशी
द्भयान्ति विशालतामिति तथाबालतण्डु।
लैनैयनतैलमेततस्मिवपदि पीनैतिगौज्ञवार
स्मीनपनेतोकदाचनेति वृत्तमुपजातिः॥९
प्रथमेतिश्रुत्वार्थः यदैवनारीप्रथम मादौऋ
तुमवतीस्यात तस्मिन्कालेयदिसुवर्णामसृणंतं ग
व्यसहितंतंडुलाम्भः तालितंतंडुलजलं त
स्य योगेनतस्य चूर्णं वक्तिंचितंभवेत अथवा
सभकेहतेरविसुक्षे सूर्यातपशोषितं तस्ययो
गेनचिंचितंभवेत तदाकुचयुगंपीनमभ्युन्नतं
र्यात इतियोगोयंदत्तकेनदत्तनाम्नामुनिना
कीर्तितः इदंसाधनमाघर्मौकृतेसदाकुचौपीनौ
स्त्री स्थापयेदिति वृत्तं मालिनी ॥ इतिलक्ष
वेपानाख्ये पंचसायकविवरणेकुच पीनोच्छास
पादननिरूपणम ॥ इत्यंकुच संस्कारंनिरूप
श्रायेत महाविभवतो सीबाङल्मारेवो।

न्नम सौभाग्य वैर्युतिः स्यात् तत्रैव भर्त्तालग
तीति योनिसंस्कार मवतारयति अथेति स्त्री
णांबाह्रूनां सा स्त्री भर्त्तुः प्रमोदमनः साक्षिस्व
स्मिन्निदधाति करोति कामाविस्ताद् प्रक्षा
ल्येति यास्त्री स्वयोनि स्वप्रक्षाति प्रागादौ नि
म्बकषायनीरैर्निम्बफलस्य यः कषायो भागः
कषायरसयुक्तो यस्तालसत्वगुणः अथवा निम्बक
षायानिम्बपत्राणि तेषां नीरैः निष्पीडितरसैः
प्रक्षाल्य सम्यग्घर्षणं एवं विधायनन्तरो निशि
राज्ञौ सितादीनां ज्वलितानां धूमेधूपति धूपये
च्छक्षांवचयेत् सन्तापयेदिति तत्र सिताश्र
केराज्यंगन्धम् क्लस्यागुरु मल्लिकामोदमगुरु
काष्ठं गुग्गुलः पुरइति प्रक्षाल्य प्रागिति थे
क्रेयेवेति पिंगलसूत्रेण संयोगेमत्वपि गुरुसे
त्राविकल्पान्नयति भगदोषः धुनत्मप जातिः
१।। जातीतिसितसर्षपस्य सिद्धार्थस्य तैलं जा
तीप्रसूनैर्मल्लिकापुष्पैस्तैलं विधिनापचेत् सिद्धं
कुर्यात् तत्रायंविधिः जातीप्रसूनैस्तिलान्मे
मिकयादधात् यथादौ जातीप्रसूनानि तैलदया
त् तदुपरितिलान्स्थापयेत् एवं पुनः पुनर्वस्त्रमा

पं॰सा
वि॰
२१
12)

शिकां समस्तशिरोरुहपर्याकर्षणेन संजातभावनो
त्तिलानि तानि यानि तपश्चक्राणि प्रसूतानि निर्बा
धितिवार्य नवीनानि नवीनानि समस्कृतो दद्यादि ति
तिलाक्कायाश्चकानि धाययन्नुनिष्पीडनपातैलं सा
धयेदिति इति मतिसंभवपनाहशतैलसाधनेवि
धेयम् असति पुनस्तस्मिन्नवश्यकर्तव्यतायां माह
लद्युनल इति तैलं स्तद्धाणे समर्पय तच्चजातीपु
ष्पाणि दत्वा स्नपयपश्चात् तथानलेन पाके द
ग्धात तैलं वा कुत्रणान्यमन माघालेकुर्यादिति
तथा कृता तेन तैलेन योनिमर्योजनेदिति कृता
सौभाग्यमाप्नोति भर्तुर्विना मोदाय जायते इति
हतमिन्द्रवज्रा ॥२०॥ मह्रेमेति सासीषमेंगे
रतिविमर्दकाले सौभाग्यं भर्तृवाल्लभ्यमासा
दयति माडा माहे माद्रिरजसा पूर्ववारिणा
क्वाथीकृतेन क्वाथ्यरसप्रकारनिर्मितेन तत्त
त्तिलसत्तैले विपक्वे विधिना मांससंयोजनयो
परस्तात् कृते योनावभ्यंजयति इति पूर्वयोगे
ज्वापि योगे निम्बकषायप्रक्षालनं समानमेवे
तिध्येयम् हेमनागकेसरं निम्बः प्रसिद्धः अ
र्जुनपत्रनामा बहुविशेषः देवकाष्ठं देवदारु र

त्ति ऊरुह इतिक्तस्त्रीणां क्रियासामान्यवाचित्वाद्भो
जनमर्थः हतमपजातिः ॥२॥ प्रक्षालितमितिघृ
तत्वावगंगुल्लं पुरानिम्बजलेन निम्बकषायजा
लेन प्रक्षालिते ततस्तस्यैवकल्केनवारिणलेपी
कृतेन विलेपनाद्विकालजातंनवनंजयेत वि
रकालीनमपिदौर्गन्ध्यंतज्जनीतत्वचसूक्ष्मशयः अनु
भूतमिदमित्यर्थः हतमिन्दुवज्रा ॥४॥ रजिरहस्ये
दलकुंकुमकुनटीभिर्दलगदतालीसनागपत्रैर्वा
दलकेसरमांसीभिः मनःशिलाकोहम्भतगरैर्वा
रोहितपित्तकएणह्रतविमलाननमेन्यवैरघा
वाभूगालेपः सौभाग्यजनयतिभूयोनसन्देहः
पतेर्ववारैर्योगाभगालेपाख्याः सौभाग्यनिमि
त्तम् तत्रदलं तमालपत्रं कुंकुमं प्रसिद्धं कुनटीम
नःशिलाइतित्रिभिरेकोलेपः ॥६॥ गदःकुष्ठं दलं
तमालपत्रं तालीसंभूम्यामलकी तथाचौषधि
प्रकाशे तालीसमकंपत्रं धात्रीपत्रं च तत्सम
मितिनागपत्रं नागकेसरम् इतिद्वितीयोयोगः
श॥ दलेत्यादि तगरैर्वमांसीट तृतीयोयोगः ॥३॥
रोहितपित्तेमत्स्यपित्तेनकएणपिप्पलीहृतेनगव्यम
विमलाजलंखपरियाइतिप्रसिद्धम् हृतेनगव्य

पं.सा म् सैन्धवं लवणमिति च तत्तैर्योगः ॥ ४ ॥ तथा दाडि
वि. मपञ्चांगैर्वा सिद्धं सिद्धार्थतैलमातपितम् मालः
१२२ तिकाक्रमसैर्वा शलाभ्यंगेन सौभाग्यम् दाडिमी
त्वक्त्रफलपुष्पमूलकल्केन साधितं तैलं पुनः सौ
भाग्यं जनयतीति अन्यत्र सिद्धार्थतैलं जात्यादिः
पुष्पैरेवाधिवासितैः नारीवरांगमापूर्य सौभाग्यफल
भतेरतैलेन श्यामदालनिम्बकाथेन निशाकल्केन
लेपयेत् तज्जैस्थिरभवं गात्रं वरांगं हरिणीदृशा
म् इति पंचसायकविवरणे लब्धं वेपनाख्ये योनि
संस्कारनिरूपणम् ॥ प्रायेण च वंशके निवर्त्तीष
कृत्वा च पिरत्यास्वादपि पायकानि रोमाणि जा
यन्त इति तद्विनाशन मवतारयति अथेति स्व
सिन्दूरं र्जेग चूर्णं सिन्दूरं नागसम्भवमिति भुजंगपश्च हे
तनागरहणं तस्य चूर्णं सिन्दूरमिति तच्चूर्णं
मादिसकरेरस्यातपडुपविषयनिरूपणम् ॥
वर्षणीयम् ततोपि समाहृ तेन स्नु तथा स्वे पाने
पुलेपोविधेयः अन्यत्स्थलम् ॥ इनमपे
न्द्रवज्रा ॥ ८ ॥ पलाशेति पलाशपु
ष्पपत्रतरुलाक्षादायदाह शिवानि स्मा
रीकृत्य तत्र स्मादेयं तेनाग्नितं तालचूर्णं ॥

हरितालचूर्णं रम्भाकदलीतत्फलानि निष्पीड्य
यज्जलं लभ्यते तेन सप्त दिनानि चूर्णं निष्पिष्यल
ब्धेन लेपेन सप्त दिनानि कन्दर्पगेहे उपलिप्ते
न पुनः कदापि रोमाणि जायन्ते इति हन्तमिद्र
वज्ना २॥ एक इति अत्र लोमनाशके साधने
हरितालभाग एकः प्रदेयः तथा जलजस्य शं
खस्य पञ्च भागाः प्रदेयाः रक्तलेशः पलाशस्य
भस्मनः क्षारस्य पञ्च भागा देयाः कदलीदला
द्राः कदलीपत्ररसभागाः पञ्च अयमर्थः हरि
तालभागं मात्रामानमितं प्रथमं विधायता
न्मानानुसारेणान्येषां पञ्च पञ्च भागा योज्याः
एवं हरितालशंखपलाशचूर्णमेकीकृत्य क
दलीरसेन मात्रापरिमितेन सप्त दिनानि संह
ष्य तेनापि सप्त दिनानि शिलापात्रे वयवलेश
संयोगार्थं हत्वा सम्पन्नेन तेन लेपेन स्मरागा
रविलेपनं विधाय पुनस्तत्र कदाचिदपि नरो
माणि रोहन्तीति पलं मांसं विरहिणां पुष्पवि
कासेनाश्नन्ति पलाशा इति निर्वचनेन कृत्वा
ती॰ दलाम्यात्रैः पलाशस्य रक्तलहरिति नाम ॥४॥

पं.सा.
१२३
123
न^
लि^

उपेन्द्रवज्रा ॥ रम्भेति कस्तोर्भस्मशंखद्रावं रम्भा
जलैर्विभाव्य तालेन युक्तं विधाय सप्तदिनानि ता
वद्घर्षणादिना सम्मिश्रजातं यद्विलेपनं तद्घोनो
लेपितं तत्र लोमाणि निर्मूलयति पुनरुत्थाना
त्समाकरोतीति ॥ इतमिन्द्रवज्रा ॥५॥ शंखेति
शंखद्रावं भागो भयं हरितालभागश्चैक इति भा
गद्विनयं सुक्तेनाम्लकाञ्जिक निस्रादिरसेन स
ह युगपत्संयोज्य संपिष्टं सत् उक्तमंलोमनाश
नम् अनेन सहात्यलोमनाशन साधनं नत
लामेतीति छन्दोनुष्टुप् तथा च तल्लक्षणं पञ्च
मं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः लघु षष्ठं च
सर्वेषां पत्त श्लोकस्य तल्लक्षणमिति ॥६॥ अनंग
रङ्गे कर्पूर भल्लातक शंखचूर्णं तालद्वयं चैव ।
मनःशिला च तैलेन पक्वं हरितालमिश्रं पतं ।
ति केशा न पुनर्भवन्तीति ॥ इति पञ्चसायकवि
वरणे लोमनाशसाधनं निरूपणं ॥ ॥ अथ
कदाचिद्दुष्टभक्षणादिना क्षीणं श्रान्तं वं नशक्ति
येनकासांचिद्वन्ध्यात्वमपि जायते तन्नाशोचन
स्तद्वरितं मदनजलमपि कासांचित्स्रवतीति

यन्नाशो [illegible] विद्रावनादिकमपि व्यर्थमिति नष्टान्
र्थस्य पुनर्जननसाधनावतारायाह ॥ अथेति इक्षा
कुबीजादिभिः चूर्णितैर्वज्रवल्लीक्षीरेण वर्तिता व
र्तिर्गुलिका योनिगता योनौ स्थापिता कुसमजननी
नष्टार्तवप्रत्याहृत्तिकारिणी भवतीति तत्रेक्ष्वाकु
बीजं कटुतुम्बी बीजं दन्ती पतन्नाम्न्यौषधिः चपला
पिप्पली गुडः प्रसिद्धः मदनो मेनफलमिति रास्नेति
च प्रसिद्धं किण्वं तिलपिण्याकः यवशूकः यवक्षारः
स्नुक् वज्रवल्ली थुहर इति भाषया तथा चौषधिप्रका
शे सीहुण्डः सिहुण्डश्च वज्रो वज्रद्रुमोपि च सुधा सं
मतदुग्धा च स्नुक्स्त्रियां स्यात्स्नुही तथेति वज्रमार्या ॥१॥
ज्योतिष्मतीति ज्योतिष्मती एतन्नाम्न्यौषध्याः कोम
लं स्पष्टं नवीनमजीर्णमिति यावत् यत्पत्रं दलं तद
ग्नौ भर्जनेन सम्पादितपाकं निर्जलमग्निपाको भ
र्जनं यवानी अजमोदा नस्याः कुष्ठं च समभागतया
भयमाद्य यवारिणा सुपिष्टं कृत्वा गृहाम्बुना पर्युषित
जलेन सदेहे चूर्णं भयमालोडितं पीतं स्मरमन्दिरस्य वि
रकालनष्टमार्तवं पुनः करोति उत्पादयति अत्र स्मर
मन्दिरस्य करोतीति मानवं तम् स्मरोऽस्मिन्मन्दिरे का
मिभिः सृज्यते देवतामन्दिरे वन्नरार्थं पुष्पैर्भोग्यमेवेति

पं सा तत्रज्योतिष्मतीकङ्गुनीमालकाङ्गुनीति प्रसिद्धा तथा चौ
१२५ षधिप्रकाशे ज्योतिष्मती स्यात्कटभी ज्योतिष्काकङ्गुनी
124 ति च शर्वानी खजमोदा तथा च तत्रैव यवानिकोग्रगन्धा
चवब्रम्हदर्भाजपोदिकेति ॥४ हवैति हवीदलं हवीप
त्रं तण्डुलतुल्यभागं षाष्टिकतण्डुलसमभागं कृत्वा ति
ष्टिषाशुद्धं वत्सस्तनं कृत्वा परिपाचयेत् अग्निना कुसि
तं कुर्यात् तथा कृतं तं च वनिता भक्त्वा व्रणिष्ट पुष्पं सर्वं तत्सं
पुनर्विन्दते लभत इति सर्वव्याख्यानानुसारेण तण्डुलाः ष
ष्टिकतण्डुला इति व्याख्यानम् परं तत्तण्डुलमत्र वायुविड
ङ्गं उचितं वेदमत्र कृमिदोषेण पुष्पस्य वणष्टत्वात् प
नष्टकृमिनाशनम् तथा चौषधिप्रकाशे पुंसि क्लीवे
विडङ्गं स्यात्कृमिघ्नो जन्तुनाशनः तण्डुलश्च तथा वेल्लस
मोघा चित्रतण्डुलेति अत्र चानंगरंगे विशेषः तण्डुलश्चा
थगुष्टं च हवीपत्रं समं त्रयम् वारिपिष्टं पिबेद्यावन्नष्ट
पुष्पं लभेत सेति ।३॥ इति पञ्चसायकविवरणे नष्ट
पुष्पप्रत्यापत्तिसाधननिरूपणम् ॥ यथा ते वनाशेन
ग्रहणात्स्वफलाभावे निष्फलं जीवनं तथा न दाधिको
नापि गर्भाशयच्छिद्रसत्त्वेन तदभाव इति न दाधिक्या
निवारणभावना इति ॥ अथेति पाञ्चादिविकं सपि
पं· ष्टं कृत्वा समाहेन वस्त्रस्तनतापहरणम् संपिष्टवस्त्रशो

धितं च कृत्वा सजलं जलालोडितं कृत्वा पीतं सत् नार्या
रजस्रोतं तत्वेगं प्रसरद्रजःप्रवाहं निवारयेत् वंशत्वचो
पयोगि कुर्यात् अत्र दृष्टान्तः सेतुरिवेति यथा सेतुर्द्दि
चुक्कंणादिकूटवद्ध्वा मार्गप्रसरत्प्रवाहं जलं
निरुध्योपयुक्तं करोतीति धात्री आमलकी पथ्या
हरीतकी रसाञ्जनं रसगर्भनामयौक्तिकं द्रव्यम्
तथा च दार्वीक्वाथसमं क्षीरं पाककपक्वं यदा घनं
तदा रसाञ्जनं ख्यातमिति दार्वी दारुहरिद्रा एत
इति च्चरसौयुँ प्रसिद्धम् ।१। घोलं त्विति घोलः श्लेष्मान्त
कोलहरेति प्रसिद्धः अश्मकं शिलाजतु शिला
जेत् इति प्रसिद्धम् अश्मा शिला मनःशिलेति
यावत् एभिस्त्रिभिरन्वितं तत्र एडुलो विडंगं तस्यापि
ष्टचूर्णं विधाय वारिणा गुलिका विधेया सा च यो
नौ निक्षेप्येति योगोयं दृढेन स्कृतिमानं वाधि
कं निवारयतीति अत्र कल्याणमल्लः कपित्थ
वेणपत्रं च समांशं मधुना सह लीढं सप्ताह
माधिकं पुष्पस्य स्त्रियामं नयेत् इति ॥इति पुष्पा
धिक्य निवारकसाधननिरूपणम् यदर्थमि
यान्त्रयत्नः प्रपञ्चितस्तदिदानीं सर्वमौलिभू
तं गर्भादानमवतारयति अथेति ऋतुस्नावसा

नेश्वार्तवस्नानाच्चैव चतुर्थदिने पञ्चमदिने वा कृतस्ना
नास्त्रीयात्स्वार्तवस्नानानन्तरमेव हेमरजतता
म्राणां मारितानां भस्मत्रयं मुखेन विलीनात्स्वा
द्यविनष्टदोषादिवशेन गर्भास्त्रीकोटिणां भूमि
श्च्यहाद्दिनत्रयादूर्ध्वं समासादयति पुनर्गर्भोत्प
त्तियोग्यं दधात्याश्रयते इति अत्रस्तान्यमित्यत्र
स्त्नौद्रमिति कल्याणमल्लपाठः तथाच दौ
प्यकाञ्चनताम्राणां भस्मक्षौद्रान्वितं त्र्यहान्ता
लीढं मृष्यान्तके स्त्रीभिः देत्रशुद्धिं पराद्दिशेत्
इति तु नीराजिनेति यास्त्रीरविपुष्ययोगे यस्मिन्
दिने पुष्यमादित्यवारेण मिलति तद्दिने नीरा
जिता त्र्यस्म नीराजितः पञ्चोपचारपूजापूर्वं पि
ष्टकदीपवर्तिकादिभ रिनधारावकृताराति
कोयोत्रो विभीतकद्दत्तस्तस्याद्रेफलं तस्या
वसामज्जासारमादिनात्वक्रुच्चग्रहणं तेनात्र
फलवसादिनामिश्रं संपुक्तीय तत्प्रयोगोद्धृतं त
न्मथित्वा मन्थानाकर्षणेन यज्ञातं सारं नव
नीतारव्यं तत् विधिनेति अत्रात्याक्तोयं भावः
पुष्योद्धृतं स्वेतवलामूलं कर्षं च तत्समम यं
ष्टीहृणं स्त्रिनायास्त्वपलमेकं विमिश्रयेत् ।

इति पृष्टोऽहं तं श्वेतबलामूलं कर्षविभीतकप
लं तत्समं श्वेतबलामूलसममात्रमादाय मा
त्रास्तममनुभयं गृहीत्वा तत्समं च यष्टीचूर्णम
धुयष्टिकाचूर्णं वादाय तत्त्रयं सममात्रं कृत्वा।
तत्र सितायाः शर्करायाः पक्वं पलं विमिश्रयेत्
तथा मिश्रितं चैतत्सर्वं पयसि योजयेत् तत्रा
यं विधिः पयसैतत्संयोज्य मन्थनेन नवनी
तं गृह्णीयात् इति तदाद्यार्तवदिने पुंगव्य
नक्षीरेण सह भक्तादिकं सर्वं विहायैतदेवपि
वेत् तत्र च गोक्षीरनियमश्चायं कल्याणमल्लो
क्तोग्राह्यः यथा तथा गौरेकवर्णायाः सवत्साया
श्च गोः पयः आदाय तन्निष्ठानन्मध्ये पिबेत्स्नात्वाव
रांगनेति नारीनियमश्चात्रायम् कृतांगरागेत्या
दि रत्नाभिलाषेति निर्वेदादिकथाप्यत्रनादर
णीयेति सूचितम् इत्थं पालितनियमा नारी का
मं निश्चयेन चतुर्थदिने स्नात्वा पतिमासाद्याव
श्यं सुपुत्रमासादयेते लभत इति अत्र चतुर्थ
दिवसे नियममध्याह्न कल्याणमल्लः नत्वादेत
द्दिने किंचिदर्धरात्रौ पतिं भजेत् प्रातःक्षीरौद
नं भक्षेद्गर्भिणी स्यादसंशयम् त्रिरात्रं निशाया

पं सा
१२६
126

मितिसम्बन्धः ध स्नानेति यापुष्पवती नारी त्रिदिनं दि
नत्रये आर्तवस्रावदिवसेष्वित्यर्थः गोदुग्धेन स
ह फणिकेसरस्य नागकेसरस्य रजश्चूर्णं पिबेत्
भक्तादिकं च विहाय यामीषु दिनेषु केवलं क्षी
राशिनी भवेत् न चैव क्षीरभोजने स्थितविघ्न
हन्तिर्भवेत् असौ च चतुर्थदिने स्नाता नरसंयो
गाद्गर्भं धत्ते धारयतीति अत्र चाहनेतृक्रमः क
ल्याणमल्लस्त्वमुयोगमपि साहचर्येण विका
लेन वा वदन्ति तथा च नागकेसरचूर्णं वा मधा
ज्येन पिबेद्व्यहम् क्षीरभक्तं संयोगाद्गर्भं धत्ते
गंना ध्रुवम् इति ९ लक्ष्मणायापुत्रनाम्न्या ओ
षध्याः सितायाः श्वेतवर्णायाः मूलं क्षीराम्बुपि
ष्टं क्षीरजलाभ्यां पिष्टं राज्ञी त्रिदिनं पयोभिर्दुग्धे
न सह निपीय नियमेकानेव्रतरक्षणार्थं ना[illegible]न्ना
दिकं भुक्ते ऋतुदिनत्रये चतुर्थदिने चासौ स्ना
ता भर्तृसंयोगे जाते पुत्रं प्रसूते गर्भं धत्ते इत्यर्थः
अत्राप्यपरे पुष्ययोगं भर्तृस्तल्पेषणं च वदंति
तथा च पुष्योद्धृतं लक्ष्मणायामूलं भर्त्रा निषे
षितम् पिबेद्गर्भेण सा पुत्रं धत्ते क्षीराशनाद्ध्रु
वम् इति ओषधिप्रकाशे लक्ष्मणपुत्रकारका

पं:

विन्दुभिर्लक्षितासदा लक्ष्मणापुत्रजननीबलग
न्धाकृतिर्भवेत् कथितापुत्रदा वर्षं लक्ष्मणा
मुनिपुंगवैरिति ७ सपिप्पलीति वन्ध्यानारी
पिप्पल्यादिपञ्चकं समभागं गव्यदुग्धेन सह
पीत्वा हठेन वन्ध्यात्वं बलाद्दूरीकृत्य पुत्रं लभते
अत्रासम्भावनां निरस्यति योग इति तत्र शृंगवे
रं शुण्ठ्यार्द्रकयोः साधारणं पिप्पली प्रसिद्धा केस
रो नागकेसरः तक्षा कण्टकारिका कण्टारीति
प्रसिद्धा ऊषणं मरिचम् अत्र च प्रत्येकमात्रा मा
षमितेति पिप्पल्यादीनां माषपंचकं गोदुग्धं च
तत्सममिति प्राचीनमतम् ८ हन्तमिन्द्रवज्रा
अत्र कल्याणमल्लः वाजिगन्धामृतासर्पिष्का
यं स्नानदिने पिबेत् सापि पुंयोगतो नारी ग
र्भं धत्ते न संशय इति तथा बीजपूरस्य मूलं वा
क्षीरसिद्धं घृतान्वितम् ऋतौ च यदि पिबेद्यासा
गर्भं दधाति न संशय इति अमृतामलकी बीजपू
रं बिजौ—रीति प्रसिद्धम् ॥ इति गर्भाधानसाध
न निरूपणम् ॥ इदानीं गर्भाधाने जातेपि यद्य
त्र पानादिदोषवशेन तत्स्रावपातादि सम्भा
वना भवेत् तदा किं विधेयमिति गर्भस्रावप्र

सं॰ सा॰ नीकारमवतारयति ॥ अथेति कोकनदसारक्तपद्म
१२७ सकन्दं मूलं गर्भस्रावसम्भावनायां माक्षिक
127 युतं पिबेत् इत्येकेयोगः अथवा क्षीरमिश्रं पिबे
त् अथवाज्यमिश्रं पिबेत् अथवा सितया सह प
कं पिबेत् सप्ताहमिति सप्तदिनपर्यन्तमिति ।
गर्भोदाने जाते यदि गर्भिण्येवंप्रयोगमेतत्पिबेत् त
दा गर्भस्रावादिकं न जायत एव यदि तत्पीतमि
दं न भवेत् कथंचिद्दोषवशेन स्रावादि सम्भा
वना भवेत् तदा तत्क्षणमेव तत्स्थितिं सम्भाव
नां तावत्पिबेत् इति माक्षिकादिविकल्पस्तत्र पि
साधारणनियममाह शीतमिति शीतलमे
वेमं क्वाथं पिबेत् नत्वलमिति एषच शीतली
कृतः क्वाथो गर्भस्रावादिकं निहन्ति निर्दल
यति तथारोचकादिकमपि निहन्ति तत्रारो
चकमन्नारुचिः पवनजः शोफः पवनविका
रजातः श्वयथुः तथा त्रिदोषा वातपित्तकफा
ख्यदोषत्रयजाता व्यस्ततया समस्ततया वा ।
जाता वमिश्छर्दिनभक्षितपीतादि प्रत्याहन्ति
पं॰ लक्षणा तथा सर्वप्रकारमनेकप्रकारं शूलं ज
ठरामयम् एवंपरमन्यदपि प्रकृष्टमामवाता

दिदोषदुष्टं किंचित् तत्सर्वं निहन्तीति अत्र केचित्
कोकनदं पद्मकमिति वदंति एतच्च एतन्नामक
पर्वतीयवृक्षमूलं तथा चौषधिप्रकाशे पद्मकं
पद्मगन्धि स्यात्तथा पद्माह्वयः स्मृतम् गर्भसंस्था
पनं रुच्यं वमिज्वरामन्त्रमापणत् वीसर्पदाहवि
स्फोटकुष्टश्लेष्मास्त्रपित्तनुदिति वृत्तं शार्द्दूलवि
क्रीडितम् अन्यच्च कुलालपाणिसंलग्नः पंकः।
लोढ्रसमन्वितः अजाक्षीरेण संपीय गर्भस्तंभं
करोत्युलम् तथा यष्टीशावरधात्रीणां चूर्णं पी
तं पयोन्वितम् तस्मात् स्खलितं गर्भं नारीणां स्त
म्भयेद्ध्रुवम् इति ॥ इति गर्भस्रावनिवारकसा
धननिरूपणम् ॥ अथ येन विधिना नारी मर
णकल्पगर्भमोचनव्यथायाः पीडां नानुभवति
तं विधिमवतारयति ॥ अथेति गुञ्जा द्विधा श्वे
ता रक्ता चेति गुञ्जा नरूपा हेतोभयं प्राप्य तस्यो
भयस्य मूलयुगं रविपुष्ययोगे विधानात् वस्त्र
माणसर्वौषधिसमुत्पाटनविधिनोत्पाट्योद्धृत्य
नीलसूत्रैः नीलसूत्रग्रथितेन डोरकेण कटीत
टे मूर्धनि च निबद्धं सत् शीघ्रमनायासेनां।
गनायाः प्रसूतिं प्रसवं कुरुत इति सर्वत्र

पं.सा.
१२८
128

वकामिनी गर्भिणी रविपुष्ययोगं लब्ध्वा विधिमि
मं प्रागेव रचयेदिति अथवा यदाकदाचिद्धृत्वा
मूलद्वयं स्ववशं कृत्वा रविपुष्ययोगे निबध्नीयादि
ति वषाद्वो विकल्पकटौ मूर्धनि वेति अथवा रविपु
ष्योद्धृतं मूलद्वयमानीय चौल्याप्यंतत्रय दैवाये
देयं जायते न दैवतत्कालप्रसववेदनायामिमं
विधिं कुर्यात् इति अत्र च औषधिमूलोत्पाटनवि
धिप्रकारोयम् आदित्यसम्मुखो भूत्वा नमस्कृत्य
शिवं नरः गृह्णीयादुत्तरादि[illegible]लां वल्लीं प्राणके ल्लौ
ध्रुधः नित्यं सर्वत्र कल्याणि मम कार्यं भव मा
याकृतैवमूते शिर पश्चात्स्वर्गं गमिष्यसि येन त्वा
खनति ब्रह्मा येन त्वा खनयेद्धरिः तेन त्वा खन
यिष्यामि पञ्चबाणेन पाणिना इति सर्वौष
धिसाधारणोत्पाटनविधिः ॥ १ ॥ आगारेति आ
गारधूमं गृहानस्युद्धतोर्ध्वभूमिकानललग्नं धू
मं प्रद्रवारिणा पर्युषितवारिणा अबलानारी
अलम्बुसानामणनामौषधिस्तस्या मूलं कटौनि
बद्धं सुखेन प्रसूतयेस्यादिति इदं योगद्वयं
भूपतिर्नलनामा क्ष्मापालोब्रवीत् तथाचा
न्यत्रापि गृहधूमं समादाय पिबेत्पर्युषिता

पं.

म्भसा यासाहृतेसत्वंनारीघ्रीग्रंनात्रविचारणा
तथा गृह्यामुनागेद्रधूमंपानंगर्भापकर्षणम्
श्रुलमुसामूलमथोवड्डंयोगद्वयंविदम् समा
त्रुलुंगमिति मातुलुंगवीजमरंविजौरीइतिप्र
सिद्धम् मधुकंमधुयष्टिः मुहूलटीतिप्रसिद्धा
नैवात्रविकल्पयोग इत्यमेनदित्यर्थः रक्तावे तिसए
ति गुंजामूलंश्वेतरक्तभेदमनपेक्ष्यसंवोयनत
गुंजावल्लीमूलमानीय सममानेन सप्तपाका
लंतद्विधायसप्तभिः सूत्रैरिति सप्तभिः सूत्रलति
काभिः पृथक्पृथक्कृतिभागेकाञ्चीवद्बद्धा
तन्मूलंनारीणांगर्भिणीप्रस्तनयेस्यादिति हनुमा
र्याम इह्यागनोसीत्यादिमंत्रान्तरार्थः सुतेविव
रणानहि मणिमंत्रौषधीनांगुप्ततयेवतन्नदर्थ
साधनत्वेनकथनात् अनेनपूर्वोक्तेन गेउन्म
येत्यादिमंत्रैः सजप्तनीयंषड्डांगुरस्तांसप्तवा
रंजापेनमनुनरुयस्तुतंगर्भिण्यैदेयमितिसंवे
नगर्भनिर्गमनपीडारहितम् अन्यत्स्पष्टम् र
तिसंखप्रसवनिरूपणम् अथप्रायशः स्त्रीणां
प्रसववशाद्देहदौर्बल्ययोनिभ्रंशयिल्पंवजाय
ते तथाचमन्मथसंखनजायेतइतितथामहा

पं प्रभावानां बहुदाराणां दूरेभून्नैव जायते इति त
१२५ या उलतारकोस्ति ज्येष्ठः पुत्र इति तस्मिन्नुद्रू
125 तेन्या प्रसूतिकामव्यसनप्रसक्तानर्थायैव जा
यते इति तथा वारंवारं कन्याप्रसक्तौ नच्छिन्नैव
वर्धत इति च मनसि कृत्वा मङ्गलमुद्रः प्रस्ववरोध
कं वन्ध्यात्वविधायकप्रकाममर्म्मवतारयति ॥ मा
प्रथेति पलाशः किंशुकः ढक्वारेति प्रसिद्धः ९
नीरङ्गमोरसैकभरितफलोद्गमो नारिकीरल
योः फलानि अथवा शाल्मलिपादपस्य सिवले
ति प्रसिद्धहत्तस्य पुष्पाणि मधेन मदिरया सह
यानारी मासार्धदिनं पञ्चदशादिनानि पिबन्ती भ
वेत् असौ वन्ध्या स्यादिति पिबन्तीत्यनेन यान
स्य मध्ये विच्छेदो न विधेय इति साम्प्रतिकशास्त्रा
दर्शितम् मासार्धदिनमिति ज्ञातौ अकर्मथा
नभियोग इति अधिकरणे द्वितीया ।१। त्रषाम्बुने
ति त्रषाम्बुकांचिकं त्रषमस्यादिसाधितमम्बुज
लमिति यावत् यावकहद्दनमलं लाक्षाहद्दनम्
लं तथा चौषधिप्रकाशे लाक्षापलं कषालक्को
याचोहद्दामयोजनमिति निष्कासेति सर्वाङ्कौष
पं· धुद्धारणविधिना निष्कासनियममेकभक्तलल

णमाचरन्ती ऋत्ववसाने त्रिदिनानि या पिबन्ती सा
त् असौ मरणान्तं वन्ध्या भवेत् अत्रापि त्रिदिनमि
ति पिबन्तीति च प्राग्वत् ।२। फलमिति कदम्ब
स्य नीपवृक्षस्य फलं तथामादिकं तौल्यं तद्घोदके
न कांजिकजलेन त्रिदिनं यदाकदापि अथवा स्त्रा
नावसाने आर्तवसमाप्तौ च चतुर्थे दिने नियमेनैक
भक्तादिना पीतं तत्र हठेनावश्यं निश्चितं वन्ध्यां
कुरुते अत्र कल्याणमल्लेनार्तवनिवृत्तौ स्नानाद
नु दिनत्रये भक्षणं वन्ध्यात्वकरमित्युक्तम् तथा
च कदम्बस्य फलपादं मस्तकाया दिनत्रयम् पी
तं पुष्पावसाने तु वन्ध्यात्वं प्रतिपादयेत् इति त्र
त्रैहायनमिति त्रैहायनं गुडं वर्षत्रितयस्थितं त्वा
जीर्णतामापन्नं पुराणगुडं अर्धमासं पञ्चदशादि
नानि नित्यमविच्छेदेन पलप्रमाणं कर्षचतु
ष्कपरिमितं चतुष्षष्टिमाषपरिमितं यावन्ति ता
त्तिनस्य जीवान्तकं वन्ध्यात्वं मरणं तावदसौ व
न्ध्या जायते कविशेखरेण त्वस्मिन्योगे स्वनाम
स्थापनमव्यभिचारदर्शनार्थम् ।४। कर्षद्वय
मिति रास्नसहदेवीजं पलाशाद्वृत्तफलवी
जं कर्षद्वयं पलार्धमानं द्वात्रिंशन्माषपरिमि
तं तत्रापि चत्वारो माषाः पृंकेऽइति कल्पनया ष्टंकपरिमि

तेयानारीसितशालिवार्भिः षाष्टिकाख्यतण्डुलक्वा
लनजलैः सह मृगपोतकाय्या यदृतौ सप्ताहं यो
तं भवेत् तदर्हे नियतं वन्ध्यां करोतीति [illegible]वि ऋ
त्वारम्भदिनमारभ्य सप्तदिनानि तावत् वृत्तमि
न्द्रवज्रा ।५। इत्येवमिति योनिसंकोचकुचसंस्का
रं वन्ध्यात्वापादनादिकथनात् तस्मिन्नुपागतं म
हाजनोपालम्भं कविर्मुक्त्या निवारयितुमवतार
यति ॥ इत्येवमिति मया ते मी योगा नरपतिवृ
द्धोविताराजसम्होपयोग्याः कीर्तिताः ये योगाः
कृतिभिः स्वयं कृतकृत्यैः परार्थोद्यतैर्बुधैर्विदित
वैद्यैरुदयेरहस्यनयाधार्याधारणीयाः कीर्तिता
नमुनः कार्या यत्र नत्राविष्कार्याः कृतः क्रियासा
मान्यार्थवाचित्वादाविष्करणमत्रार्थः अयमर्थः
प्रायेणमहात्मानो राजकुमाराश्च पञ्चया बया
दीहृषीवर्तनीं न कदावनाविष्कुर्वन्तीति यथा
ते स्वयं स्वरहस्यत्वविदितवैद्यकृति[illegible]दार्थवाप्त
द्रहस्याभिज्ञाः स्युरिति मत्कथनस्याशयः न पु
नर्मम यं वर्ननीवर्ननीयेति मज्जपालम्भदायि
नः केवलं स्वात्मानमेव कलंकयति कानामा
वममन्नतिरितिभवतश्च नेनभवदायासेन

राजकुमारफलकेनकातरप्रायायाश्चपियदितरिष्यं
तितदातदनुषंगेणतवापिश्लाघैवभविष्यतीत्य
त्राह वेषणानामिति येनामेवेषणानांवारस्त्रीणा
उपकारकर्मकृथालापतद्वारानदभीप्सितमुप
कारंकरिष्यंतितेननूनंमहाभाग्यःस्वयमपिसं
कृतार्थयित्वापरानपिकृतार्थयन्तितदासन्तगाता
साकातर्यमपाकरिष्यन्तीतिकिंनामतेषांमहा
भाग्यत्वंवर्णनीयम् अहंत्वत्रकर्मणिपरमदुर्ग
तदन्यायैर्विदितपरावरैर्ममकविशेषोवरसेदं
दौर्बुद्ध्य वदमक्षितालक्षणकार्पण्यलन्तव्यस
हनीयम् अत्रहेतुर्विनयादिति विनयाद्विनय
स्वीकारात् मयाविनयःस्वीकरणीयतयाहतो
येनदौर्गत्यमपिस्वस्मिन्स्वीकृतंतनपुनर्विनयं
विनामहाभाग्यत्वमिति सर्वथास्वाचारपालनं
विनयः इतिकस्मिंकर्मणिग्रहन्नोसावितीणि
त स्वोपालम्भनमप्यवकाशंलभत इतिभावः
वृत्तंशार्दूलविक्रीडितम् ॥ इतितद्रूपवेधनाख्ये
पञ्चसायकविवरणेवन्ध्यात्वसाधननिरूपण
म् ॥ प्रायेणचस्त्रीणांस्ववेणीवेणीबन्धमोक्षोमो
दइतिसूत्रकारवचनाद्धेमपाश्रितपवासावा

पं.हा
१३१
।३१।

न्द्रोदयः सावु यथायथाकेशानांदैर्घ्यसौक्ष्म्यनैवि
ड्यं स्यात्तथातथातिशयभागिनीपरमानन्दकारण
मितितद्विधानमवतारयति। अथेति तिलप्रसूनं
तिलपुष्पं तद्वत्सशावरं गालवः शावरो रोध्र इति श्वे
तोऽथसहितं तथागोक्षुरेणसहयखिकेति प्रसि
द्धनाम्नात्रिकण्टकेनसममात्रयांतयोन्यपिष्टा
घृतोपस्कृतंकार्यमितितेनलेपेनसप्ताहमात्रे
ण सप्ताहावधिशिरः प्रलेपात्केशादीर्घाः प्रचुराः
शोभनाश्चभवंति इति ह्रस्वाः सन्तोदीर्घाभवन्तिर
विरलाः सन्तः प्रचुराभवंतिस्थूलाः सन्तः सूक्ष्माभव
न्ति कर्कशाः सन्तः कोमलाभवंति इति। वृत्तमु
पेन्द्रवज्रा।८। मदन्तिकेति मदन्तिकामेहन्दी
इतिप्रसिद्धारागसाधनौषधिः शावरः श्वेतरोध्रः
एतयोरुभयोः कल्केन चूर्णेन सिद्धंभावितंति
लोद्भवंतैलंकेशास्येतिजातावेकवचनंकेशा
नामित्यर्थः अकालेवार्द्धकंविनापिजातांकेशा
नांविरलतांतथारौक्ष्यंपारुष्यंअत्राप्यकालजात
मितिलिंगपरिणामेनान्वयः खर्वत्वंह्रस्वताम
लमतिशायेननिहन्तीति अनेनतैलेनकेशाश्च
नकोमलदीर्घाभवन्तीत्यर्थः दन्तिकयायुक्तः

सावरो दन्तिकासावर इति मध्यपदलोपी समा
सः दन्तिकासावरयोः कल्कं दन्तिकासावरकल्कं
समानं दन्तिकासावरकल्कस्य दन्तिकासावर
कल्कं तेन सिद्धमिति भावना प्रकारश्च स एव
र्वं पूर्वपूर्वचूर्णनिराकरणेन नवीननवीनदा
नेन चेति पूर्वमेवोक्तः अत्र मदन्तिकेत्यपपा
नीयादिपाठो भ्रमवशादेव न च मदंतिकाऽ
प्यपि रागसाधनद्रव्ये पठितः दीप्यतेनया
वर्णयति दन्ती सैव दन्तिकेति स्वार्थे कन्प्रत्य
ये दन्तिकेति सिद्धम् अथ मङ्कुलकः निगुम्भो
दन्तिकाप्रत्यक्कुरे एषु दम्भरपर्णपीतमरः इ
मम्युपेन्द्रवज्रा॥ तथा च कल्याणमल्लपादोपि
दन्ती सावरकल्केन सिद्धं तैलं तिलोद्भवम् रो
पणं कार्यपर्णं च केशानां षड्गुणं दन्तिलेपनात् इति॥
इति केशसंस्कारनिरूपणम्॥ अथ सर्वमिदं
कामोपकरणं स्वर्णान्यभूपामरभूषणाद्यैर्न
शोभते श्रृङ्गारशिरोरत्नस्य यस्माद्दतो मूर्धजरा
गसेवां कुर्याद्यथैवाञ्जनभूषणनामिति अभि
युक्तस्मरणात्कौतुकिभिरवश्यं केशकार्ण्यं पवि
धेयमिति तदवतारयति॥ अथेति निम्बस्य ति

ग पं स्ता॰
१२२
132

स्वहस्तस्यफलानांतैलंअस्तार्धमात्रंअर्धकर्षपरिमि
तमष्टमाषमितियावत् प्रसभंवलादस्यापिति।
यमेननियतस्यापितमात्रयाक्रमेणमासंतावती
त्वायांवेलुतथाशुक्लाअपिकेशाद्रुतंशीघ्रमेवक
तांकार्ण्यप्रयांतीति अत्रनियमेनेति प्रसभमिति
वक्तव्यनान्नासाहारेणेनत्यानमितिवोध्यमकल्या
णमहलेखमंयोगमन्यथैवोक्तवान् यथानित्यस्वतैलंपलं
नित्यंषण्मासंयःपिवेन्नरःशुक्लाकेशाःक्रमेणैवत
स्यान्यालिनितल्पतामिति वृत्तमुपेन्द्रवज्रा १॥
सनीलिकेतिरत्निदेवनामाचार्यइत्यहनेकिमि
त्याह यद्यपिजरादिवशात्केशाःपांडोपमाभवेयुः
तथापि पीलित्यादिभिरुपेत्यमिलित्वातदप्यकाइ
सर्पःपीघ्रंकलाभवंति तत्रनीलिकाकेशाका१
र्पणसाधनेनीलीनामौषधिःतस्याश्चरसंशोभ
नत्वंनवीनत्वम् सैन्धवंसैन्धवलवणंपिप्पली
प्रसिद्धा कर्गर्जपयुक्ताभिरित्यनेनउपकारकेत्व
नाजानूनमेवयोज्यमिति॥ वृत्तमुपेन्द्रवज्रा।
२। सातावरीति शातावरीनारायणीतिप्रसिद्धा
यैसाहस्यतिलेनजानावेकववनंकृस्लतिलेरि
तियावत् तथागोरोचनापत्रनाम्नैवप्रसिद्धात

पं॰

तथाकाकमुखोभिधाकाकः काकपाह्वोमुखमादौ
यस्यासाहश्रीचासावभिधासाकाकमाचीत्यर्थः
अमीभिर्बहुभिर्द्रव्यैर्नरः केशानालिप्यतत्साधित
तैलेनोपस्कृत्यशुक्लानपिनान्कालवर्णान्करोतीति ॥
घातावर्यादीनांत्वेपिअमीभिरितिकृलतिलघा
ह्वापेक्षयापुंनिर्देशः अनंगरंगे गोरोचनाकृल
तिलाःकाकमाचीघातावरी अमीभिर्विकृतालिप्ता :
पुष्पमतांयांतिसत्वरमितिवृत्तमुपजातिः । २ ।
अत्रैवप्रसंगाधूकादिनिवारणसाधनंनिरूपयति
विडंगे तिविडंगंवीविडंगमितिप्रसिद्धम् गन्धो
पलोगन्धकाश्मानयोर्द्वयोःकल्कंहरिद्राचतुर्गुणेनगो
मूत्रेणसहकटुतैलंसर्षपतैलंसाध्यंभावनाप्रका
रेणविधेयमिति सिद्धमेतत्तैलम् अस्यतैलस्याभ्य
ङ्गयोगेनलेपनेनमर्दनेनपिशाचरक्षाणांसकालि केशानां
क्षास्वेदजाःस्वदन्त्यदन्तरक्तमयःप्रलयंनाशंप्र
यान्तीति वृत्तमुपजातिः ३ अत्रववाहाचार्यः लोह
पात्रेतण्डुलाकोद्रवाणांशुक्तेपक्वांलोहचूर्णेनसा
कं पिष्टा [नु] तेनमूर्ध्निभृक्ताल्लकेशोदत्वातिष्ठेहेसा
यित्वार्द्रपत्रैः ॥ यातेद्वितीयेप्रहरेविहायदयाङ्कि
रस्यामलकप्रलेपम् संक्षाययत्नैःप्रहरद्वयेनप्र

पं. १३३

त्वालिनेकार्ष्ण्यमप्येति शीर्षम् ॥ शुक्ले इत्यम्लेकांवि
कादौ पक्वान्विन्यान् ततो लोहचूर्णेन साकं पिष्टांश्चू
र्णीकृतान् शुक्लाम्लके शो इति शुक्लेनाम्लेन कांवि
कादिनाम्लीकृताः केशाय ततो हशो शिरसि दत्वा
ईडपत्रैर्वेष्टयित्वा सीनेति ततः शिरःस्नानप्रकार
मपि स्पष्टमाह त्वक्कुष्ठरेणुनलिकास्पृक्कारसत
गरवालकैस्तलैः केसरपत्रविमिश्रैर्नरपतियो
ग्यं शिरःस्नानमिति रेणुर्हरेणुः रसो बोलः वालु
कं ह्रीवेरं केसरं नागकेसरं पत्रं गन्धपत्रं अन्यत्स्प
ष्टं ॥ इति लक्ष्मवेधनाख्ये पंचसायकविवरणे के
शकार्ष्ण्यसाधननिरूपणम् ॥ ॥
अथ केशानाशापरपर्यायखलतिनिवारकसा
धननिरूपणम् गुञ्जेति गुंजाफलानि खेनकृस
भेदेन द्विविधारक्तिकास्ताभिश्चूर्णिताभिः तैलेण
भावना विधेयेति तेन लेपेन शिरो विलिप्य सक
लेन्द्रलुप्तं सकलं मध्ये त्रुटिले खागोलकाहत्यादि
भिरनेकप्रकारमिन्द्रलुप्तं केशखादकाख्यः शिरो
व्याधिविशेषः प्रणश्येदिति तस्मिंश्च प्रणष्टे फलि
तमाह अनेनेति अनेन योगेनानेनोपायेन केशा
स्तथा वकाशिकृताः कृष्णवर्णाः जटिलावक्राविशा

लादीशाखरोहन्तीति वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥ १ ॥ मातं
गेति मातंगदन्तस्य हस्तिदन्तस्य शकलस्य मषीं वि
धाय दन्तशकलखण्डाए भस्म विधायेति विहित
तद्भस्म मषीं तत्प्रतया श्रेष्ठांजनं स्रोतोंजनं सपि
ष्टं समानमात्रतया स्वल्पं पेषणीयमिति तपिष्ट
मित्यत्र विधेयमिति शेषः इति लेपं विधाय तेन
शिरसो विलेपनाद्विमूलं केशावरोहनकं नय
तीति न केवलमेतदेवानेन सिध्यति अपितु केशा
अपि प्रकर्षेणाविनाशीव स्वल्पवक्रा गाढारोहन्ती
ति हस्तमध्येपीत्यर्थः किं भूतैर्घटस्यापि सद्य
टत्वख्यापनाय तत्र हस्तमध्ये केशारोहणतात्प
र्येणेति ध्येयम् ॥ वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥ २ ॥ स्वतं गरंगे
श्वागुरत्नं त्रिफला त्वक्या एव तयोरपि पिंडारकं
चेति कल्कैस्तिलतैलं प्रसाधयेत् नीलीतैलमिति
ख्यातं केशानां रंजनं परं लिप्तोव हंसपक्षोपि ध्रुवं
मेचकतां व्रजेत् इति तथा मानूफलकणानीली
सैन्धवैः सारनालकैः पिष्टैः शिरो हन्ति लिप्ताः घप
मवर्णाभवं पलम् ॥ इत्येन्द्रलुप्तिकनिवारकसा
धननिरूपणम् ॥ क्षीरेणेति वज्रीनरुः सीहुएए
हवः संखहरु इति व्यपदिशंति तन्मण्डनेनती

पं॰ रेणरसेन नितान्तमत्यन्तं सप्तरात्रपर्यन्तं द्वादशरात्र
१३४ पर्यन्तं वा ये कल्कतिला भाविता भावनाख्यसंस्कारो २
134 पस्कृता भवेयुस्तेषां भावितानां निष्पीडनयन्त्रेण ।
तैलं निष्कासनेन तैललेपेन विलासिनीनां प्रशस्त
विलासभरितानां केशाः स्फटिकावदाताः स्फटिक
वदवदातानिर्मलाः शुद्धा भवंतीति प्रतिबिंभाद्यानो
चितत्वं नैर्मल्यं ॥ शुद्धावदातशब्दौ नैर्मल्यवाचकः ।
वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ।१। ॥ क्षीरेणेति याधात्र्यामलकीफ
लास्त्वमहीरुहस्य शाकसेन्द्रस्यास्वभूतोयो [illegible]हा ।
सोवज्राख्यः सोद्रुण इत्यर्थः तस्य क्षीरेण स्नावितरसे
नयाधात्र्यामलकीविभाविताविशेषेणभाविताख
दितेति ततोसौ शोषिता चूर्णिता च मधुना माक्षि ।
केण विभाविता कार्या माक्षिकं येन नयालेपो वि
धेय इत्यर्थः तस्मादित्थं विभाविताया आमलक्याः
परिणतालेपयोगात् केशालेनलेपेन विलिप्ता ले ।
पादनन्तरं वस्नातितस्याः केशाः स्वयमेव शुक्लावि
षदाभवंति केशानैर्मल्यकरणार्थं नापायेनाषि
ध्यत इत्यर्थः वृत्तमुपेन्द्रवज्रा २ अनंगरंगे ति
लतैलेन सप्ताहं यावद्धात्री भाविता भवेत् तल्लेपाद्
पं॰ युवतीनां श्वैत्यं यांति स्वयं कचाः तथा वज्रीक्षीरेण

सप्ताहं हस्तिविन्नंयद्वेत्तिलम् तत्तैललिप्ताः शुक्लाश्च:
केशाजनेवावसंप्रायइति ॥ इतिलक्षवेधनाखेयं १
वमस्य विवरणे केशानेमलनिह्नयणम् ॥
प्रायेणयथायौवनोदयेस्रगादिधारणकालनया
प्राशरोयानेवसंतोदयइवजायतेतथाइष्टान्त्रपा
वनेषाहृष्टयाधारकालनयाम्रखोदोकण्ठकावरण
ह्यणाः पिटकाश्चकविभ्रमोषकाजायंतइतितन्नि
राकरणसाधनमवतारयति श्वेवेति सिन्धूत्थंसै
न्धवलवणंसिद्धार्थकः सितसर्षपः शावरः श्वेतलोध्रं
वमीयांत्रयाणांवचायुतानांसममात्राणांपेषण
मेणधनसूर्वलेपोविधेयइतितल्लेपेनस्त्रीपुंसयोर्ये
यौवनोद्भवाः कण्ठासगतागलेमुखेवजाताः पिटा:
पिटकाः कण्ठकजालरूपास्तेहठेनौषधवला
न्नीयं नश्यन्तीति। वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ॥ १ ॥ पिष्ट्वेति
मधूकं मधुयष्टिं घृतसारकेन घृतसारं विधेयं तया
त्तर्भूतं यस्येति शोषाद्विभाषतिकपिघृतसारकेन
वनीतमेनमेदानुरूपेणगव्यंज्ञेयम् तेनगव्यन
वनीतेनमधूकंपिष्ट्वासंहृत्यविशोध्यचनवनी
तयोगः कार्यइतितेनलेपेनमरुम्मुंडवारंवार
मेकदिनपवसुखंशुक्लमपास्यनवीनंनवीनंले

पंचसायगणस्योः श्रुत्वा पिटका मासार्धमासेन तथा
तदेकबलानुसारेण मासं तावदर्धमावातान्नश्य सं.
न्तीति अर्धमासः पक्षः इन्द्रमुपेन्द्रवज्रा। १। यदिति।
शाल्मलिपादपस्य गोवास्नेहत्तमस्ति स्वलेति प्रसिद्ध
स्य कण्टकैः स्नेहमाधवास्तु विभिः क्षीरेण गव्यन्तु गव्ये
न पिष्टैर्लेपनामानीतैर्वदनं मुखं विलिम्पेत् तस्य मु
खस्य गण्डयुगलाः कपोलोद्भिन्नाः पिटकाः स्वल्पेन
दिनत्रयेण नश्यन्तीति। इन्द्रमि[illegible]न्द्रवज्रा। २। धान्य
मिति धान्यं धान्याकं वचा सावरं तत्तुल्यभागं वचया
सावरलोध्रेण च व्याख्यातेन तत्तुल्यभागं सममात्रं पि
दिघापदंसपिष्ट्वा ष्ट्वा ततिदिनं यस्य समभागं विशोध्य च वारिणा सेवयं विधा
यतेन लेपेन मुखं नितान्तमतिशयेन गाढं निघ
र्षणया विलिम्पेत् यस्तस्य नरस्य यौवनात्तारुण्य
ये मुखोद्भवाः पिटकास्ते नूनं विनाशं प्रयान्तीति
इन्द्रमिन्द्रवज्रा ३॥ इति पंचसायकविवरणे तु
त्वचेयनाख्ये पिटकविनाशकसाधननिरूपण
म्॥ यथा इष्टरक्तपित्तोद्रेकवशेन यौवने पिट।
का आविर्भवन्ति तथा इष्टवलासवासेकवशेन
मुखकर्णादिनीलिमापि यौवने जायत इति तन्नि
वारकसाधनमवतारयति॥ अश्येति रनिदेवना

माचार्य इतीत्थंभूतेयः पुरुषः सिद्धार्थजीरद्वितयंसि
द्धार्थसितसर्षपं तयाजीरद्वितयंजलकलमेदे
नयज्जीरद्वयंतथातिलंसितंतिलंसममात्रपुद्रा
यहीरेणगवाज्यपेनपिष्टानिद्वषारवितेनलेपे
नवदनंमुखंविलिम्पेत् विशेषेणनिमर्दनेन
लिम्पेत् सप्ताहमात्रंतावत् सप्तभिर्दिनैःकेव
लमित्थं विधानेनासौनसेकस्वकर्णजातंनैलं
नीलिमानंनिहत्यादिति इतमुपेन्द्रवज्रा॥१
निशोभयमिति निशाहरिद्रानस्याउभयं वि
शिष्टलक्षणेनारणहरिद्रादारुहरिद्राखंत
थागैरिकमेनत्त्वामाधात विशेषः तथाशोण
मंजिष्टा तथा मुस्तामुस्तकं गैरिकवर्णमुस्ता
मितिसमाहारेद्वन्द्वैकत्वम् रम्भामुपिष्टंकद
लीवारिपिष्टंकृत्वाजानेनलेपेनसप्ताहमात्रा
त् सप्तभिरेवदिनैर्नैत्यं नीलिमानंनिहत्या
दिति अविरेणप्रीस्त्रवदनंचचन्द्रतुल्यंसर्व
तःपीयूषासारभरितमिवकरोतीति॥इन्द
मिन्द्रवज्रा २ इतिच्छायीइति प्रसिद्धनीती
हरणसाधननिरूपणम् वाहुल्येनचका
मसेवासक्तानांलोचनयोः पिटकाजाय

नेत्रनिनदपहारकसाधनमवतारयति ॥ अथेति
मार्गोपामार्गः पोटकाण्ड इति प्रसिद्धः तस्यमू
लं सैन्धवेन लवणेन सहताम्रेनाम्रपात्रे घृष्टि
घृष्टं स्वांजनमाप्तिपथेन्नवाहृष्टेरविवारयो
गात् रविवारपतदञ्जनं लेपोवा विधेय इत्यर्थः
तेनांजनेन लेपन वाथवांनरंजनेन वक्षिवले
पेन नयनस्य मार्गेपेदायोनयनयोर्वामार्गेउप
लिप्तस्ततिनदञ्जनमसौ लेपोवा नराणां विप्प
टकं स्फोटादिनानेत्रवैषम्यं लोले [illegible] निर्तवाकेक
रादिनिंबवाद्दतं शीघ्रं हरेदिति ॥ हन्नमिन्दवज्रा १
अन्यत्र निम्बपत्रैः कांतचूर्णेलोधचूर्णेर्विमिश्रितं
वस्त्रकंडंजलेक्लिन्नं लेपनान्नेत्ररोगहृत् हर्षका
न्ताभवंमूलं निम्बकदंवपेषितम् लोहचूर्णयु
तं दोऽर्ध्याणलेपेन्नेत्ररोगजित् ॥ सैन्धवदारुह
रिद्रागैरिकपथ्यारसांजनैः पिष्टैः लिप्तैर्वहिः प्र
लेपोभवत्यशेषाक्षिरोगः इति चिप्पटकापहा
रकसाधननिरूपणम् ॥ अथ विस्मयीकरणार
कं किंचित्प्रकीर्णकमवतारयति ॥ गद्येनेति ।
वरांगयोनिः पक्वान्नं भवेत् कन्यायोनिवद्दृढं
भवेत् इदं च यथा प्रागपि व्याख्यातम् । हन्नमि

स्वत्वा ३॥ आकाशादेशादिति आकाशादेशान्मे
घमण्डलात् पतितमंभोजलं गृहीत्वा सायते
नज्जलेन यो नरोर्द्धं दत्ते मलं भुंजदशान मूलस्
अतिशयेन पिष्टानेन लेपेन ध्वजं विद्धं पुंध्वजा।
नं इति यावत् लिप्त्वा लिंगं विधाय यो नारीं भजेत
यया नार्या सह रमेत् तस्या नार्याः पुरुषान्तरेण
सह विनाशः तं विहाय या नान्यपुरुषं जात्वपि भ ९
जत इत्यर्थः ४ निर्यान्त्येति किंचि लोहपात्रादि
करणार्थं लोहकारेण यल्लोहं निर्यान्तं अहनीयं
विधते तस्य पुनः पीत्वनापनार्थं जले क्षेपो विधी
यते इति लोहकाराचारः इति यत्र जलेन लोहं
लिप्तं तन्निर्यात्य लोहजलमिति कथ्यते तेनज
लेन भूयो वारं वारं कामगृहस्य गुह्यस्य प्रक्षालनं
कुर्यात् तेन तत्प्रक्षालनेनासौ नारी वशांगं पुंसं
पूर्वं स्वयं मदनतप्तं पुनः समासादयति प्राप्नो॰
नीति अतिचर्षिन योनिरप्यचर्षिन यानिरिव
जायत इति ।५। मद्गुरिति मथितं निर्जलं गव्याइ
ध्यतं पूर्वानुरूपमदनतप्तमिति अन्यद्व्याख्यात
या१ चरम् ।६॥ येति नारी स्वयं पतितं नतपानितं
गोविषाणं मारूयीस्पंगं विहाय वारिणा हृष्टाने

पं॰ नलेपेन रचने सुरतक्रीडायां प्रहृन्नापां पस्यपुरुषस्य
१३० पत्युः परस्य वालक्षम पुंध्वजं गृहीतं न ददिति मे वा
137 लिम्पेत् असौ नारी तं पुरुषमन्यायत्यां प्रत्याका
यामेकां अकं पौरुषचिह्निहीनं न पुंसकं गृहीते स
म्पादयति प्रकाण्डस्य सम्पादनफलं स्वयमेव ल
कविर्विहन्तीति नोत्तिष्ठन् इति नामेनत्साधन
कारिणीं स्त्रियमपास्यन्तस्य पुरुषस्य ध्वजं नोत्तिष्ठ
तेन स्त्रामेव न तस्य तिष्ठति अन्याहृन षण्ढीत्यर्थः ८
अव्रतेनेन क्लैब्यनिराकरणाय प्रतीकारप्रकारमु
पायपयति ॥ अखन्ननमिति ॥ यानारी वरस्य पूय
स्वामिनो गोर्हषस्यात्सुन्नन मनुष्यं विषाणं स्पृगं
हृष्ट्वा तेन नलेपेन लग्नं तच्छिद्रं पुनः संप्रतिदया
लुर्भूत्वा तस्य विस्मयं प्रदर्श्य केमल किंनासती
लिम्पेत् तदासौ पुमान्पुनः स्वां प्रकृतिं स्वभावं पौ
रुषचिह्नं सर्वत्र प्रयाति यतो सौ प्रयोगप्रकाण्ड (७
ना सम्पादनद्वयोर्हि ष्टेतरः प्रत्यक्षीकृतन समर्थ
न इयमेवास्य प्रतिक्रियेत्यर्थः ८ अगारेतिको
तुकिभिर्विलासिभिर्दृष्टेन तद्धर्षाश्चर्यमालोच्यता
मिति अगारे स्वगृहे या गोधा गोधिका सा वेका
पं॰ न ध्याजयपश्चाद्धृतालं जयपश्चाद्धो विप्रेन यस्मामोघ

पौसमाजयणाहा जयन्तीनाम्न्यौषधिर्याजाहोतित्र
सिद्धा जयेति वचनात्तत्रसिद्धा तथाचामरः जया
जयन्तीतर्कारीनादेयी वैजयंतिकेतितस्यांना
लंकन्द इत्येतत्त्रयं गोधामांसं जयन्तीकन्द
वगोक्तगयसारेणगोनवनीतेनसपिष्टं कृत्वा
लिप्तं लेपं योनौ यस्तीकस्याविहिदध्यात्तत
लिप्तेति अंसौ लेपकारिणिस्त्रीयेन दलेनयोनौ
नल्लेपणंकृतनवनी सवासौ लिप्तः लेपकारीह
लक्तेन निबद्धमुष्टिर्या बद्धवेत् तावदन्तमस्या
लिप्तयोन्याः स्त्रियः स्त्रीत्वं स्त्रीभावं हरेत् गुह्यमर
स्यागुप्तं जायत इति मुष्टौ पुनरुन्मोचितायां गु
ह्यं पुनर्यथावद्भवेत् यदि पुनः सापत्न्यादि
नासौ विधेयं विधायाविदितं बद्धमुष्टि स्त्रिष्टेत
नदासौ च तिक्रियेत्याह रक्तेनेति सिताजमूत्र
लिप्तां तामेनाह यावत्कर्मकारिणि स्ववसिताम
नयेदं कर्मकृतमिति सम्भावितां श्रोणसरट
स्वरक्तवर्णगोधायाश्चानीयमारितायारक्तेनव
रेदाचरेत् सिताजमूत्रलिप्तां तां तेनापिलिम्पेत्
नदासौ न पुंस्त्रीभावास्त्रीहृष्टेनैतत्कर्मवला
उदरं स्त्रीप्रकृतिं स्तनादिमयीं प्राप्नोतीति ततो

पं०
१३८
138

पिगव्वघयस्मागोत्तुरयलेपनेनैनतस्सर्वंगुलादि
गोपनंनिराकरोतीतिनत्वविदयनत्कर्मविदय
नत्कर्मकृतनस्त्ववदंतीतिसत्यंनात्रासम्भावना
विधेयेतितात्पर्यम् ।। हृद्यंवसन्ततिलकं ५ ।।
तिष्टोति निषायाहरिद्रायाविच्छूर्णविशिष्टंस्तू
स्मीकृत्यघृतेधिनंचूर्णमेकंतयाचनमारस्यक
र्पूरस्यचूर्णमितिचूर्णद्वयंसमीकृतंसममात्र
यानीलितंसत् वलपयोविपकंवलक्षागल
त्वयसिविशेषेणभावनाप्रकारेणपक्वंविधेयं
अग्रेभक्तंपीतमितिकथनात् भोजनोचितप्रका
रेणकःपाकः पानोचितप्रकारेणवापरःपाकइ
तिप्रकारोभयेननत्स्मपाघभक्तंपीतंचैतच्चूर्णं
आदौगुलिकालेहादिप्रकारेणभक्तंततोपिपान
प्रकारेणपीतंनत्स्यपुरुषस्यनितांतमतिशाये
नपण्डत्वंक्लीबत्वंकरोतीतिप्रसिद्धिःप्रसिद्धोयो सो
गोनिरुद्धेन्द्रिययोग्यादिग्रन्थेषुवित्यर्थः ।। ६ ।। यदि
केनचित्स्त्रयोजनेनकामिनेदंपण्डत्वंस्वीकृतम
पिपुनःपौरुषमेवासौवांछतुदैनत्प्रतीकारमा नि०
ह ।। कोलेति कोलंवदरीफलंस्वदंष्ट्राविटयं
गोदरधात्वानयोःसमाहारेद्वन्द्वःपनजुभयद्व

पं०

लैन प्रसाधितं पाकभावनया साधितं यद्दलपय
ङ्कागी पयस्तम्बंवत् मन्तण प्रकारेण पानप्रका
रेण वार्धमासं पञ्चदशादिनानि तावत् ससार
दं माक्षिकयुतं शार्करयासितया चान्वितमेक
भागेन माक्षिकयुतं भागद्वयेन सितान्वितं व
पीत्वा पाण्ड्य स्वयं प्रागुक्तप्रकारेण स्वयं साधितं
मथवा निष्टमधिक घोवित्तमापतितं हरेदिति
प्रसिद्धिः वैद्यगृहेष्वसौ योगः प्रसिद्ध इत्यर्थः प्र
त्रैके विक्लैल्य बाहेन सकरं व्यावदाने नस्पवदं
ष्ट्रा बाहेनान्वय[illegible]मिति पण्डः क्लीवो नपुंसक
मिति कोशान्त[illegible]ण्डः क्लीवस्तस्य भावः पाण्ड्यं लै
व्यमित्यर्थः १ अन्यदपि कौतुकमाह ॥ स्त्रीपुंस
योरिति यः कश्चित्कौतुकी विरोधकामो वा सौको
त्रकवैरविषयीकृत स्त्रीपुंसयोर्नाम विरोधि
जीवद्वितयेन परस्परनित्यवैरिणो व्याघ्रसर्प
नकुलाख्यमहिषादिनामोभयेन कृत स्त्रीपुरु
षव्यपदेशात्पूर्वं रात्रौ भूर्जे भूर्जपत्रे विलिख
यथामुकव्याघ्रोमुकीगवा विहन्त्वीत्यादि
प्रकारेण ततोपि तद्भूर्जपत्रं गुलिकां विधाय
निम्बपत्रेणावेष्टयेदिति तावयोर्गृहे रात्रौ
ह्रै

पं. १३९ 139

भिन्नत्वादौ प्रियतेन योरुत्कर्षं निश्चयेनाधिको विरोधो
जायत इति पदाग्रनवैरुध्यान्ति विधेयाभवेत् तदा
तन्निष्कासनगवेन तालयेत् [illegible] इ
ति विरोधध्यान्तिर्भवतीति ॥ इति कविशेखर विर
चित पंचसायकाख्य कामशास्त्र विवरणे लक्ष्यवे
धनाख्यमनौषधादि साधन निरूपणम् तृतीय
स्त्वसायकः समाप्तः ३ ॥ इयं परोत्तमा ध्वगला
नन्दसोदर्य प्रत्यक्तास्ति त्वान्नन्दात्मरंगाति सर्वो
पकरणं विनानि निरूप्यदानीं तदाख्यागानि निरू
पयिष्यन्नादौ मुख्यं कन्यालाभनरंगमवतारयति
स्मर्येति तत्राप्यादावाकरशुद्धिन्यायेन तकुद्धिम
त्यमान स्ततत्पत्तिभूमिं लक्षयति ख्याताइति ।
सद्भिः सदावारैक सर्वसैरीहृष्टी कन्या मृदेष्
वीपरधीनये विवाह्या विवोकुंयोज्या कीहृषी
त्याह कुल इति कुलं गृहं कुलं गृहे मीति नाना
र्थकोषात् ख्यात शान्त्यादि विशेषणयुक्ते गृ
हे जाता तत्रापि गृहशब्देन गृहस्वामिनो पित
रौ लक्ष्येते कीदृशे कुले ख्याते धर्मविद्याकी
र्त्यादिना प्रख्याति गते तथा नमति गुरुसज्जन
पं. सम्बन्ध्यादि षुनम्रेतइने तथा प्रभूत विभवे ।

प्रभूतः प्रचुरो विभवो धनधान्यलक्षणो ग्रामभूम्या-
दिसम्पद्यस्य तथाविध तथा प्राचीनधर्मान्वितं प्रा
चीनः परम्परायातो यो यस्य धर्मस्तेनान्वितं स्वी
कृतप्रधानधर्म इत्यर्थः तथाविधेत्यादि वि-
द्यान्वीक्षिकीत्रयीवार्तालक्षणया त्रय्या तथा धै-
र्ये विकारकारणसद्भावे विकारानधीनता तथा
च निबद्धं विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चे-
तांसि त एव धीराः इति विवेकः सारासारज्ञता तथा शौ
ख र्यं विधेयतत्परता शुचिता वा एतत्त्रयशौचं एभिः
स्वाध्येयैरुल्वणीये तथा उत्कुलीने सद्गोत्रे ईदृशे
कुले या जातेति शेषः उत्पत्तिभूमिशुद्धिं निर्दुष्ट
निजशुद्धिमप्याह आत्मनीति पत्नीविशेष
णं शुचिकाकरणशंकानिरासार्थम् तथा सु
शीलविनया शोभनशीला शोभनविनयवती
तत्र शीलं प्राचीनकर्मार्जिता प्रकृतिः विनय-
सच्छिक्षादानोपचिती प्रकृतिमधुरा उपदेशग्रा
हिणी चेत्यर्थः तथा रूपोज्ज्वला लावण्यवती-
तथा दक्षिणा सरलहृदया विधेयोयुक्ता वा-
तथा प्रियदर्शा सहजसर्वकामिकांगा विकारर-
हिता तथा सुपक्षयुक् शोभनमानायित्स

स्वनियता तथापरिविनाविदितोक्तविशेषणव
तीनपुनरनभिमतातेत्यर्थः अत्रग्रन्थकृतानिर्दो
षेतिकन्याविशेषणंस्थापितं तत्रदोषाणामभा
वःसल्लक्षणयुक्तानिचवाक्यान्तरमेनूह्यथा
तत्रतावद्वाक्यानि॥ नसाभर्तृगृहेतिष्ठेत्स्वच्छन्दा
कामचारिणीपादमध्यमिकायस्याअंगुष्ठंचव्या
स्यास्याम॥ पादप्रदेशिनीयस्याअंगुष्ठाग्रंव्य
तिक्रमेत् कपीलाकुर्भगाचैवतस्मात्तांपरिव
र्जयेत् यस्यास्तनामिकाङ्गुष्ठानांविकुःकलहप्रि
याम्भूमिंनस्पृशानेयस्याःस्वादनेसापतिहयम
पादेकनिष्ठिकायस्याभूमिंनस्पृशानेयदि भर्तारं
प्रथमंहत्वाद्वितीयेषुतितिष्ठति याद्यांपुनस्तना
वडुःपीलामहापार्ष्णिस्तकुर्भगा दीर्घपार्ष्णिः
परिक्लिष्टातस्मात्तांपरिवर्जयेत् काकजंघास्थू
लजंघायावरोमशजंघिका अविरेणपतिहत्येयं
वैधव्यंसाप्नुयाद्ध्रुवम् रोमशौचातिलम्बौच
यस्याःगुल्फपुटौपुनः विषमौचातिविपुलौप
तिघ्नीसाभवेद्ध्रुवम् दीर्घेणनासिकायेणना
रीभवतिकोपिनी ह्रस्वेननभवेद्दासीप्रर्क
मकरीतथा चिपिटानासिकायस्यावैधव्यंसा

पिगच्छति नातिदीर्घा न विस्तीर्णा सरला सुखकारि
णी यस्मात्तु हस्तमानाया गण्डे भवति कूपकः न
सा भर्तृगृहे तिष्ठेत् स्वच्छन्दा कामचारिणी यस्यास्ती
र्णा प्रलम्बा निललाटमुदरं भगम् सापि संहरते
स्त्रीं स्त्रीं श्वशुरं देवरं पतिम् उद्वद्धपिण्डिका यान्तु
वराहखररोमका अपि राजकुले जाता सापि दा
सी भवेद्ध्रुवम् स्तने वामे च कृष्णाभं लाञ्छनं तिल
कोपमम् तिष्ठे वैधव्यमाप्नोति जायते सा च दुःश्
खिता इत्येवमादिवाक्यदेषु वर्द्धिता या नारी सा द
मैव वर्णीयेति अन्यानि तु लक्षणानि तु लब्ध्वा
णीति तत्सविस्तारार्थं माश्वलायनपरीक्षा कार्या
तत्र च लक्षणसम्पन्नामुपनयेदिसुत्वा स्वयमे
ध्रं व चोक्तं हारीतम् लक्षणानि ज्ञेयानि दानीति अस्यान्त
रम् अष्टौ पिण्डान् कृत्वा ऋतमग्रे प्रथमं यस्ते ऋतं
सत्ये प्रतिष्ठितम् यद्यपि च कुमार्यं पि जानातेदि
यमिद भवति पद्यनाम् यत्सत्यं तत्र दृश्यता
मिति पिण्डानभिमन्त्र्य कुमारीं ब्रूयादेषामेक
गृहाणेति देवाश्चेदुभयतः सस्याद्वसीयात्
सत्ववती प्रजा सा भविष्यतीति विद्यात् गोष्ठा
च्चवती वेदेर्वलवर्चस्विनी अविनाशिनोद्ध
त्पशुमती

पं दात्सर्वसमृद्धा देवनाकिनवी चन्द्रच्छायान्वभ्राजि
१५१ नी इति एणदयन्त्या श्रमणानान्यानि ग्रीतिमिद्धं निर्दो
।३। षा विवाह्येति वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ॥ १ ॥ इत्य
माकरगुडिमभिधायेदानीं मुखेनयाकन्यास्वरू
पगुडिमाह ॥ अम्भोजास्येति गुणस्तैर्नारी लक्षण
ज्ञानवतुरमतिभिर्या स्त्री अम्भोजास्येत्यादिगुणग
णशालिनी स्यादसौ विवाह्येति तत्राम्भोजास्या कमु
लमाखी चन्द्रमुखी वा अम्भोजशशाङ्कयोः सौभ
गसाधारणत्वात् तथा वल्गुनयना दीर्घनेत्रान
र्याः स्निग्धेत्यादिविशेषणविशिष्टैः केशैः कपल
क्षिता तत्राथ वा दीर्घाः गाढाश्च विरलाः स्निग्धाश्च
कर्कशाः स्वल्पाश्च स्थूला इति तथा शुभ्रितदशना
स्वच्छसिताः सम्य[illegible]ङ्गादशना यस्याः नेत्र्यास्त्र
स्वरहितशिखरोपमदन्तभवणिको भयघुक्तेत्यर्
र्थः स्विन्नवन्धनञ्च तस्य स्कोसितेति तिरूपं अथवा
अतिस्वेतदशना तथा पद्मरागादयो दिष्टा लोहि
तकमणिवत्स्निग्धवर्णकाय यैर्दिष्टा तथा रम्भो
रुवर्तितकामयापाकोमलश्रवणेत्यर्थः तथा ।
मधुरवचनापिकस्निग्धमिष्टभाषिणी तथा ।
पं कम्बुकण्ठी रेखात्रितयाङ्कितवृत्तकण्ठेत्यर्थः ।

तथा शुभांगी निष्किट्ट स्वर्णलेपलेपितभिन्नस-
मानभरितदेहेत्यर्थः तथा मध्येमध्ये क्षीणावेदि-
मध्येत्यर्थः तथा सुललितकरापद्मकोशोपम-
हस्तपाणियुगेत्यर्थः तथा दक्षिणावर्तनाभिः स्व-
ब्धावर्तावर्तितनिम्ननाभिः तथा पीनश्रोणीम-
हाभोगजघनभारशोभिनी तथा कनककद-
लीस्तवर्णमयीदिव्यायारम्भाकदलीलतानत-
स्तम्भवद्धौर्ध्वाभोगशालिजंघोभयालंकृते-
त्यर्थः तथा रक्ताशोभस्वसवचरणलोहितव-
र्णाशोकपुष्पस्निग्धहस्तभरितचरणा तथा स्नि-
ग्धपाखांगुलीकास्निग्धाभीरसभरिताभिः शा-
खाभिर्यथा लतो कुसुमिता शोभते तथा शाखा-
सदृशांगुलस्तुकुसुमितपाणिशोभनीत्यनेनलता-
साम्यं ध्वनितम् रम्यंया सर्वथांगुष्ठसकलावय-
वभरितत्वात्सकलितवपुनीलोत्पलकांतिमती
स्वर्णगौरदेहलतावानस्यानैमेभूषणैः कुण्डल-
हारलतादिभिर्विभूषाप्रेमास्पदत्वंशापनीया
यस्मादन्तमभूषणानि समर्पितानि लज्जयान-
विद्धायत्वंभजंतेसौभूषणभूषायस्तव्यतभूषाति
वार्द्धेकात्यःशास्त्रश्यितनानहायित्वदैवेत्यर्थः

पं
१५२ 152

तथा चटुलचरितानि ज्ञालस्यादिनिरासेन विधेयवुद्धो
घमिनी चेत्यर्थः इन्द्रमालिन्यौ ॥ इति पञ्चसायकवि
वरणे विवाहोचितकन्यालक्षणनिरूपणं ॥ ॥
अथ हेयतान्तायैणकन्याहृषणान्यवतारयति ॥
अथेति कामकलाकलापञ्चषालैः कामे कामोपभो
गे या कला चन्द्रकलानन्दबोधनमिति यावत् तस्याः
कलापेकेन सवेन लापञ्च्यक्ताभाषणे इयमसौ चन्द्र
कलेत्यनुद्बोधनीयेति तद्व्यवहारवद्भिः अथवा का
मस्य या कला शिल्पमभिज्ञानं तस्याः कलापोकैर्न
प्रकाशितयानञ्चाप्तपर्यन्तं तत्र ऊचालैरीदृशीऊह
तिन्नृतीयेन सम्बन्धः लक्षणवती कन्या सदा त्याज्या एतादृककन्यास्वी
कारे कौतुकितां खलु न तदा सा दोषा [illegible]
[illegible] यते अनन्तापायवस्वपरविषयः शिष्यत इति
अनभिज्ञाः ऊर्वंतां नाम ग्राम्यधर्मार्थं तत्स्वीकारमि
ति न खलु पश्चात्तापदेशायात्रमिति कामकलाक
लापञ्चषालैरिति सूचितम् कीदृगसावित्याह ख
र्वेत्यादि खर्वा निकृष्टा प्रमाणतो यवीयस्याः सर्वैः
सीहातत्वात् अतिकृशत्वमशोभम् तथा च वसि
ष्ठः यवीयसीं जन्मतोथ प्रमाणेपीत्येके इति त
पं थापिंगललोचनाभिः डालाक्ष महापाकावरने

तथा च समुद्रः पिंगनेत्रा च यथा नारी स्वप्रिया सा च भा
मिनी दुःशीला सा च विज्ञेया वैधव्यं जायते ध्रुव न
इति तथा कृशा तनुनिर्मांस ह्रस्वनाडीकनतुः त
थादीर्घा ति दीर्घा च वा स्वप्रमाणेन दीर्घा प्रमा
णातो यवीयसीं इत्युक्तत्वात् तथा शूर्पश्रवाः शूर्प
वट्ति विकीर्णकर्णा तथा स्वल्पाधःकरलोचना।
स्वल्पे स्वल्पप्रमाणे अणुप्रमाणे अधो निम्ने करलो
चने यस्याः सा निम्नकरा सा निम्नलोचना चे
त्यर्थः तथा ह्रस्वगलादीर्घ स्थूलग्रीवा तथा कृशा
धरा इङ्गालवल्लिसदृशमलिनोष्ठी तथा दन्तुरा
विषमबहिर्निर्गतनिम्नोन्नतदन्तेत्यर्थः तथा रू
क्षांगी अस्निग्धकर्कशगात्री तथा विकटस्तनी इत
स्ततो विषमीभूतस्य पुटस्तनी तथा श्यावलाका।
लिमलोहित्याद्यनेकवर्णसंकीर्णा तथा सश्मश्रु
का वालभरितचिबुकभागा तथा लोमशा खरा।
कठिनस्थूललोमभरितदेहा तथा वाचालाउ
त्सिनवक्रभाषिणी तथा कुपितास्यानेपि कोपे
ज्ञारिणी तथाति विद्रुतगतिः भ्रमीषावा दिव
दतिथायेन विरुद्धद्रुतगतिः तथा निद्रालसा
निद्राबद्धस्पृहा तथा क्रूरहकयं प्रतिहघाय

पं
१५३
153

पतंति त्रसो भयभीत इव जायते इति ॥८॥ पुष्पेति।
पतत्पुष्पमात्रमिदमेव तत्पुष्पादिनाम्नी गार्ह
स्थ्यमभीप्सुभिर्विवाह्येति तत्र पुष्पाणि मालत्या
दीनि सत्त्वा धराः क्रौंचादयः पक्षिणः काकादयः हस्ता
श्वस्त्यादयः तस्तिर्यो यमुनादयः तरुत्राणि रोहि
एयादीनि हासे इति हास्य हासवेलायां यस्याः कपो
लफलके गलफलके कूपयुगमिव तैलं स्यादि
ति एतद्दोषद्वयं प्रागेव व्याख्यातं इत्यलंपुनगाथासे
न तथा मत्स्या विहितविधये प्यालस्याहारिणी तथा
तिभुक् वहुभोजना मृष्टं मृष्टभोजनाभिलाषिणी
ति तथांगुष्ठेति तत्र पदांगुष्ठसमीपवर्तिनी अं
गुलिस्तर्जन्याख्यांगुष्ठाद्दीर्घमुपगता प्राप्ता भवेत्।
तदधिकमानेत्यर्थः एतद्दोषमपि प्रागेव व्या
ख्यातं तथा नामापि कनिष्ठा समीपवर्तिनीया
नामिकाख्यांगुलिरंगुष्ठाद्दीर्घा तदधिकप्रमाणेति
एतद्दूषणं गतमेवोक्तं पाणिपाद्वदोषाल्पतेति
पादसेतुक्रमः तथा कनिष्ठिकेति यस्याश्चरण
कनिष्ठा तदन्यापि तत्समीपवर्तिन्यनामिका
पि वा क्ष्मायां न पतति यस्याः गच्छंत्याः कनिष्ठाना
मिकापि भूमिं न स्पृशति ऊर्ध्वमेव तिष्ठतीत्य

पं.

र्थः २ अज्ञातेति अज्ञातान्वयजा कस्मिं कुले सा जातेति
विवेको न यस्माल्लभ्यते इति तथा स्वभावपिशुना
यस्याः स्वभाव एवायं यद्यैः अन्येन विरोधमुत्पाद
यतीति तथा लम्बोष्ठिका कस्यचिल्लम्बमानाध
रवती तथा च समदः रोमशो वातिलम्बो च यस्याः
गुल्फपृष्ठो पुनः विषमो वातिपीवानो सा पतिघ्नी र
भवेद्ध्रुरिति तथा वं वलाकुटिलावरणशीलोक्ता
विपरीतकारिणीत्यर्थः तथा अष्टाभ्यक्ता कुलोद्भ
वा कुष्टेन श्वेतश्वित्रेणाभ्यक्तं वलितं यत्कुलं माता
पित्रादि लक्षणं तस्मादुद्भवतीति संक्रामी स्यात्सो रो
गः पश्चाद्भवतीति तथा विनतेति यस्याः कटिनी
सिका च विनता भवेत् स्वल्पकटिर्हस्वनासिका वे
त्यर्थः तथा वोक्तं ह्रस्वया न भवेद्दासी परकर्मक
रीतश्चेति तथा विपिटा नासिका यस्या वैधव्यं सा
धिगच्छतीति तथेति निम्नेति निम्नवन्निम्नपत्रव
उत्कण्ठकोह्नतकण्ठकारिकर्कशा जिह्वा यस्याः
तथाति कठिनाखदिरका एव वदति कठोरगात्री
त्यर्थः तथाऽस्तनाधिकांगी वा न्यंगुलि षडंगुलिषु
कपाणिपादेत्यर्थः ॥ इत्तं शार्दूलविक्रीडितम् २।
हेयोपादेय तथा कन्यादोषगुणान्निवेद्येदानी

पं॰ तद्वरगुणदोषावपि वर्णयितुमवतारयति अ-
१५४ र्थ्येति लक्षणयाक्षेपं गुणदोषसाधारणः कीदृग्गुण
154 युतो वरः स्वीकार्यः कीदृग्दोषयुतस्त्याज्य इति गुण
दोषलक्षणसमुद्देशः इदानीं वरगतो निर्वर्णनमित्य
र्थः नरवैरः नराणां मध्ये वैरैरैहिकामुष्मिकसाध्य-
फलकाङ्क्षिभिर्नगतीन लभ्यस्याकर्मभूमौ नामाता
वर एवं विधो वरणीयस्त्वेन वर्णित इति कीदृगित्या
2 ह प्रख्यातेति प्रख्यातोदात्तोदार्यविद्यादिना सर्वश्ला
घ्यो य उभयोर्मातापित्रोर्वंशात्स्माज्जातः गुणलंकृ
तो निर्दोषस्त्वयस्य वरणीयस्य मातुः पितुश्च वंशोभ
वेत् असावाकारशुद्धिशोधितः स्वयं वक्ष्यमाणगु-
णान्वितो दोषरहितस्त्ववरो वरणीय इत्यर्थः स्वगता
न्गुणनाह न ववया इति वात्स्यायनीयो वनारोही
चेत्यर्थः तथा गोष्ठार्यशीलाभायः सति सम्भवे उत्कृ
क्रमस्थितौदार्यं नदेवशील यत्स्यपधारयति अभ्य
स्यतीति नाहयाश्राधायोत्स्वदयं यसेति दिनाहितं-
स्वीकृतौदार्यवर्धनशीलत्स्वदय इत्यर्थः तथा सा-
चारः नियतवर्णाश्रमधर्मरक्षकवेत्ताः तथा स्थिरसौ
हृदः कृतज्ञः केन विस्मृतमुपकारं न जात्वपि हृद-
पं॰ याद्विस्मारयतीत्यर्थः तथा गुणनिधिः गुणविनया

दयस्तेषां निधिः शेवधिः न त्यजति स्थानमित्यर्थः त
थाने ताः देशकालावस्थो चिताः रंभो न यस्तेनाचर
णशील इत्यर्थः तथा कृतज्ञो पितृमातृसम्बन्धि
पालनसक्तः तथा धनी अदरिद्रः तथाढ्यो सत्य
पि विभवे स्तौदार्यं न हाजनीति तस्याशय इत्यर्थः
तथा भोगप्रुतो यथोचितं भोगभोगी भोगं विना
धनस्य केवलं भारभूतत्वादनर्थकारणत्वात्त्य
थः तथा विशिष्टवचनः प्रियहितभाषीत्यर्थः त
था दाक्षिण्यधैर्यान्वयः दाक्षिण्यमार्जवं व्यवहारे
छलादिरहितं तस्याश्रयो दाक्षिण्यं नाम यद्बल
तयमाश्रित्य तिष्ठतीत्यर्थः भयादिकारणसत्त्वेपि
स्वव्यवस्थापालनं धैर्यं तस्याश्रयो धीरचित्त इ
त्यर्थः अत्र केचित् आढ्य इत्यत्रार्थीति पठन्ति तत्रा
र्थी कन्यायाचकः याचको भूत्वा यः कन्यां प्रार्थय
ते न त्वौद्धत्येनेत्यर्थः तथा चान्यत्रापि जातिवि
द्यावयः शीलमौदार्यं वपुः सत्वतार्थित्वं वित्तसं
पत्तिरष्टौ पतेर्वरगुणा इति हन्तेषां हेलविक्रीडि
तम् ॥ इति वरगुणनिरूपणम् ।४॥ अथ हेयं तद्दो
षनिरूपणम् ॥ पापिष्ठ इति धीधनैरिति बुद्धिना
मकथनसारवत्वात्पञ्चभावमनीतैः पुरुषैरेवं वि

धोनिर्दिष्टधर्मयुक्तो वरः कन्यास्वीकारकोनक
दापि विपत्कालेपि करणीयः वरमेतत् कन्या
विवाहितैव जरतीभवतु नैवं विधाय वरे येत्यर्थः
कीदृशायेत्याह पापिष्ठ इत्यादि अतिदुष्टाये न पा
पाचरणवहुकस्यः पापं च कायवाङ्मनोभिरा
चरणीयं तथा त्रिविधमिति त्रिविधेप्यस्मिन्वद्धो
त्सव इत्यर्थः तथा व्यसनी द्यूतमद्यपानादिक्रु
वीसनवान् तथा स्वर्णैकपहृतः पापित्वाद्यस
नित्वावह्मत्तं विधाय विधाय स्वरणोपहृणं
पादानाहृणैंकपहृतः आपादं गृष्टा दासीवान्न
स्वर्णमग्न इत्यर्थः अथवो पहृत इति कथनाहै
वपिश्चाहृणर्वन् पंचमहादोषप्रतीकारभूतं प
चमहायत्तानाचरणहृणैरिति वड्भिः स्वर्णैक
पेतत्वाद्ध्वोभयलोक इत्यर्थः तथा दौस्थ्रियः
परप्रताराणयास्वोपजीवीहूतनस्य सभावो दैतं
नदेव प्रियश्छिन्नावर्जकं यस्य सत्यपि जीवनोपेय
दौस्थेनैव स्वाजीव इत्यर्थः तथाभिक्षुकः अन्नानि
मगनभिक्षाम्रादोकिंचनोहमित्यादि प्रियमरुहू
क्तिभिर्लोकान्नुरञ्ज यित्वा जं क इत्यर्थः तथारो
गीग्रामयावीति नित्ययोग इन दीर्घाविकित्सारो

गवा निरर्थः तथा पुंस्त्वि[illegible] वर्जितः पुरुषत्व
व्यापकविधेयपरोपकारविमुखः अनाथस्त्रीवा
लरक्षणेन हि पुरुषस्य पुरुषत्वं व्यातं पुरुषो
सावितिनेन विवर्जितो विशेषेण रहितः न क
दाचिदपि स्वार्थं विना परकार्याभिमुखो भवती
ति यश्च पुंस्त्वप्रजननशक्तिमत्वं तेन विवर्जितः
क्लीव इति विवरणं तत्र स[illegible]स्तनप्रव॰
ग्राम्यत्वान्नोपदेशाय द्वीमारोहणीति कोहिना
मजङ्गमतिरपि पौरुषपरीक्षां विना स्वकन्यां प
रकीयां करोति तत्परीक्षायाः स्वतप्रवशाम्यत्वा
तन्नोपदेशो नहि विवरणे वा न कश्चिद्दूर इति पु
रुषत्वव्यापकं कर्मैवेह पौरुषं विवक्षितम्।
तथा च पुरुषार्थस्य पुंस्त्वमूलत्वात्सदैतदेवप
रीक्ष्यं तत्परीक्षा च नारदेनोक्ता परीक्ष्यः पुरुषः
मुक्ते निर्जने वा गललक्षणैः पुमांश्चेदविकल्पेन
सवान्यां लघुमर्हति सकङ्जजङ्घाजानुस्थितः स
वङ्गासक्तिरोहदः स्खलद्वाटतन्तुजत्वग विल
नगतिस्थः रेतोस्फलवते नासाङ्गादिस्वंच
पेतिलं पुमांसाललक्षणैरेभिर्विपरीतस्तुपंड
वाइति तथाश्चपर्यर्थस्त्रियः स्पष्टाः स्त्रीदेवंवी

पं०
१४६
146

जिनोनराः तेचैवंबीजवंतेदेयंनाबीजंतेचमर्हंतिइ
ति स्वस्यवविषयस्यातिविस्तरतानाह्नोरवाभया
हिरम्नेकौतकिभिस्तस्मिन्निवज्ञायंचकल्पीविर
लोकेति तथाखलमतिःपरदोषाविष्करणंस्वदो
षगोपनंचखलत्वंतत्रमतिर्यस्यरतायस्यातिख
लमतिःतथावैदेशिकःसदाविदेशेपरदेशेवर
तीतिवैदेशिकःस्वगृहानासक्तइत्यर्थःतथाका
तरोभयस्थानेपिभयभीतःसकिंचनत्वेपाकिंच
नोधीरइत्यर्थः तथामूर्खः शिक्षितोपियउप
देशंनस्वीकरोति अथवामूर्खः वरंमूर्खोविवेकी
यःपरोपदेशदानेनस्वपरनिर्वाहंकरोतिन
तमूर्खवत्स्वपरसंतापकइति तथाकृपणलो
ङ्कवः यस्मात्कलसंपित्कलंवामयाचास्त्या
गादिनाकथंचनजातदोषंनकुर्वइति तः
थाकृपणोदानोपभोगशून्यधनरक्षणैकतः
त्परः तथाहङ्जातीणेन्द्रियपाक्तिः तथादयः द
याविषयेपिदयाविमुखः नतुसर्वथादयावा
नू यःस्यात्तस्मायवकन्यादेयेतिव्याख्यानमु
चितमत्र उक्तसत्वादिविषयेदयात्यागस्यवो
चितत्वादिति तथानिस्पृहः प्रेमावद्धविन्नो

पं

विरक्तप्रायः वृत्तं शार्द्दूलविक्रीडितम् ॥ ५ ॥
इत्थं कन्यावरगुणदोषान्निरूप्य विवाहसम्बन्धौ
चितीमवतारयति ॥ चातुर्व्वर्ण्ण्ये इति मुनिवरै
र्व्वसिष्ठादिभिरिमे निर्व्वर्ण्ण्यमाना अष्टावष्टसं
ख्याका विवाहाः कन्यावरयोः भिन्नजातीययोः
श्चान्योन्यमात्यैकसम्बन्धरूपा चातुर्व्वर्ण्ण्ये चत्वारो
वर्ण्णाश्चातुर्व्वर्ण्ण्यं स्वार्थे ष्यञ् तस्मिन्ब्राह्मणक्ष
त्रियवैश्यशूद्रजातिलक्षणे मनुष्यवर्गे उदीरि
तानि गदिताः उद्दिष्टानष्टप्रकारानाह ब्राह्मइ
त्यादि तत्रादौ ब्राह्मो विवाह एकः दैवतिको दै
वविवाहो द्वितीयः ततो गान्धर्व्वपैशाचिकौ नि
गदितौ तृतीयो गान्धर्व्वश्चतुर्थः पैशाचिकःत
तः पंचम आर्षः षष्ठो राक्षसिकः सप्तमश्चासु
रः अत्रैतेष्वष्टसु मध्येष्टमः प्राजापत्यसमा
ख्यया ख्यातः प्राजापत्योष्टम इत्यर्थः असौ च प्रा
जापत्यः वरः साधुः सम्मत इति अमी च विवा
हाः प्रोक्तानुपूर्व्व्या प्राचीनकथितपरिपाट्या न
चावर्ण्णव्यवस्थया निर्मिताः अनथाति दोषाइ
ति वर्ण्णव्यवस्थातिक्रमे दुष्टा इति सर्वथा सिद्ध
म् वृत्तं शार्द्दूलविक्रीडितम् ।६। उक्तं प्रोक्तानु

पं॰
१५७
157

स्थानत्वा इति तामेवानुपूर्वीं निरूपयति आ
र्ष इति आर्षो दैवतिकः प्रजापतिभवो ब्राह्मो हि
जानामतो गान्धर्वः सहराक्षसेन कथितः क्षत्रस्य
नैते रसौ पैशाच सह संतको निगदितो वैश्यस्य
शूद्रस्य वा सत्तेयाद्युपवर्णितक्रमवशाद्यो ग्रा तू॰
णिकै रितितं पौराणिकैः पुराणकर्तृभिः पु
राणवक्तृभि र्वा तत्त्वैरहश्यदर्शिभिः अमीषा
मष्टानां विवाहानां विधानमित्थं उपवर्णितं
क्रमाल्लक्षितम् तदेव क्रमं तत्क्रमं हि शाति
अष्टानां मध्ये आर्षो दैवतिकः प्राजापत्यो ब्रा
ह्म इति चत्वारो विवाहा द्विजानां ब्राह्मणानां
मताः धर्म्या इमे नान्ये चत्वार इति विदिता इह मता इति
परत्र च शुभावहा इत्यर्थः गान्धर्व इति राक्ष
सेन सह गान्धर्वो गान्धर्वो राक्षसश्च क्षत्रस्य म
तः स्वीकृतः एवं चत्वारः न पुनः पैशाचो वासुरा
वित्यर्थः पैशाचासुर संततौ वैश्यस्य मतौ शू
द्रे च षट् इति वैश्यस्याष्टावेव मता इत्यर्थः अ
नयवाये श्व चतुर्द्विजानामिति द्विजग्रहण
मेव कृतं न विशेषेण ब्राह्मणग्रहणम् इति व
र्णिब्राह्मणादीनां मुख्यानां द्विजविषयत्वेपश्चा

पं॰

हिमोषः सर्वसर्वनिवर्तको विहितो गान्धर्व इत्या
दि इति स्थिते अत्र साधारणाचारो निरुह्यमानाः पा इति
श्चात्याचारो वशिष्यं न स्तवयति अत्र सर्वेति पै
शाचासुरसंस्कौ अत्र स्पृश्वीभ्यां गान्धर्वादत्तसा
द्वाभ्यां ख्याभ्यां सहेति अस्य वेदादिकाराभावादाद्यानांच
नत्रन्त्रत्वात्वास्य नत्राधिकार इति स्थितम् वृत्तशार्दू
लविक्रीडितम् ॰ अथ शास्त्रुद्दिष्टमष्टविवाहानां ना
क्रमेण लक्षणमाह ॥ विद्यावानिति तत्रै रहस्यसमा
त्ताकारिभिरसौ वक्ष्यमाणप्रकारो विवाहस्यार्थप्
नत्वामाहस्यं कथितो लक्षितः अथ सौव विवाहेषु व
दः श्रेष्ठः कोऽसौ विद्याह कश्चित्तन्निरागत्य पुत्रार्थम्
श्र यथामन्निर्मन्नि पुत्र एव कश्चिदागत्यात्मार्थंग्र
हस्थाश्रमिणे [illegible] कन्यां प्रार्थयते मन्त्रुयायकन्या
प्रदीयतामिति मयं कन्या दीयतां इति वाग्रसौव
विद्यावान् अधीतविद्यासमावर्ततो भवेत् तथाग
णस्त्रिजितः परप्रार्थ्यो गुणयुक्तः तथा सच्चरितः
शोभनाचारः तथा सद्वंशजातः कुलोभयशुद्धः
तथा सौम्यः सुन्दराकृति तथा मानरतो मानैकध
नः तथा सशीलविनयः शोभनशीलः शोभनर
विनयश्च शीलविनयो च सर्वमेव लक्षितो ह्यय
सौऽटहमागत्य यस्मात्कन्यां प्रार्थयेत् सौऽटहता

पं॰
१४८

148

यकोमृंसच्चरितंसर्वथाप्रज्ञात्यसमन्वयंविलो
क्यहर्षवशात्मशुल्कोहर्षात्भावकमुल्लको
चितोभूत्वातस्मैअर्थिनेवत्कन्यामादरादर्चा
पूर्वमर्घ्यतावदहमेततत्पालकोभूत्वमितोभवा
नेवैनांपालयेत्येवंकन्यादानमार्षोविवाहइ
तिकथ्यते असौचविवाहोगोशुणादक्षिणाःक
न्ययासहधार्मोसत्वांगोशुणमपिदक्षिणात्वे
नतस्मैवरायदद्यात् पर्याप्तंर्थेनंदेवकार्ष
णार्थंचद्वयं अथवासवत्सांगामेवदद्यादिति
सर्वथाप्युज्ञेयमार्षः पूर्वैर्ऋषिभिराचरितो
विवाहइत्यार्षइतिकथ्यते अत्रकेचित् आ
दायार्षस्तुगोशुणमितियातवल्क्यवचनात्
गोमिथुनंदत्वोपयच्छेतसआर्षइतिचशौ
नकवचनात् वरात्सार्थंगोशुणंलशुनंलक्ष
णमादायतस्मैयथाशक्त्यलंकृत्ययत्कन्या
दीयतेसाचार्षइतिव्याचक्षतेयत् भवनपूर्व
मेवव्याख्यातंमहवरंमन्तना तस्यैवस्यापित
त्वात् आदानंगोशुनस्यात्रयत्नकेऽपिकृतीक्ष
नव नेनदाणमदत्वापिपित्रोःशुल्कनशा
भनमिति इत्यार्षविवाहलक्षणम् ८ अ
त्विभिरिति अत्रार्थः महाविभववतोय

स्वेनोयजमानस्ययतोऽत्सेवेयमनेनंयत्तःसच
सर्वदापिपंचयत्नात्मकोऽष्टस्वसैवंविधीयत
एवंनियस्मिन्विशेषेणप्रजायतिदेवपितृ
मनुष्यभूततर्पणंविधीयतेसोऽयत्तःसर्वान
न्ददायित्वायुसर्वशास्त्रेष्वपदिश्यतइत्तिय
तोऽत्सेवेवञ्चविधंनामाप्रकांसर्वोपकरणसा
मस्त्येन ऋत्विग्भिरधीतब्रह्मचारितब्रह्मचारि
णेवैदिककर्मभिज्ञालक्षणैःपरिमंडितेपरि
नद्धहृदिस्थमंडितेसस्वशास्त्रयाविभीवृनया
ग्राभिते कर्मज्ञुर्वताब्राह्मणनामधेयकेन
विपदासोत्कर्षदर्शितेयजमानेनश्रीमेनम
तात्तदेवस्वकीयांकन्यांविधिनाशास्त्रोक्त
मन्त्रविधानेननानारत्नसवर्णवस्त्रउसमे
तृ रामसमन्ताद्भूषितांस्वलंकृतंताम्रीसुभाश्व
भलक्षणसहितांदिव्याणीरवान्मान
सर्वयहीवते भगावनन्नस्मदीयकर्मणित्व
यापलसिद्ध्येयदतीवश्रयतितंतदध्यंकिं
मयाविदयमितिविलोक्यविलोकनंकथंचन
किंचिमवञ्जदितंमयालब्धमितीयंप्राणेभ्यो
पिप्रीयसीकन्येवादीयतामित्युक्त्वासमर्पि
तइतिसोयंविवाहोमनिवेदैवेऽर्द्धीरितः

असौ च विवाहो दशपारपयते उभयसम्बन्धोभूत
तेन ऋत्विक्शुश्रूषमाणाय यतमानाग्नौ स्वकन्यार्थमेवस
मर्पितेति मनुः यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे
कर्म कुर्वते अलंकृत्य सुतादानं दैवं धर्मं प्रच (श्री)
क्षते इति इति दैवविवाहलक्षणम् कन्या
मिति कविभिर्मन्वादिभिः प्राजापत्यकस्य
हः प्राजापत्याख्यो विवाहः प्रमाणीकृतः प्र
माणपदेनिर्दिष्टः कोसावित्याह कन्या
मिति बान्धवसन्निधौ भ्रात्रादिसन्निधौ स्वल
लितां सोत्तरप्रवालभूषणादिभिः सम्यक्का
लितां कन्यामादायाभिसत्वीकृत्य भुजाभ्यां
2 वा गृहीत्वा ध्यजमखजन्मानं ब्राह्मणमुद्
श्य स्वाहूय पिता यदा वदेत् इयं स्वलंकृता क
न्या मया तुभ्यं भोक्तुं सर्वथा पालयितुं च सम
र्पितेति हर्षान्वितो हो मम सजातिवंशो ब्राह्म
णः कन्यार्थमुपागत इति प्रमोदान्वितः
पुनरुभौ सम्यग्वीकृत्याह उभौ स्थितौ स्व
धर्मस्थित्या सहस्थितिभागिनौ भवतस्वाचा
मेव सदा धर्मं गृहपत्नीं चरतामिति यथाशक्त्य
लंकृत्य यस्मै कन्या यत्र दीयते स प्राजापत्य
पं इति तथा च मनुः सहोभौ चरतां धर्ममिति

र्थवानुभाष्य कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्यो
विधिःस्मृतइति इतिप्राजापत्यविवाहल
क्षणम् ॥ १० ॥ आहूयेति श्रुतिशीलवन्तोवरोपि
क्षेवेविवाहमध्येसोविवाहोब्राह्मोवाह्मणा
नांकथितःप्रसोचसदाश्रेष्ठः पुरापूर्वैर्ह्मणा
दावण्येनमेव विवाहंपूर्वेस्वीकृतवन्तइति
श्रेष्ठतास्यकोत्साविप्रर्षिदन्तं द्विजवरेरुतमजा
तिब्राह्मणैर्महुतेरचनपूर्वकंकचिद्व्याप्ता
णमाहूय प्रस्तुकपुत्रोपुकनामात्वयामात
पूर्वमिहापितपवाहध्याय धिनयइतितं
तहहमर्चापूर्वमापत्यतत्रचवासैर्वस्त्रैर्वस
नप्रक्षेत्रधीयवांछकेस्तमाच्छाद्यकंचित्वका
लंगृहेरंदित्वा ततवाप्राप्य यस्वेलायांत
स्मैविद्याद्यन्विमायसमाहूतायप्रीतिमते
प्रसन्नचिन्नायययस्मादरंसर्वोपकरणैःसह
सर्वथालंकृताकन्यादीयतेसोब्राह्मोनाम
विवाहइति तथाचमनुः आच्छाद्यचार्चयि
त्वाचविद्याशीलवतेस्वयम् आहूयदानंक
न्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितइति इतिब्राह्म
विवाहनिरूपणम् ॥ ११ ॥ अमीचचत्वारो
विवाहाःपूर्वापरपावकाविज्ञाश्चेतिश्चेय
म् ॥

पं
१५०
150

तथाचदेवलः एतेविवाहाश्चत्वारोधर्म्यास्ता
थत्रयानकाःअशुल्काब्राह्मणार्द्धोश्चतारयंति
द्वयोःकुलस्य चतुर्थेनैभ्दर्त्तायाशुल्कनाल
नयाःस्त्रियाश्च दातुःप्रतिगृहीतश्चधनंत्या
समसंकुलमिति आसुरायेति नेहैविदितश्च
वीयैवैसौनिजवंशजानापरिणयः स्वकुलो
त्पन्नकन्याविवाहआसुरआसुरनामाकथि
तः कोसौविवाह आदायेति वरणार्थमाग
ताः कंचिद्विरमन्निध्याभिसुखोजातश्चतत
स्माद्वराहुकृततयाणोवृवैणशुल्कंकन्यामूल्य
मादायपदिमदीयेयंकन्यात्वयापरिणेत
व्यातर्देतावद्धनमस्याःशुल्करूपःकश्चिनद्धन
प्रयच्छतितस्मैमयासौदीयतइतिथ नैकप
णासौसभणास्माभीरदिता नैतद्धरणोन्य
न~ त्किंचपूणम्नयाविधतइतिशुल्कंदत्त्वेयंक
न्यात्वयास्वीक्रियतामितिपरिणेतुःसेच्छा
नुसारेणशुल्कंगृहीत्वाततस्तवेवस्त्रालं
कारार्थमेतच्छुल्कमस्माभिर्गृहीतमा
स्मादितितनयासन्तोषश्चसमुत्पाद्यततो
पं वेलायंग्रामायामेतावदेतदर्थंत्वयानेय
मितिवस्त्रालंकारादिगृहीत्वाथायाह।

त्रोढाणितियोयत्नंप्रयच्छतितस्यासाविति कु
लीनाद्याकुलीनायवाकथंचनवस्तुसंग्रवेन
तयेवोदंवायत्कन्यादीयतेइतेनाह शास्त्रपरिण
योनधर्मसाधकइत्याह हृष्येति दातृग्रहीत
श्चाधर्मवर्धकइत्यर्थः अयंचपरिणयोनाज्ञा
पितृभ्यांआर्येणक्रियतइतिसूचनार्थंनिजवं
धुजनापरिणयइत्युक्तम् यदिकाचिदेवंवधा
त्संस्थितमातापितृकाभवितिजेस्वापालिता
न्तेनेहकारिणायोह्यूयतइति अत्रकेचिदित्य
वाचक्षते आदौवरात्पितृभ्यांतातिभिर्वाक
न्यांप्रदर्श्ययत्नेगृहीतेपश्चात्तस्यामतिस्रुतायां
वस्त्रालंकारादिभिस्तोसन्तोष्यदीयतेइति न
चायमत्रः तातिभ्यांदृविरणंदत्त्वाकन्यायैवैव
शुल्कितः कन्याप्रदानंस्वाच्छन्द्यादास्वरोधर्म
उच्यतइतिइन्यासुरधर्मनिरूपणम् ॥ १२ ॥
कुर्वीरैविति कविवैरैत्रेनेगुप्तस्सविवाहेषु
मध्येसोविवाहोगान्धर्वइतिगान्धर्वविवाहेना
मोदीरितः कथितः कोसाविति तत्स्वरूपमा
ह कुर्वीरैरिति यत्रनायकः कश्चित्कामुकोयौव
नज्वेभितांयौवनेनोच्छ्रितांकांचित्कन्यांसं
दोषादानलेख्यपत्रवस्त्रभूषणादिनास्वस्मि
न्ननुरागेणनगस्पकामस्पकुर्वीरैर्वारयितुमशक्ते

पं
१५८
151

स्तनास्तवकैरस्तभूतैः उच्चैः परिपीड्य पश्चादिति
विरहपीडितां केनचिदुपायेनाभिमुखीकुर्या
त् अभिमुखीकरणं संयोगोपलक्षणम् तया
सह संगतिं कुर्यादिति अथ वेति अथवेत्यर्थेप
क्षान्तरं नायिका काचिद्यौवनोल्लसितं कंचि
त्सन्देशालेख्यपत्रादिना वरं कुर्वीत कामशरास्त
कैः परिपीड्यते तोति विरहासहत्वेन तमभि
मुखीकुर्यादिति अभिमुखीकरणप्रकारम
नुवदति आगत्येति नायको नायिका वागत्य
ममेति ब्रूयादिति शेषः तत्र नायक आगत्य
वक्ति मम मदीया सज्जीवदा भवसीति नायि
का वागत्य मम प्राणरक्षको भवेति परस्परप्रे
मैकवक्तव्यतादृश्यादत्वान्योन्यं यथवस्था दिवा
नं कुरुत इति निर्भयमसावनया इयं वानेने
ति यत्र परस्परं प्रीत्यैव सम्बन्धो जायते सो विवा
हो गान्धर्व उदीरित इति तथा मनुः इच्छयान्यो
न्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च गान्धर्वः स तु
विज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभव इति इति गान्धर्व
विवाहनिरूपणम् ॥ १४ ॥ अथावशिष्टौ रा
पं क्षसपैशाचौ विवाहौ युगपदेकपद्येन निरूपय
ति स्थित्वेति उच्छिन्नशालेऽर्द्धं चत्वरे मन्वादि

भिरेष विवाहो गान्धर्वो राक्षसश्चेतीयः तथानी
यप्रकाराणां वशीकर्न विवास्ततेति कर्तवित्व
तीया असौ च विवाहेष्वधम इत्यधमत्वान्निंद्य
स्वधर्मस्थितैर्न ज्ञात्वप्यत्र पदमास्थापयितव्य
मितिभावः कोसावित्याह स्थित्वेति स्वयमेवभूम
निस्वगृहे स्थिता कन्यादानेष्वपरोक्षत्वीभूते
ष्वनेपात्तभ्यकदाप्यस्याभिस्तंभ्य[illegible]तिनिशा
मयसावनान्तरेण चिन्तनिवातां तामलंभ्या
वित्तायथाज्ञोनत्समीवर्तिदेशमासित्यसंधि
भेदनवशाङ्गिन्निर्भिद्यय क्रमेचिन्तनिवाता
मवह्रियते अथवा हरेणत्वा चारमुद्रास्वीक्र
त्यसन्धिभेदं कृत्वा शुभांतामानयति अथवा
देशान्तरे ग्रामान्तरे वा स्थितांतरंगृहात्त्रिगत
वलेप्रदर्श्यतत्रत्यसमागतप्राणिनोनिस्त
त्यलोकाथ्यदमेवतां मानयति अथवारा
त्रादिषकृतिरसौ केन चित्सपत्नेनसहोत्कट
साहसमनुष्ठतेनदुष्टकृत्वा तत्रन्यां कां चित्व
त्वांयुजवलासम्बंधिनो निरपेक्षमादायान
क्षनीति एषकन्यास्वीकारप्रकारो राक्षस
इति तथा च मनुः हत्वा छित्वा च भित्वा च
क्रोशंतीं रुदतीं गृहात् प्रसह्यकन्याहरणं

पं
१५२
152

गत्वतोविधिरुच्यतइति तथाकविशेखरेणम
यात्रन्यकर्त्रीसौविवाहः पैशाचःकथितः असा
वध्यधर्मानिन्द्यतमश्चेतिकोसावित्याह कन्या
यच्छलादितिकन्यांकेनचित्प्रकारेणछलयि
त्वावंचयित्वायदाहरणमिति असौचनिंद्य
तमत्वात्सर्वथाहेयः मलिनात्मभिरस्यापित
स्यांतमोवीलायांस्वीकृतत्वाद्विवाहमध्येगणि
तोपिधर्मनिरतैरैहिकामुष्मिकभयभीतैःसर्वथा
त्याज्यइति तथाचमनुः सुप्तांमत्तांप्रमत्तां
वारहोयत्रोपगच्छति सपापिष्ठोविवाहानां
पैशाचःप्रथितोधमइति ॥ इतिलक्ष्यवेधना
म्नोपंचसायकविवरणेष्टविधविवाहनिरू
पणम् ॥ यद्यपि स्वनारीरक्षणंनित्यंपरना
रीस्त्वंवचनम् बन्धभेदोपितत्तानमेतत्फल
मिहोच्यत इत्येतत्प्रकरणफलमध्येपरस्त्री
रंजनमपिफलंतयानिरूपितंतथापिपरस्त्री
गमनस्यतात्कालिकक्षणमात्रसुखत्वाज्ज्ञा
यनेकैहिकामुष्मिकानर्थभरितत्वाच्चतस्मा
न्निवृत्तिरेवसाधीयसीतिशिक्षयन्नवतार
पं यति अथेति परस्त्रियागमनं सर्वथानिषि
द्धमेवाथवाल्लिकथंचित्तस्त्रियोगइतिसंग्रा

यनिरामार्थंसमुद्देषाइतिसामान्योपन्यसन
म् अग्रहेति येनराभुउहिजीविपसुजाति
व्यतिविमाउहिजीविनोमनुष्याः परदार
कर्मनिरताः परस्त्रीकर्मणि परस्त्रीगमने नि
वद्धाभङ्गभावात्ते निन्दिताः पापं सन्तो मुत्रप निष्ठा^
रमापदोतिसन्तमतमतेलकद्रोहादिपा
ततद्रुपाद्रः खमिदं विंद्रतेलभन्तइति अ
ह्योनत्मौख्यमित्याहसखविधि यइति वयं
सखभाजोभविष्यामइतिमिथ्यासम्भावि
तश्रेयः विषमिश्रमिष्टान्नवत् तात्कालि
काभाससमात्रसारेस्मिन्सुखेन कथंचनाप्य
भिनिवेष्टव्यमितिभावः भवतुपरलोका
भीतानामियं विभीषिकायत्परस्त्रीगामिन :
संतमवालुकान्तरमथ्येननरकाणमयित्वा
नवतमकटहेतुपातयन्तीति अत्राहितप
न्तिकेनीमतत्रतहस्वाउनरागन्येहसंवादि
नमित्याकाष्ठाउषकल्पमिदं यत्परलोकग
मानां सखउः खोमिरितिनास्तिकमतानाम
दरपूर्वमेतत्सर्वं निराकरोति अमुत्रामित्या
दि परदारकर्मनिरता अमुत्रां विन्दन्ते नासि
कोसौपरलोकाप ऋषीतिपाषाण्डाश्रद्धयाप

पं ५८ 151

पं ५६ 153

रनिष्कास्याभवन्तीति भवन्तु तथापि किमित्या
ह उपहास्यतामिति यतोसौ पश्चजा निर्थदसौ
विचित्ररचनांप्राचीनकर्मजनितामवलोक्या
पिनास्तिपरलोक इतिवदतीत्येनं स्वपरज
ना उपहसंति तथा मलिनतां विदंतोपरस्त्री
निरतानकदाचनाप्पगम्यागमनंजहती
ति अगम्यागमने च स्वजातिभ्रंशात्संकरिता
भवंतीत्यर्थः भवतु प्रत्यदेकबद्दहशः स्व
द्यार्थावलोकनविकलानेतान्दोषागण नू
यन्तीतत्राह अर्थस्कृतिमिति तेषामपि
प्रत्यदेकद्दशामनयावर्तन्यास्फुटमनर्थो
दयस्तथाहि यथासच्छिद्रघ्रजोदर्जलद्यु
नादि निर्गच्छद्यावदन्तं निरवशेषी भवति
तावदन्तनृत्ता यतेतथापरस्त्रीणामिनाम
पियांवदन्नं शनैः शनैः रयोषार्थस्कृतिर्जा
यते तावन्नगम्यत इति स्कृतिरितिनिर्दिष्टा:
तथा लाघवंयो महागभीराशयतया सम
द्रसाम्यंस्वपरे रानीतो भवेत् असावितत्कर्म
गुर्वाणी लाघवंनपवन्निस्सारतामाश्नोती
पं ति तथा गर्हां लोकनिन्दां अनेनास्वकर्म
णेदंकर्मकृतमिति स्वपरवांस्पलोकगर्हामप

क्लेनिमज्जयति तथागतानिंभानत्वयेनदेहस्यो
घंप्राप्नोति व्यसनंहि इतिक्रममेतत् यत्प
रस्त्रीसेवनमिति तन्निरतो न तस्माद्वाविदि
नं विरमतीति देहयोषिा स्वजायत इति तथा
योगतिंहर्षहि वहवो पि परस्त्रीव्यसनेन क्ले
शादिभावमापन्ना इति तथा विकलतां ने
त्राघामयम् एतद्व्यसनेन बहिं हवो ध्यन्वी
भूता: तथायु: क्षतिमायु: क्षयमनेन हि क
र्मणा प्रारब्धकर्मनियतमायु: क्षीयते इति त
था च भगवान् गरुडं प्रति यो निंसुरयते यस्मा
त्तस्मादायु: क्षतिं लभेत् इति पद्मतिकौरशा
मीदंनिवद्धं स्याइर्मिकृष्ट पीलपट्या समुजं
न स्यादिदं पापिनामिति ज: श्रुतिमपकी
र्तिम् विदन्त इति सर्वत्रान्वय: विदन्ते इति
वप्रयोग: विद्ऌ लाभ इत्यस्य धोनेमिक्ष
तेरूपम् हमंशार्दूलविक्रीडितं ।१२। अत्रस्था
ली मुला कन्यायेन दृष्टा यन्नर्थीतरमुपत्य
स्यति ॥ पौलस्त्य इति श्रमरदैत्यानांय मौलु
य: प्रधानभूतास्त्रमरदैत्यरक्षोराजानस्ते
षांमकुटैरागमामन्त्रणवेलायां व्याहृरूपा

दानुजोविशेषेणतंप्रतिप्रसादस्तथाभार्यार्थंस
मन्नानदेकपारणतयाहृष्टंसंचर्षितंपादां
बुजंयस्तादृशोपिभूत्वामैथिल्याजनकपु
त्र्याःश्रीरामभार्यायाहरणान्मरणमवापम
रणमनुपलक्षणमन्येषामपुहिष्टानामग्र
ज्ञादीनांयेनतादृश्यपिजनकपुत्रीबलाद्धृ
तास्ववेदैकचक्षुषोपिपरलोकप्रज्ञाकीदृ
शीतिसर्वंविनाशितम्।तस्मादुष्पतांपर।
स्त्रीकांक्षायाःफलंयदसौत्रिलोकविजय्यपिलं
केश्वरोमनुष्यमात्रान्मरणमवापपरस्त्र्यभि
लाषात्मकपापापाकृतनिःशेषबलोमर्त्य
मात्रान्मरणंप्राप्तइतिकिमाश्चर्यंनेत्यर्थः।
तथा योपिवालीमहेन्द्रपुत्रःप्रतिदिनंस
न्ध्यायांस्तवन्.सागरांपृथ्वीप्रक्रम्यसमु
द्रतटेसन्ध्यांकुर्वाणोवपातनार्थंरावणेन
पश्चाद्धृतावस्थानःसपांकोभूत्वोपस्थानो
धीहृतभुजलतांकंचननिवद्धरावणःस
न्ध्यांसमाप्यगृहमागत्यपुलस्त्यप्रसादना
न्तंरावणंस्वकारायांनिवद्धवान्.सोपितारा
पं कृतेताराख्यसुग्रीवभार्याहरणनिमित्तेनम

मनुष्यादेवमरणमवापेतिकस्मकर्मणइदंफ
लपाकः परस्त्र्यभिलाषयानकापुरुषेनवलाना
कोनाममनुष्यमारणेविस्मयइतिभावः ॥ ॥
तथासोपिकीचकोनिवातकवचमुख्यमहारा
जविराटस्यालः पंचालींअज्ञातनुचर्यायांविरा
टगृहेनिवसतांपाण्डवानांपत्नींद्रौपदींप्रसा
दिकास्वरूपेणनिवाहितांपत्कालांप्रतिकार
क्षितेनकामाभिलाषेणनिभृतंकेनासौमहा
राजस्यालोमारितइत्यत्रातमेवभीमात्मध्यम
पाण्डवाद्वधमवापेतिकर्मणाहारेणकृतत्रेता
द्वापरेष्वपिपतनकर्मानर्थकदेवज्ञानमित्यस्मि
न्नधुनाभाविनिकलौतत्कालफलदायिनिकिं
वाच्यंपरस्त्र्यभिलाषफलमित्यर्थान्तरयतित
स्मादितिनरैस्तेनपरमेश्वरेणसमर्पितकार्या
कार्यविवेकबुद्धिभिर्भव्यास्मिन्नपिकालिलोके
न्नवभूः परस्त्रीमनसापिनालापनीयाकथास
वादमपिनापनीयेतिकिमुवाच्यशरीरेणेति
हृत्तंशार्दूलविक्रीडितम् ॥ २ ॥ समर्पितंपर
स्त्र्यभिलाषोरावणवालिकीचककवंधादिविनाश
कारणमितितत्रापिअनर्थदायियानकवलाव

२ लो० लमाच्चाकदाचित्कारणवशान्नवरं व्रतस्य
१५५ भंगोपि न पुनर्जीवितव्यः जीविते रक्षिते
155 पुभिर्व्रतानन्तमुपास्यतं इति न्यायेन विष
यविशेषे परस्त्रीगमनमप्यनुमोदमानो व
तारयन्ति अथेति इहलोके तावदेषा कुमि
तपरस्त्रीदर्शने प्रथमं चक्षुःप्रीतिर्जायते ता
विलोक्यैव वक्त्रभ्रमरलक्ष्यपरमास्वादवद्र
लेवैवलगने इति चक्षुःप्रीतिनाम्नी दशा का
मिनां प्रथमं जायते १ अथो गुरुजनयारव
पणादिना न स्नवापास्तुन्कायां च वर्धमानायां
मनसो भ्रमो वुद्धिभ्रंशो जायते येनाधीतश्रुत
कार्याकार्यविवेको विगलति परस्त्रीगमनमि
हामुत्रापि परमनर्थकारणमित्यधीतं श्रुत
मपि वा चक्षुःप्रीत्या हृता हि स्मृतेः पदवीमा
याते यथा श्रुतदनुसन्धीनासो वुद्धिरेव न
प्यनीति द्वितीया मनोभ्रान्त्याख्यावस्था कामि
नां जायते २ इत्थं स्मृतिनाशकं मनोभ्रान्त्यार
वस्थायां जातायां कथं ममानया प्राणैकसृतया
संगमः स्यादिति रात्रिन्दिनं संकल्पो वर्धते इ
पं० ति संकल्पं नाम्नी तृतीयावस्था संकल्पकरति

गत्यायां कन्न कुत्सितः संकल्पः संकल्पक इ१
ति २ ततस्त्वसंकल्पगाढतायां तदनवाप्नो
तदेकतानतया निद्रोच्छित्तिर्निद्रायाः श्रान्ते
न्द्रियविश्रान्तिलक्षणाया नाशः मनसस्तत्स
कल्पप्रवहणे घनत्वात्कनो निद्रायाप्रवका
शायति निद्रोच्छित्तिश्चतुर्थ्यावस्था ४ ततः शारी
रकृशता नाशारीरेन्द्रियाणां विश्रान्त्यवकाशाभा
वाद्रसस्संक्रमणाभावाद्रसप्रवाहकनाडीनि
रोधात्सर्वतो रसधातोः संवरणाभावाच्छरी
रकार्श्यं जायते इति शारीरकृशतानाम्नी पंच
म्यवस्था जायते ५ ततोपि लज्जाविनाशः भव
न्तु गुरुजनादयः शारीरकारणं संतीति सत्यम
मेतदवस्था जाता किं मनः परंत्विह भवेन्न
यस्याश्चदशायानमर्मैते प्रतिकर्तारो भविष्य
न्तीति विनयस्यान गुरुजनाद्याभिमखेपि रा
हस्योद्घाटनं इति लज्जाविनाशाख्या षष्ठीयम
वस्था ६ ततो विषयेषु रूपादिषु वैराग्यपयोभ
नाशनपानश्रवनदर्शनस्पर्शनघ्रायनादिषु
वैरस्यमितीयमवस्था त्वोद्वेगाख्या हि सा
तथाव भानुभट्टः कामस्रोपाचिंतयासकल

पं
५४

पं
१५६
156
8

विषयेष्युत्तानमुद्वेग इति इति वैराग्याख्या
सप्तमीयमवस्था ७ ततोपि तदप्राप्तौ वितत का-
लायाः कृशाप्यनवस्थानादसमंजसकल्पनमुन्मा-
दः भ्रान्तमिथ्यालग्नैत्मकसंतापादिकारितमनो
विपर्यासस्समस्तक्रियाश्रितहृष्यायायार उ-
न्माद इति लक्षणमष्टमी उदाजहार च यथा प्रति
फलमसंतापोः प्रेत्यकान्तोस्तगास्यमुखमिति
परिहासं कर्तुमभ्युदितो भ्रन्त सविविधिर्यितवा
चोमानमाधांवत साः स्पर्शातिमुलकभाजापा
णिपंकेरुहेणेति इत्युन्मादाख्योष्टमावस्था ।८।
ततोपीष्टानवाप्तौ तत्स्यतो हृद्भ्रमायांचिन
सेन स्वनो विच्छिन्नस्य कृशाप्यनवस्थानाकुन्त
त्वावाभ्रान्तदधीनानामिन्द्रियाणामपि स्वस्वस्था-
नत्यागे नष्टाणेकमगननयेन्द्रियप्रलयलक्षण
मूर्छाजायते येयं परत्रजडतावस्थयोर्हि घपनेष
या यहरव्याप्यया विकारमात्रवैद्यजीवनावस्था
जडेनेति सेयं नवमी मूर्छावस्था ९ ततो भीष्टा-
नवाप्तौ मूर्छानैविड्यप्राणरोधान्मरणमपि जा-
यत इति दशमीयं मरणाख्यावस्थेति इत्थं प-
डिनैर्विरहेणमभीष्टानवाप्तौ दशावस्थाः क

पं

यिताः चक्षुंष्णार्द्रलविक्रीडितं सर्वथैनद्दृस्य
नेराकांक्षार्थमन्यो क्रोप्यवस्थागतो विशेषोनि
रूप्यते प्रथमस्त्वभिलाषः स्याद्द्वितीया चिंतनं
मता अनुस्मृतिस्तृतीया च चतुर्थी गुणकीर्त
नं उद्वेगः पंचमीत्तेया षष्ठी विलपनं स्मृतं
उन्मादः सप्तमीत्तेया भवेद्व्याधिस्तथाष्टमी न
वमी जडता प्रोक्ता दशमी मरणं स्मृता इतिका
मदशावस्थाः कविभिः परिकीर्तिताः प्रमदा
नां नराणां च स्मराउभिन्नचेतसामिति दू
रस्यं विरहे सामान्येन स्त्रीपुंसयोरवस्था दशावं
निरूप्येदानीं स्त्रीवधे प्रायश्चित्तं नास्तीति यत्
दुद्देशेनासौ प्राणान् त्यजति असौ विदितहृत्तः प्रा
णांतिकप्रायश्चित्ताद्दीजायत इति पापगौरवं
समीक्ष्य तथा वर्तितव्यं यथासावपि जीवति
स्वव प्रायश्चित्तग्रनचारणेन शुध्यतीत्येवम
काम प्रवृत्तानां धर्मैकशरणनामेतदाचर
णेपि न दोष इत्युपनिवध्नाति कामिन्या इति
कामिन्याः कामैकरसिकाया यौवने कामाक्रा
लनानि मित्रभ्रतेनारुण्ये समापतिते स्वयं चा
सौ कामिनी नउक्षालनो दोषकं च यौवनं स

पं ५८ 15 पं १५७ 157

मित्रस्यागेहिनादतिवि यदासमापनतित
दास्याय दिस्ताभीष्टः स्वविन्नतिखातोयः पुमां
स्तेन संगतिर्यदिनमिलति यदिकाश्चित्कामि
न्यास्तान्तभिन्नोनिखातोभवेत् असौवर्णान्ना
त्मास्वधर्मनिष्ठः स्वस्त्रीगमनव्रतैकनिष्ठोऽ
नमिलतितदास्याउक्तदशाक्रमेणत्मादेज्ञा
नेमनसिजव्यामोहितः कामजनितमोहा
न्मरणंवनायन रतिस्त्रीवधोयेन स्त्रीक्रियते
स्तस्माय स्त्रियंनाप्नोतिगौरवमालोच्यपद्म
नीयंनदाहनस्मादिति तस्माद्धेतोर्विप्रतिवा
रणायकामिनीमरणाद्यविघ्नंनिवारयितुंपु
रुषैःपापगौरवलाघवंसमीक्ष्यकैरिदंकर्तव्यं
किमित्याह अंगनागतेति आत्मनास्वेच्छयाया
तागतानांतकथंचिदिङ्गितदानादिनायातार
पयांप्रव्यानांनादरणीयेति स्वयंयदिका
चिदान्तरीम्यागच्छति असौस्वधर्मस्थैरपिस्त्री
कार्यापरस्यापापगौरवमितिशापमदनदे
मेन्द्रार्तस्यायनापतन्नामानश्चावार्याम्नयो
वदन्तीति प्रज्वालनाद्धिपंकस्यहरादस्पर्श
पं. नंवरमितित्यायस्माद्वहुर्वेलतान्मुंबसंकट

पानेहि पंकप्रक्षालनं वरमिति न्यायस्यैवात्र
बलवत्वादिति भावः इति भावः इत्थं श्रूहेल
विक्रीडितं थ न केवलं परप्राणरक्षार्थमेवाह
यं न्यायो बलवान् यावदतिबलवन्नरबाधि
जगन्मोहिनोनंगस्यात्महत्यायाश्चापि सम्भा
वितत्वात्स्वरक्षार्थमपि धर्मैकधारणताधी
खिलं न दोषायेति व्यतिरेकमुखेन दर्शयति तारापीडेतिकृ
विघ्नते येषां न कर्तव्यं शिष्यते येषामिति कृ भिर्विहितमुवी॰
तिकृतिस्ते यदि स्वस्मिन्नेव सकलं तितदा कृतं हितमेव^
तेषां कृतित्वेनेति कृतित्वं न देवगणेन येन
स्वजीविते रक्षिते स्वपरहितं जायते इति कृ
तिभिः परप्रेयसी यदि स्वयमनागतापि सं
कटवेलायां गम्यागंतमर्हतीति श्रेष्ठैः कृत्यः न
यावैवमस्वीकारेनर्थजातं निशाम्यतामित्या
ह तारापीडेति कादम्बरीनामकराजकुमा
रीकां दयामामलभमानस्तारापीडात्मजा
णिज्यकसुतो विनाशमगमत्प्राणाञ्जहौ न
ष्याकैलेति सुराणवार्तायां श्रुतिज्वरनपा
भीनमहेन्द्रप्रेषितया महाश्वेताख्ययाप्र
रमानिलाषिमनपसंतं विधायवर्तितया

यामुक्तो विरहितः पुण्डरीकाख्यो मुनिरपि उ
च्चैर्जनप्रख्यातं महाविलापायनाचर्यावर्णा
नुनस्तदनुवाञ्छाविनाशमगमदिति पूर्वेण
संबन्धः तथा पुरूरवाख्यः सोमवंशप्रपेलपुत्रो
राजा उर्वशीपापापान्नचलितया पुनस्तदनाभि
र्जीवितं संत्याजितः विलपन्नमावतथानादि
नाविरहतः खान्तरन इति पापगौरवलाघव
विचारबुद्धिः स्वजीवितनरकार्थं परस्त्रीविनाति
च्छागमेति तथा चानंगरंगेपि उर्वशीमरतेना
विचिन्तयाययौ स त्वयंकिलपुरूरवान्पः रत्न
णयनिजजीवितमपि तत्स भजेत्परवधूं नकाम
तः ॥ इति कारणान्वयनात्परदारागमनानुमति
निस्त्रयणम् ॥ इमां पापगौरवलाघवसमीत
यापरस्त्रीगमनानुमतौ बलात्समापतिताया
मपि इमाः सर्वथा परिवर्जनीया इत्याह कल्या
णमहः कन्याप्रव्रजिता सती परवधूर्मित्रां
गनारोगिनी शिष्यब्राह्मणवल्लभाथपतितोम
त्राथसम्बन्धिनी हृद्याचार्यवधूस्वगर्भसहिता
ताना महापापिनी पिंगाहालसनसाससदावुध
जनैस्त्याज्या इमा योषित इति स्मरणादप्ये

तद्गमनमनर्थावहमितिभावः ॥ इत्थंविषय
विशेषपरत्वानुमनोहृत्प्रयोगइतितल्लक्ष
णमवतारयति अथवामानेर्ष्याविष्टनर्थेयस्व
नायिकास्वपितडप्रयोगइतितल्लक्षणमव
तारयति कविभिःकान्तदर्शिभिः एवंजातीया
स्त्रीमदनव्यापारलीलाविधीयतिपीलवानंगा
भिलाषस्तद्मनन्त्वर्थयानान्योन्यलम्बनेनछि
न्नोभवेत् तथायोन्योन्यस्वीकारार्थंक्रियासि
द्धासैवसर्वथाह्लादकारणत्वात् लीलाविनो
दस्तुहियोनत्रिर्माणर्थ्याज्ञाप्याइंगितवदा
नादिनाप्रेषणीयायोषिताहृतोस्तुता तथादा
वेतनकर्मसाधिकादासी उभयोःसहचरण
तुभयरहस्यमर्मज्ञाचीटीयांक्याकरीतिव्यप
दिशांति तथाकारवधूःकरोतीतिकाहर्टेयणा
लितोयःकाहःकर्मकारस्तैवराविन्दितवा
सीतस्यवधूः कोपितकारवधूः इतिपाठंपठ
न्ति तवकारइतिभीमसीनोभीमइतिवतक
र्मकारोहेषः तथानटीनर्तकीतथाविधवा
रंडा तथाबालानभिज्ञाननताहषारतनरसायाः
योदितकारिणीभयपरवशाच तथाधात्री

पं
१५९
159

पवस्यनार्या वोपमाता तथा सतीवयस्या तथामा
न्यामानास्यं वदनति लेच्छानुभयोः तथा प्रव
जिताग्रहीनपतिव्रता तथा भिक्षुवनिता ग्रामे
कगृहगामिनी भिक्षुकी तथा सम्बन्धिनी उभया
भीरुप[illegible] तथा शिल्पिनी चित्रादिकरी दि
तथा मालाकारनितम्बिनी मालिकवनिता तथा
वस्त्रधाविनीति उपलक्षणं चेदं तक्रविक्रयि
काधिकादीनामपीति हत्वं पांहलविक्रीडितं। ९
अथेतद्व्यसनरतानां क्षणमात्रमपि विलम्बेमो
हादि समापन्ने तद्व्यसनविनोदार्थमानेयास्त
येव शीघ्रं सिध्यति तां प्रत्येव हूतीप्रेषणं विधात
व्यमित्य नायास्तसाध्याल क्षणमवतारयति अ
थेति एवंजातीयिका सा हूतिका निगदिता हू
तीवोधिता मारोत्सवे कामोत्सवार्थं सिध्यति क्षा
प्रमार्गगामिनी भवति नूनमिति निश्चितमेत
त् एतत्सयाप्यनुभूतमित्यर्थः काकेत्यादि श्लो
केति स्वगणितपरभवा स्वार्थसाधननिश्चिता
वप्रौढा तथा कांतविमानिता कान्तेन भर्त्रा वि
मानिताकेन किंकारणेनावमानिता तथा तरु
णी कामाग्निदग्धहृदया तथा वन्ध्या नातवा

पं·

श्वार्तत्वेन ह्रिकामाग्निप्रशमनं प्रायेण भवति व
न्यायास्तु तदभावेनासौ निरन्तरं सेवितो हृताद्र
निभिर्विवाग्निः प्रत्युतोज्ज्वलति तथान्यपत्नीजिता
बहुपत्नीकभर्तृप्रेमास्पदसपत्नीभिर्जिताकार
मित्वमकिंचनायां पराभिलाषी पतिर्नेस्वारयती
त्येवमादिभिरुपालम्भैरभिभूतेति तथारण्यवि
पवामहोत्सवोत्सवाश्रयं यह तोह्वानमिति तथा
स्वरपरास्वं स्वक्कान त्रयपरास्वतंत्रविभवाजितभर्तृ
केत्यर्थः तथास्वतन्त्रगमनाव्यभिचारिणी तथाशि
ल्पिप्रियाशिल्पिभार्या प्रायेण हि शिल्पिनां व्यवह
रश्चासेव निबद्ध इति रात्रिन्दिनं पुरुषपतिवित्ता
पतापतां क्रियामपि परक्रियावन्मन्यन्ते वपोषि
लेन धनमर्जयितव्यमित्येषा क्रिया व्यासाशिल्प
मेवेति तथा गायिनी गानशीला गानं हि प्रायेण
विलासिनां मुखं विलसितं तदासक्तावैतल्लि
यागानफलत्वेनैव मन्यते इति तथापाण्ठत्याऽ
हिषाण्ठांगना उन्मत्तांगना दरिद्रांगना सेवकां
गना महारोगांगना अल्पांगना डिम्भांगनेति
श्रास्तव प्रायेण निमित्तानि सुघटान्येव तत्र सेव
कांगनाया इयं श्लाघा यत्नमन्मुखेनासौ मडुवः से

पं

२५६०

160

वक्रमध्ये आधिक्यमाप्नोतीति अल्पस्तनुर्यावीवल्ल
भांगनानहिकाविदर्पितनदेहेनतस्मिन्निमति इ
त्यस्याववर्णं परंम्रगायमाणेवहप्पणते तथाडि
भांगनाडिम्बोनशिशुवालिषाविनिकोपणतडिं
भांगनावालभर्त्रवनितानाम् एवंवनितायानवा
लभर्त्तृकवनितायाः स्वार्थमवर्णमेवपरेषां
तिस्वयमेवविधायत्यसौ मृगांगनायस्वधवमे
वहंतंकृत्वास्वकार्यं साधयतीति हत्यागमनेषु
नःकावार्त्तेति तथाड्डप्पाप्रतिरटहवारिणीडुर्भर
गायां रटहूडुप्रेति व्यपदिश्यंति हन्नेषाईलविक्री
डितम् ७ अथलक्षितनहृसमाधाप्रतियोगिडुःस्वा
यालक्षणमवतारयति अथेति कविमाखेरणम
याग्न्यकृतापताहर्षोमकर्णीनारीरक्तिप्रार्थनेर
त्यर्थं प्रार्थनेयावनेकृतेपिडुःसाधाप्रोक्तानस्व
शीकर्तुंशक्येति सर्वमेवविम्रष्टेन तदर्थं हतीप्रे
षणं स्वोपहासायैवभवेदितितांप्रतिहूतीप्रे
षणं न विधेयमिति तात्पर्यम् कासावित्याहृ य
केति यागरहृयकैवभवेत् इति असौ चरहुःशि
गंकृत्यवर्णप्रतिवेशिभिः शंक्यमानानरलडू॥
प्रतिज्ञाभवेदिति अथवा मध्यनयासहृगतायांप

पं.

वान्मा कश्चिदहं मर्षिष्यतीति शंकया नासौ
कदापि खिद्यतीति तथा पल्लवग्राहिता धि
त्तुः पल्लविकोविट इति भर्तृहरिनिर्देशात्ता
त्पिाङ्कृत तथा परजनालापे विरक्ता परीषां
सम्बन्धी नरेषां जनानामालापे आभाषणे
विरक्ता अतिशयेनालक्षणं सेतन तत् परजना
लापत्यागा इति तथा हठात्समानरक्तलोक
शेनाप्यवाक्कामोत्कासहा तथाति स्नेहात्स्वभ
र्त्तरि वद्धप्रेमा तथा वरयौवना वरं सुन्दरं यौव
नं यस्याः सुन्दरत्वं च नातिशोभकारित्वेना
सौ यौवनमदेनैवान्यान्विगणयति कोमया
सदृशोभवत् स्वभर्त्ता देवलिखितो याहशाल्ला
हप्तो वा भवत्वनेनैव मया यौवनं याप्यं इति
निवद्धनिश्चया तथा गुरुजनाज्ञीनामाकाङ्क्षि
दिमां च यौवनं केदितिभयभीता तथा लज्जा
वती यालज्जावशान्स्वगुरुषमपि न सखद
र्शयतीति प्रशंसायां मत्वपि लज्जावतीति
पं तथा स्वकुलानिर्मलत्वदयाधर्मैकपरायण
तथा सुन्दरतापकोपरिगता सुन्दरो योनाय
कः स्वभर्त्ता तत्रैवोपरि गतान्याद्दृढप्रेमाणा र

प
१६१
161

नेति तथाति क्षीणकामा न तथा स्मरतप्ता इ
तीमानार्थोऽङ्गः साधाः इत्येवं पूर्णहल्लविक्रीडितं।
८। स्मरतक्रीडामैथुनिकस्वार्थेशुद्धसंतानोत्प
त्यामन्त्रिकानर्थर्थं चेति यस्मिन्नेनऽभयं दृष्टा
दृष्टबलेन विरोधमेवावहतितन्निषेधायाया
वतारयति अथेति मुनीन्द्राः श्रीव्यासादय इ
ति स्फुटं प्रकटमेव दृष्टत्वादाहुः किमित्याह
अष्टम्यां इत्यादिष्टतिथिषु सकृती पैहिक
मामुष्मिकं च सुकृतं फलं कामयमानः कदा
चिदेव कदाचिदपि कामातुरतायामपि स
म्भोगचेष्टां स्मरतक्रियां न कुर्यात् संभोगं न
कुर्यादित्येतावन्नैव सिद्धे चेष्टाग्रहणं वाह्य
संभोगादीनामपि निरासार्थम् वाह्यसम्भो
गं दन्तनखोल्लेखादिकमस्तु न कुर्यादिति ।
तत्राष्टमी पक्षोभयगामिनी तस्याम् तथा ह
रिवल्लभोऽत्र वरतिथौ हरितिथिः पक्षोभयगा ।
तामेकादशी वल्लभो वरतिथिः पक्षोभयगतैका
दशी तस्यां तस्यां चेति तथा दर्शामावास्यायाम्
तथा पूर्णिमेति थौ दर्शप्रतियोगिनी तादृक्पू
र्णिमा हेन पूर्णिमास्येव ग्राह्या तस्यां पर्वणि या

पं॰

पौर्णमास्यामित्यर्थः तथा पाते व्यतीपाताख्ये
योगे यो सो सप्तविंशति योगमध्ये सप्तादशः
पारिभाषिको वा यत्र दिने लभ्यते तथा च तल्ल
क्षणं श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्त
के यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते इति
नागदैवतमश्लेषा तत्त्वं तन्मस्तके प्रथम
पादे अथवा समाद्रा रहन्त्येन मस्तकं मृगशि
रा तत्त्वं गृह्यते उभयथा प्रामाणिकानां शी
काराज्ञभयं ग्राह्यं इति तथा संक्रमणे भानो
राशन्तरगमने तद्वलावलसंक्रान्तियो विशु भेदेन तत्र वल
वदायाश्च वलाः पुनर्मेषादिसंक्रमणे निपत क्रान्त^
उभयस्यापि पुण्यत्वा उभयथा पौर्णमास्याणाइ
तिवर्षमध्ये इमाश्च नव विंशतिर्जीयन्ते इति तथा
वते काम्यव्रते उद्यापितिथौ यदा देवपितृचा
र्थं व्रतं क्रियते तत्रेत्यर्थः तथा शारदिशारहतौ
आश्विनकार्तिकयोरित्यर्थः तथा ग्रीष्मे ज्येष्ठा
षाढयोः तत्र पूर्वस्मिन्नर्कस्यावपातोन्मुखत्वा
त् उत्तरस्मिन्नतितप्तत्वादेतत्सेवा निषेधः का
म्यः तथा च ऋतुचर्यायां सेवेन कामतः काम
वलाहाजीहानं हिमे तिकामं च निषेवेत मेधु

पं नेपि पितागमे श्वहाहमसं न पारदोः यत्नाहं छिति
१६१ दाद्ययोरिति नन्वयद्यपि वसंत न पारदाहं छिति दा
ह्ययोस्तु तन्सेवायां साम्यमेवोक्तं तथापि हस्यावज्ञा
स्मयोरेव निषेधः वसंत नवर्षर्त्तोः सर्वत्र सर्वथा
पुष्पोदयेन मेघालोकेन वा कामिनां दृष्टत्वादेतं
वायं च न निषेधोपदेशात्मदृदयस्य वकांपालस्य
नीतिनत्तु भयं मोपदिष्टं इति बोध्यम् इति श्रीम
पारदो निषेधो नैरन्तर्यपर इति ध्येयम् प्रतिदि
नं नैरन्तर्येण ञ्वरनंनसेव्यामिति सहतीति पर
दोरितिपित्रतपालन पुण्यकामः पारदादोव
स्वदेहपुष्टिकाम इत्यर्थः अनयोस्तु ऋतोः कदा
चिदिति वा ईकाभिप्रायमिति वा बोध्यमिति स
र्वमिति सर्वं सुस्थम् तथा सन्ध्यादिन इति समा
साहं दः सन्ध्योभययोर्दिनवेलायां चेत्यर्थः
तथा अनेहनतिथी वन्द्यपामित्यर्थः तथापि
टरि नेमातापित्रत्तयदिन इत्यर्थः अनग्रहण
नमामात्येनैतन्निषेधोसिद्धेपुनर्ग्रहणमत्र काल
गमनस्यापि निषेधार्थम् यद्यपि अटनमति कास
स्यायश्रित्रीजायन इति नित्यकर्मत्यागवैदृहत्वग
पं: मनस्यागमस्यापि प्रायश्चित्तार्हं तथा न दागमनं वि

हितमेव तथापि एकादश्यादिव्रतवर्ज्जं रात्रिस्वव
दिदमपि व्रतवर्ज्जमित्यर्थः पर्व्वदिने मैथुनत्या
गइतिहि बहुसर्वज्ञन्यायेन फलितम् ॥ तथाअ
मे आयासदायकव्यापारेण देहेन्द्रियग्लानौ न
याज्वरादेर्ज्वराद्यामय इत्यर्थः शार्द्दूलवि
क्रीडितम् ४ इति मैथुनकालनिरूपणम् अथैत
न्नति योगित्याज्यदशामप्येवमारचयति ॥ अथेति
पनाहशेपि देशे सम्भोगचेष्टां नैव कुर्यादिति सू
वैशेव सम्भवन्त्यः वह्निनिकटे ग्निशालादौ तथा
ब्राह्मणनिकटे यत्र ब्राह्मणावकाशो भवति तेन
त्रतत्र्य क्षत्रियादिजातिर्न मैथुनं कुर्यात् एवं
गुरुवर्गनिकटे गुरुवर्गो ब्राह्मणव्यतिरिक्तो
महाजनो यात्राद्यः तथा नद्यां गंगादिमहानदीत
ट इत्यर्थः तथा देवालये हरिहरदुर्गादिमन्दि
रान्तरित्यर्थः तथा दुर्गे दुर्गमे विषमस्थात
मादिना परस्मापतनशंका यत्र भवेत् अरण्य
चौरदुष्टसत्वादिभयस्थानम् नोवेति अन्यो
त्तागोचरे यत्रान्यदृक्पतनं भवेत् तथापश्च
वकाशो दम्पत्योराभाषणं परस्परप्रेमालापः
स्त्यामणितं रतिकूजितम् परस्परगुप्तिपथ

पं.
१६३
163

मेति गच्छति तत्रापि रतं न कुर्यात् तथा यत्र देशे वर्त्तौ
से विना यां श्वं ततः पश्चात् अपाल्लज्जा भवेत् रहस्योद्घा
टनेन तत्रापि सम्भोगचेष्टां न कुर्यादिति इति निषि
द्धदेशनिरूपणं ॥ अथेति कुशलैः कामक्रीडाचतु
रैः स्वकीयभवने निजगृहे कांतया समं संभोगः सु
रतक्रीडा कार्यः कथंभूते स्वभवने इति तडिद्दीप
नार्थं विशेषणान्युपन्यस्यति रम्य इत्यादि सुधावि
च्छादिभिरतित्वरमात्वं तथा दीपश्रीः स्वच्छले दीप
शिखैव तत्तु पलक्षणम् महाप्रभाववती मणिशिखा
दीनामप्यौ वित्यात् एतदुपादानं चान्धकारनि
षेधार्थं मंगलहीनामेतद्यदन्धकारे सुरतसं
भोग इति तथा सुललिते शोभनरचनया निर्मिते
तथा मत्स्यंडिले सुरवित विशाघलेक्तत स्यंडिले
तथा सुतनेसुच्छिते तथा धूपोद्गारमनोहरे गुग्
गुलादिभिः सुगन्धधूपैः रहितेनिवारकैः कामा
दिकारकैः श्वोद्गारेण समन्तादुच्छालनेन मनो
हरे तथा सुकुसुमस्रग्दामशोभान्विते शोभन
मंगल्यकुसुमानां यानि स्रग्दामानि माल्यानि तै
स्तैः शोभयान्विते तथा वीणेति वीणया घल्लाले
नकालक्रियामाने नरावः सुत्ममधुरविनाव

पं.

र्नकोधनिस्वेनात्विते पश्चात्कलिते एकांतप्रदेशास्थि
तयोरेणावेणानन्तुदेकवर्थकइत्यर्थः तयामनसि
जेति मनसिजस्यकामस्यया: प्रस्तावनावोधनाया
भि: क्रियाभि: निरन्तरसेवयामंदीभूतोपिकाम:
स्वयमुपगच्छतितानाभिमर्मालितइति मनसिजइति
तन्मुरुषेहृतिवद्भलमितिमन्त्रम्याप्रलुक् हृत्तेषा
हृलविक्रीडितम् ॥ इतिरतहितस्थाननिरूपणं
म् ॥ अयेति बुधै: हृत्स्वेंगितभाववोधवद्भिरे: प
भिर्भावै: मत्वोत्पितवासेष्टाविशेषै: भगहर्षोस्म
गवत्यायनचटुलविनम्राहिण्णहर्षोविलोचा
नानियासांतासां इहास्मिन्नति प्रसंगेभिलाषस्तेषः
कथं ममानेन संगतिः स्यादितीच्छा असौ मत्संगति
मवश्यं वांछतीति विनेहत्वाभिमुखीभूतां तां रम
येत् हूरस्थितां हृत्यादिमुखेन स्वं प्रत्यभिमुखयेदि
तिवभावानेवाहि यातिउक्तेत्यादि उक्तायेहृदयाह्ला
दकेआलोकदायितिइनोभिगम्यतामित्याहृतायाआ
गच्छति अभिमुखीभवति आगतावपुनर्लज्जितायो
मुखीविरमतिपश्चात्पश्चान्निर्गच्छतितदनुवनिर्ग
च्छन्त्येवप्रेमणाप्रेमभरितनेत्रत्वेनमनाकपच्छा
च्छादितमिववीततेतयाकेशाननवानिइतस्ततः

दिक्षानिव मन्यमाना स्थानयामास्यर्थं तान्वारयतीवेति
तथा जृंभते अभिमुखीभूयालं विश्रमितेव जृंभया
मुखं स्फारयति तथा विरमति भर्त्रा प्रणवभणितं किं
विडंक्ता सती प्रतिगच्छति तं प्रत्युत्तरगमनेन विर
मणमिवाभिनयति न वनं त्वं वन इत्याह प्रलोति
इति अज्ञानमिव सूचयंत्याः प्रलोति रथ्यायामागत्य
तिष्ठते तथा भर्तारमीक्षमाणमिव ज्ञातं नी अपरां
समीपवर्तिनीं कांचिदालिंगति वा झलति कथाक
पेठलगति तथा पुरुषं निजभर्तारं विवोति विरोधा।
मिवाभिनीयचैति किमिदं वदसि इतो गम्यतां भगि
नीत्यादिनेदुक्तिः स्थिता किमिति भ्रांतोसि मा मा
स्पृशा कां स्पृशामीत्यादि विरुद्धं भाषते तथा बालक
मंकस्थितं तलस्थितं वोत्थाप्य चुम्बति वक्षसंयोगं।
करोति तथा गात्रं स्फोटयते देहं कण्डूयते गुल्मादि
पर्वाणि वा भंजयते तथा मनाक् ईषत्सृक्किणीश्चा
तु मीलय हसति तथा प्रत्युत्तरं याचते उक्तानुक्ता वा
क्तं वा प्रत्युत्तरं याचते किमुक्तं इति तथा दोर्मूलं कक्षो
भयं निरी[illegible]क्षते किं विडंक्ता सती कस्येक्षणमिवा
प. भिनयते च पुनः स्तनयुगं च निरीक्षते तथा पतितं
वस्त्रं नालम्बते नावष्टभ्नाति यथास्थितं वा वस्त्रं पति

तच्छिवाभिनीयनवावलम्बते तथा तिर्यगिति तिर्यग
गलं वा नते तमरलहग्यासरलहष्टिर्हृद्गासीनता
मिवाभिव्यनक्ति वक्रहष्टिः पुनः प्रेमवंजिकेसुक्ते
तिर्यङ्क्षु वनितोत्तरणं च कुरुत इति तथा श्रीऊं विध
ने श्रीऊं शाहेनात्र श्रीऊं आलापालतयन्ते येरालापैः
श्रीऊं हीपनं भवति तानालापांकुरुते तथा दन्ते
नाधरपल्लवं विदिशाति दन्नेनेतिजातौ एकवचन
दन्तैरधरपल्लवं विदशति तथा व्यक्तं भाषते ने
व्यक्तं स्फुरवर्णपदोच्चारं नाभाषते स्फुटमसकल
यावाचा भाषते कलेव भाषत इत्यर्थः अनंगरंगे
लज्जां वधन्तीभृगुर्वेवपरपत्यादेतमृद्मिं वा लखे
त्स्थिताच व्यनक्ति गात्रं गुरुते वहासदृष्टाकटाक्ष
नयने विदध्यात् हष्टास्फुटं सस्मितमेव वाक्यं
यानैर्वदेज्ञानसरेद्गजन्मम् विलोक्यतं व्याजव
शात्प्रसंगाद्भुतैर्वदेत्सपरिदर्शयन्ती तद्रूभंगितै
प्रणयं विदध्यादित्या — दिवानीमसत्काव्यश्चेत
कान्ति स्त्रियोस्यालयगाः स्वरूपाः कस्यामयं प्रेमभर्श्च
विधत्ते घटास्याति हष्टा वक्रं च करेण संस्फोटयेदंगु
लिकाः सज्जमम् भूषाविहीनान ददाति तस्मै स्व
दर्शनं या वितमप्यजस्रम् भूषादिना हन्ति तथा

१६५ 165 तित्वारं संकर्षयेत्मार्षिभुजं करेण व्याजेन गच्छेत्म
दनं त्वरांत्रिवक्षोभुजमंसमुवहेहिलोका इत्यादि
विद्धैरनुरागयुक्तात्वाविदग्धां मृगशावकाक्षीं
संप्रेषयेत्तां प्रति निर्विशंकहतीं भरात्कामकलाप्र
वीणइति इति योषिदभिलाषनिरूपणं १७
अथ सामान्यविशेषप्रकारैः स्मरनमभिधास्यन्नादौ
आलिंगनविहीनंतु यः कुर्यात्स्मरतोत्सवम पशो
रिव भवेत्तस्य हृत्तिः सार्थकसिद्धय इति पञ्चमानि
वारणं यथास्य सिद्धानि तथालिंगनानि निरूपयि
ष्यन्नादौ यथा स्त्रीणां दर्शनमात्रेणैव हृदयप्रसन्न
ता भवेत् तथा कथनं सामान्येन तावद्देवनारयः
ति मालेति दक्षिणादिभेदैः लिक्षितो नायको
हृदयाह्लादकः स्रग्जेहीपमनोत्तमायां भवनेस
वेत उत्तमस्वदालोक्य विन्नावर्जकस्वभावरमणीय
रहे यह्व्यानलमतिकोमलचन्दधातोर्धोधर
चनाविरचितं प्राग्यानलं प्रायनं तल प्राहुः स्वरूप
अथवा धे वावीशूव्यामयस्पदीकृत्या परिस्थितं तथा च व्यान
नाचीं^ लङ्गमुक्तं अथः स्वरूपयोर्स्त्रीनलंस्यादित्यमरः तत्र
प्राग्यानलेस्थितो योषितां प्रथमंस[illegible]तास्सर्वरागा
पं. र्थी हृदयप्रीतिविकासार्थं कृतं प्राग्यामाश्लिसमन

न्तरमेव परिरम्भणं कुर्यात् बाहू हरतः प्रसार्य पा
दावारभ्य कण्ठाश्लेषं कुर्यादिति सुरतविमर्द
सहनार्थं हीदं प्रथमतः पारितोषिकं दद्यात् न
च पारितोषिकदाने विलम्बनमुचितमिति वहु
तमित्युक्तम् कथंभूतोसाविति रसराजोपकर
णभूत विशेषणान्युपन्यस्यति माल्येति माल्यैः सु
गन्धोत्फुल्लरत्युद्दीपकस्समनोभाविनस्वभिरापू
रितामध्येमध्ये रचनास्थापिताः कुन्तलाः केशपा
शेनेति तथा सुवसनः कामाह्लादकमहार्घवस
नालंकृतवपुः अनर्घेन बहुमूल्येनाङ्गरागेण सु
मृगालेपनाद्युज्ज्वलः तथा नानेति नानाभूषणैर
त्नहारकटककुण्डलादिभिः सुन्दरो रमणीयः ए
तथा स्मररसः कामोक्तः तथा ताम्बूलेति ताम्बू
लेन नागरपानेन भृताननः स्पृहणीयास्य इत्य
र्थः भवतु बहुधाधानैर्य सुरतं सुखदायि परं तय
थाभूमितले सुरतं नदीनर्तेन तथा बहुधायामि
तिकामोपकरणेषु बहुद्वाहेष्वो विशिष्यनकृत
इति ध्येयम् वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् भुजमि
तिपाठे मननमभीष्टमेन योषितामितिर्वा एवे
यम् इत्यं वालसुरतमसुखभूतं समाश्लेषमत्वा

पं

नहिशेषान्नुद्दिशति हृत्ताडकमिति रसविदां
१६६ 166 रसतात्पर्याभिज्ञानां योषितां सुरतं रसोत्पादना
र्थं यत्यारितोषिकलक्षणमालिंगनं हृत्ताडका
दिभेदेन वक्ष्यभिदां भेदाष्टकभिन्नं ज्ञातव्यम् र
सविदां इति कर्तृयोगे कर्तरि षष्ठी नानेवाष्टप्र
कारान्नुद्दिशति हृत्ताडकसंज्ञकमित्यादि तथा
पं हृत्ताडकसंज्ञकं हृत्ताडमिव हृत्ताड
कमितीवार्थे कन् इवार्थस्य लक्षणकथनावसरे
स्वयमेव व्यक्तीभविष्यतीति ततो द्वितीयं लतावे
यत्रापीवाथिक नोलेपेनलता वेष्टितमिति ल तावेष्टितकाख्यं ष्टितं लतावेष्टितकाख्यमित्यर्थः तस्मादिति ततो
पिजाघनविद्धके इति जाघनविद्धकाख्यं हेमत ।
तृतीयं जाघनं चतुर्थं विद्धकमिति ततः क्रूरपाद
ढन्नूपाढधाख्यं पंचमम् इति ततो पि षष्ठं ति
लतंडुलं तिलतण्डुलाख्यं ज्ञातव्यं सप्तमाष्टमार्थं
माह नीरक्षीरेति तस्मात्तिलतण्डुलान्नीरक्षीर
प्र: संज्ञं ललाटिकं चेयं सप्तमं नीरक्षीरं अष्टमं
ललाटिकमित्यर्थः हृत्तं यथाहेलविक्रीडितम
ुद्देशानुसारेण लक्षणमेषां अवतारयति पके
नेति यतदालिंगनं सुरताणेः सुरातनैर्वात्स्यायना
पं· दिमुनिभिः हृत्ताधिरूढं हृत्ताधिरूढनामकं क

ष्पितं कीदृगित्याह एकेनेति रसोल्लसितां कांतायशा
लिंगनेन स्वपत्युः पदं पादं वामं दक्षिणं वा एकेन पादे
न स्वकीयेन वामेन दक्षिणेन वापि अहद्वं संश्लेषे
ण वद्धं कृतवान्येन पादेन स्वपत्युः सक्थिभागमाकृष्टं
वापि ऊरुदोर्भ्यां भुजलताभ्यां स्वपत्युः कान्तपृष्ठं शो
भनपृष्ठं वापि ऊरुतलतो भुजलतानुप्रवेशेन पृष्ठं
वापि ऊर्ध्वाक्रामति वक्षःस्थलादिकमाश्लिष्यतीत्येवं
लक्षणमालिंगनं वृक्षाधिरूढकं कथितम् यथाका कं ^
चिल्लता महान्तं वृक्षं शाखासंयोगेन दृढं वद्धा ल
ग्ना तिष्ठति तथा पतिमाश्लिष्य स्त्री तिष्ठति
तदा तत्साम्याद्वृक्षाधिरूढमिति देव यथादिभ्वे
ति कंल्लोपेन वृक्षाधिरूढमिति ध्येयम् अनंगरंगे
चरणकमलमेकेनांघ्रिणाक्रम्य भर्तुरपरपदस
रोजेनाश्रयंती तदूरुमनुरुमिव भुजवल्ल्यापी
डयन्तुत्वन्नतांगी कथितमिह मुनीन्द्रैर्लक्षि वृक्षाधि
रूढमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा अथोद्देशानुसारेण द्वि
तीयं लतावेष्टितकाख्यभेदं लक्षयति॥ ऊर्ध्वमिति
तदालिंगनं वल्लरीवेष्टितकाख्यं मतमिति योगः
वल्लरीर्मञ्जरीः स्त्रियामिति कोशात् वल्लरी विक
सिता लता सा यथा समीपवर्तिनं तरुं शाखाभि

गाश्लिष्य गुच्छकमेलनेन सहृदयहृदयरंजनाय जा
१६१ यते तथा यदा नारी सर्वांगयष्टिं हस्त्येन गात्रयष्टि
भर्त्तारं पतिमाश्लिष्यतीति तेन नाम्नैव वल्लरिवेष्टित
काख्यं कथितम् तदेव स्वरूपं वलयति ऊर्ध्वमित्यादि
नारी यत्रालिंगने भुजाभ्यां भुजलताभ्यां दोर्णि हृद
तरुं वल्लिरिव सर्वलाममीषा शाखाभ्याम् ऊर्ध्वमुपरि प्रि
यमानूर्ध्वकामात्कामातिशयेन विकसिता सती
गुच्छकेन गुच्छकाभमुखेन मुखस्तवकं चुम्बति ।
तदिदमालिंगनं वल्लरिवेष्टितमिति अत्रापि प्रा
रब्धके नोल्लकम् अत्र कल्याणमल्लो परमपि विशेष
विलकमाह वल्लीवल्लितं सर्वांगयष्टिं पतिं समा
लिंगति यत्र कान्ता चुम्बेच्च रागात्कृतमन्दसीत्का
र्प्रोक्तं बुधैर्वल्लरिवेष्टितं तत् वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ३
तिवल्लीवेष्टितकम् अथो हि हृ जाघनाख्यमटती
यालिंगनं लक्षयति श्रोणीति बुधैरेतदनन्तरज्ञान
वद्भैरेतदालिंगनं जाघननामकं प्रोक्तं किमिद
मित्याह श्रोणितटे इति यत्रालिंगने प्रहृष्टान्त
रभावो द्विकाना नारी स्वकीयभुजलतायुगलेन का
न्तं मनोहारिणं स्वपतिं श्रोणितटे कटिस्थलमा
पं. पीड्य समन्तान्नैवि नावगाढं वक्षा सर्वस्वकी

यमुखकमलरसंमुखचन्द्रपीयूषंस्वादयतिपाय
यति इति आसवंहृदीकरणार्थंनारीविधानमि॰
मुक्तेति मुक्तमम्बरमुल्लसितवसनंयया मुक्ताउन्मो
वितःकेशभारश्च ययेति मुक्ताम्बरत्वेनास्याजाम्रू
नदनशीत्वंधनितम् मुक्तकेशभारत्वेन च मुख
स्मसर्वनःकेशच्छटाभरितत्वान्योर्णामासुदितम
ध्वकार्षाणलंकृतनवचन्द्रमामाम् रमास्वादचर्वणा
ध्यंगनागनस्थितभ्रमरकलितपद्ममास्यंचध॰
नितमिति वक्त्रासवमितिकथनमुचितमेवेति
अनंगरंगे जघनपरिसरस्थश्रोणिदेशासमर्दः
निजभुजलतिकाभ्यांगाढमालिंग्यरागात् व 22
लिनवसनकेशादुरवनंयत्रकुर्यात्स्फुटमिह
परिरम्भंजाघनंतंवदंतीति ७ इतिजाघन॰
निरूपणम् अथोद्देशप्राप्तविद्धकाख्यंचचतुर्थ
मालिंगनंलक्षयति स्थितेति कामक्रीडाविवे
चनकुशलापतदालिंगनविद्धकंचवेधन॰
सखाहिद्धकनामकमाङ्गःकीदृगिदंस्वरूपे
णोन्याह स्थितेति यत्रालिंगनेकामिनीस्थिता
स्वयमुपविष्टाउपविष्टस्यविभुंस्वस्वामिनं
स्वरूप्रवन्यान् स्वस्यानार्याःकराभ्यांपाणिभ्यां

१६८
168

प्रवन्धात्मकर्षेणाहृदनयावन्धाद्वन्धनविधानात्सम्मीलि
तार्द्धं पिहितविलोचनं पश्चादागत्येति शेषः उभाभ्यांप
श्चादेवाविध्यतिताडयति यत्र पुरन्ध्रीश्चविदितं पश्चादा
गत्य पाणिभ्यां पतिं पिहितनेत्रं विधाय कुचहृदयताड
नेनोद्धतदेहं करोतीदं विद्धकाख्यमालिंगनमिति
अत्र वान्यैः पतिगतोपि विशेष उक्तः अस्मिंकामिनीचे
ष्टिते यदा पतिरप्युद्बुद्धः पश्चादेव बाहू प्रसार्य तामर
पि वध्नाति तदन्योन्यवेधनाद्विद्धकमिति तथा च
स्थितं पतिं मीलितनेत्रयुग्मं पश्चात्समविध्येद्वनिताकु
चाभ्यां रहस्यास्य सौतामपि विद्धकाख्यमालिंगनं तन्मु
निभिः प्रदिष्टमिति ॥ इति विद्धकाख्यालिंगननिरूप
णम् ॥६॥ अथावसरप्राप्तो रूपगूढाख्यालिंगनवि
शेषं निरूपयति कान्त इति इहैवाष्टस्वालिंगनेषु
मध्ये तदालिंगनमूरूपगूढमूरूपगूढनामकं क
विप्रवीरैर्मदनादिभिः कविश्रेष्ठैः प्रदिष्टम् यत्र का
२ न्तः कमनीयमूर्तिर्मनोजव्यथितांगयष्टिः कामोत्का
पीडितदेहलतिकः सन्नूरूपघातेन निजोरुयुद्ध
नया युवत्या ऊरुयुगं परस्परभज्ञाभ्यां पश्चादेव शरी
रमवष्टभ्यापीडयेत हठं संघट्टयेत इति तथा च
पं· कल्याणमल्लः उद्दामकामोन्मथितांगनायाऊरुयो

पुंसोरुयुगेन यत्रापीडयेत्कान्त उदीरितं तदू
रूपगूढं परिरम्भणं हि इति हन्त मिन्दुवक्त्रा ।८।
इत्यूरूपगूढाख्यपरिरम्भणनिरूपणम् ॥ अथ
तिलतण्डुलाख्यं पृष्टमालिंगनविशेषं लक्षयति
यद्वाङ्करिति तदाश्लेषणं कविभिस्तिलतण्डुलाख्य
कथितमिति यथा तिलतंडुलयोरन्योन्यसंश्लिष्टको
योरपि भेद उत्कटो वीक्ष्यते तथा यत्रालिंगनेन्योन्य
दृढासक्तयोरपि पुन्नार्योर्यत्र भेद उत्कटो दृश्यते त
त्तिलतण्डुलमिति तदेव स्वरूपेणाह यदिति यु
वानौ नकृणीनतरुणौ अन्योन्यसंसक्तशरीरयष्टी
परस्परसंश्लिष्टशरीरलतिकौ वाहुवक्षोजघनेन
वाहुभ्यां वाहुं वक्षसा वक्षो जघनेन जघनं गाढम
तिनैविडेन सानन्दमत्ततनू एनिमग्नाविवायु
ह्रयतः परस्परमंगीकर्तुं वाञ्छत इति अनंगर
गे गुणगुणविपर्ययं मिथो घटयेच्चेन्मिथुनं स
निश्चलं तिलतंडुलसंज्ञकं तदा परिरम्भं कथयं
ति सूरय इति कामिनीभुजौ कामुकपृष्ठसक्तौ का
मुकभुजौ च कामिनीपृष्ठसंसक्तौ यदा भवतस्तदा
भुजविपर्ययः एवं कामिनीगुणं कामुकगुणेन
हतान्तरावेशं यदा भवेत् तदा गुणविपर्ययोपि

१६९ 169 विज्ञात इति भुजगुणविपर्ययमित्युक्तं हृत्तमिन्दुवना ८
श्च यन्नीरक्षीराख्यं सम्भ्रममालिंगनविशेषं निरूपय
ति गात्रोपरिष्टादिति कवयस्तदालिंगनं क्षीरजल
माहुः यथा क्षीरनीरे अन्योन्यसंघट्टेन ज्ञायेते किं
कीदृक् च क्षीरं किं कीदृक् च नीरमिति न लक्ष्यते विवे
कबुद्धिमारोहतस्तथा यत्र कामिनीकामुकौ यदा सं
श्लिष्टौ स्यातां न कथं च भेदो विज्ञातुं शक्यते न दिदं
इति एतदेव स्वरूपकथनेन दर्शयति गात्रेति
यदि तल्पमध्ये प्राप्तौ तेन मिथुनस्य कामिनी
के॰ कामुकलक्षणस्य देहं शरीरं कामातिसेवादनसर्वव
ष्टं कामस्य स्मरनस्य सेवया निरन्तरं परिवेपनेन
घृसर्वेदं तल्पपतितमुष्णानाशांकं गात्रोपरिष्टा
त्संलीयते अन्योन्यं हठगात्रात्पृष्ठेण क्षीरनीरव
त्संलग्नमिव दृश्यते केवलमन्योन्यभुजस्पारित
नालेषणमत्रस्वीकर्तव्यं परस्यालिंगनस्य दनेरि
ति क्षीरनीराख्यमेतदालिंगनमाहुः अत्र केचित्
गात्रोपरिष्टादथ तल्पमध्ये इति पाठं पठित्वास्यं
विहरन्ते मिथुनस्य देहं न घृष्टं वेष्टं सत गात्रोप
रिष्टादन्योन्यदेहोपरि अथेति अथवा तल्पमध्ये
पं॰ प्राप्याथां संलीयते इति फलतस्त्वात्रापि विशेषो।

नलभ्यत इतीत्थंव्याख्यानमप्यनवद्यम् तथाचानं
गरंगेपि इत्थमेव अंकेयत्तल्पेपतितंसुखस्थाका
न्तंसमालिंगति यत्रगाढम् मिथःप्रवेशंकुरुते
निजांगैःस्यात्क्षीरनीरंपरिरम्भणंतदिति अंकेना
र्याउत्संगेयद्वातल्पेपतितंकामातिसेवाविरतेह
कान्तंमुखस्थामुखेनमुखंसंयोज्यनिजांगैर्वक्षोज
घनोरुजंघादिभिर्यदासौनक्षीरंविशन्तितदिदं
क्षीरनीराख्यमालिंगनमिति इन्द्रवज्रा ॥ ९ ॥
इति क्षीरनीराख्यालिंगननिरूपणम् यथावशिष्ट
महंललाटिकाख्यंलक्षयति पुंस्यादिति विदु
यापनहृस्समर्मविदलदालिंगनंललाटिकं
लालाटिकनामधेयंवदंति यत्रालिंगनेमिथुनं
कामिनीकामुकलक्षणंमिथोन्योन्यंकपोलंगण्डं
नेत्रेचालिकंललाटंतयोरेववक्षःस्थलंतथाजघनं
तथास्यंमुखंतथाबाहू तदिदंसमाहारेकत्वेनपुं
सकंकपोलनेत्रालिकोरोजघनास्यबाहूनिति पुंसा
दृढमवष्टभ्नीयात् तच्चमिथुनंसानन्दभरमान
न्दातिमायमग्नमतश्च श्रममीलिताक्षं निरन्तरा
सेवितकामविमर्दखिन्नत्वान्मीलिताक्षमेवसत्
कामोत्कापरणार्थंललाटादिकमन्योन्यंपुंस्यादि

१२० ति चुवनं गारंगे मिथोललाटाक्षिकपोलवक्षोरुहाङ्ग
120 वल्लीर्मिशुनं चटेन रसातिरेकादतिनिलरंगंलाला
टिकं नत्रवदंति सन्त इति वृत्तमिन्द्रवज्रा १० ३
तिवात्स्यायनमतनिरूपणेष्टविधालिंगननिरूपणम् ॥
अथोक्ताविवृद्धिनिमित्तमालिंगनेननिरूपितेपित्र
निगाढगभीरमे यत्नान्नारीणांप्रायशोक्ष्मावणमे
तावतापिनहृष्यन्त इति इदानींसहचारिमोन्यप्त्या
नहिप्रोषाश्रवश्यंवक्तव्या इति चुम्बनादिसमस्तेषा
मवतारयति अथेति तथाच मोदनंनारभेत्तावद्या
वन्नोत्कण्ठिताप्रिया अन्यथातत्त्वसौख्यंनितरशीर
नेर्कोनपादिवेति वर्तितोत्कण्ठाकारिवात्स्यायन ३
भेदाश्चतुरूपंवक्तव्याः तेच श्लेषचुम्बनंदन्ताभ
गल्लनखविमर्दनम् नखदानंवद्यानश्चग्रहणंकव
केशयोः कान्तारतापयंहास्तंजिह्वावेशाधरग्रहः
एवंहादशभेदंहिरतंवात्स्यप्रकीर्तितमिति अन्य
त्र आश्लेषः प्रथमं प्रोक्तोद्वितीयंचुम्बनंस्तनम्
नखदानंतृतीयंचदन्तयानंचतुर्थकम् पंचमो
गुल्लिनिक्षेपः षष्ठंप्रहरणंतथाताडनंसप्तमंप्रो
क्तंजिह्वावेशस्तथाष्टमम् नाडीताभस्तनवमं
पं· प्रोषंपशुरतंमतमित्येवंहादशधातवधाचवाय

स्फुरतं तथाश्लेषात्वं पारितोषिकपत्तनि लिप्तनया
गतार्थमित्यवशिष्टभेदाविवृतः चुम्बनमाह ग
ण्डेत्यादि पतिनाप्रनोल्लहण्डेन हणयोर्वालिंगा।
नादनुपतानिस्थानानि चुम्बनस्यवक्रसंयोगस्य
प्रांसन्निकथयंति कानीत्याह गण्डस्थलीत्यादि।
गण्डस्थली कपोलफलकं मस्तकं ललाटं दन्तवा
ससौ अधरौ ग्रीवा कण्ठः तथाङ्गवौ श्रविणीश्रा
संमुखमिति गण्डस्थलीत्यादि श्वासमित्यन्तेनबु
सर्वैकत्वम् तथोरःस्थलं वक्षःस्थलमिति हृन्नमि
न्दवज्ञा १ अत्रविशेषंदर्शयति कत्यादिकमिति
लाटालाटाख्याजनपदाश्चनंगरागाञ्जलविन्नभं १
गा अनंगस्यरागेणाति वेमणाञ्जलंविवेकानंदेवि
नमेवाभंगोनवनवञ्जसमास्वादलोभश्चन्चला।
विन्नहृन्निर्भराखाः कीटायेषांताहषालेनहो
दयस्यानवासिनोनितम्बिनीमहायामधालिति
नम्बभालसानांतत्रत्यवनितानांवेलाश्राप्तप्रोक्ता
चुम्बनस्थानगण्डस्थल्यादि चुम्बनंविधायाप्यतृप्ताः
सन्तःकाममतिशायेननरलायनात्यावलदीर्वाय
नात्याः कत्यादिकमपिकुर्वन्ति अत्रनितम्बिनी १
नामिस्त्रकानालायनात्याइतिपुनरुक्तिलवतर

पं
१२१
171

लापनाहीनां विशेषद्योतनार्थं अनल्पकाममि-
तिच विशेषणं दत्तम् सदैवेति नित्यपरिचितोयं
तेषां मार्ग इत्यर्थः कुत्रेदं निर्दिष्टं यत्कल्पादिभुव
नमित्यत आह स्वदेशसर्गेणेति देशसर्गो ह्ययं तेषा
मित्यन्याक्यनेपि न दुष्टोयं मार्ग इत्यर्थः कल्पादी
त्यादिशब्देन गृह्यतनाभिनूलग्रहणं तयात्वान्यत्रापि
कल्पायुगं मन्मथमन्दिरं च नाभेश्च मूलं स्मरलोल
चित्ताः भुवन्ति लाजा निजदेशमार्गं त्रासल्पन्यतश्च
वनरीतिरेषेति ४ अथ भुवनान्येव पृथक्पृथक्
नामभिर्विविनक्ति कान्त इति यदा कुपितकामि
नीकोपप्रशमनार्थं पुरुषो वलेन नारीं वलान्निरु
ध्य कान्तोङ्गनाया वदनश्वासं स्वकीयवक्त्रं समारो-
प्यान्तः प्रवेशयत्सु भवेत सा पुनः क्रोधवशेन न भुव
न [illegible] न्तं भुवनं मिलिताभिधानमि-
ति वृत्तमिन्द्रवज्रा ५ प्रसूरिति मुनीन्द्रैरिदं भुव
नं स्फुरितं स्फारितास्यप्रोक्तं कीदृगित्याह नारीस्ववं
दनं यत्याम नाकचुम्बित तदन्नवस्त्र मास्याः पीडाम
वेदिति प्रेमणा स्याने पिधाकमाते नेषत्तु स्विनाधरंप
त्पुर्मुख भुवनार्थं निवेशणापिपत्याव मदीयमधरं
पिवेत्सकापि किंमोदाजेतो नपिवेत् पानेवलत्का

मा.

विरमतीतिनिगूढभावामन्तुक्ताएठानिषायार्थेन पिवेत। तथैवमुखंनिवेशयतिस्पेन। इदंचुम्बनंस्मारितमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ४ स्खलेनेति रततैस्मानवर्यावनतैरैतच्चुम्बनमवहृष्टकाख्यंख्यातंकायितंयत्रदयिताभर्तृप्रेमसर्वस्वावपनभूतास्मरतरलितापायासतीभर्तुर्नेत्रेस्वदृलेनपरिमील्यस्वयमपितत्स्पर्शानुभवोत्थितानन्दमग्नचित्तेनसम्मीलिताक्षीभूत्वास्वजिह्वांभर्तृवदनेनिक्षिप्य चुम्बेदास्वादयेदिति निक्षिप्यसंक्रीडति यद्विलोलेतिपाठे संक्रीडति तदास्वादचमत्कारंधारयालनादिनाभिन्नयतीति ।५। भर्तुरिति यापतिपृष्ठसंस्थाभर्तृपश्चाद्भागस्थितासती अविदितंयथास्यात्. तथाभर्तृमुखंबलाद्धठेनालब्ध्वापश्चाद्भागेनैवावलम्ब्यानन्दोदयेनस्वयमपिपरिमीलिताक्षीनिमीलितनेत्राभर्तृललाटंचुम्बेत्। यत्तच्चुम्बनंधीरैःचुम्बनतत्त्वज्ञैःपरितोषसंज्ञमुक्तम्। हृदहाततमताख्यापनार्थंवनितासम्बन्धिपरितोषदानमेतदिति ६ करेणेति यत्रचुम्बनेपतिःपश्चिमभागवर्तीनिजपृष्ठवशोभूत्वागत्यवकरेणाकान्तयाश्चिबुकं अधरलाचिबुकमितिकोषणान्तु

पं १२१

स्वपयहृन्नमृतमवयवविशेषं गृहीत्वा पश्चाद्देवा वन
म्यापिबेत् अत्र वेहकभुवने शोभाङ्गना पिपुहसघशा
त्तानवत्यपिहापितकामभावात्याजितान्कुर्वतिमन्म
थस्तूढे गितकस्मात्पश्चादागत्य भुविनितत्वात् एतद्भु
वनं गुरुसंततमक्तां गुप्तं भुवनमिदमित्यर्थः इन्द्रमि
न्द्रवज्रा अत्र केचित् भ्रान्तबुद्धेः भुवनकं प्रदिष्ट
मिति पठंति एतद्भुवनं भ्रांतं भ्रान्ताभिधमिति
तत्रार्थः ८ धीडेति यत्रभुवने बाला षोडशाब्दमध्य
वर्तिनी बाला पतिं अभिमुखगतं दृष्ट्वा लज्जानम्राङ्
गी सती वदनं विहृत्य पार्श्वतः कृत्वा तिष्ठेत् असौ
चपतिरसौ न्कः रसराजवशीकृतचेताश्चतुरोयय
हमिदानीमेनामुपलेतदासौ मम मोपर्यीत्यतुच्छानः
कदाचिदपि अवकाशं ददातीति तूर्णमभ्याययत
त्यार्श्वेनागत्य बलात् हठेन वदनं गृहीत्वा पिबेत् ए
तद्भुवनं तिर्यगाख्यमिति इन्द्रमिन्द्रवज्रा ।९। द
न्तैरिति यत्र मदनाग्निलोलासु युक्ता मानिनसन्दी
पिता दन्तैः स्वपत्युरधरं गृहीत्वा विभुम्बावाशुतद्
लामेवदन्तैर्दशेत् मदपानततं कुर्यात् अस्यमेव
कान्तोपि तत् छिलपातदीयमधरं दशेत् एतद्भु
वनं हीति शास्त्रप्रसिद्धौ अस्तु नत्नाख्यं गदितमि

पं.

तिउभयपक्षतःसमकोटितयापानदंशलाभादस्य
चुम्बनस्यास्यन्तनत्वमूल्यमिति ९ वृत्तमिन्द्रवज्रा
हस्ताङ्गुलीति आर्याचुडिमन्तस्तचुम्बनंपीडितपी
डितनामकमाह: यत्रकान्तापत्योर्हस्तहस्ताङ्गुलीसं ते
पुटेनहस्ताङ्गुलिभ्यामधोधोवस्थिताभ्यामादाया
कृष्टंकृत्वापुनारसनयास्वजिह्वयानउपरिजिह्वां
दत्वाअधरोरदनेनविनमेतदितिव्याजेनेवतदाक्ष्या
दनंस्वजिह्वयाकृत्वादधाति अविदितमेवसद
तंकरोति सहिलास्यादिति अधरोष्ठमेणाग्रदन्तस्त
तंजातंतस्यनामित्याचुम्बावलितवक्रितग्रीवाभ
वेत उरसेनचुम्बनमार्याःपीडितमितिवदन्ति वृत्त
मिन्द्रवज्रा १० कान्तामुखमिति यत्रचुम्बनेका
न्ताःस्वाधरसंपुटेन अधरौसंपुटीकृत्यतेनाधर
संपुटेनकान्तामुखंपीत्वामुहुर्वारंवारंक्रमेणम
ध्योन्तंदत्वास्वादयतितेनैवविधानकेनकान्तव
देवनारीवकान्तमुखंमुहुर्मुहुःपीत्वाक्रमेणास्वा
दयति मुनीन्द्रैर्वात्स्यायनादिभिरिदंचुम्बनंसंपु
टाख्यंकथितं ११ संप्राप्नेति सर्वरसातिरिक्तंसर्व
चुम्बनास्वादनेनेति चुम्बनेनैवास्याः प्रतिबोधसिद्धेः
प्रतिबोधसंज्ञं चुम्बनस्याष्टम वृत्तमिन्द्रवज्रा १२

ऽमेलेति समेलणायाम्कारिकर्मकारणजानेन चांतें
द्विपनपाकगितेव स्वप्नं तयायवापदेशाद्ध्याजेनप
यणमिमामपेदव्यापारान्तरं कृतवत्यसाविदानीं कि
मसौमातिनीत्कर्यादितिनिद्रामभिनीयस्थितं यत्र ना
रीमन्दं मासौमदभीष्टात्सर्वमेवजागर्यादितिशा
ङ्कः शनैरागमदन्तच्छदं निपीयकपोलौ चुम्बन्नदिदं
मतिभिः प्रबुद्धमितिसंतयाकथितमिति २१ गेहे
नेति प्रवीणैः चुम्बनरसान्तरेतैरिह चुम्बनेषु मध्ये
मचुम्बनं समोद्दं समोहनामकं प्रोक्तं यत्र चुम्बने
नारीगेहे नतिजोद्दाम्भोकान्तमुखोद्दपुष्पं निपीड
ह्दतयासंघहृद्यगेहेभये नोद्दाभयमादोसंच
हृष्य पश्चाज्जिह्वाप्रविनायदीर्घं कृत्वा चुम्बनं गेहे
पुंगीलिखात लीत्वा चपतोन्यवं मांगुलिक्कोटिकं
त्यतीतिनदिदं समोद्दाख्यम् अनंगरंगे अधरो
ष्ठयुगेन कामिनी पतिवक्त्रोष्ठयुगं सजिह्वया पर
रिपीड्य विचुम्बत्यतीति कथितं नहि समोहसंज्ञ
कमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा ५४ ॥ इति पंचसायक
विवरणे वात्स्यायनमतविवरणे चुम्बननिरूपणम् ॥
इत्थं स्मरतोद्दीपके आलिंगनं चुम्बनं चोक्तं अथ का
मोद्दीपकं नखक्षतं तत्रादौ वात्स्यायनमतमवतारयति ।

कक्षेति कामकलाप्रवीणैः कक्षेत्याद्युद्दिष्टस्थाने
षु नखदानं न देयाः तत्र कक्षौ भुजमूले स्तना
दीनि च प्रसिद्धान्येव कक्षेत्यादि पार्श्वान्तं सह्नारे मा॰
कन्वम् इत्यं ग्रीवाकपोले इति च रत्नमिद्धवक्ता
रविविक्षेति कामकलाप्रवीणैरित्यनुवर्तते काम
कलाप्रवीणैः किंकर्मसिद्धये उद्दिष्टस्थानेषु म
ध्ये कथं नखदत्तं देयमिति शास्त्रविद्याविचार्य॰
नन्दतं नखैर्वस्रमालाच्छुरितकादिभेदेन तत्र
स्थानेषु देयम् अन्यथा एकस्थाने देयमन्याकारे
णा च देयं चेदन्यस्थाने अन्याकारेण च दत्तं भवेत्
त स्वानुरूप्यायैव भवतीति अनभिज्ञोसाविति
ता॰ चोपहासाय भवतीति विचार्यैव देयम् अत्रास्याप
पयोगमाह मदादाविति कथमिदं सर्वथापि
डकमुपयोगायस्मादित्यत आह मदादाविति वि
षयतयाहेज्ञतया च व्याख्येयम् तथा च यत्नाम
नकामिनीनकथं च नम्रतनोत्सवं स्वीकरोति तत्र॰
दायथोदितस्थाने दत्तेनानेनोपयुक्तेनासौ मद
विहाय क्रीडोन्मुखी भवतीति आदिना प्रस्थाना
दिग्धदर्णः [illegible] तथा च शृङ्गाररहस्ये मानेनवी
नहरते विहूरप्रवासे दत्तये च विरतो च मदे

पं.
१७४
174

षड्युक्ताः बुधैर्न्नैवा यदि विचार्य सत्वेन कर्त्तुः कार्ये
न यतन्नतोपि कदापि सिद्ध्येदिति एतदेव स्फुट
यति यदिति कदापिकाले सपत्नीष्वीर्ष्यायत्वाव
ज्ञानं ज्ञाख्यातां याति अहो प्रेमास्पदमस्येष्यायन्सो
तिकठोरहृदयोस्माकृतं विद्धतो भवतीति ज्ञात्वा
स्पदत्वमस्य कवित् कदापि प्रवासादौ गुरुराज
जनादिपरतंत्रतया कामिना प्रवासे वधूं प्रकर्त्तव्ये
स्त नाशावेतन्द्देमापि तं दर्शनादिना स्मरतोत्कण्ठं
निवारयतीति अनेनैव रतकार्यसिद्धिरपि भवेदि
तितात्पर्यं अत्र च नखदन्तदानोचितनखसम्प
त्तिं कल्याणवर्माह अरे खलानिर्मलतोज्वलत्वं
वर्धिस्तनाप्यस्फुटितत्वमेव प्रमार्द्दवं वेति गुणा
नखानां बुधैः षड्युक्ताः किल कामशास्त्र इति ह
त्तमुपेन्द्रवज्रा ९ एतदेव स्थालीपुलाकन्याये
नोदाहरति॥ प्रस्थानेति प्रस्थाने कर्त्तव्ये एतत्न
खदन्तं रसज्ञैः स्मरताभिधानं प्रोक्तं सा तान्मुरत
मेव नत्रैनदित्यर्थः यस्मादेनदर्शनेन प्रियसा
१० दात्काजातापि स्मरोत्कोपाप्यभीति विवोत्तम स्म
रणात्सिद्ध्येइति एतत्स्थानमाह वक्षोजेति
भावविन्नेनवचे रेनत्नखदन्तं स्मरताभिधानं

पं.

प्रियोत्काविनिवारणायप्रियसखस्योत्कायाप्रवा
सेज्ञाता स्त्रीसम्बन्धिनी चिंतातस्याविनिवारणाय
वल्लोजेक्लनोभयेनयाकन्दर्परहे गुह्ये नथाधर
णेष्टविम्बं च देयमिति रहसिजनसमीपेवाप्रि
योत्कायां जातायां हृष्टपाहृष्टपां गलग्नतनखदत्त
दर्शनेनतत्सौनिजात्मानं विनोदयतीति भावः
एतन्निर्माणरचनाचसमनन्तरमेवाग्रेयास्यती
ति नेहायस्तम् वृत्तमिन्द्रवज्रा २ समर्थितेमा
नेनवीनेस्वरत इत्यादि नवनवोढागतंविशे
षमाह ॥ अवोधेति यदिनवोढाप्रमदाजना
नांअवोधनिद्रानवधाननाभिःस्वरनविमुखता
जाताभवेत् तदातदभिमुखीभवनार्थंनखर
ततानिनदेयानितत्रशिरोरुहाणांकेषणंवाकं
डूयनेनैवकषणमात्रेणैवाबोधनिद्रानवधानता
नष्टेत् अवोधोरतिरसानभिज्ञतानेनयत्न्यवाम्मु
खत्वंतच्छिरोरुहकषणेहृतेनष्टपनीतिनतव
ततोपयोगः एवंनिद्रानवधानयोरप्युक्तम्।
इत्येतत्कर्मकौशलामनयानास्योपयोगपरिकी
र्त्यन्तीति वृत्तमुपेन्द्रवज्रा ३ ॥ अभुक्तमि
ति उधारसराजप्रभावैर्भित्तामदेनत्वलदतं

पं॰
१७५
175

ढीनं कुरिनाखं वदंति कीदृगित्याह श्रयसमिति
यस्त्रं सद्यः क्षेनजायते यतः क्षतरोमहर्षे न वस्य
शं मात्रे नैव स्त्रियामक्षुस्तिनघायायां मांसस्थैस्थिले
जातेयत्र नतथानखोवस्थानं लभत इति संपूर्णन
खप्रभृतकर्मनसंपद्यते कृत्वावकाशाइत्याह यस्त्र
एकत्वाधरेष्टाक्लिंनक्षनमिति चन्द्रमिन्दवक्त्राध
श्चर्धेन्दिति नखमेनिखघालनाविशेषचन्द्रेः का
मिभिरिदं दंतनखक्षतं चेदर्धेन्दुसंकाशं तीक्ष्णा
ग्रार्धचन्द्राकृति जायते तदेनल्लक्षणकारकैः
श्चर्धेन्दुसंज्ञामर्धचन्द्रनामकं कथितम् समासा ३
दिति समासोन्येन तादृशो षट्कग्रे भविष्यति इति स
मासादिरुक्तं तस्थानमाह कदेति कौतुकि
भिः कौतुकविधा नार्थं सदैव सन्यसतिवनितं
मंडनप्रयोजनेकस्यादिस्थानपंचके पत्स्थानवं
पताद्विपयविधयसिद्धार्थं चैतेषु स्थानेषु देयम्
केवलकौतुकविनोदार्थं वैतेष्ववस्थानेषु देयं
दैवस्वकौतुकविनोदार्थं मिति मदेव तस्यार्थः
कल्याणमल्लेन पुनः श्रीवाङ्मचावेवैतस्यानदेन
निरूपितौ तथाच श्रीवाङ्मचैव कृतेन खप्रहारो
दत्तोर्धचन्द्राख्यउदीरितो मामिति॥ चन्द्रमिन्दव

पं॰

ज्रा ॥५॥ यदिति । एतन्नूखलतं मंडलाख्यं मंडलनाम
येयंस्माद्भवेत् कीदृक्तदित्याह यदिति यत्रख
लतमर्थवन्न हिमा यं निरूपितं यदर्थवन्नाख्येन
खलतंतयोर्हितं यं पुमांसं पुत्रं स्यात् सर्वोभवं
सद्भवनयापरस्परं संगोभययोजननेन पुत्रं मिलि
तं स्यात् एतच्चमदस्संगादिपुरुषाधिराजस्यका
मदेवस्य किरीटभृतः कर्णपूरो वा पुंस्युत्तंसावतं
सौ द्वौ कर्णपूरेपि शेखरे इति नानार्थसमरः अने
न यथा स्यात् मंदत्वेन त्रायते सात्कीरीटकर्णपूरतथा
सी मदनोत्तन्त्यतीति एतत्स्योगमाह ज्ञानहय
इति मुनीन्द्रा मदनादयोस्य मंडलाख्येन खलतस्य
विनियोगं प्रयोगं ज्ञानहयं ज्ञानफलकोभयेन॥
थाकामागारहे स्मरमन्दिरे गुह्ये तथा नितम्बे कटी
पश्चाद्भागे एतानि खलस्थानानि नर्तनोच्छालनो
विनातिकिरीटधारीकामोलव्यान्तस्यतीत्यर्थः
हन्नमुपेन्द्रवज्रा ७ यत्नसर्वैर्नरवैरवनयापिनैः
अपवासम्भ्रमवशाल्लभैर्यन्त्रखलत्वमजायते॥
तत्तैः किलेति सर्वानमतोसवैर्लक्षणकारि
भिरनमतमेतदित्यर्थः सासाकुलतालक्ष्मदितं
पयापापा । केल्यः सासाः सासार्पिता । सेवकावारीप्र

पं॰

१७६

176

भीष्टदर्शनेन नस्नवमानो गच्छन् सन् हृदयानां हृद-
यामोदायजायनेन तथेदमपि बोधितस्यानन्यत्स्व-
स हृदयहृदयालोकायजायत इत्यर्थः पतन्त्या
सख्यानमाह सीमन्तेति सीमन्तः केशवीथिरिति सीम
न्तशब्दः साधुः न तु सीमन्त इति भागवट्टीकायाम
धस्तृणावित्यर्थः तथा पार्श्वपार्श्वाभयेन तथा हृद-
दिस्तनोभयान्तरे तलदेशो तथा चुबुके अधराग्रे ।
चुबुकं तु अधराग्रं स्यात् इत्यमरः आदिना तु भयग्र-
हणम् एतयोगाः स्वरतसाधनानि हस्तमिलच्छव्या-
ऽ व्यक्तेति पदे तत्त्वाबलत्वमसांगुष्ठाभिः संगांग-
लिभिः व्यक्तीकृतो हेलवतया रविनं व्यक्तीकृतउहे-
लेरचनानिर्माणं यस्य तथा निर्मितपद्मास्वात्र
सानन्त्वबलत्वम् अपूरणात् वदंति अस्य चविनियो-
गः प्रागुक्तस्यानेष्ववैति नास्पर्शन तस्य रेखास्या
व्यपदेशास्त्रावक्तनः तत्रापि विशेषस्यानस्य म॰
अवावेति तत्र निर्माणप्रकारमाह अंगुष्ठमि-
ति हृवकस्य अवायस्याग्रे मध्यावकाशे गुष्ठमे
तदाखास्तीमांगुलिमाधाय तत्यस्या वशिष्टैः सर्व
नखैस्तु तरंगुलिनखैरधस्तात् अवाधस्तात् समा
श्रतिक्रान्तेनास्यत्योन्यसाम्येन वादयादिति शेषः

पं॰

तथा चानंगरंगेपि रेखाकृताः सर्वतो रेखा यस्योर्ध्वं
गुष्ठमारोहयत्यूर्ध्वकेयत्. मधुरपादं कितं तव
दंति समीहितं सर्वेनखेः ऊर्ध्वाग्र इति ॥ हत्रमप
त्राति:॥ अन्वर्थमिति यतदेवसांगुष्ठसर्वांगु
लिनिर्मितं यदास्फुरितोर्ध्वरेखं स्फुरिता उल्लसिता
ऊर्ध्वा ऊर्ध्वगामिन्यो रेखा तां पार्श्ववलनया विर
चिता रेखा यत्र तथाविधं स्यात्. तदैतन्नखलक्ष
णखतततत्वता: पंकजपत्रसंज्ञामुत्पलपत्रा
नामधेयमाह: अन्वर्थमर्थानुगतावयवार्थमि
दमुत्पलपत्रवदूर्ध्वस्थिता रेखा यत्रेति सर्वस्मिन्
प्रकारेण रेखाकृतिरभिमुखमर्धचन्द्राकारा जाय
ते अत्रत्वपार्श्वाभिमुखोर्धचन्द्राकारेति रेखाना
मूर्ध्वस्थितत्वादुत्पलपत्रसंज्ञामिदमिति अस्या
प्रयोगमाह दोर्मूलेति दोर्मूलेकक्षौ वक्षस्या
लनाभिसन्धिः क्रोडदेशाः महेषाप्तत्रामावा
र्यः मन्नत इति मनुश्रववोधत इति तानादि
कस्य प्रयोगः महेषाइत्यनेनान्येषामप्याचार्यै
वमतमिति सूचयति तथा चान्यमतमप्यान्यथै
वहृष्पते रेखात्रयं पृष्ठपृष्ठजोथगुप्तेकृतं भवे
दुत्पलपत्रवत्. यत्. अन्वर्थसंज्ञं प्रवदन्ति तदि

पं. सन्नः प्रवासावसतेरादिशन्नीति ॥ प्रवासावसतरइति
१२२ कामिनावसथं गंतव्येसति पतहस्तमयहृतं गतह
१२२ स्तमात्रं कृतमपितस्मारमन्दिरीभूतकांताशरीरे
स्वकांतासन्निधौ कामस्य जागमसमन्तौ मा कश्चिदत्रावि
जातीयश्चागत्यानर्थं किंचिज्जनयादयेदिति शंकितो
ग्रंथस्त्वागारउत्सं पंजरमेतन्मंदिराध्यसेणात्र
दत्तमित्यनर्थमिति कथनप्रायः हृत्तमिद
वत्वा ॥ शेषायुगमिति स्तनोरुकस्याजघनांतरे
३ पुलनयोऽश्रवौः कदर्ययोः जघनांतरेषु जघनप्रदे
शोयदेशायुगं नखोल्लेखनेन रेखाभयं भर्तारवि
तेनत्र दर्ड्यकं दर्ड्यावांतनाव लत्ववदंति द
र्द्धरंवत्सादिभिर्युद्धवेलायांयद्धाघमस्यकांदोप
रिवद्धवाघनेनयथावादितं समत्ताज्जनवातीद
दाति नथ्येनदपिनारीणां भर्तृगमनवार्ता ४७ प
ंदंदाति नथ्येनदपिनारीणां भर्तृगमनवार्ता
स्तवकं तथाचाह विश्लिष्टत्याह प्रियेविश्लिष्ट
गुरुजनादिनिरोधेन भिन्नेप्यवादेशान्तरगेना
री संस्मारकं नार्याः संस्मारकमागतो सोमहला
भः शीघ्रंभवेत येनैनदनुलक्षपातितमिति ॥
पं. प्रनंगरंगे चेदंरेखानामैत्रवोक्तं हि द्व्यंगुलादधिक

एवनत्वब्रह्मारोमूर्धोरुगुरुत्वञ्चदेशासमर्पितोः
यः रेखाद्वयंमदनकेलिकलाविधिज्ञैः शाश्वत्
स्यमेवनरुसमुद्दिनत्रभावइति नरुणस्यनत्रभावा
इति मदीयावनितानेनैववञ्चायायामांप्रतीत
माणात्तइत्यर्थः वृत्तमिन्द्रवज्रा १२ भवत्वन्याः
न्याश्लेषचुम्बनादीनिकामोत्सवोद्दीपकानि प
दिंत्वेतत्खलुस्मात्पदेवकिमप्युत्कृष्टंसाधनमि
तिकोतत्किनोवाधयितुमाह पुंसइति इदंकिं
विविचंनैववित्तमित्यर्थः मुनेरितिशान्तस
र्वस्वस्यापि अपिशब्दादण्वपिकामस्यवयति
यदिश्चनेनशान्तसर्वस्वस्याणमपिवित्तहन्ति
न्यथाभवेत् उद्रिक्तवृत्तीनांकिंवाच्यमित्यतो
स्मादन्यत्किमिवकामस्यसाधनंभवेदितिका
मिभिरेषाचर्यावश्यमासेवितव्येतिभावः ह
त्तमिन्द्रवज्रा १२ निवइन्द्रवदन्यइदंप्रयोक्ता
त्वामिति नन्वद्भावादन्ययेकिंनामेदंकार्यासंस्कृत
कष्टदायकत्वेनोपहासास्पदमित्यत्रसमर्थं
पति ॥ सर्वस्वेति ॥ एषामदनस्यकामस्यसर्वं
स्वनासारभूतंधनमेनदेवकामस्येतियदं
गेकामिनीगात्रेवाकामुकेनका

पं॰ कामिन्याचाव्येनणाशीत्यान्नरसेनकरजंनखेयस्य
१७८ युक्तंनखलक्ष्मदत्तंभवेत्न इत्यर्थः यथाकामस्य
178 सर्वस्वेनिश्चयमर्थः इविणादिकंमास्तदारिद्र्य
मेवास्तु यस्येनतत्स्वंवर्तते अस्मौराजाधिराजम
युपरस्तनीत्यर्थः एतदेवसमर्थयति नास्मादि
ति अस्मात्लब्धकामसर्वस्वाद्द्वितीयंभाग्यवीजं
भविनास्ति येनेनतत्स्वंलब्धमनेनकोन्योभाग्ये
युस्पर्धते हृष्टेचानभूतेनत्स्वाखाराज्यादिकमण्वे
तदर्थंतृणवदवगणयति अलब्धेतत्सर्वस्वा
स्वकेविदत्पत्रासादमलभमानाभूत्वंकिनवि
प्रहादिलभमंतीति सर्वथात्रादरणीयमिति भा
वः निवद्धंवाभियुक्तैः एतदर्थंसर्वेप्रयासाइ
ति तथाच जयेधविद्याः मुरमेवसारंयुरोग्रहंस
यनिवेकदेशः तथापियाययासायनेबरागी
नखांकिमासर्वस्वखस्पतारमिति कल्पाणम
लोपि नखंप्रयुक्तंयणयाद्भसतैर्यदनदेवास्ति
मनोभवस्य सर्वस्वमत्यंतस्वांकेकादेतोनीतो
स्तिकिंविद्वकामिनीनाम इति हृन्नमिन्दव
न॰ न्त्रा १४ अथेत्थमानुयोगक्षेमंदधानदानिवि
पं॰ धिमारिप्समानोनखदानविधानेनैवतस्या

नातिदेशं मन्यमानस्तस्मात्कंचिद्विशेषं दिदर्शयि
षुरेवमाचयति अथेति सुकुमारबुद्धिराज
पुत्रादीनां बुद्धिविक्षेपो मा भवेदिति समासवि
स्तिः संग्रहकथनवद्धस्यैर्दन्तप्रहारादन्तक्षत
लक्षणानि अत्र कथं वेमानि देयानीत्याकांक्षायां
नखप्रहारैः समापयन्तेयाः यत्र तेषां तेषां विधा
नमुक्तं तत्रैव स्थाने तेषामपि विधानमुचितम
नहिं समासे कर्तव्ये पृथक्पृथग्वा सीत्समासः यद्युग
पदुभयनिरूपणमिति किमिति पृथक्कथनत्कथ
नंचारुत्वमिति पृथक्कथने कारणमाह सीत्का
रेति सुखवेदनोत्थितः कपोतकोकिलारवकल्पोक
स्मात्कण्ठध्वनिः सीत्कारः कामस्पृहाधिक्यवर्ध
कोध्वनिविशेषो हुंकारः कामोद्दीपिकाश्रीवीद
तेनाबिवेष्टितं अनेन हि सुखवेदनोद्भूतेनाल
कारादिधिंजितोत्थानानककामाह्वानमिवव्या
ज्यत इति श्वादिनां गोकुलनादिपरिग्रहः इति
सीत्कारादिभिरत्र दन्तक्षतविधाने विशेषोन
खलनाधिक्यं कार्यं विधेय इति पृथगेनहणे
नमुचितमित्यर्थः वृत्तमिन्द्रवज्रा ॥१॥ यथा
सतलनालैर्नखैर्दन्तानि नखलक्षणानि अर्थवन्ता

घाकृत्वाकामोद्दीपनंकृत्वालोकेप्रशस्ततामु
पयांति तथामत्तलक्षणे दन्तैर्नखैर्दशनलक्षणैः
रपिभाव्यमितितल्लक्षणानुवादपूर्वंतद्गतम
न्यमपिविशेषमाह ॥ स्निग्धाइति कामरहस्य
रदकैः स्निग्धाइत्यादिविशेषणविशिष्टारदा॰
दशनानानखप्रदेशेषु कक्ष्याकुचोरःस्थलेत्यादि
नोद्दिष्टेषुनिधेयाः स्थापनीयाः परंतुनखक्षता
वकाशेषुवक्त्रांतरेनेत्रोभयंचकथितंनातिवि
हायवक्त्रांतरेनयनोभयेचदन्तक्षतानिनदेया
नीति कथंभूतारदाः स्निग्धाःसस्नेहानपुना
रुक्षाः तथाघनागाढश्लिष्टानपुनर्विरलाः
तथाश्वेतशिखाः सिताग्रानपुनःश्यामाग्राः॰
तथासमांगाश्चनिम्नोन्नताः तथारागस्पर्शोर
नागरपानादि च र्वणसंक्रांतरागगन्धाइत्य
र्थः रागग्रहणंचगन्धस्याप्युपलक्षणम् त
थानिर्मलसौख्यभाजः निर्मलाश्चसौख्यभा
जश्चेतच निर्मलाधावनादिनाविशदीकृताः
सौख्यभाजः सत्वामृषकदन्ताभाइत्यर्थः
एताहृकविशेषणयुक्तैर्दन्तैःकृतंलक्ष्मका
माधिराज्यदायकम् अन्यथा चाण्डालर

सितकापङ्क्तिरिति श्वेतपङ्क्तिर्येषा इत्युक्तम् निधित्या
सवत्सम्यक॰रणयान्यासंप्रापणीयान पुनर्वास्या
भिन्नविदारुणानि तत्खण्डच्छेदनादिकमंगान्यापनी
यानीति तथा च कल्याणमल्लः रागस्य शोः स्निग्ध
तराः समानाः घनाश्च सत्त्वमाः सशिखाः संमासाः
दन्ताः प्रशस्ताश्चपर्ववर्णहृदाकरालवाणामलि
नाश्चनिन्द्या इति करालवाणा इति करालावाणाश्च
तिवाणावहिर्निर्गता इत्यर्थः रागस्य शोः इत्यनेना
यद्यपि नैर्मल्यादिना चन्द्रपाण्डादिभिर्दन्तानां क
विभिर्वर्णनं कृतं तथापानेन विशेषणेन कुन्दसा
म्यमेव विशिष्टतया दर्शितम् उक्तविशेषणयुक्तो
हि सर्वथा कुन्दकुसुममेवान्तरान्तरा विनावर्ज
कुरागभरितं तदिति रागस्य शोः इत्यादार्यगुणवि
शेषणमप्युपयुक्तमिति वृत्तमिन्द्रवज्रा १
इत्थं दन्तलक्षणे समर्थिते नत्त्वनर्यत्र कुत्रापि १
स्थाने दन्तेऽञ्जः संपादं भवति विनोपदेशोच नस्मिन्
दन्ते चंडाल विज्रम्भितं समापनेहि नितक्विदा
पत्राह ॥ दन्तोऽहेति गण्ड इति वृत्ते कापूर्वेये १
कवचनं गण्डगण्डयोः कपोलयोर्विषये योदन्त
महारः कामिनां विधयो सोविद्रुम इति विद्रुमा

पं॰
१८०
180

त्वः प्रवालपालिकासहपात्वाहिङ्गमसमाचेयोक्तः
यथा प्रवालफलिकेवालंकारेनयाकपोले शोभ
ते तथा विधेयइति शोभाकारणमेतत्तद्रूपमक्त्वा
तत्समतनप्रकारमाह स्वैनेति दन्तोष्ठयोः संगतिं
कृत्वासौ निर्मातव्य इति ओष्ठसंयोगस्त्वात्र शनैः को
मलत्वे न तन्निर्माणं सूचयति सोष्ठं वनिताकपो
लस्थले प्रसार्य दन्तो लेखनं तथा कार्यं यथा सोष्ठ
लो॰ लवेदनयानन्दकलोल्लुलितानटयति अन्यथा
ऽरूपवद्दंशनेन विद्धलितासती सुरतक्रीडायाः
रंगं पलाययेनेति पक्षवातीवक्रः साधयत्याह अभ्यास
योगादिति यदेनलीलां याप्रवती साम्यासासात
ट॰ तदेवसद्य भूतिप्रवतिरेवपुरुषं शिक्षयतीति ।
व्यतिरेकेबाधमाह स्यादिति अन्यथाभ्यासं विना
क्राप्यतिवक्रयोरपि एतोरेषप्रकारउपदेशाम
न्यपिवादां विना न सिध्यतीति तथा चकल्याणम
ल्लोपि दन्तोष्ठयोर्योगविशेषमाध्य प्रवालपूर्वो
मणिरेष उक्तः अभ्यासयोगमपि दम्पतिभ्यां सं
साध्यतेनान्य विनोदनालिति प्रवालपूर्णोम
णिः प्रवालमणिरित्यर्थः तत्र प्रवालो विद्रुमः प
ल्लवं च तत्स्थानीयो ताधरः मणिस्थानीयश्चरद

पं॰

नइति उभयसंयोगसाध्यत्वादसौ प्रहारोर्थबलेन
प्रवालमणिरिति व्यपदिश्यते नान्यविनोद इति।
साभ्यासनिर्मितं विलोक्य अहमप्येतन्निर्मास्य इ
तिकौतुकमात्रेणाभिमुखीभवनं मौग्ध्यापद
स्यायफलतीति वृत्तमिन्द्रवज्रा ९ संदंशान इति
रत्नरहस्यतत्त्वज्ञैः संदंशातो दशान दशानाद्धतो यो
दन्तप्रहारो दन्तोयं दन्तसमो दन्तसमानमानपव
भवति मतन्मानादाधिक्यम् न तावागच्छति अत्र
हेतुमाह अभ्यसनप्रसंगादिति यदेषा प्रक्रिया
कौतुकिभिरभ्यस्ता भवेत् न देवसमानमानत्वं
सिध्यतीति नान्यथेति दन्तमानसमानमानो दन्त
प्रहारोनर्थ एवेति दन्तमानसमानत्वाद्दन्त इत्येव
नाम्ना विन्दुरुक्तो दन्तविन्दुरिति अथवा दन्तोप
पदो विन्दुर्दन्तो विन्दुरिति इत्थं वा दन्त इति विन्दु
रिति वोपदिष्टः अत्र यो भाति प्रायस्समप्याद्दन्ताथम
लिखति वदोजेत्यादि असौ बवदोजगणाधर
श्रियो भां घ्राघ्रोतीति वदोजगंडाधराख्यस्यान
त्रयो दन्तोयं यो भीभाभोत् यथावदोजाद्विगता
यापो भाख्यावनितानया मिलितोसौ विन्दुः प्रमा
न्यासस्यंदमात्येव प्रोभेतां तथासौ कामिनीका

पं न्तदन्तेनानेनयोभामाप्नोत्विति अन्वर्थइति कथनस्मा
१८९ यमाथाय: एकदन्तप्रहारो विन्दुनामा यथा जायते
181 तथाहि दन्तप्रहारो विन्दु इत्यादि यावत्सर्वदन्तप्र
हारो विन्दुमालेति व्यपदिश्यते तथा च कल्याण
मल्लोपि अधरे तिलकेव कामिनारदनेनाभुविव
3 णे ने कृते इति विन्दुरुदीरितो विलैर्दशनैः स्यात्तवल
विन्दुमालक इति वृत्तमिन्द्रवज्रा ४ अत्रैव विशेष
माह अधरस्थितेति यत्र दलेखं दन्तक्षतमधर
स्थितरागमात्रगं अधरोष्ठस्थितं रागमात्रं केव
लरागस्तत्र तावन्मात्रं गच्छतीति अधरस्थितरा
गमात्रगं मात्रशब्देनाधरस्वरूपमङ्गतानिषेध:
उपघ्नानानतयाकृतावस्थानमित्यर्थः तत्र खन्त
तं गूढकं विदुः तदेव दलेखं यदा दशनच्छद
गं एव वापीडयति दशनच्छदस्वरूपगतं गाढस्व
रूपगतं वा तत: ततप्रवेषां भवेत् तदोच्छूनकमु
च्यते इति वृत्तमर्धसमम् ५ कुचाविति कुचावि
ति वचनेकायमेतये काववचनम् एवमग्रेऽपि त
तथोरौ कुर्वौ: स्तने स्तनयो: तथा कण्ठे गले तत्र
थाकपोलयुग्मकपोलयोर्यद्दन्तक्षतं दन्ताग्रसं 30
पं स्पर्शमात्रेणोल्लिखितमिति शेषः तत्तत्प्रवाल:।

त्वरितेनाश्वश्वयोरन्त भागस्थिति खेडापाकाभिधानं स्या
त्तभवेत् इति तदेव वचेत् मंडलाकारेन यातिर्वितंभ
वेत् तदा मण्डलकाभिधानमुक्तम् एतैर्वाहैर्हृष्टाव
यवेष्ववोभयं संक्षोभनेसमाकृष्टाभां धन इति पाठा
त्रुह्विमंतो मुनीन्द्राः सम्कीर्त्तयंति कथयंतीति त
थाच कल्याणमल्लः कपोलवक्षोगलभालदेशेषु
डाग्रकं स्याहृ दपानाग्रलेखम् तन्मंडलाकारकमं
गनातं गात्रे सुषाभां लभते नितान्तम् इति हन्तेम
न्दवन्ना ६ शीर्षेति इयं दन्तदतरेखालोकवचेति
कथिता या सौरेखारतैः स्तनैस्तनयोरथवा वृ
कात्रगताज्जवाग्रदत्ता भवेत् कथंभूता क्षीर्योया
मवती तथा सवर्क्काति निन्नत्वात् निलोहितान्ना
नखक्षतनं ऊंविता तते प्रहरदाने ऊंविता गोवक्षार
कासाईस्वक्षत्रूयत्वमस्याः किमर्थमित्याह विशेष
कालस्य क्षणादिति प्रवासादिनिमित्तेन भर्तृविरहं
गते तत्स्मरणार्थम् अहोकदा सा मन्माण प्राया
स्पति येनयं रेखाम यि मुद्रा स्थापितेति स्मरणं थ
एतदालोकनेनैव तस्मै प्राणान्धारयतीति अत
एव चेयं लोकवर्चा लोकेषु श्लाघ्येति खन्यास्मरता
निमित्तभूतेति तथा चान्यत्र अर्वविश्यान्नादगाता

पं
१८२
182

वलीयाकांताशारीरोक्षियतेस्वभर्त्रा प्रस्थानकालेस्म
तिहेतभूतांतांलोकचर्चाप्रवदन्निमनन इति वृत्तमिं
न्द्रवज्रा ७ ॥ इतिलक्षवेदनाखेपंचमायकाविवर
णेदर्शनलतनिरूपणम ॥ इयंवालप्रहरतेयालिं
गननखक्षतदर्शनलतांयोगाल्ययीतिरूपिता अथा
ईवोपयुक्तंकेशाकर्षणाख्यमपरमंगमवतारय।
ति अथेति तत्रादावेनत्प्रयोग्यकेशालक्षणमाह
भव्याइति तरुणीजनानांस्त्रीजनानां ईदृशाः कबा वी^
केशाभव्याःपतत्काम्रमुख्यविधेयकन्दर्पा[illegible]पयो
गिनः संभवन्तीतिसंभाव्यतेइति संभावनायांलि
ङ् कीदृशाइति विशेषणमुखेनतत्स्वरूपंनिरूपय
तिघनाइति घनाघृतितिविडाः नपुनर्विरलाः तथा
रौक्ष्यविवर्जिताः स्निग्धाः तथाषष्ठमाभ्रमरच्छवयः
तथाविशालादीर्घानपुनः खर्वाः तथावक्रलान
पुनरल्पाः उपलक्षणमेतत् कुञ्चितत्वस्यापिके
विताश्चयेस्युरिति एतादृशाः केशानैरः ग्रस्वनदा
नकालेतरुणीनांरागोदयार्थंयथातरुण्याः
विभूतवागाः स्वयमेवोपनमन्ति तथावक्ष्यमाण
विधयाग्राह्याइति वृत्तमिन्द्रवज्रा ।।१।। ग्रहणप्र
कारमेवाह हाभ्यामिति वहुमोहार्दहाद्वीस्पदं।

प·

पतिः शिरसीति शिरसो हस्ताभ्यां कराभ्यां प्रकामं से
कृपा केशानिति प्रकरणाल्लभ्यते केशाल्ला[illegible]कृष्टा न्स्पृ
अन्वार्थः सीमन्तमसृणमवधीकृत्य कामकारेण
वामकरेण वामकेशपाशं दक्षिणकरेणवद॰
क्षिणकेशपाशमथवा कौतुकार्थं वैपरीत्येनवा वाम
मदक्षिणकेशपाशं दक्षिणकराभ्यामाकृष्यते
राकर्षणेन तां निश्चलां कृत्वेति यावत् सपमुप
नमितमुखस्तत्कटिं चेद्यदि चुम्बति कटिग्रहणे
ननत्समीपवर्तिवराङ्गग्रहणमिति ध्येयम् नदि
तिकविग्रसिद्धं पतत्केशाकर्षणमेतदिति मया
पीडाभीं निरूपितस्वरूपं समहस्तसंवेष्टसमावस्तु
नानतिरिक्तौ हस्तौ यत्रेति समहस्तनामकं केशा
कर्षणमुक्तं यदा पुनरेकहस्तेनैवमथकारणे
नाथवाहाभ्यामाकृष्यमथ्यवाकर्षणतामानी
यकटिचुम्बनं क्रियते तेन दानंगरंगः अनेनानं
गोपिसन्नेबोधितजोन्नत्यतीत्यनंगरंगः कामन
तेनस्यानाख्यमिदमित्यर्थः॥२ हस्तमिन्दवत्ना
संवेष्टयेति यदि चेत्पतिः स्मरार्तो मदनातुरो यदि
ममाधुनैव वशीकृत्य रतक्रीडां भवेन्नदाज्ञी वामिय
घस्रो मानिनीत्वादवकाशं न ददाति तदाधुने

वश्यिय इति कामोद्दीपकान्तरः शीघ्रं रतोत्सवार्थं सर्वा
ङ्गुलिभिः कृत्वा कचौघं धारयति कचौघं समुच्चियपह
ल्लेन धृत्वा तामवष्टभ्याभिमुखीकृत्य स्तनक्रीडां कु
र्यादित्यर्थः तदिदं केशाकर्षणं केशाग्रहणमित्ता
वत्तरभुजंगवल्लीति परिकीर्तितेति वृत्तमिन्द्रवज्रा ३
कलीति स्मरतापमाने स्मरतं समाप्यान्योन्य [illegible] प्रोः हि
परस्परमानन्देनाकुसितौ कामिनीकामुकौ प्रेमणा
यदा कर्णप्रदेशास्य केवानवतंसप्रदेशा केशाचि
पीऽप्रहृत्ता भयेनाभयतो निकटत्याभिमुखीभूतां स्त्रि
यं चुम्बति असौ वचुम्बनोडुमदाख्यां पतिं चुम्बति त
दिदं केशाकर्षणं मन्मथः कामावतंसं वदंति अनेन
हि केशाकर्षणेन तापने कामो वडुकिरीटकृए
लोन्टयतिन्दं तस्वानयोरुत्कर्षार्थमध्याश्रित्वादौ।
तं करोतीति वृत्तमिन्द्रवज्रा ४। इत्यादय इति पूर्वमिति॥
तत्त्वाकपमुखरतमाप्यनिरामाय तथा च पद्मावो
पितं दार्थ्याञ्जर्वने स्तविमर्दनः कोविदो षामनुष्या
णां नवेनद्धाल्यपल्लवमिति बालपल्लवमिति बाल्यं
बाल्यस्मरतं पल्लवं पल्लवीभूतमाधन्तसंपुटितं य
स्येति अत इत्यतेभ्य उद्दिष्टप्रकारेभ्य इति अन्यतम्
प॰ ष्टम् ५ अथवात्म मीमयोकावापनन्नप्रकाराः।

नतैः स्मरतनविशेषतैः केनस्मरतनविशेषप्रकारेण
किंदेशीयास्त्रीत्यप्रीतिरतिरत्रिवैदिभिः देशजा
तिं विज्ञायकल्पनीयाः प्रयोगाइति परस्यात्स्वेन
कदापि दम्पत्योरन्योन्यं संतोषः स्यादिति तथा च
मध्यदेशोद्भवानार्यो नखदन्तपदेरताः मालवा
रतानार्यस्तथापश्चिमदेशजाः प्रधोमुखरतैश्व
वकेशग्राहैश्वसिन्धुजाः नानानखरसे ह्णनार्यः हे
सिंहलदेशजाः चुम्बनालिंगनैरक्तास्तथाकैविम
लिंगके दृढभक्षनलुब्धाश्चरामाः कर्णाटदेशजाः
महाराष्ट्रोद्भवानार्यः स्त्रीराज्यैःकोसलेषुच दृत
तांगुलिविक्षेपरक्ताद्रविडजास्तथा एष्वंतिरसि
केकांतेचुम्बनालिंगनादिभिः लब्धावाधरपाने
नवन्द्रभागाभटोद्भवाः तीर्थयात्राभिलाषेणगौ
डवंगांगनाःकिल निःस्नेहामर्दनाचातेनेपालाः
कामरूपजाः क्षीणंविषयतन्त्रवत्तान्वारसकर
लादिभिः वरंनःसुखभाजःस्वहिषन्यपरथा
स्त्रियः इत्येवदेशसात्म्येनवात्स्यस्मरतविभागःक
ल्पनीयइति ॥ इतिश्रीज्योतिरीशामरपर्यायक
विशेखरविरचितेपंचसायकेनहिवरणेवल
स्त्वेषनाखिवतुर्थः सायकः ॥ ४ ॥

पं १८४ 184 कामिन्याभिमुख्येसंपादकत्वात्स्मरतंनिरूपयेदा
नींपदर्थमभिधानाडम्बरजन्यापितस्त्स्याख्यभूतं
स्मरतमभिधानमुपक्रमेन श्रयेति श्रयेतिमंगता
यै यदर्थमभिधान्यपरिश्रमः स्वीकारनलदिहानींश्राप्ता
वसरं स्वत्वेन सम्पद्यतामिति साभीष्टदेवतास्मर
णं कृत्वाहं कविशेखरः स्मरतत्वपंचाक्षरतभेदान्
भिदासे वत्स्यामि अभिसर्वस्याधानः वचनार्थत्वं
प्रसिद्धमेव तथा वाभिप्रक्रमस्मरणं विघ्नध्वंस्का
रोत्पर्थे सोभिसर्वस्तभाषणेमपर्वोमिलनेत्तयोति
सर्वः स्यापनेमत इति कथंभूतान् स्मरतत्वपंचा
न् अशेषसाहृण्णविशेषरम्यान् सन्तो गुणाः सहृ
णाः नपवसाहृण्णमितिस्वार्थेष्यञ् तेषां विशेषाः
साहृण्णविशेषः अशेषाः सर्वलोकोपकारकाये
साहृण्णविशेषास्तैरम्यान् लोकमनोरंजकान्।
गुणानां च सत्वं तत्कालं भाविनिवाकाले केवल
स्वकारित्वम् उत्यं स्मरतभेदानामभिधेयत्वे।
स्थिते यदाश्रयेण सन्त्यायकामार्थापेतत्संपद्य
तेतत्कामममन्दिरमेवादौ तस्यकक्कलयितुमाह
मनोभवेति तत्रापि स्मरतत्वपक्षे निरूपयिता।
पं स्यापिश्रादौ तन्निरूपणं तावत्तत्प्रधानं कृत्वा।

यत्रतन्निरूपणं समस्यकस्थितिं यास्यति नस्य मनो
भवागारस्य काममन्दिरस्य वरांगलक्षणस्य वि
शेषनिलयं समस्यक सर्वविशेषाभिज्ञानं सांगो
पांगं यथा स्यात् तथा निरूपयामीति आस्तां
मन्या देवतेयालेजोमयाः स्त्वा इति तदर्थे ते
जोमयमन्दिरस्यैवापि असौ मनोभवो देवतावि
शेषो मनस्वतेजःप्रभृतिधातुभ्योप्यतिसूक्ष्मसं
कल्पमयमिति तद्वार्थं मन्दिरेणापि तथावि।
धेनभावं यत्रासौ समाप्यादितयार्वयाश्रीतः स्वोपा
सकाह्लादायजायत इति तद्विशेषमभिधास्य इ
तिमनोभवागारविशेषमिति कथनस्याशयः।
वृत्तमुपेन्द्रवज्रा। समस्थितं मनोभवागारवि
शेषमादौ निरूपयामीति तमेव विशेषं प्रस्ताव
यति ॥ मनोभवेति मनोभवस्य कामस्याचीनित
येमूजाप्रासादे गुह्य इति यावत् इमावक्ष्यमाण
नामतल्लक्षणास्तिस्रो नाड्यो विशेषादिति फलतोऽर्
त्वाख्यविशेषदर्शनाद्विशिष्टाःसुः संतीति स
भाव्यते इति सम्भावनायां लिङ् तस्य पत्रनाडी
नाडीनां वाहृत्से विविधफलदर्शनात्तिस्रए
वविशिष्टाः संतीति अनुमीयत इत्यर्थः तथाबो

पं
१८५
185

क्रम निवसति वज्रनाडी चक्रमध्यप्रधानं चित
यमिदंमहाक्रममिति फलचैथं च समनन्तर
मेव प्रादुर्भविष्यतीति तापवनामतद्दिश
ति सौमीरण्यादि आदावेकासामीरणी वा
यवी द्वितीया चान्द्रमसी सोमात्मिका तृती
याग्नेयीति एतास्तादात्म्यतत्त्वाविनीस्तोरित्यर्थः
अत्र मध्ये स्वत्वा आसां त्रिनाडीनां फलद्वारे
ण विशेषं दर्शयति प्रधानभूतेति मदनातप
त्रेकामरूत्रेगले प्रधाननाडी त्रितयमध्ये या
प्रधानभूतासमंतात्मापनेन मध्यवर्तिनी
अस्ताः सामीरणी नाम्नी मता सर्वागमसिद्धासि
तथा च प्राग्वसंवादितं वंगारंध्राहर्ध्व
तनासिकाभयदालतन्तु मन्मथछत्रमि
त्याहृताद्विं मदसिता वपैर्गति तथा योनि
मध्ये लिनाडीकाकामांकुशा समाह्नसा लिं
गनत्वोभिता सैवमदवारिनिरन्तरम् का
मातपत्रान्तर्जति सस्यन्द इति कीर्त्यत इति
तस्याः सामीरणनाड्याम् उवयन्त्यतितमन्त्र
वीजं मनुष्यवीर्यतत्

पं. ॥ ः ॥

तो

तस्यालिंगेभ्रेजातेप्रवहन्मदवारितान्यतिनम
तृ पिजलयं दैक्कजलप्रवाहयतितद्ध्यवन्म
त्यावर्तनइतिनिष्फलंस्यादितिचंद्रमोलि :
श्रीमहादेवोवक्ति ॥ ३ ॥ अतश्चपेंद्रवज्रा उदे
द शाक्तमप्राप्ताचांद्रमसीनिरूपयति यावेति
कंदर्पणेहेकामोतःऽरेवरागेयाद्वितीयाचां
द्रमसीनाम्नीतद्वामेप्रधानभूतास्तिसाना
डीसुन्दरीसोमात्मकत्वात् शीतलास्त
भविताच तथाचसंवादितंप्राकयोनिमध्ये
नातिहूवात्सूर्यचन्द्राग्निनाडिका मनोजवा
तिसंपूर्णास्त्रीणांतिष्ठतिसर्वदेति सामीर
लीलोभितामतीप्रसरत्प्रवाहाज्जायते इ
यंपुनःसोमात्मकास्तनसंपूर्णैवेतिप्रस्तर
त्ववाहाभावात्संवीर्यसीकारैर्याघितंक
स्यामेवसूतेनर्कप्रसूतिमित्यर्थः असोचसा
मात्मकत्वेनशीतलत्वादल्परक्तोसवेपिसा
याविद्रवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ अतसिंद्रवज्रा
श्चयावशिष्टात्तृतीयांगोडीमाद्द गोडी
ति उपस्थभागेगुह्यदहिल्लपार्श्वद्वयंगो
डीनाडीयामध्यानभूतात्रितयप्रधाननाडी

पं १८६ 186

मयोत्ततीयाप्रधानभूतासौ च बुद्धभावयतः उ
त्तमस्यसञ्ज्ञापया विभावेसति स्वभावात्तुर्या
त्मिकलात्सुत्तं प्रसूते प्रसौ वा तेकष्टोपभो
ग्याकष्टेनत्रावशे ते पाकेति प्रदिष्टा ॥ ४ ॥ इत्थ
पस्थगन प्रधानभूतनाडी त्रितयनिरूपण
मु प्रासंगिकं परिसमाप्य यत्प्रकृतमथाभि
दास्येस्मरनप्रपंचानि तिस्मरनप्रपंचतंनदेवा
वतारयति अथेति अथेति सत्वप्रकृतिदेश
नात्पादियोगतयायदा पलचक्षणादिवालस्
रतंग्रनिपादितंतेनयत्कामिनीनांस्मरतासं
गनेतदनन्तरंविधेयस्मरनस्य पञ्चस्मरन
प्रसक्तिर्माभूदिति पञ्चभावनिरासायवेव
थाउक्तानस्थित्यादिनाशरीरचनानिर्माण
निनेर्घासस्मृहेशः समपणहृष्यदर्शनस्नि
मनालोचनपूर्वसुंदेशो नाम संकीर्तनम् उ
पलक्षणं चेदं तदनुगतलक्षणस्यापीति तन
नामलक्षणोनिरूपित इत्यर्थः अनेनैवाश
येन कल्याणवर्माप्रथममेतदेव प्रतिवध्वा
न् यथा सात्म्यानुरूपाश्च विधाय पूर्वं विचः
प्रमान्वाभवनोपचारान् विधिस्थलेष्वीभूत

पं ६४

वधांगदेष्णां भजेन कांतां स्मरकेलिरंग इति स्व
रेनैव सर्वथापोनिस्थीभवनमेवोपकारकं
इति सामान्येनादोनत्वस्थी[illegible]वणयुक्तिमे
वतिरूपयति प्रसारितेति विद्रुतिकारक्रोध
परुषवचनादिप्रयोगविहितेपि यदिप्रकृतिदेश
स्वभावादिनानारीगाढैव भवेत् नचविद्रुताभ
वेत् तदायमुपायः प्रसारितं सव्यापसव्यतः किं
विह्वलनयायामितं यद्रूढहृदयं यच्चतादृशांयत्न
ध्वंतस्य योगाद्रूपायात् सएववायोगउपायस्त
स्माद्गाढापिनारीश्लथयंता विद्रुतत्वमपैति गच्छ
तीति एतदेव वैपरीत्येनापिसाधयति संलग्ने
ति उक्तैर्विद्रवणहेतुभिरोषपरुषवचनाश्लेषादि
भिः श्लथा विद्रुतापिनारीसंलग्नंपरस्परमनन्त
रस्यापनेनसंयोजितं पञ्जानुहृदयंतस्य वन्येन
नैविश्लेषदत्तेन स्खलमतिशयेनसंकोचंप्रया
ति अयमर्थः सव्यासव्यपार्श्वपार्श्ववसानपार
प्रसारितोहृद्यायाः स्त्रियोगुह्यंतत्कालमेववक्षि
पिलंहरतयोगंजायते अन्तरेव संलग्नजात्वभ
यायागुह्यंससमाधंगाढं सदतिमहतापिव

पं
९८
१८७

यासेनस्मरतयोगपंतृज्ञायत यस्मकृतप्रसोणायामे॰
वतत्कालंपतितत्वंइतिभावः तथाचानंगरंगेपि
दृष्टापिनारीसुयतामुपैतिप्रसारणाहृतगुणस्य
मयः अथस्वच्छायासंयमितोकुसुम्भागच्छेदृष्टत्वंस्र
रतप्रयोगो इति वक्रमिलवचना॥१॥किंवेदमत्व
णसाधनंकथ्यते यदृष्टयप्रसारणंस्वतसाध
नमिति प्रकृत्यादिविलोकनादन्येपिशोषित्वा॰
पादकावस्थाःसंतीति यदेतत्साधनंनोचितमि
यात् तदातत्रपरथापिनारीणांस्मरतयोगपतास
म्पादनीयस्तुहिशाति तस्मादिति यतोविद्रुता॥
अपिगाढालतत्कालंजायन्ते गाढाअपिविद्रुताः
जायंते तस्माधुवत्याःप्रकृतिस्वभावं किंप्रकृति
कास्तौस्त्रीमयायासेव्यतिदेवादिप्रकृतिनारी॰
णामालोक्यस्रकचन्दनमृगनाभ्यादिद्रव्यैरियंव॰
शीभवति इतितथापरिचरणीयम् तथादेशा
द्भवानार्यीनविदन्तुपदेरता इत्यादिनिरूपितरी
त्यातावशापितंयतितव्यम् तथामदनातपत्रं
विलोक्यतदनुसारेणयतितव्यम तथाचतत्परि
चरणमन्यत्रमरुजकृत्स्वधजोपत्रसिद्धियोषाप्तोभवे

पं·

न्यरं वुनखियाप्रकाहित्यं नत्रनीवरतं भवेत्‌ना
यौनीवरनोद्दिग्राहिषंतिपुरुषंतणात्‌ सूयते
वैवकर्णाटेकान्नयातिहतःपतिः अंगुलीनाथ
वेष्टेन नयाहन्तिसलिंगकैः मउद्भस्वधजःका
मीरमेनानोत्रदेनुभिः धनंहन्ति ममाकार्यद
बौ र्पाये [illegible] पितांरहः येनासौभयविन्नस्तासघप
ववर्णीभवेदिति इतिप्रकृत्यादिस्वभावप
र्यालोच्य वन्याःपरिकल्पनीयाः यायेन स्वयी
भवति तेनासौ साधनीयेति वन्या इत्युक्तावस्य
माणसर्वैताहश्योपलक्षणं ॥ इत्यवक्ष्यमाणः
सर्वबन्धोपयोगियोनिषोपिल्पसंपादकोरु
प्रसारणनामधेयंकरणमभिधायेदानींबन्धान्निरूप
यिषाम्रग्न्यकारेलक्षणकथनेनैवनउद्देशामध्यमा
नोलक्षणग्रस्यमेवनिबन्धनोद्देशाग्रस्यमू नत्रापि
सकुमारमतिराजसुत्रबोधनार्थंनउद्देशोपयो
गीतिसोपिनावन्निरूप्य नेयथा उत्तानकंतिर्यगा
यासिताख्यस्थितंतयेवानतकंरतैः पंचप्रकारं
हरतंप्रदिष्टंनस्यप्रभेदाक्रमतः प्रवेत्स्य इतिकाम
इंगांकाप्रक्रमेण उत्तानवन्धातिर्यग्वन्धासीनवन्ध
स्थितवन्धविनन [illegible] वन्धभेदेनहरतंपं

पं
१८८
188

रविधंनश्चासौग्रंथकारस्तेनानवद्यान्नावनत्वणिका
लक्षयति अथेति सोयंकोऽपकिनामभिलक्षणीयः
स्तनवद्योनिकुलेभाख्यः सङ्गपश्चाघ्यत्वादतिकु
लेभ इति यौगिकनामाप्रदिष्टोवात्स्यायनादिभि
रितिशेषः यतोद्वयोः कामिनीकामुकयोः प्रीतिकरः
परस्परंतद्विकारः कोसाविस्याह अत्रानेति यत्रस्त
नवद्येयतिरत्नानसप्रप्रमदाहृमध्ये अन्नानं
घाध्यायां दृढंसमकद्दानयातिधाययथाभवे
त् तथासप्रायाप्रमदातिनिर्भरकामोत्काधारि
णीकामिनीतस्याः सरलप्रसारितजंघोभयाक
हमध्येपार्श्वद्वयेनहस्तौविधायस्वयंतन्मध्या
वकाशेस्थितः प्रकाममभिप्रायेनप्रमदांकाम
यतेरतनत्वग्नांकुर्यात स्वयंकामयतेरतनत्वग्नो
भवेत् इतिहेतुमं[?]तान्नार्थेपन्ताश्चकमेः का त्प
मयतइतिप्रयोगः ३ ॥ इत्यनिकुलेभाख्यबन्ध
निरूपणम् अत्रानेति प्राचीनैराचार्यैरयंवन्धः
समपादसंज्ञः समावस्तुतानधिकतयापतिः
स्कन्दलग्नौपादौयस्येति योगेनसमपादनामाकः
अस्तौचकामिनीकामुकाभ्यांकरणान्तेरङ्गः कर
पं· णेसाधकतमेयुक्तेप्रकतिलक्षणनाभ्यासिद्धः

प्रदीप्तः तल्लक्षणं योऽन्योन्यधैर्यो[?]रोहणेनोभय-
प्रीतिकारकः प्रयोजनीयः सम्पादनीयः कोऽसावि-
त्ति तल्लक्षणमाह उत्तानेति प्राग्वदुत्तानवत्येन-
स्तम्भाया युवती यौवनमदोन्मत्ता स्वपादौ[?]
[?]स्वचरणौ भर्तुः स्कन्धे जातावेकवचनं प्रत्येका-
पेक्षया वा स्कन्धयोरिति यावत् समारोप्य सम्पा-
दै वि[?]नारोप्य पादमुद्वया स्कन्धौ मुद्रितौ विधा-
येत्यर्थः नरं चेत् यदि रमेत् रमयेत् ताहवत्ये
स्वपादाभ्यां भर्तृस्कन्धौ मुद्रयेद्यथा सा वक्षा प्रालो-
किकानिन्दा स्वयमेव रमेत् इति एतन्नार्थान्तभी-
वस्यार्थः स्कन्द इत्येकवचनं प्रत्येकाभिप्रायेन-
तपावमदनरंगे निधाय पादौ रमणांसयोर्वेड
ज्ञानसम्भारमते पुरन्ध्री रतिप्रबन्धं समपादसं-
ज्ञं प्रोचुरुदारभोगविधानदक्षा इति ४ इति सम
पादाख्यबन्धलक्षणं एवंविधा या इति किलेति
सम्भावनायां सम्भाव्यते सा वति रमणी यौवन्त्यः ना-
गराख्यः श्रग्रामीणो वितन्वान्नागराख्यो नागबन्धा-
भिधः स्यात् संभावनायां लिङ् किल प्राहेन वासौ-
घोत्पत्ते अभित नगरवासिनिर्मेयत्वान्नागरोसौ
यन्यो भवतीति कोसावित्याह एवमिति स्त्रिया

पं
१८९
189

नितंबिन्या एवंविधाया उत्तानशायिन्या जंघे ते इति शा
स्त्रवत् जंघाकांतस्य कमनीयस्य अकालेपि रसोत्का
जनकस्य जंघोपरिजंघयोरुपरि यद्दासत्वं विशेष्य
दा भवेतामिति शेषः इत्थमुत्तानसुप्तकामिन्याः
स्वजंघोपरिजंघे अवष्टभ्य पदिकानोर्ध्वयावारंवा
रं कटिं स्वविकस्वत्याप्रपाणिभ्यामधमवष्टभ्यवी
क्रत्वा रमेत सुरतं गच्छेदिति वक्ष्यमाणो नागराख्यः
कथितनाख्यः एतमेवार्थं कल्याणमल्लः स्फुटमाह
उत्तानितायाः स्मरमन्दिरोर्ध्वे स्थितस्तु हस्ताद्वित
यं गृहीत्वा संस्थाप्य वाहुकटितो रमेत कान्तस्त
दास्याः किल नागराख्य इति इति नागरबन्धल
क्षणम् ९ अथेति सुरतामितैरयं बन्धः व्योमपद
उक्तः व्योम्नि उत्क्षिप्तौ पादौ नारीचरणौ यत्रेति व्यो
मपदाख्यो यौगिकसंज्ञा योक्तः कदाचिदेतत्पुन
दाख्यमाप्नोतीति तन्निर्वाहयति एवेति इती
ति श्राव उत्तानतया सुप्ताया कर्षणेन रतो त्क्षिप्या
सुभ्रासुन्दरवयाः स्थिताया योषिद्विलासवत्याः स्वपादौ
कराभ्यामुत्थापिताभ्यां नलेवमस्मनेन गगनेत्र
न्यस्य नासाभ्यां तले स्थिता भवतीति शेषः उत्थंख
नायाः वाम्याः स्थितायाः पतिरभिमत्वा भूयपाणि

पं.

युगेन तन्तुबोधत्वा संपुटमुद्राया यावदष्टभारमेद
न सङ्क्षोभो भवेत् इति ॥ इति क्षोभमुद्रालक्षणम्
८ ॥ एकमिति इत्यक्षरचनया सौ सहरनवत्य
हैविक्रमाविक्रमस्थितयररूपनायहादै विक्रमा
भिधानः इतीत्यनेन निर्दिष्टरूपना प्रकारमाऽ
हृ एकमिति यत्र सहरनवन्त्येकान्तो पुवत्याविम
र्दमुद्राया एकं दक्षिणं वामं वा चरणं पृथिव्याय
रिकल्प्य संस्थाप्य एकेन हृदसंलग्नपादमुद्राप
थिवीं विधाय तथान्यं द्वितीयमूर्ध्वं इति स्थापारसि
परिकल्प्यमूत्यस्यापितं विधाय स्वयं पतस्यः पादा
भ्यामवष्टम्भितपृथिवीकः सन्नातोर्थं पुनर्निऽ
जंपाणियुगं भूमौ पृथिव्यां धृत्वा प्रसारितहस्ताऽ
भ्यां भूमीतलमवष्टभ्य रमेदिति स्वयं ते रमेत्स्मृतं १
विदध्यादिति तथा वानंगरंगे स्त्रियोङ्घ्रिमेकं विनि
धाय भूमौ वत्यं स्वमौलौ निजपाणियुगमम् पृथ्या
स्मादाय रमेत भर्त्री त्रैविक्रमाख्यं करणं तदाप्या
त्र इति अस्यैव वत्यो राजवत्यः अन्याद्यर्पमय
त्वाद्यन्यानां राजेति राजदन्त्यादित्वात्परनिपातः अऽ
पवारातामेव कोतकेन करणीयत्वाद्राजवत्यः

बन्धराज इति पाठे बन्धेषु राजत इति विग्रहः ॥ इ
ति वैविक्रमबन्धलक्षणम् ॥ नार्या इति यदा का
न्तः कमनीयमूर्तिः स्वहस्ताचितभूमिभागः अव
ष्टम्भार्थं निजहस्ताभ्यां गृहीतभूप्रदेशः सन्
नार्याजानुयुगोपविष्टो भवेत् पादाभ्यां नारीजा
नुयुग उपविष्टपाणितलाभ्यां वसुधामवस्थिता
भूमिमवष्टभ्य रमारमेत् नरास्त्रौ बन्धः अनोपि
चस्तुगदंशकस्यापि यस्मादानन्दकर्त्ता तस्मात्
त्वान्नाम्नायं बन्धः कथितः स्वबन्ध इति येन
बन्धेन रचनानभिज्ञः स्यापि ह्रिष्यति नत्र केमति ।
कन्यायेन पुरुषद्वर्षस्य सिद्धत्वात्तन्नाम्नामुत्कर्ष
णोक्तिः स्मरगदंशकोपि सुरोवर्त्ति जंघोभयेन युव
तीजंघोभयमारोहमाने निष्पीडयपाणिस्थानीये
नपार्श्वात्पजंघोभयेन भूमिं समवष्टभ्य रतिं क
रोतीति लोके दृष्टम् अत्र चानन्दकर्तृत्वमनया
देहस्थित्या वीर्यस्तम्भने नातिचिरकालं रतस्थिते
रिति ध्येयम् ।१० ॥ इति स्वबन्धनिरूपणम् ।
कान्तस्येति ॥ यत्र कांता स्वजानुयुगलम्
कान्तस्य भर्त्तुर्येजंघे ॥ ॥ ॥

तयोर्यउपविभागोज्ञानोभयलक्षणस्तत्रविधिना
तत्कालंमदनाचार्यैरिहदिष्टशिक्षयाविधायकृ
त्वाकान्तेरमयेदितिस्वर्यते अभ्यासोचवन्त्योज्ञानुभयं
ज्ञान्ववष्टम्भस्वैरतनैरतक्रीडानिर्माणचतुरे
विभीतिनामाकथितः नात्रवंधेकथंचनापि
त्रासोविद्यतइतिविभीतिनामासावुदितः अ
सोचाभ्यासवशात्तल्लभ्यः अभ्यासंविनैतदसं
भविकल्पमेवबंधंनोभावनीयमितिभावः इ
तिभीतिवन्धलक्षणम् ११ कांतस्येतिरतवे
रेघसुरतवन्धोवपीरितनामोक्तयः पतद्
चनाप्रकारमाह कांतस्येतियत्रप्रमदास्वयं
नमन्मथमदास्वकान्तंरमयेत् [illegible]यमित्याह
स्वपादौकांतस्यकमनीयस्यपस्यवक्षःस्थल
मोविधायपादाभ्यांवक्षःस्थलमवष्टभ्यकरा
भ्यांचनिजपाणिभ्यांभर्तारंदृढमालिंग्यस्वौ
पर्यवलम्ब्यनितंबंकृत्वाहरतावकाशदानार्थंच
किंचित्मात्रवाननतोरुः शिथिलीकृतेनास्यभवे
त्तथाचकल्याणमल्लः नारीस्वपादौदयि
तस्यवक्षःस्थितौसमालिंग्यकरद्वयेन किं
चिन्नतोद्भुतमतेतदासौप्रोक्तोमुनीन्द्रैरवधी

पं तिनाख्य इति अत्र च भर्त्तुराकर्षणाद्र्द्धेनिक्कया
१८१ चरणादवथीरितसंज्ञा १२ ऊर्ध्वमिति अंसोरु
।९। रतबन्धो दण्डायनाख्यो दण्डायननामा कथितः
स्यादिति कोसौ विस्पाद्दयत्र वल्लभः कामिनी
प्रेमपात्रे भर्त्रा सरलीकृताङ्गः वेणुदण्डवद्दी
गुह्नतदेहो मदनध्वजं कामजयचिह्नं धृष्टकृति
स्त्रीयकृतो यदि क्षिपेत् कथंभूतो वल्लभः सर
लीकृताङ्गो भवेदित्याह नार्या इति नारी नित
म्बोपरिस्थितो नार्या ऊरुयुगं मनाक् पृष्ठप्रसार्य
स्वयं नितम्बोपरिस्थितः क्षिपेत् इति सरली
कृताङ्गत्वेन दण्डवदाचरणाद्दण्डायन इति यो
गिकी संज्ञा इति दण्डायननामबन्धनिरूप
णम् ॥ १३ ॥ नितम्बेति यत्र स्मरतत्त्वेन नायको
नारीदेहस्वामी हस्तयुगेन नारीत्रिकं धृत्वा स्या
पहस्तया यावत्कृत्वा स्वकीयोऽपि ऊर्ध्वो नारी नितम्ब
श्री बिम्बे विपरीतार्द्धस्थितः एवं स्मरतत्त्वं विदध्यात्
असौ बन्धोऽर्धेरेतद्वचनावर्तैरश्वाडवकेलि
संज्ञ उक्तः अस्मिन्बन्धे उरुषस्याति वानन्दा
मे नार्या प्रचार्या सा वाडवकेन साम्नाकेलिर्यथ
पं त्रेत्येवं ॥ ॥

कृत्वाचाटुककेलिसंततेयंयोगीकीर्ति ॥ २४ ॥
इतिचाटुककेलिबन्धलक्षणम् ॥ इतिपंचसा
यकविवरणेलक्ष्यवेधनाम्ने उत्तानबन्धनिरू
पणम् अथक्रमप्राप्तपार्श्वबन्धनिरूपणम्
एवमितियुवत्यायौवनमदनजरलीकृताङ्ग्या
ययाशयानेकंस्वपादंहृदयेकृत्वान्यपदंबदी
यंतल्पायनंप्राप्यावष्टच्यंविधायरतंकुर्यात्
इतितदासोबन्धः प्रोढांगनावल्लभपृथिव्याम्
पवीणिकाख्यः ख्यातः अंकाश्रितवीणासा
स्यादुपवीणिकाख्यइति सर्वथाप्याहारसा
ख्यायंभूलोकः तथाचैनंनरंगेकोत्तोग्रिमेकं
हृदयेस्वकीयेनिधायभर्ताशायनेद्वितीयमू
कुर्यादितिचेदितिवीणिकाख्यः प्रोढांगनायाः
परिकल्पनीयः ऊर्वोरिति पार्श्वपार्श्वतः स्थि
तायायुवत्याऊर्वीमध्यगतः पतिर्यदादेहप
तिरश्चहरतंकुर्यात् तदाद्वयोः स्थितत्वाद्धा
त्रिकालोलनंपरस्परंत्रिकयोरान्दोलनंत
स्मादतोतेरसौबन्धः संपुटनामधेयउक्तः स
मृदुकवदन्यान्यमुपमूलघादिति २ तथाच
कामंरणपाश्वप्रसन्नप्रमदोपरिस्थः कांतः

रं समालिंगपुरतिंकरोति यत्र प्रदिष्टो मुनिभिः पुराणैः
१५२३ बन्धस्तदेसंपुटनामधेयः २ ॥ पार्श्वेति यत्र मृगशा
192 वकाक्ष्या मृगपोतनेत्राया वनितायाः पार्श्वस्थिता
याः पार्श्वने शयनतलेस्वप्रायाः पतिरपिपार्श्वाव
लम्बात्पार्श्वाश्रयात्तयैव बन्धकर्षणगाढनरतंनदंगा
श्लेषेणसप्तः सतलिंगस्वरागारयोः पुंस्त्रीप्रकृत्या
रन्योन्यप्रवेशयोगादनेनायनेमानागवत्यः यथा प्रवि
नागीनागावन्योन्यपार्श्वेन प्रकृतिद्वयर्येगाढतंज
वीतेतथात्रापिविधानात्पार्श्वबन्ध इति निरूपण
म् ३ ॥ अत्र कल्याणमल्लोपरमपि बन्धमाह
यथा कृष्णाङ्कितपादयुग्मस्तनाभिदेशोपरिक
ल्पभर्ता रतिंप्रकुर्यादिति कर्कटाख्यंनदाकवी
न्द्रैः करणप्रदिष्टम् ॥ इति तिर्यग्बन्धनिरूप
णम् ॥ अथोद्देशा कु मथ्यासनबन्धस
मुद्देशः ॥ पद्मासनमिति ऊर्ध्वायाः स्थि
त्याजानुयुगस्यान्तरांके चतंपद्मासनंतदेतदा
सनंभर्ता स्वस्मिन्समपकपरिकल्प्य यदानहर
तिमुपविष्टा तंचोपरिस्थितानाम् तरुणींरमेत
प्रकृतिप्रवेशनेनरतनस्तकुशाम् ॥
पं· ॥

ऊर्यान् ग्रन्थस्यात्योन्यदोर्भ्यां येव अन्योन्यकण्ठापि
तवाहू पाशौ तौ यत्र स्यातां सोयं पद्मासनाख्यो
बन्धः कथितः अत्रानंगरंगकारेण परथैवयोग
दृश्यमुदितं ग्रन्थे विलासं प्रसंभवहृत्याविपर्य
याज्ञं च युगस्य नार्याः पद्मासनं स्यादिवैकजं
याविपर्ययाद्रूपपदं प्रदिष्टम् ॥१॥ कांतइति य
दानार्या नितम्बस्थितो नारी नितम्बापावृतः प
ति निजकराभ्यां तस्याः श्रोणिं कटिं धृत्वा तोलयि
त्वा याति रतार्थमभिमुखीभूय स्वरतं प्रयुंज्यात।
असौ च प्रयुक्ता कटिं प्रवन्याद इति यत्नेनास्फाल
येत् प्रोक्षालयेत् असौ बन्धः परस्परमुभयोः प्र
यत्राक्षोभावहः कीर्तिबन्ध उक्तः २ अत्रानंगरंग
कारः स्वजानुयुग्मान्तरनिगतं चेद् जोस्तकण्ठे वि
नयेत्करगाढं कांतोपिकरोति विधिं प्रगच्छेत
दावुपैर्बन्धुरिताख्यमेतत् तथा उक्तप्रकारेण
दिदम्पती स्वौ भजेतो नृहत्वा मणिभ्रपरस्यो सरं
रमैनेकरणं प्रदिष्टं तदा कवीन्द्रैः फणिपादस्त
तम् ॥ तथा निधाय जंघायुगलं प्रुवत्याः स्वकी
ययोः कर्पूरयोरथास्याः कण्ठे स्वबाहू परिली
यगच्छेत्य नितलदासंयमनाख्यमेतत् तथा।

पं मावेश्य वामाङ्ग्रणे स्ववाङ्कं जंघायुगे जंघयुगं ।
१९३ निवेश्य गच्छेत्स निश्चेदिति ऋद्धमल्लस्यार्द्धर्थो
193 त्थितमात्यरिवर्तिताख्यम् स्त्रियं समाक्रं वि
नयादशुभमात्थैव भर्ता कुरुते तिर्यग्गतः भजे
तचेत्कामकला विदग्धो वन्धं तदाशुभमपदं
वदंति तथा विलासिनीजघ्यरमध्यवर्तीक
टिं स्वकीयां नमयञ्जुचेत् भजेत भर्तेति वि
मर्दितं स्यान्नत्वा कटिसंग्राव संगमेन ॥ इति
पंचसायक विवरणे लव्धवेधना ख्यपार्श्व
वन्धनिरूपणम् ॥ अथोर्ध्वस्थितवन्धनिरू
पणम् ऊर्ध्वस्थित इति अवलायां काठिन्ये
नावकाशमददत्यामिति रतक्रीडार्थं म विधवं
त्यारतार्थं भर्तुरूर्ध्वस्थितेनाग्रत्यापनेन रताभि
मुखीकर्तुमूङ्गीते सति ताभ्यापि तां कृत्वात
थैव मल्लवद्भारपातनेन मल्लवद्दृढमुष्टिपा
णिनयावल्यादि मर्दनं कृत्वा यदा भर्तार्ध्व
स्थितएव रतिं गच्छति अस्तौ वन्धो मल्लवद्व
लेन वशीकरणान्मल्लवन्धः ऊर्ध्वीकृत्वात्या
पं णवलेन पातितायाः ऊर्ध्वोपर्यायस्य सर्वा
ध्यातलमानीताया अयं प्रकार ऊह्य इति अ

अतिदेशेनान्यानपि प्रकारानाह दन्तावलेति
दंतावलादिरतप्रकारेण यदा नारीभुजकृष्टा
प्रवर्तते तदा दन्तावलादिबन्धा अपि स्वयमे
वोह्याः तत्र दंतावलबन्धलक्षणं बंधोऽश्वबन्ध
इत्यादयोऽपि बन्धा इत्थमेवोह्याः आदिना कुक्कु
टबन्धादिग्रहणम् एते च सर्वे बंधाः कदिनो
वलास्वेह्याः तत्र यदा मुखेन नारीशिरो वष
भुजकृष्टो रमेत् तदा कुक्कुटबंधः तथा च मु
खेन स्त्रीशिरो कृष्ट्वा यदा नारीं नरो रमेत् तदा
कुक्कुटबंधोऽसौ भुजास्फालनपूर्वक इति अन्ये
तद्विशेषनिरूपणायाह अन्योन्येति यत्र वं
यद्वधसंस्थमुस्थितं भुजकृष्टं नारीति निष्पीड्य वा
पुपंजरापीणेन पद्मिनामिव निश्चेष्टं विधाय
रमेद्यैमेत् निश्चेष्टदेहमपि संतं उत्थितं स्वयो
निश्चवेष्टितं विधायकटिमात्रेण विधेयं का
द्वयेत् तदासौ बंधउर्ध्वीयितकनामा भवति भि
कथितः उर्ध्वस्थितमेवाचरितमिति कथ्य
धीयितमिति ततः संज्ञायां कनि उर्ध्वीयितक
मिति अत्र च नारी वाक्रूनि निष्पीड इतेन भुजकृष्टवाक्रू
निष्पीड्यनवनितांकंपणतं लब्धं तं तत्स्थमदना

पं
१५४
१५५

कलयाखियोर्धस्थिनपवमुरुषेलयेश्रासना
पापनायर्थक्षणमददानेभजलनाभ्यांतवेव
यत्वोनिष्पीडितेतेनापिरवेपोरुषाभिव्यक्तेय
तथैवतस्मान्निष्पीडितायांद्वयोरपिबाहुपंजर
वन्येजातेसमास्थितस्तावयोनुभयसंयोगोजा
तेयदोभोकटित्वालनेनमीनध्वजंप्रीणयतस्त
दोद्वीपितकाख्योयंवन्धइति अथवालीलार्थ
मेवयदोभोस्वशक्तिख्यापनार्थमेवंरतिंकुर्वी
तेतदाप्यनदेवेति अत्रप्रकृतदार्ढ्यार्थेनिद
र्शयति अन्येत्वेति यथामल्लोमिलितोसज्जी
कृतेनबाहुयुगेनान्योन्यंभजेरवालनयादोभो
भयानांयत्संजरंजातंतन्मध्येजातस्तम्भोसंतो
स्वशक्तिव्यंजनायोर्ध्वंवङ्गावपिस्थितावथस्ताद
वान्योन्यजयार्थंयतेतेइति ॥उत्प्रद्धीपितकार
वन्धः ॥२॥ एकइति रतेनेरतविशेषज्ञानचर
तेरपिदंकरणं असावुत्थितरतनवन्धप्रकारस्त्रिपा
दंत्रिपादावर्ततेयं भाविनिरुक्त्यात्रयःपादाउत्थिता
यत्रेति त्रिपादमिति यौगिकमनदिति किमिसादएक
इत्यादि उत्थितायाएवस्त्रियाश्चकस्माल्लघ्वायायदिभर्त्री
त्तमनार्थपादउत्थाप्यजानुस्थितावितीयतेश्रभितस्त्रि
तेत्रिकंहृत्योनरनू ५ स्थिताव्रजंतीस्त्रीपादेनस्पृशतियदिति

तेत्रिकंहृत्योनरनू उत्थिताव्रजंतीस्त्रीपादेनस्पृशतियदिति

पं

एकःकमनीयकांतपादोद्भवत्वाज्जानुस्थितो
परस्परस्पृष्टस्थितामेव भवेत् अस्याः पुनर्जानुस्
थायाः कराभ्यां कान्तमुपगूहयंत्या भुजया
वार्पणेन हृत्कण्ठमूले वंधं कुर्वत्या इत्येतादृशावच
नया यदा सुरतं भवेत् तदासौ वन्धस्त्रिपाद इ
ति इति त्रिपादवंधलक्षणम्॥ ५१ ॥ अथानंग
रंगकारो परस्परचनये वोर्ध्वस्थितवंधवर्णया
मास यथा संवेष्टयित्वा निजकूर्परेण जान्वं
गनायाश्चावलंबकारणम् रतिं प्रकुर्यात् क्षिति
कूर्पराख्यो वंधः प्रदिष्टः खलु जानुपूर्वः नि
जकूर्परेणांगनावा जानुं संवेष्टयित्वा तेनै
व च कंठमवलंव्य कूर्परस्पृग्जानुनावाऽङ्गना
कंठमवलम्बनं स्व विधाय यदा भर्ता रतिं
कुर्यात् तदा जानुपूर्वः कूर्पर इति जानुकूर्प
रवंध इत्यर्थः तथा उक्तप्रकारेकरणेषु एक
पादो भवेदूर्ध्वगतोऽगनाया तदा प्रदिष्टो ह
रिविक्रमाख्यो वंधः त्रियोयं तरुणीजनाना
म् एकः पाद इति कूर्परसंवेष्टितजानुव्य
तिरिक्त इत्यर्थः अयमर्थः यदासौ तरुणि
विलासमूर्वैरतो स्थितैव जानुनैकूर्परवंधे

पं०
१५५
145

नाशंकितमन्वभिता सती स्वभावान्तर्येण एवं तावत्ऽ
काशामदानं द्वितीयपादमूर्ध्वमाक्षिप्यति भर्त्री
चवलान्मदनध्वजप्रवेशनेन विधेयं कार्यतेऽ
तदा सोऽवन्ध इति अथवा स्वारुचिख्यापना
र्थं यदा किलैवं कुर्वती द्वितीयपादोत्थापनेन
गुह्यगोपनमिव विदधती भर्त्रा क्षिप्यते तदा
हरिविक्रम इत्येन तदाख्या विक्रमलतानामा वं
धः तस्यात्र वेष्टितकमेतद्वचनया भवतीति
तदाख्यानिर्देशः तथा कंठभुजाभ्यामवलंब्य
भर्तुः श्रोणिं निजोरुयुगलेन गाढमू संवेष्ट्य
कुर्याद् इनमंगना चेद्व्यंग्यः कवीन्द्रैरिति का
न्तिबंधः पूर्वो बंधो ऽभिख्याकृतावयं पुन
र्वनितेच्छानिबंधनो यत्र वनितेवा कस्मा
दागत्य पुरुषं रमयेदिति सा विपरीतलाव
ण्यख्यापनात्कांतिबंध इति रतिरहस्यका
इयो रेणापुनरवकुं श्रितत्वेन विशेषव्यक्तः यथा
उद्धृत्य पादमेकं नभसि विन्यस्यान्यच्चापरम्
गर्भार्श्रितो भजेन्नारीं वं यस्तं विक्रमो मत
पं इति भूमौ पादं निनयस्थिर्यैर्वै विक्रमव
न्य इति तथा पादमेकं भुवि न्यस्य वाङ्क्

भ्यांवेष्टयेद्यदि कान्तं ग्रसाश्लिष्टं नारी वन्धोयं वेष्ट
कोमतः तथा नारी जानुद्वयं दत्वा कान्तवाहुद्वयोप
रि ग्रीवाष्टत्वा भजेत्कान्तं वन्धो दोलायितः स्मृतः त
था ऊरुणाश्लिष्टं भजेत्कान्तं कण्ठासक्तभुजद्वयम्
पादाभ्यां मध्यमावेष्ट्य वन्धः प्रोक्तः प्लवंगक इति ॥
इत्यूर्ध्वस्थितवन्धकथनम् ॥ अथ ननवन्धनिरू
पणं अथेति अथोमुखीं नमिताननां नारस्यं च वमु
खस्यन मितत्वा सुहृषेण ञ्चावक्षपं भुजाभ्यां नारी
ष्टष्टमवष्टभ्य मलीति अयमवन्धमष्टष्टवन्धसं
त्रा अतो विघोघणं रतन्त्र इति नद्विष्टष्टावष्टभं
विनाहृषिता धनुर्वंवारीरन्त्रशाकोति इत्यमिर
तियत्र नारीश्लीवनखानना स्वहस्तार्पितगुल्फ
युग्माख्याभ्यां हस्ताभ्यां सग्रन्तरूपतीमं गुल्फाग्र
गमं यथा तलाहश्रूणस्तोरुकघंरमेयपदस्मावपिष्ट
ष्टावष्टम्भसाध्यत्वात्स्पष्टवन्धः गुल्फार्पणमा
त्रमेवाग्राधिकं रतिरहस्ये अथोमुखीमानकदो
भुजास्यै भर्वंगगांकामति यच नारीमू करीवर
भर्तारतिलोलविमलदैभसंतं कथ्युयतिवन्ध
नथा विन्यस्य पाणिपद्मविपुगाधरस्य मुखीवाशी १५पो
चेनुवदग्रसंस्या हीरपादयास्याः कटिदेशागा

पं.
१५६
166

मीभनीभजेड्डैनकमेतदुक्तम् । अन्यवन्योर्हे-
शार्थमाह इत्यमिति कथ्यनामिति मुनीन्द्रैर्व
हवोपि वन्याविस्तरतः स्वस्वग्रन्थेषूक्तालेश
मयाके चित्रिरूपिता अनुमापनाय इंगित
ज्ञानांकेवलं स्वपम्रूहनाय दिङ्मात्रदर्शानंत
न्नदिष्टज्ञानाय बुद्धिमन्त्रविशा जनयवेति म
तिवाव्यपंप्रयोजने विस्तरकथनमपिक्रीः
क्रियते यत्र च तथाप्रयोजनमपि न स्यात्केव
लमायास एव फलं तत्र विस्तरोपरमस्यैवो
चितत्वादिति तथा चान्यत्र येणसौकरा
कगर्दभादिकानप्रयोजकतयात्र भूरिशः अ
प्रसिद्धकरणानि मो मया प्रदर्शितान्यतिविनि
न्दितानि चेति ॥ इत्यधोमुखवन्यनिरूपणम् ।
ण इति लक्ष्वेधनाख्ये पंचसायकविवरणे पञ्च
विधस्वरतनिरूपणं ॥ उक्तानादिस्वरतपंचके
प्रायेण पुरुषकर्तृकैवेति स्थितं अधुना यत्र
प्रायेण स्त्रिया एवमसुखेता न पुरुषाश्रिताब्वे
करणमवतारयति अथेति यत्र वनितैव पु
रुषस्योपरि स्थिताधःस्थितं पुरुषं रमयति र
न पुरुषायितमिति तत्रस्यापीवन्धः उत्तानाया

मं.

नमितिनास्वस्यैवोवन्धः पुरुषायितवन्धस्तस्य
समुद्देशः नामकथनपूर्वं तल्लक्षणनिरूपण
मिति तत्रैताह प्रपवैपरीत्यनिर्माणनिमित्त
मादावाह संभोगेति संभोगेनिरन्तरंसेवि
तेपियदायौवनमदोद्धतायाप्रवृत्यास्त्रिन्ने
भवेत् भर्त्तावैतत्क्रियायाः श्रान्तोभवेत् नहा
कान्तयदिहैवकिमितिविमनाश्चसिउत्तिष्ठ
यथेच्छं रमस्व अहमद्यदासवद्भवामीतिभर्त्ता
प्रीतेस्त्रीवक्ष्यमाणमाश्रयेदितिद्वयोर्वैपरीत्यात्
स्त्रियाः पुरुषवदाचरणादेनद्दतं पुरुषायित
संतमुक्तमिति इत्थमेवान्यत्रापि निवद्धं यथा
ज्ञानश्रमंवीक्ष्यपतिंपुरुषीनदिक्षयैवाथवेत
मुरस्ना कन्दर्पवेगाकुलितानितान्तंकुर्वीतर
प्रोपुरुषायितंसेति ॥ अत्रकेचित् नदिक्षयैवा
प्येत्यत्रस्विच्छातएवाप्येतिपठंति ॥ अत्रापरेनिमि
त्तमि वर्णयंति कामस्यवाममार्गत्वाद्वाम्येना
सं॰ सोयथाभ्यष्टां प्रीणयेत्कामिनोनैवंदाक्षिण्या
दिति संगतिः संगतिरिति पुरुषायितसंगतिः
तथा विलासित ६ कमिदं यथालोकेनगायि
तम नतयान्यत्रयालत्रकोंकाराणंप्रहर्षकर

१
२८७
197

मिति इति पुरुषायितस्यार्थवन्नात्तललनमाह ॥
श्रथो मुग्धेति एषाश्चितशाय्यानलसकान्तस्य
हृदिवक्षस्थले वक्षसा समा २ त्रमती यदाधो
मुग्धे भद्रं श्रमिमुग्धे मुग्धे एषानलसवेषिताधो
दोर्भ्यां पतिं समालिंग्य हृदयमवष्टभ्य कृत्वा वेष
द्विनारीरमेत् भर्तृध्वजे स्वयात्मानावतनोहं तेना
भिः सुरतमनंगमनुष्यापयेत् तदा तज्ञे विपरीत
तस्वैव बन्धो सो वृद्धिषो विपरीतबन्धनामा सो
बन्ध इत्यर्थः श्रसौव गाढांगनावल्लभः गाढाः
प्रौढिमत्यो याश्चांगनाः श्रवाश्याग युक्तावनिता
स्तासां वल्लभः प्रियः प्रीतिकारीत्यर्थः बालाना
मेतदनभिज्ञत्वाहृदं नामप्रौढाक्षेत्र प्रौढांगना
पतत्यात्रमित्यर्थः श्रत्रसामान्येन रमेदित्यवोक्त
रमणप्रकारस्थानं गवंगे उत्तानसुप्तं दयितं भ
जाभ्यामालिंग्य विहृत्य विनिवेशयोनौ भजेत्ति
तम्बं परिचालयंतीनारीतदास्याद्विपरीतबन्धः
एतद्विशेषानुपिसंपवाह सुरतस्य पुंसा जव
नोपरिस्थितासमधामन्तं च्युगं विजृंभितम्
वक्राकृतिः स्त्रीनरवद्विचेष्टते नद्धामरालेकर
पं· शांवकीर्तितं तया वेदृष्ट विभ्रमवतीस्मरयन्त्रम

ष्टविद्रुमपथायपुरस्थी भ्रामयेत्कटिमनंगावि
लोलास्यान्नदाकरणपुमलेताखं ॥१॥ अस्मिंश
स्त्रियाः स्वाङ्कन्याहादायमपिपुरुषाह्लादायातीव
न्नायत इतिस्तवयन्नवतारयति ध्वनेति अस्मि
न्नुरुषाथिताखिविलासकेलिरंगवाप्तानानंते
नस्यानेकन्दर्पविटं कामनामनाटकावाधम
विटंरंगोल्लासकंतदनुवरंभर्तारंप्रतिइत्यादी
तिपूर्वार्थोक्तंसाकूतंवचनंरटन्तीनायिकाश्रा
यातिपायेनसखंविविदति विटनटीप्रश्नोत्तर
विधानेनसखविमभयोर्जायत इत्यर्थः किंरती
त्याह धूर्तेति हेधूर्तवंचक हार्दास्पदान्यवनि
तारमणार्थंशाक्रावववशोषयितव्यायामहोत्र
तिश्रान्तोस्मीतिमयिलहंपक्षनवान्सीतिनवद
न्योपरीवंवकोममप्रतिभातीतिमयानायीव
लयापि सन्त्यायास्मिन्नंचषारस्यपुंडेसंग्रामेकु
स्मादहष्टनिमित्तेनैवविजितोसि स्वायत्तीकृ
नोसि इति किमिदानींत्वयाविधेयमितितथा
मद्दीते यथेतः स्थानाद्वहिर्निर्गन्तुमपिनशक्नो
वाति साधुविंदग्यात्यप्रश्नतिनिराशाभवतिर
तिभूर्तैन्यामंत्रणेनोद्योत्यते ग्रन्थकल्याणमहतः

प रीत॰
१९८
198

विपरीते समीत्कृताधरहासातिमनोरमाननाऽ
किनवाघवसंगतोस्मिमेस्मरयुद्धे विजितोस्मि
चाप्यलं इतिमञ्जरटं तथाऽलसकवाकर्ष
णवालितावधरा श्रमभीलितवातलोचनाद्भव
नं यातितदा विलासिनी श्लथदेहलतासमु
ह्वंनंदा समीलितलोचनोत्पलां समवेक्षति
तान्तनिःसहामवगच्छेदवलां कृतामिति इति
रहस्ये नारीपादद्वयं दत्वा कान्तस्योरुयुगं प्रति
कटिमान्दोलयेदाश्रुवन्त्यायं हंसलीलकः
लिंगोपरिस्थिता नारीभूमोदत्तपदद्वया आन्दो
लयेदत्तहस्ता च बन्धोयं विपरीतक इति इत्या
दीत्यादिपाठेन परस्परप्रेमोत्पन्नयेप्रमानप्य
रदवेरस्य विनमारटनं विदध्यादिति हस्तिनं
नदारटनस्य च वञ्ज्वियत्वात् दिष्ट्यान्तं प्रदर्ये
कुचभारः ते तथा च कचभारात् कुचभाराज्ञीतिमेतिकच
भारः कचकुचभारा जघनं कोयं वन्द्यानने म
होत्साह इति अत्र निरुक्तिः कचकलमः कुचौव
न्दहृदयं च जाकीनी तथा स्वर्णेस्थलीव जघनं मा
मामेति विरम्यताम् इति महोत्साह इति कल्यां
पं॰ तप्रसक्तोकोयं तव महेन हर्षेणोत्साहः प्र

हृत्रितिति विमर्द्दो महस्पोक्ते भीषणेनेति । अ
स्मगुरुषायितवन्धस्यातिप्रमोदनिमित्तत्वा
हृम्यत्वो रतिप्रसक्तावनर्थं प्राप्तं सर्थं नियमय
ति ॥ अत्वेति रतक्रैरत विधानरहस्सवेदिभि
रेनाहृष्टी हीश्रस्मिन्विपरीतबन्धाख्यस्मरत
विश्लोषेत्याज्या हीणमहगुणकामतत्वात्स्व
यमनर्थांगणेनेपि स्त्रीवधप्रायश्चित्तं नाली
ति प्रासनात्परलोकभीत्यापुरुषेणसौन्या
ज्यानकर्णंचनविपरीतवन्धमानेनश्रति
नदनस्म्रौखयंश्रान्तत्वेपिसर्वेदप्रवादत्तोन
प्रायश्चित्तमिति काकामाविन्याह अल्पप्रगु
क्षेति नव्राल्पप्रगुक्ताल्पदिनेरेवप्रारतप्रगु
क्रानवोद्वित्यर्थः तथा स्रतयोगप्रगुक्ता स्रतप्र
स्त्ववनेनविहृतगुला प्रगुक्ता स्रतयोगेतिस्र
त्वकरतिप्रकृतिभावः तथागर्भालसागर्भ
लगर्भयहृलेनालमालसाक्लिमतीतथास्य
लतनतिप्रसूतप्रावीरा तथालसयांगीशिथि
लांगी हृराधुाक्रमणादिनाल्पथीस्तनपारीरे
त्वर्थः तथाक्लीणाभोजनरोगादिनाक्लिष्टातनुल

पं॰ तिकानष्यानवोढाशिक्षितानान्यान्नरिना संजात
१५५ न्नरा उपलक्षणं चेदं नवसूतिकादीनामपि न
155 ष्या चानंगरंगे कठिणीं हरिणीं च गर्भिणीं नव
सूतामस्तयोगिनीं कृशां नमितां च कुमारिकां र
ते विपरीते परिवर्जयेद्बुध इति रतिरहस्ये विप
रीतरते नारीमस्वस्थां तां च गर्भिणीं नेहयेत्काम
शास्त्रज्ञः सायं भुक्ता पिपासा तथा नयो योजयेत्
विपरीतमोहेन नूनं नष्टस्वपुष्पयोगिनीम्
गर्भिणीं च हरिणीं च पीवरां कन्यकामतिकृशां
च वर्जयेत इति पुरुषायितबन्धनिरूपणम्
रतिरहस्यकारेण पुनर्मैथुनमग्रक्रमं यथा
भगनिहितपुंजिह्वायो लेढि चुम्बति वक्षःस्थितं ना
रीलिंगं च वक्त्रेण कपेत्संपुटकामतः। इतिमुख
रतनिरूपणं रतिरहस्य इत्यादिबन्धविन्यासैः
हृद्यमन्मथते स्मरवे तस्मादिदमपुरुषैः बन्धाः
कार्याः प्रयत्नतः ।२। अथ कामसमरोपकरणं सा
वांतराणि कमाह अथैति मदनस्यानन्तसंर्वन्धकृत्य
मदमोहसमपादनेकानां नस्य जगज्जयिनः काम
स्यागः दार्थसर्वस्वनिक्षेपविषयीभूतस्त्रीहृ
पं॰ ताग्नीतिः स्वभावादचिन्त्यनिमित्तादिकलनात

सुनादिसर्गादारभ्यवामो विपरीतोतिपीलवलोवि
विपरीतोयत्रातिपीलववृविधेयेतितनुस्था विधेये
ङ्गमारसाधनेनसाध्यमनदिति वुद्धिमतांवुद्धावा
रोहति तत्रैवातिसुकठोरादिसाधनेपिनके
दयतनादिमयंप्रसुतदार्व्यमेवजायत इतिमद
नस्परागः समावाहिपरीत इतिस्थितेसमदनरा
गोवनिताभिलदाहस्लकण्ठाभुदितः हस्लेनकण्ठे
नवाभुदित उत्थापितः सन् प्रसन्नेप्रसादायभव
तीतिशोषः यस्मादनयाक्रियया वनिताप्रसीदः
ति सुतपतस्याःकारणात् रतप्रसंगेस्मरतसमरे
भितः प्रहन्तेसति पुलषैर्वराङ्गनानांदशोषमीश्रि
तस्यांवेलायांवराङ्गनाभिविहितंतदाभावरण्ण
दिकमशोषंसर्वमेवेण्यं पीडाकरमपितासांतः
श्रीहितं परमाह्लादजनकत्वादभीप्समभिलष
नीयम् महानुसादोयंमयियदघस्वामिन्याहको
तापराधः स्मारितः स्मितोभवामीति श्वादिप्र
कारेणानमोदनीयमपिइति तथाचाभिनीतमि
दंकविभिः दासिकतागासिभवस्तुष्टितः प्रभुना
पादप्रहारइति सुन्दरिनास्मिहृदये उघस्तठोरा
मुलंकणाकर्कशोनमानेव्यथेतिनितरांण्दिम
कं
वितर्कइति उघदितित्वपादसघातेतिभावः

इत्थं तद्धेलायां कामिनीकृतं ताडनादिकं सहस्मि-
तिस्थितं तत्र तद्विशेषो नेगारंगे कामपुङ्गेगपुगम-
स्पान्कारताडनमित्युक्ते न ताडनं तत्र तद्धांस्मात्स्तकृ-
तं पंचधामतं इति अंगयुग्मं साधनयुगलकम् ।
साधनवत्तद्विधं च यथा प्रसृतेनापट्टलेन मुष्टि-
नासमपाणिना ताडनं स्पात्तत्र थैवं तस्य स्थानान्य-
पिद्युवे पार्श्वं गुदासनं ततलमुखवक्षे च मूर्धनि ता-
डनं भर्तृविषयं वनितानां प्रमादके प्रसृतादि-
त्रिकं तत्र प्रसिद्धं यद्द्वितीयकम् अपट्टलाभिधं धी-
रैः कान्तकाश्चनिघ्नामतां तस्यामीर्ष्याद्दिवलायाः
कोपघ्नात्ये प्रसृतं ये फणाकारप्रसृतिकं पुंस्या-
हृद्यपट्टलकमिति ५ इत्येतत्कर्तव्यतायां
स्थितायां तत्प्रसङ्गानुकारेण नामानुद्दिशति य-
थंगनेति हरभावना रहस्तत्प्रसंगे यथंगना
कान्तहृदि कमनीयवल्लभवतः स्थले मु-
ष्टाविवद्धपाणिमुद्रया प्रहारमभिघातं दद्-
यात् तत्र ताडनं तज्ज्ञाः संताडितं वदन्ति
संताडिताभिधानं तदित्यर्थः तत्र ताडनं य-
दिहत्लेन विलार्थप्रसृतांगुलिनापाणिनाभ-
वेत् तदापताकं पताकसंज्ञं च पेटकमित्य-
र्थः ५ ॥ ६ ॥

ऽंगुष्ठमध्यांगुलिभ्यां केवलमभिमृशीकृता
भ्यांय: संप्रहारो भिद्यते जायते सोताऽनप्रका
रां ऽंडलनामधेय: कथ्यते य: ऽन: केवलोगुष्ठ
तो निद्यातो सो कवीन्द्रै र्मदनाचार्यादि
भिर्विंदुमात्रो विंदुमात्राभिधान उक्त: ॥ अनंग
रंगे चैषो र्थो विहतत्वे नोक्तो यथा विपरीतव
तीयदांगना ह्यदिमुस्यापरिताऽप्येत्यतिम्
करचातनकं तदाङ्गुष्ठे रिति सताऽडिसंतसुच्य
ते विस्तीर्णहस्तेन यदा रतो स्त्रीकृत्यात्यनिं।
स्यात्तपताकसंज्ञ: सांगुष्ठमूर्ध्यांगुलिकाप्र
हारं स्थाने: सुरन्ध्रीकृतते बदाऽन्त यद्येष उक्तः
कविभि: सुरागोरानन्दकृत्यंडलनामधेय:
ऽंगुष्ठ केनैव कृत: प्रहारो विशेष उक्त: कि
लविंदुमात्रइति सीत्कारपंचकसमुद्देशा
न्सत्कृतानां च तन्नैव यथा अथसीत्कृतभेदा
स्तु पंचैव क्रमतो ब्रुवे हिंकृतं स्तनितं सीत्कृ
तं फूत्कृतं तथा उच्चारो मुखेनासाभ्यां हिंकृ
तं चाभिजायते स्तनितं मेघगंभीरघोषवत्स्या
त्ततोपरः फूत्कृतं तृत्यभुजगोच्छ्वासवत्स्यात्
दयोन्त्कृतम वेणुविस्फोटनाराचातुल्यं तृप

पं चणद्युते लोढबिंदुर्यथातोये निपतेत्तद्व
२०१ वीकृत: सीत्कृतंचेतिपंचैववक्रमाङ्गदा:समी
201 रिता: लावकोकिलकपोतहंसिकानीलकं
ठरूतसन्निभा:क्रमात् सन्दधाति किल
हिक्कृतादिकांश्चित्रभोगसमयेविलासिनी
स्वनेदशनक्षदंष्ट्राश्रमदाया:परिविंद्यते
भृशामू दयितेनतदानुरागत: क्रियतेसीत्कृ
तमंजसातयेति इतिपंचसायकविवरणेल
स्यवेथनादिचतुर्वियताऽनयंचविश्वसीत्का
रनिरूपणम् ॥ ६ ॥ इत्थंसर्वोपकरणसाम
स्यवर्णनेनानंगसाम्राज्यंनिरूपदानीया:
पूर्वंनायकाऽत्तातासामवस्थाविशेषेण
पृथक्त्वंजायतइति सूचयन्नवतारयति ॥
अथेति तत्रादौतन्समुद्देशः स्वाधीनपतिका
केत्कायाप्रवासकसतिका कोपिता विप्रल
ब्धाचखंडिताचाभिसारिका प्रोषितप्रेयसी
सोत्काइत्यष्टौनायिकामता: अवस्थाभेदसं
भिन्नापृथ्व्याया: प्रकीर्तितइति तत्रादाव
पं. द्देश्यक्रमानुसारेणस्वाधीनपतिकालक्षण
सा मू वैराग्यवानिति यस्या: स्त्रिया: स्वाधीनस

ग्रागयवशात् कांतः सर्वथाऽनुपपन्नत्वैरा
भिलषणीयोऽशेषान्यचिंतारहितोभर्ता
सकाशंसमीपंनकदापिजहातीत्यनी
वन्याधीनतदेकसक्तोभवत् अत्रहेतुः अन
गलौल्यादिति कामोपभोगलक्षणाभ्यासत्वा
दिति लोलश्चलसतृष्णयोरिति कोशः अन
स्थवैराग्यवान् वनितालक्षणंविषयंवर्जा
यित्वान्यस्मिंसर्वत्रापिविषयभोगेपेहिके
पारलौकिकेवातत्साधनादौचविरक्तचित्त
इत्यर्थः नचापिकथंचनास्यपरापेक्षाभिष्व
नेयेनतदर्थमितस्ततोयावनेनास्यालंहि
योगोभवेदित्याह सकलेति सकलकेलि
कलापीचसमुग्धीकेलिसमूहभरितइत्य
नेनशृंगारैकरसिकत्वंपरानपेक्षित्वंचध्वनि
तम् इत्थंचास्यधीरललितनायकत्वंसूचि
तम् तथाचनिश्चिंतोधीरललितोधीमांका
तोयनीस्मृतिति प्राणापिसंवादितम् अतस्था
उ॰ सोस्त्रीसुरतसौख्यविशेषिता सुरतस्पल
क्षितवंथविशिष्टस्यसौख्येनविशेषितावि
पृथमाधिकमापितेति अस्तौवनितास्याथी

नसूर्वपतिकेति कथिता सुर्वग्रहणंछन्दो
नुरोधेन सर्वग्रंथेषुसाधीनपतिकेत्येवमेवो
पन्यासात् अथवा महाकविप्रयोगस्यसर्व
थासाधुत्वात्सूर्वत्वंकोमारहरत्वंरसान
भिज्ञानामपिरसाभिज्ञतापादनलक्षणं
तत्रगुरुषाणांप्रायशोलौल्यदर्शनात् तद्द
र्शनेनसमतिस्त्रीणामपिकौमारहरत्वलक्षणं
तज्ज्ञांर्दविद्यतिमायानीति तदलाभेतृपरो
पभोगेनसर्वथापरस्परमनानुकूल्यंजायते
पारलौकिकंभयंचोत्पद्यतइतिसर्वथानर्थ
सेवनथादर्शनात् इतियदाभाग्यवशात्सु
र्वपतिरेवस्वार्थीनोभवेत् तदास्त्रीचित्तवृत्ते
रपिदार्ढ्यादेहिकामुत्रिकसुखलाभेनम
हतीतुष्टिःइति श्लाघमानःकविःस्वाधीन
सूर्वपतिकाद्वितीयेः प्रतिष्ठेत्युच्चैःस्वरेणाह
अनंगरंगेयस्यारतिगुणाकृष्टःपतिःपा
र्श्वनसंचति विचित्रविभ्रमासक्ता सास्यात्
स्वाधीनभर्तृकेति एषाचपरकीयसामा
न्यभेदेनतावत् द्विधानत्रापि मुग्धमध्य
प्रौढभेदेन ॥ ॥ ॥

इतिसंज्ञायांकन सज्जिकेतिस्वार्थेकन् केण१
निङ्कसः ग्रमवस्याकादितीत्वेववासकसज्जि
केतिरूपं अत्रभानुदत्तः अथमेप्रियावसरइ
तिनिश्चित्यपाछ्रंतसामग्रीसज्जीकरोतिसावा
सकसंज्ञा अस्याश्चेष्टा मनोरथपरम्परासखी
परिहासमहतीप्रग्रसामग्रीसम्पादनमार्गवि
लोकनादयइति अत्रापिप्रापकत्सकोयलादि
नाम्रयपत्वादिनावनवधात्वमूलम् एवमन्तर
भेदेष्वपि हृम्बसंनतिलकम् २ इतिवासक
सज्जिकानिरूपणं अथकोपितेत्यपरपर्यायो
हिष्पकलहान्तरितालक्षणमाह कोपादिति१
कविभिः सानारीकलहान्तरितेत्युक्ता कलहेन
भर्त्रकोलाहलेनान्तरंभेदमापितेतिकत्वाभो
न्वहार्दैसत्यपिकेवलंकलहेनासोभिन्नेतिका
साविति तत्त्वरूपमाह पूर्वकृतापराध ततो१
प्यागत्यापरायत्तमापणार्थं तस्मतामकस्मा
नोपिताकिमित्यस्मिन्नेनेममतववारिपयोग
मिथ्योऽपितकलहाः हृदेनपाणिपादंप्रसा
र्पस्वप्नमीतिममासाहसंकल्पामयिदासेका१
हाणाशिथिलहृदयाभवेत्याघुक्तासामिनीको

पं
२०५
204

पद्मसामार्थं कान्तेकामनाविषयभूतेग्रन्तथा
गत्य चरणानमिते चरणयोरासमंतादभिख्या
प्यनमिते पद्मपद्ममापराधाल्लितहिंभवच्च
रणद्वतिफालनामस्थिरसोभवेदित्याशयेन
नच्चरणयोः स्थिरीलोलुप्रमानेपितपाठ
नलस्थिरोनमनस्यापराधानस्पृष्टीत्यनभ्य
नत्वात्कोपाइतोः प्रायोवाझलेनचरणांव
नादिनाप्रवण्यवचनाव्रणेगळुरुविदग्धवि
टखजात्मविंतंकर्मत्वयावझ्शायस्कृतमथ
त तत्मयाप्युनमपिसपन्नाह्लादह्रासादीनां
स्वत्वमेवनिमज्जनायाप्युनमिवाभित्रीयात्र
रेवकृतमित्यपत्नभवान्कूतंपश्चातिः तथि
क्वारंविनातस्माद्विरमसीत्यादिप्रवस्यवचना
नामवाच्यवाक्यानामाचरलैः कथ्यनेनिरले
निष्कासितेप्रयातिपश्चादेवधावमानेसति
ततोपिदृष्टगोवराद्ततीनेवानदीयविरदत्व
रतभ्रगाशी सतीहृदयेनेपरितप्यति हा किंमया
कालेमाहृसंकृतंनेदिकमामनुदिंमनस्विवैं
गितानभिताइत्यनदोह्रान्नेरेवपरिदींव्यति
साकलहांतरिश्रतीत्यतिसायार्थं तथाचमा

पं.

नुदत्तः पतिमवमन्य पश्चात्तप्ताकलहान्तरिता
अस्याश्चेष्टा भ्रांति संतापसम्मोहनिःश्वासज्वरप्र
लापादय इति इतिकपितानिरूपणम् अथय
क्रमप्राप्त विप्रलब्धालक्षणं संकेतकमिति ऽ
कविवरैः वावसन्त्यादिभिः सासीमंतिनीहाम
हूनायिकासमये विप्रलब्धा विप्रलब्धात्वं
विम इति कोषोक्तणा वंचनाफलाभावं विते ऽ
मुदिता कथिताकासा विनिनलक्षणमाह य
स्यानार्याः प्रियतमो निवल्लभः प्राणस्पदभूतः
कामुकः स्वयमेव संकेतकं दत्वा अमुकेलता
कुंजे अमुकवेलायां त्वयागंतव्यमस्ति मयापि
तदैवतत्रप्राप्यत इतिसंकेतनमन्योन्यसंग
माभिलाषां दत्वासमुचितेसमयेनियमित
वेलायांकार्यान्तरवशान्नयातं छलनात्तत्र
तयावानैवाभ्युयात असौतत्रतदामानमन ऽ
वलोकयन्ती हतीववोमरनवसैः अन्योन्यसंग
तिकरणार्थमुभाभ्यां रहीताज्ञायाहतीनस्या
रहीताज्ञानवणाययानिवंवासित्रवयपममा
वायास्मति ज्ञानेभवदर्थमस्तावतिगुर्वपिका
र्यलंघयित्वा निवेदकप्रसितोऽसोज्ञानीहि

प
२०५
205

चत्वांनिवारयितुंनकश्चिदपि[?]तंशक्नोति
त्वदेकजीवितोसावायातेप्रभवेदित्यादिव
चांसिवांमनसमाश्रमतदवासैःसविताग
यहिविरहितापाम्लपितदेहलतिकाहृतीवा
गमनेनैवजीवेदसौविप्रलब्धेति तथाचभा
नुदत्तः संकेतस्थानेप्रियतमनवलोक्यसमा
कुलहृदयाविप्रलब्धा अस्याश्चेष्टानिर्वेदश्वास
सखीजनोपालम्भचिंतास्त्रपानमूर्छादयइति
अत्रापरेइत्थंलक्षयामासुः प्रियतममप्राप्यनेतंप्रे
षियत्रैवहर्तीस्वयमतिरजनिलीलायानिसंके
तदेश्यं तदनयतिविहीनामागतांवेदयहर्ती
वहतिवहलतापंसोच्यतेविप्रलब्धेति ॥ इ
तिविप्रलब्धालक्षणम् ॥ अथक्रमप्राप्तखं
डितालक्षणं ज्ञातेतिरति खलिति खलितव्य वि
स॰ ध्रतिपत्नीसर्वकविस्मृतैतदस्यालक्षणमि
ति बुधैः कविभिः सानारिपिखंडितेति निगदिताखं
डितेवजातेतिखंडितोक्ताखंडितात्वलक्षणं
ननिर्वेक्तिज्ञानरितियस्याः पतिः सायंस्वालयेर
स्वकामिनीहस्तैनैवभक्ताप्रीत्वाचाप्रांकितमं
पं॰ वनिर्गतपराविंसर्वांनिजहृदयेष्टासंगतिम

पुनस्त्रिधाभिधीयते इतिषोढा स्वकीयायेत्यमेवत्रिधा
भिद्यते इतिनवधात्वंजायते एवमष्टादशरूपसं
कलनात्पुनरेतत्समाप्तो भविष्यतीति तिनावदाल्लीम
इतिस्वाधीनपतिकानिरूपणं हृत्तं वसंततिल
कम्॥१८॥ क्रमप्राप्तवासकसंज्ञालक्षणमाह स्वा
मिति नायिकालक्षणभिन्नानिलानैःसानापि
कावासकसज्जिकेतिनाम्नाकीर्तिता लक्षणनिरू
पणपूर्वमुद्दिष्टा कामाविति तत्क्रियार्थविशेष
णान्तुपत्यसति स्वगिति यानाहीहूरगनेनवल्ल
भनग्रघेवप्राप्तोस्मीति प्रेषितसन्देशायपद्मारह
स्थिनसेवतस्यपदाप्रावर्तते अधुनेवक्षणान्तरे
णासौवासवेश्मप्रविशतीति तल्लिननत्रवेश्मा
स्तनौरुचिरवासगरहे तल्पगताशेते रुचिरेमक
कोलविचित्रादिकमनीयेगरहेगभोगारे तल्पशा
यांस्वह्रादिकांगरहेशालायांवर्तमाने तल्पमा
हंवागतानतस्यात्रद्भानदागमनंप्रतीक्षमाणा
शाने प्रसाधितकरचरणातिष्ठति यथानदभाम
नेत्रीस्यादिवन्तोपिनानन्तरायायजायते इतिवा
सकसज्जिकाविहितमज्जनेति निरुक्त्यावास
कसज्जिकोक्ता सज्जनाप्रकारांच विशेषणमुखेन

दर्शयति स्रगित्यादि यावत्सर्वमेव स्तबकवंदनाम्बर
विभूषणभूषितांगी तत्रस्थानोचितसन्निवेषा
निर्माल्यानि स्रजः चन्दनमनुलेपनं उपलक्षणं
चेदं सर्वेषां शृंगारोपकरणानामगुरुधूपादीनां
तथा विभूषणानि कुंडलकांचीहंसकादीनि त
थाम्बराण्यम्बरवदनाच्छादकानि केवलं शृंगारो
द्दीपकानि सकलमनोह्लादकारकवस्त्राणि एतैः
सर्वैर्यथास्थानमर्दनेन विशेषेण भूषितान्यंगा
नि यस्याः तथा यावल्लभागमनमार्गं विनिवेशि
तदृष्टिरेवमास्ते इति स च बागतोसावागतोसा
विति तदागमनमार्गप्रदत्तदृष्टिः ततश्चैत
स्याश्चित्तवेलामनुमायमासस्यतिथीउविलंबा
भवेदिति सुत्संकं कंडुकादिवन्यासमेव घनोद्धा
माणा तिष्ठति अथवा तदागमनमार्गनिहितदृ
ष्टिरेवमास्ते इति विरोधाभासे दृष्टिशब्दस्सा
मान्यतानवाचित्वात्तदागमनमार्गनिहितदृ
ष्टिर्मासावागत इति तदागमनमार्गं दत्तश्रव
णा किंचित्कृद्दमार्वं तिरामागतोसाविति श्रोतव्या
अथो वासके क्रीडागारे सज्जा सन्नद्धा कलितमास
नो वासकसज्जिकेति कथ्यते इत्यर्थः वासकसं

हैरतिवासस्वविषयेरात्रिंसुखरात्रिंविधायप्रती
क्षमाणायास्तस्यास्तामेवरात्रिमतिकष्टेनका॰
लरात्रिंविधायप्रातर्विभातेफुल्लप्रायेनभस्याता
कयुड्वेलायांसमभियातिसम्यगाशंकितम
भियातितस्मुखीभवतिभवतुयद्यहमेवषा
त्वयिनिर्गतेसौतत्क्षणमेवमृतप्रायाभवेत्तद
हंस्वगृहप्रवासस्मितिकाचिंतायदिमहोभोगणा
दसौघृतीलक्ष्माणामामयपश्यंतीचोतिद्याङ्कः ख
मामाभवेत् तदासौमयाकथंविदग्धावबनुये
येतिसम्यगाशंकितमिवाभियानीतिप्रकारो॰
भयसिद्ध्यर्थंविशेषणान्युपन्यस्यति विलक्षेति
तत्रप्रथमपदेविलक्षंविशेषेणाशंकितन
यालक्ष्मीतंवदनंयस्याद्वितीयपदेविलक्ष
वदनोलज्जितवदनः किमसौमांवक्ष्यतिकथं
वाद्रंसमर्थयिष्यामीति तथास्मरभाववेदिनः का
महत्तमानस्तक्रियागोपीनभयत्रापिसमा
नं तथानिद्रावसालसगतीरात्रौजागरणानि
द्रालसेनस्वप्नाभिलाषोन्मुखेनालसगतिरि
तस्ततोविक्षिप्तमन्दगतिः तथानखखंडिता
गः नखग्रहणमुपलक्षणंदन्तखण्डनस्यापि

तथ्यानमनुस्तमायामसंगमावोधोभवेत् इति
नमितदेह: पानैश्चरन् इति प्रथमपदे द्विती
यपदे पुन: अहेतुर्देवविलसितंममाबुद्ध ले
नसख्यावलान्निर्यापितमस्वमदृहमानीतस्मात्
मस्य प्या तेप्रमागमनाघाक्रमभवतीचिंतया
किंहृत्वंज्ञानंभवत्याश्च प्रतीतमागण्याप्रतीव
कष्टमन्नभूतंभवेदितिभवतयन्मममजातंकिं
तेनभवतीकष्टदर्शनेनमातीवखिन्नछिन्ना
धुनाभवामीतितस्यतामितिमिएववचनेनन
मन् परमार्थस्तमासोनृवदन्नत्ततायवलो
कनेनकृपितासतीमाकिंविदनर्थमस्यापये
दितिगरुडिंगितोयस्मा: पतियाति अतोमांकिता
मांकितावाविडनमज्ञानत्वात्तवाणेनेति गृह्णेगि
तत्वंचाम रु ककविनानिवडंयथा तस्या:
मनुप्रविलेपनस्तननठव्यापारमङ्गांकितंकिं
वदस्वरणानतिव्यतिकरव्यानेनगोपाय्यते
इत्युक्तेकतदिदृदीर्घमहमानत्सप्रमाणंमया
साक्रिडारभसेननस्तखवषान्नसाश्वनाहिंस
नमिति अनंगरंगे निखिलहवनविड्ढंकिता
ग: सपत्न्याश्रवणकलघनेत्राणिदयानीविते

सा: समयमधुरवाक्यः आनरभ्येति यस्याः कथ
यतिस्तकविलांवणिमाख्यापुरस्त्रीमिति इ
तिखण्डितानिरूपणं ।५॥ अथक्रमप्राप्तामभिसा
रिकांलक्षयति ॥ आरब्धेति कविवैर्वात्स्याय
नादिमुनिभिः साहि आभिसारिकाख्याकथिर
ता अभिसातिनक्रीलेति कृत्वाभिसारिकोक्तार
कामेनाहृ यानारी मदनेन हर्षकेन ग्लपके
नवाकामेन कन्द्रीमदेन विह्वव्यत्ययकारिणा
विकारेण आरब्धसंगवर्जितान् आरब्धः परिवि
तोयः संगो धर्मभर्तृसंगलक्षणस्तेनादावरणा
न सलभं वस्तु सर्वेषां यात्यनादरणीयतामिर
तिन्यायेन विलत्या विमुखीभूय अभिसाररा
सिका अभिमुखं कुललज्जादित्यागेन यः सारः स
रणं तत्र रसिकाध्वनमनःप्रीतिः तां कायनेगाय
ने अहो आस्वादो हो दिव्यसुखमहो अहो अस्मत्तार
प्रितित्यादिप्रकारेण परास्तामप्यभिमुखीकरणा
यमायमानानाग्रस्तापुरःकृत्य सवेषाभिनयेन हास
युक्त पदाभांगृहिताव रूपापरवेषमगात्मयार
ति अथवाख्यानादिना लक्षणाद्यममानाम
ही पित्स्वस्वहस्तेवनात्स्वं भवतीत्याद्यभिनये

नाछादितभावा कृष्णपक्षे कृष्णसर्वोपकरण
धारणेन कृष्णाभिसारिकेति शुक्लपक्षे च शुक्ल
सर्वोपकरणधारणेन शुक्लाभिसारिकेति वक्ष
यते गुप्तत्वपराविदितत्वमिति हि विधा साव
भिसारिकोक्ता अत्र भानुदत्तः स्वकीयामपि प्र
तल्लक्षणे निवध्नन्ति तथा च तल्लक्षणं स्वयम
भिसरति प्रियमभिसारिका अस्याश्चेष्टाः समया
नुरूपभूषणप्रसाधने पुष्पकपटहासादय इ
ति परकीयायाः स्वकीयायास्तु प्रकृत एव क्रम
इति इत्यभिसारिकानिरूपणम् ।८। अथ वि
योगिन्यपरपर्याय प्रोषितप्रेयसीलक्षणमा
ह देशान्तरमिति कवीन्द्रैर्जैनाचार्यादिभिः
सा नारी प्रोषितप्रियतमा प्रोषितः परदेशागतः
प्रियतमो हृदयप्रीतिकरो वल्लभो यस्या इति
वियोगिनीति यावत् कथ्यते हि सा कामावति
तल्लक्षणमाह देशान्तरमिति यस्माद्धर्मभार्या
याः पतिगुरुकार्ययोगात् गुरुश्च वशप विधेयं
यत्कार्यं तस्य वेगावलात् अवधिकालनियमः
अमुकग्रहणादिसमासेन वृत्तादेन कार्यनि
ष्पत्तये मयैतावत्कालपर्यन्तं परदेशो वस्त्य।

वासितितमवधिंकालावविंनयासह नियमत
श्चापि कार्यवशाच्चिरेतरकालंश्व विलम्बितास्तिय
तकालादप्यतिकालोलंबितो भवेत् इत्यसोकु॰
वीरजः स्वदहनैः परिदीपितांगी भवेत् अवध्य
तिक्रमे हि विनोदादिष्वपि चित्तविश्रान्त्यलाभा
तू दग्धांगीयाजायेत् असौ वियोगिनीगदितेति
अनंगरंगे दयितेपरदेशसंस्थिते शशिपंकेरु
हवन्तादिभिः परितप्तमेवयद्वपुकथिता
साकविभिर्वियोगिनी इति इतिरहसोपि उक्तः
क्षिप्तफलायस्याः पतिदेशान्तरंयतः दत्तावधिं
मधुरांतासौघयितप्रेयसीमनेति प्रोषितः अवा
संदेशांनरंवासंगतः प्रेयान्वल्लभोयस्या इतिउ
तिनश्चेतिङेपि प्रोषितप्रेयसीति अत्रभानुदत्तः
अस्याश्चेष्टाः प्रागुक्तादशावस्थाः इतिप्रोषित
भर्तृकानिरूपणं ६ अथक्रमप्राप्तोत्कंठिता
माह पुष्पेति पुराणैः कविभिर्वात्स्यायनादि॰
भिः मानात्सुत्कंठितेति कथिता कथमेतत्संग
तिभवेदिति भर्तृमरणं प्रत्याभिलाषउत्कंठामा
संजातायस्याइत्युत्कंठिता कामाविशाह पुष्पे॰
त्यादि याहीनतरुणी सती पुष्पांगरागवतरापु

पं
१०८
209

ष्पपुष्पमालादिनिर्माणरचनां यां तयां गतागे
चन्दनकर्पूरागुर्वादिकानुलेपनचर्चायां कस्तूरा
विलासानि स्वशोभितविविधमाल्यांगरागादि-
नालंकृतसुरभितगायत्री सती केवलं भर्तृसं-
गमं प्रतीक्षमाणा तिष्ठति न स्ववत्कालमना-
गमने हेत्वनां किमद्यास्य वेलातिक्रांताभूत् किं
विधीयते असौ खलु मावगुर्वाद्यनशोधीनाग्या
पसगुरवउत्थिताः स्युः किं वा केन वित्तसद्व्योम्र
हाना नीतो भवेत् अथवा कुत्रचिन्मायातं निद्रो
भवेत् अथवा याणदोनविलंबं कुरुते करोतु किंक
रोतीत्यादि आगमनकारणानां विचारं लोलाद-
लचित्तनया कुत्रापि पदमनादधाना असावुत्क-
ण्ठितेति अथवा विरतं पितृगेहसत्कायां भवेत्
मातापितृदीनानदातां विना भर्तृगृहं गन्तुमशा
क्ताकाम्यादिकासती चलचित्ता भवेत् कदा मम
सद्भाग्यकल्पतरुणा प्रफुल्लितेन यत्स्वसुरालया
हूतोत्रागच्छेत् मातापित्रोस्नेहमन्येषणे चित्तवृत्तिः
शिथिला भवेदित्यादि चिंतावत्वाच्चत्कण्ठितेति
तथा च परत्रापि विविधकुसुममालालंकृतांगी
मनोज्ञसारतरत्नविशालालानरागावकीनेति

पं॰

वसतिहरिणाक्षीवासगेहे विरंया वरकविभिरि
होक्ता सा किलोत्कण्ठितेति ॥ अस्याश्चेष्टाभानुद
नश्चाह अस्याश्चेष्टा अरतिसंतापजृम्भाङ्गकार्श्य
अरुदितस्यासावस्थाकथनादय इति अत्रापि
प्राग्वन्मुग्धादिभेदेन पंचधात्वमूह्यं इत्थं अष्ट
नायिकानां मुग्धादिभेदेन चत्वारिंशद्विधत्वं जा
यते तत्राप्यभिसारिकायाः शुक्लकृष्णपक्षदिव
साभिसारिकाभेदेन दयाधिकं जायत इति पं
चाशद्विधत्वं तत्र लज्जाप्राधान्ये मुग्धात्वं लज्जाम
दनप्राधान्ये मध्यमात्वं कलाकलापकौशल
प्राधान्ये प्रौढात्वं परकीयात्वं सामान्यत्वं च स्वसि
प्राधान्ये प्रौढात्वं धीराधीराधीरात्वेन त्रै
ध्यमेवेति अत्रापि ज्येष्ठाकनिष्ठात्वादिना
विधेयार्थप्रातत्वं तत्तोपि दिग्मात्रेणप्रदर्शि
विशेषाधानत्वात्तन्मिति दिग्मात्रेणप्रदर्शि
तं अत्रान्ये नवमीं प्रवत्स्यत्पतिकामपि वदंति
अन्निप्रयत्स्यत्पतिकां नवमीमिति तथा वतल्लक्ष
णमू भाविकालवणलवदेशान्तरगमननिः
क्षितप्रेयसी प्रवत्स्यत्पतिकेति अस्याश्चेष्टाका
कदीनवीलता निर्वेदसम्मोहतिः श्वासबाष्प
दयः यथा वान्यास्वस्थानानाभावस्तयान्तर

पं
२०१०
२१०

तं ग्रंथेषु विहितमेव न च चेष्टासाधारण्येन धर्मित
वं व्यतिरिक्तचेष्टायाश्चावस्फुटमीदृक्प्रमाणाभावात्
महाकविप्रयोगेष्वदृष्ट्यादर्शनाच्च तथा वासक
सज्जानाम राजद्वार प्रस्थानेन वलयैः कृतं प्रियस
विसैरजस्वगतं ज्ञात्वा न क्षणमासितं व्यवसि
तं चिरेण गन्तुं पुरः यातं निश्चितवेनास्मि प्रिय
तमेवं समं प्रस्थिता गन्त्वेमतिजीवितप्रि
यस्य तस्यार्थः किमन्यज्जपत इति तत्र संक्षेपेण
न्यानतर्भावः प्रदर्श्यते न तावत्स्वाधीनकान्ता
यामस्यान्तर्भावः तस्याः कदाचिदपि संगवि
च्छेदाभावात् तस्याः पुनरग्रिमक्षण एव संगवि
च्छेदात् न च वासकसज्जिकायां वारनियमाभा
वात् नापि कलहान्तरितायां मानितपतित्वा
त् नापि विप्रलब्धायां भर्तृसन्निधिवर्तित्वात् ना
प्रोषितभर्तृकाप्यनेन क्षणसमर्थानत्वान्नापि
खंडितायां अन्योपभोगचिह्नितप्रियस्यानाग
मनात् नाप्यभिसारिकायां प्रच्छन्नतापदर्शना
त् नापि प्रोषितप्रेयस्यां भूतभविष्यतो प्रवासे
स्वदत्वोन्यंकरणप्रसंगनेः नाप्युत्कण्ठितायां
प्रियप्राप्त्युन्मुखत्वादित्यासि व्यतिरिक्तेयं नव

पं·

येइति तेजनाः किंयंतोल्पपवमंतः सच्छहृद्यप
देपूणाः सच्छहस्लेषेवमुखेहत्वारोहमीतितप
वपंडिताः स्वापवश्चतपवेत्यर्थः ततश्चतेसत्त्वो
तिमालोकेवंदोषानाच्छाद्ययथाशुडिचसंधो
पगुणानत्राभिव्यंजयन्तीत्यर्थः केनामतइति
नत्वत्रूपंलदयति येपुरुषश्रेष्ठादीनेषूपयो
गुपकरणविकलेषुदयालवस्लैहैत्याविडहृद
याइवतानुपयोग्युपकरणसमर्पणेनोपकुर्वे
तितथायान्पुरुषपुरुषान्खल्वल्पोपिलेशमात्रेर
णापिश्रीमदोहकश्रोत्राद्युपघातलक्षणेनष्ट
श्रानिपरंश्रेमहत्पापयपंति तदीयववनंस्त्व
तिस्ववाररानेनवंजयंतीति तथायेवपरोप
कारकरणेपरेस्वसमवन्मेत्यादिरहितातेषा
स्पकारकरणेपेहिकार्थमनपेक्ष्यैवकेवलं
लीकाशुडिपरमेश्वरप्रीतिकामास्तयोगदैम
प्रापलेदत्तादत्तभोज्या इतिधार्मेश्वतस्कारि
लः श्रवसरहितोल्पल्पोप्युपकारोराजतेनरा
श्रनवसरेषुनर्महानप्युपकारोकिंचित्कारइ
तिदत्ता इत्यस्यभावः तथायेयाचिताधनम
यादिसमर्पणार्थंप्रार्थिताः संतोल्पछंतितत्सं

२१९ पादनार्थं विन्नविकासमाविर्भावयंति तथा येयौ
वनोदयमहाव्याधिप्ररोहोदयेयौवनकामक्रो
धाद्यनर्थजाताकरभूतस्यावस्थाविशेषस्योदय
स्याविर्भावः स एव महाव्याधिः शाम्यंति कोऽवि कि
त्सस्वरोगस्तस्य प्ररोहोदयेंज्वरोऽज्ञमेमत्यपि ये॰
स्वस्थाः विकारहेतौ सति विक्रियंते येषां न चेतां
सित एव धीरत्वादतिबलवद्यौवनमदेन न येन
निर्जिता इत्यर्थः तेवामी संतो भूमंडलमंडनैक
तिलकाः भूमेः सर्ववर्तुलत्वात्मंडलत्वं तस्य
भूमंडलस्य मंडनभूताः शोभाकारणमेकेमु॰
ख्यास्तिलकाः स्वहस्स्यादकातीरसपुष्पकोषस्
स्थलं यथा तिलकावृक्षविशेषाः शोभयंति त॰
थामी भूमंडलमित्यर्थः यथा च तिलकाविशे
षकाणिं नापि कालिकस्थलं विशेषयंति इति
च व्याख्यानं तिलकशब्दस्य नपुंसकद्व्याना॰
वितमिति ध्येयम् वृत्तंशार्दूलविक्रीडितम् ।
अथेदानीं ग्रंथकारस्वयोजनककर्तृभक्तापीनादि
कं सफलयंस्तत्स्यादकोपोनस्य परमेश्वराभे
दाध्यवसायेन निरुपयिष्यं ग्रंथसमाप्तिस्तवय
पं॰ ति ॥ न इति यथास्त्वोत्कर्षवतीमालक्ष्मीर्यस्य

मीतिश्चस्याश्च पंचविधत्वं सावांतरभेदं प्राग्वद्
च्यमिति इयमेवास्यां उत्तममध्यमाधमत्वेना२
वान्तरभेदकलनया पुनस्त्रिधात्वमुत्तम नवा
हितकारिण्यपिंश्नी नरि हितकारित्वमुत्तम
त्वं हितकारिणि हितकारित्वमहितकारिणीत
हत्वं मध्यमत्वं हितकारिण्यप्य हितकारित्वम
धमत्वमित्यादि त्वदृष्ट्यैवविधंप्रपंचभवान्त२
लिखितं॥ इति लक्ष्मवेधनाख्यं पंचसायककवि२
वरणेष्टनायिकानिरूपणम्। ग्रंथकाराणाव
स्वयंशैलीयत्वग्रन्थस्य प्रारब्धमंगलावरणे
नसमाप्तिमुपलभ्यांते पुनरपि प्रचयगमना
त्वमंगलाचरणमाशीर्वादद्वाराचरन्तीतिय
नः दिवं स्पृशन्ति भूमिं वपाहुः गुणप्रकर्मणः;
नावत्स्वर्गे वसति पूज्यमानो महर्षिभिर्विनि।
स्वाभीष्टमस्य सिद्धिरपि जायत इति ग्रन्थकार
लथैवाचरति यावदिति भूर्जटेर्देवाधिदेव२
स्यमहादेवस्य मूर्ध्नि भारस्तिया
वहिधो कलावर्तते यावच्चनसेवलदयेव
वसिशैलात्मजावर्तनेन दापुरंवधीत्यर्थः;
पावच्चमाधवस्य श्रीविलोर्वनाभिवन्दःस्यते

पं
११५ कमलानां लक्ष्मीविलसितविशेषः समस्तम
212 नेनसमुल्लसति तदा सुरवधिचेत्यर्थः यावत्खलो
णि तले पृथ्वीपृष्ठे कामकलाप्रजापति कि(स)
ललनानां स्त्रीणां शक्ति विवर्तवर्तुला विवर्तनमनो
रथागोवरपरस्परविलक्षणरूपां नर्तनिर्माणे
न वर्तुला प्रत्यग्रास्वादविधायिनी संस्थिता सम्य
क्स्वस्वकर्मानुसारेणोर्ध्वाधोमध्यगता परिवर्त
माना तिष्ठति ब्रह्मा सुरवधिचेत्यर्थः तावत्ता
वदत्रं श्रीकविशेषावरस्परस्तनप्रमुख्यकर्तर्यं काव्य
मुपंचसायकादि सुकविता लौकिकापूर्वनिर्मा
णचतुरा देदीप्यं गरिष्ठा गरिष्ठादिविद्वारणप्र
चयंगतातिशयेन दीप्यताम् अयंभावः अवर
अ श्रपमनया कृत्वा समकारणत्रयीमध्यादेकःक
श्चित्तुष्ये वैति नत्समीपस्थान्नसममया यावदिदं
काव्यशरीरं लोके जीवति न तावत्स्थितिरिति
स्थितो कर्मविना सर्वमहेशासमुहेषणाऽल्लोक
स्थितिः स्वस्थ्या तिनेति बोध्यं १ इत्यं श्रीमाहूल वि
क्रीडितम् ॥ मंगलवाञ्छल्पेन सिद्धिवाञ्छल्पेम
त्यमानः परा क्रमपि न दा चरति ॥ यावदिति वि
पं· मलानि ष्कलंका कजं जलजं कमलं वदनकज

गामुखकमलगतासांगाः शिक्षादिषडंगभूषि
ताः तथाच शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंज्यो
तिषांश्रुतिः छन्दसांविचितिश्चैवषडंगोवेद
उच्यते इति तत्रसंक्षेपेणषडंगलक्षणंक्र
मात्मतिबोधनार्थंलिख्यते वर्णज्ञानबोधि
काशिक्षा १ यागक्रियाणांउपदेशः कल्पः २
साधुशब्दान्वाख्यानंव्याकरणं ३ वाक्यप्रमा
णादिनाशक्तिहत्यादिनावापदार्थनिर्वचनं
निरुक्तं ४ उदितानुदिताग्रुपयोगिसूर्याग्रु
दयालकलनाविवेचनंज्योतिषम् ५ वेदम
न्त्रस्तकगायत्र्यादिगतवलमात्राविवेचनं
छन्दोविचितिरिति ६ तत्रशिक्षानासाकल्पः
कोरा व्याकरणंमुखं निरुक्तंश्रुतीज्योतिषंदृ
शौ छन्दःपादावित्येवंषडंगसंश्लिष्टोवेदोंगी
तिकल्पनेन यावच्छ्रवकिणश्रवकथारिणः
श्रीविष्णोः दोर्दयी भुजोरुधी वेदद्रुरूपित्वनं
वेदद्रुह पित्वनं वेदद्रुहादैत्यदानवरक्षांसि
तेषांपित्वनंभस्मीभवनास्पदंश्मशानमिति
यावत् श्वलितावदिदंमयाधनातत्त्वपयास
मापितंकामोहासिरकंकामस्यवलादिमष

पं
२८३
213

कान्तमानन्दविधायकत्वेन सर्वस्पृहणीयस्मो
हस्मिन्कलितस्वरूपेणाश्वैः क्रीडितकेलो
कतृष्णेनायतामित्यहमिव सर्वेप्याकल्पसु
खभागिनः सन्त्विति अथवा लोकतृष्णे लोका
नां मनुष्यजन्मनां तृष्णे मनःप्रीतय इदंनाय
तांश्वनेन मदुहि नप्रकारेण मनुष्याः स्ववृत्त
ं स्मरन्तचर्याचरणं मनुष्यजन्मफलं प्राप्नुवं
तु यत्तद्वित्थ, नाचरणेन्तरनप्रसक्तो सत्यामपि
तेभ्यः पश्चात्वनापैतीति तथाचकल्याणमहः
सविदितपरमार्थः कामशास्त्रस्य विद्वान्वि॰
विधरतिविनोदैः कामिनीनां मनांसि अनुदि
नमनुरागाद्रञ्जयेद्यः स तीलं फलमविक॰
लमेव प्राप्नुयाज्जन्मनोसौ सवीडार्थनिर्दिद
णं यत्त्रभयोर्यद्वृतिकाश्रेषणमन्यस्याभविता
समागम इति प्रीत्या प्रमोदश्चयः प्राप्नैवैवस
मागमे सरभसं यच्चुम्बनालिंगनमेतत्काम
फलं तदेव स्मरतं पोषः पश्चात्तामिवेति ॥ वृत्तं
मन्दाक्रान्ता मन्दाक्रान्ताजलधिषडगैर्म्भौ न
तु तो ताद्गुरूचेत् इति स्वकृतग्रन्थगुणदोषविवे
पं॰ कस्यमदधीनत्वात्सभ्यानां सामवतारयति ॥

तथाभूतो यईश्वरः प्रजानां स्वविधेयानुसारेण पर
मेश्वरत्वमर्पितनिग्रहानुग्रहशक्तिमान्स्वप्रयो
जनकर्तृत्वलक्षणः कश्चिन्महाराजस्तेन परमेश्व
रेण भवता सत्कर्मदर्शिना तुष्टेन प्रसन्नचित्तेन
येहृष्टाहमाभिमुख्यमानीतास्तेकोभूमीपीताः
धृताः द्वौकयोर्द्विवचनैकवचने इति वचनिर्देशा
स्वभावप्रधानत्वात्पीतत्वाधरादारपुत्रविभूत्वा
दिमहाविभवस्फीतादृत्यर्थः अथवा भावप्रा
यतिर्देशा सहस्रैपीतधराः पीनाष्टश्रीमहाप्र
माण समस्तादिफलसमृद्धिपालितोवधराये
षां महाप्रमाणप्रहारादिभूमिफलभोगिनर
त्वार्थः तथाहितिस्वयेनिश्चितमेनतत्तपवत्ताः
पं केवलमति प्रायेन वा धात्रीफलं भूमीफा
लं कलित्वादिकं न हि भवफलं वक्ष्य अवाम
तादिकं सस्यपालजातं वा भुंजते भोगेनति
विषान्तीति तथा तेषां हारिप्रतीहारेदं तिवा
जिनि व[illegible]र्हद्दासि चोटकपंक्तयोन नेतिका
कस्वरेण छिरश्चालनतया ब्राह्मियः हस्तस्य पंक्ति
यानंक्लि अपितमस्त्रेवेति अथवा तेषां ह्मी
वाजितिवहाचोवकसमूहानदत्तिप्राहायते

पं
२२म
२१५

हेषन्नीतिमरलोकैवव्याख्यानेपिनत्ततिः तथाते
रेवपुरुषैः स्थितिरग्रहारादिलक्षणमुक्तिर्लब्धा।
तथातैः पुरुषैः पत्रच्छिन्नकुलं स्ववंशासंततिरे
र्विमलं विशुद्धमवदातं सत्कर्माचरणात्वात्मिभ
क्तिप्रयोधनयाभवद्दत्तपारितोषिकादिनावाप्त
तं यत्नस्त्र किमतोवक्तवाघूमदेयत्रस्थः स्वकी
यास्वसर्वैस्त्राघ्याजायंते तत्र किमत्यत्कथ्यत
इति तोषफलकथनेन प्रयोजककर्तृः मत्त्वा
लप्रसादत्वेनकृतत्तताधतिता अथैवतोषफ
लकथनेन फलकोपत्वेनाधिकृतत्ततांयोत
यति दृष्टेनचेति परमेश्वरेणेतिभावः तथाभव
तापरमेश्वरेणदृष्टेनयेकेचिदकारिणोदुष्टाः कार्यं
तेकोपीनधरावलाकृतसर्वस्वात्कौपीनध
राः केवलंलज्जास्पदगुणाच्छादनार्थमात्रीमात्र
धराः अकिंचनाः संतोरंकीनमनुष्याअभावेतप
र्याः तथात एव परमतिप्रायेनरत्नहेमतारणाद
राणवासितः संतोधात्रीपालमामत्तलक्ष्यादिकल्प
फलंभुंजंतेधात्रीतिकल्पपालोपलक्षणम् तथा
तेषां द्वारिवाजिनिवहाः अत्यपायत्वाज्जलकाय
मंगलपद्मीमस्सहानदंति तेषां द्वारे प्रत्यपायत्वा

प॰

स्य षट्काभ्यासितोलक्ष्यं कुर्वंतीति वाणा निवद्धाल्ल
हारि नदंति ग्रथ्यवाते षां हारिदंति वा ति निवद्धाः
नसंति नेदरी शापवर नेन्न ह्यत्पर्थः तथाते रेवन
तिलयो नाप्राप्नुतियावत् लक्ष्याप्राप्नेत्यर्थः तथ
वांस्सावपिलितितिरित्यमरः तथा ते रेतन्निज कुलस्य
गोत्रं तिलक इह वा विमले विशिष्टमलरहिते स्वय
वाविभिः पंडितैः मन्यत इति विमलं काकाय यशः कु
नपस्यारुद्धनमिति स फलरोषत्वाद पिमयोनेकले
नतनामुचिता परमेश्वरेणेति परमेश्वराभेदा
भवल्ला या स्वतत्त्वाभीप्ययोगपतासुचिता परमे
श्रीप्यवंविधपवेतिपरमेश्वरपदेपपसलोकस
योजनात्स्वस्मिन पि ग्रंथ समाप्ता ततो षांशसना
श्रुवि नेति शुभम् ॥ ह्तंप्राइल विक्रीडितम् ॥
नीत्याय समनैर्स्थितिर्पिषणयामीवसद्दीप्यार
वेः कांत्याक्षस्य केवेः व भाव कल नाइ में सस
न्त्यायतः धैर्याज्जङ्गहनाहनस्य परयासुतस्या
सुकस्याप्यसो जीयाच्छ्रीरणवीरसिंहधपलि
जातिः प्रतापोज्वलः ॥ स्वाख्यासोरघुवंशमो
शिकमल्लिज्योत्स्ना सहायावको मोतीसिंहर
समलेवज्रमहासौभाग्यवरेहार्दितः सज्जायाय
प्रतापभः श्रीवल्लपारामाभायोरत्नभट्टश्रीसो
सोनश्रीरोधरोलासिन भट्टनहाभमीवोदयी ॥

पं उयहम्मीरवुवंशमौक्तिकमणेर्दिक्ख्यातकीर्तेर्ल
११५ सद्वीर्यस्यामलवुद्धिवोधकलितप्राज्योन्नतोर्वी
215 पतेः श्रीमद्धीरणवीरसिंहधरणीजानेः प्रतापो
ल्लसत्सद्राज्यस्य कृतेयमुद्गतनया कल्पमुदे
स्तात्सताम् ॥ माता यस्य शिवाभिधा यजनको
धीरेति रामाश्रित श्रीकावाम इति प्रथा स्वपग
तो यच्छिलकोमातुलः तेनेयं कवि[illegible] १
तकृतौ पञ्चशुनाम्न्याकृता साहिब्रामवि
दास्तवोधविहृतिः सत्प्रीतये जायताम् ॥
सन्धानस्मरणविधौ पटवोधरत्नं येनामके
चनवुधास्तइमेमतानःथेकेवलंस्वहृदभि
न्निविभेदनाहृरस्थितानः किमिति ते पिभ
रात्प्रणम्याः ॥ ॥इतिलक्ष्मवेधनाख्ये
पञ्चसायकविवरणेमंगलाचरण
निरूपणम् ॥ समाप्तेयंपञ्चसायक
विहृतिः शुभायभवतात् ॥ ॥

पं

